

ISSN 2308-7420

СУХАНШИНОСИ

МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ

**ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ РҶДАКИИ
АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН**

2024, №2 (46)

СЛОВЕСНОСТЬ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

**ИНСТИТУТА ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ РУДАКИ
НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК ТАДЖИКИСТАНА**

2024, №2 (46)

SUKHANSHINOSI

ACADEMIC JOURNAL

**THE INSTITUTE OF LANGUAGE AND LITERATURE NAMED
AFTER RUDAKI OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF
TAJIKISTAN**

2024, №2 (46)

ДУШАНБЕ – 2024

ISSN 2308-7420

СУХАНШИНОСИ

2024

№ 2(46)

Маҷаллаи илмӣ

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ
ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ
БА НОМИ РҶДАКӢ

Маҷалла соли 2010
таъсис ёфта, дар як сол
чор шумора нашр
мешавад.

Муассис: Институти забон ва адабиёти ба
номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон

Сардабир
д.и.ф. Аскар ҲАКИМ

Муовини сардабир
н.и.ф. Абдурахмон АБДУМАННОНОВ

Дабирӣ масъул
н.и.ф. Лутфулло ШАРИФЗОДА

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе,
хиёбони Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи
миллии илмҳои Тоҷикистон, хучраи 26,
дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.:
(+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Шоҳис (индекс)-и обуна дар феҳристи
«Почтаи тоҷик» -77755
<https://sukhansinosi.iza.tj>
E-mail: suhansinosi@gmail.com

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон бори нахуст 5-уми
апрели 2012, тахти № 0098/мҷ, бори дуюм
12-уми ноябри соли 2015, тахти №
0095/мҷ, бори сеюм 7-уми сентябри соли
2017, тахти № 023/ МҚ-97 ва бори чорум
22-юми феввали соли 2024, тахти №
332/МҚ-97 сабти ном шудааст.

Ҳайати таҳририя:
Фарангис ШАРИФЗОДА
(директори ИЗА АМИТ),
Носирҷон САЛИМӢ
(узви пайвастаи АМИТ, д.и.ф.),
Ҳасан Султон
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Сайфиддин НАЗАРЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Саҳидод РАҲМАТУЛЛОЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Абдунабӣ САТТОРЗОДА (д.и.ф., проф.),
Олимҷон ҲОҶАМУРОДОВ (д.и.ф., проф.),
Равшан РАҲМОНӢ (д.и.ф., проф.),
Сафина Абудуллоева (д.и.ф.),
Умриддин ЮСУФОВ (д.и.ф.),
Ҳоким ҚАЛАНДАРИЁН (д.и.ф.),
Ҷамила МУРУВВАТИЁН (д.и.ф.),
Шодимуҳаммад СӢФИЗОДА (д.и.ф.),
Абдуҳолиқ НАБИЕВ (н.и.ф.),
Абдуламин МАЖНУНОВ (н.и.ф.),
Азиз МИРБОБОЕВ (н.и.ф.),
Бехрӯзи ЗАБЕҲУЛЛО (н.и.ф.),
Сайфиддин МИРЗОЕВ (н.и.ф.),
Шамсиддин МУҲАММАДИЕВ (н.и.ф.),

Ҳайати мушавара: Масъуди МИРШОҲӢ
(Фаронса), Шариф ШУКУРОВ (Россия), Алӣ
АҚБАРШОҲ (Ҳиндустон), Александр
ҲЕЙЗЕР (Олмон), Садрӣ САӢДИЕВ
(Узбекистон).

Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба
номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон, 2024.

Маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» ба
Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА-
и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва
ҚОА-и Вазорати илм ва таҳсилоти олии
Федератсияи Россия (17.07.2023, №2498)
ворид шудааст.

СЛОВЕСНОСТЬ**2024**
№ 2(46)*Научный журнал***НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ
ИМЕНИ РУДАКИ****Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год****Учредитель: Институт языка и
литературы имени Рудаки
Национальной академии наук
Таджикистана****Главный редактор
д.ф.н. Аскар ХАКИМ****Заместитель главного редактора
к.ф.н. Абдурахмон АБДУМАННОНОВ****Ответственный секретарь
к.ф.н. Лутфулло ШАРИФЗОДА****Редакционная коллегия:**
Фарангис ШАРИФЗОДА (директор ИЯЛ
НАНТ),
Носирджон САЛИМИ (академик НАНТ, д.ф.н.),
Хасан Сулгон (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
Сайфиддин НАЗАРЗОДА (член-корр. НАНТ
д.ф.н.),
Сахидод РАХМАТУЛЛОЗОДА (член-корр
НАНТ, д.ф.н.),
Абдунаби САТТОРЗОДА (д.ф.н., профессор),
Олимджон ХОДЖАМУРОДОВ(д.ф.н.,
профессор),
Равшан РАХМОНИ (д.ф.н. проф.),
Сафина Абодуллоева (д.ф.н.),
Умриддин ЮСУФОВ (д.ф.н.),
Хоким КАЛАНДАРИЁН (д.ф.н.),
Джамила МУРУВВАТИЁН (д.ф.н.),
Шодимухаммад СУФИЗОДА (д.ф.н.),
Абдухолик НАБИЕВ (к.ф.н.),
Абдуламин МАЖНУНОВ (к.ф.н.),
Азиз МИРБОБОЕВ (к.ф.н.),
Бехрузи ЗАБЕХУЛЛО (к.ф.н.),
Сайфиддин МИРЗОЕВ (к.ф.н.),
Шамсиддин МУХАММАДИЕВ (к.ф.н.),**Адрес:** 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки,
21, Институт языка и литературы имени
Рудаки Национальной академии наук
Таджикистана, каб. 26, редакция
журнала «Словесность», тел.: (+992 37)
227 29 07, 227 11 70.**Подписной индекс в каталоге «Почтаи
точик» -77755**
<https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: suhansinosi@gmail.com**Журнал** зарегистрирован Министерс-
твом культуры Республики Таджикистан
15 апреля 2012 г. за №0098/мч,
перерегистрирован 12 ноября 2015 года
за № 0095/мч и 7 сентября 2017 г. за №
023/ мч- 97 и 22 февраля 2024 г, за №
332/МЧ-97.**Редакционный совет:** Франсис Ришар (Фран-
ция), Шариф Шукуров (Россия), Али Акбаршо
(Индия), Александр Гейзер (Германия), Садр
Саъдиев (Узбекистан).**Душанбе** © Институт языка и литературы имени
Рудаки Национальной академии наук
Таджикистана, 2023.**Научный журнал «Словесность» входит в
Перечень рецензируемых научных журналов
ВАК при Президенте Республики Таджикистан
и ВАК при Министерстве науки и высшего
образования Российской Федерации (17.07.2023,
№2498).**

SUKHANSHINOSI

Academic Journal

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF TAJIKISTAN
THE INSTITUTE OF LANGUAGE AND LITERATURE
NAMED AFTER RUDAKI

2024

№ 2(46)

Established in
2010 published
quarterly

Founder: The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan

Chief Editor
Askar HAKIM
Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor
Abdumannonov ABDURAHMON,
Candidate of Philological Sciences

Executive Secretary
Lutfullo SHARIFZODA
Candidate of Philological Sciences

Editorial team:

Farangis SHARIFZODA (Director of the ILLAR NAST)

Nosirjon SALIMI (Academician of the NAST)

Hasan Sulton (Corres. mem. of the NAST)

Sayfiddin NAZARZODA (Corres. mem. of the NAST)

Sakhidod RAHMATULLOZODA (Corres. mem. of the NAST)

Abdunabi SATTORZODA (d.ph.s., professor)

Olimjon KHOJAMURODOV (d.ph.s., professor)

Ravshan RAHMONI (d.ph.s., professor)

Safina Abodulloeva (d.ph.s.)

Umriddin YUSUFOV (d.ph.s.)

Hokim QALANDARIYON (d.ph.s.)

Jamila MURUVVATIYON (d.ph.s.)

Shodimuhammad SUFIZODA (d.ph.s.)

Abdulamin MAJNUNOV (c.ph.s.)

Abdukholig NABIEV (c.ph.s.)

Aziz MIRBOBIEV (c.ph.s.)

Behruzi ZABEHULLO (c.ph.s.)

Sayfiddin MIRZOEV (c.ph.s.)

Shamsiddin MUHAMMADIEV (c.ph.s.)

Address: Attn. Sukhanshinosi editor, The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan, office 26, Rudaki Av. 21, Dushanbe city, 734025. Phone.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70

<https://sukhanshinosi.iza.tj>

E-mail: suhansinosi@gmail.com

Subscription Index in «Pochtai Tojik»
77755

Journal was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan, the first edition is from 5 April, 2012 year, № № 0098, the second edition is from 12 November, 2015 year, № 0095. and the third edition is from 7 September 2017 year, № 023/ мч- 97 22 February, 2024 year, № 332/МЧ-97.

International iditorial colleague: Masoud MIRSHOHI (France), Sharif SHUKUROV (Russia), Ali AKBARSHOH (India), Alexander HEIZER (Germany), Sadri SADIEV (Uzbekistan)

Dushanbe © The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan 2023

The scientific journal «Sukhanshinosi» has included in the list of peer-reviewed scientific journals of the High Attestation Commission of the Republic of Tajikistan and the Higher Attestation Commission under the Ministry of Science and Higher Education of the Russian Federation (17.07.2023, No. 2498).

МУНДАРИЧА / СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Собирҷонов С. Вижагиҳои сохтори маъноии баъзе ҷумлаҳои мураккаб ва навъҳои он дар осори Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.....	7
Шарифзода Ф.Х. Асосҳои назарии феъл бар мабной дастурҳои суннатӣ ва муосир.....	22
Икромова Г.Х. Экспрессивно-эмоциональное выражение фразеологических единиц в газелях Бадриддина Хилоли.....	37
Асадова М. Синтаксический способ образования географических терминов в таджикском и английском языках.....	48
Ӯрмонова М.М. Заминаҳои пайдоиш ва этимологияи ибораҳои фразеологӣ дар романи «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро»-и Ҷалол Икромӣ.....	57

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Суфизода Ш. Адабиёт – вичдони бедори худшиносии миллӣ.....	69
Шарифзода Б., Абдулазиззода С. Симои Баҳлул дар «Илоҳинома»-и Фаридуддини Аттори Нишопурӣ.....	81
Юсуфӣ У. Ном ва номгузорӣ дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ.....	94
Кучарзода А., Хошимова Х. Сорбон и критика.....	108
Махмадуллоева Ф.С. Вижагиҳои мавзуию жанрии қиссаи «Парронҷакҳо»-и Абдулҳамид Самад.....	118
Рабиқов Х. Пажӯҳиши рӯзгор ва осори Миробид Сайидои Насафӣ аз ҷониби Абдулганӣ Мирзоев.....	126
Давлатбекзода Т. Вижагиҳои ҳунарии достони «Достак»-Гаффор Мирзо.....	135
Шеров Ш. Сохт ва мазмуни номаҳои Абдулрахмони Ҷомӣ.....	144
Аҳатова Н. Корбурди санъати ташбеҳ дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ.....	156
Тоҳирзода С.Т. Муҳочират ва хонавода (Тааммуле дар атрофи романи «Ҷойи холии Салуч»-и Маҳмуди Давлатободӣ).....	165
Раҳимова О. Айнӣ ва мухтассоти типологии романи таърихӣ.....	165
Хошимова Х. Личностные и социальные противоречия как факторы построения сюжета романа Сорбона «Барзгар»	173

ФОЛКЛОРШИНОСӢ / ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Таваккалов Ҳ. Мактаби мадҳиясароӣ ва мутрибӣ дар водии Бартанг.....	185
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

ЯЗЫКОЗНАНИЕ / LINGUISTICS

- Sobirjanov S.** Structural and semantic features of some complex sentences and their types in the works of Abuabdullo Rudaki.....7
- Sharifzoda F.** Theoretical foundations of verb based on traditional and modern grammar material.....22
- Ikromova G.** Expressive – emotional expression of phraseological units in gazelles of Badriddin Hiloli.....37
- Asodova M.** Syntactic way of forming geographical terms in Tajik and English languages.....48
- Urmonova M.** The etymology of phraseological expressions in the novel of «The twelve gates of Bukhara» by Jalal Iromi.....

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ / LITERARY STUDIES

- Sufizoda Sh.** Literature – an awakening consciousness of national mentality.....69
- Sharifzoda B., Abdulaziz-zoda S.** The image of bahlul in «Ilahi-nama» («Divine book») Attar Nishapuri.....81
- Yusufi U.** Name and designation in «Shah-name» of Ferdowsi.....94
- Kucharzoda A., Khoshimova Kh.** Sorbon and criticism.....108
- Mahmadulloeva F.** Thematic and genre features of Abdulhamid Samad's story «Flegged chicks».....118
- Rabikov Kh.** The study of life and creativity of Mirobid Sayido Nasafi by Abdulgani Mirzoev.....126
- Davlatbekzoda T.** Artistic features of Gafar Mirzo's poem «Dostak».....135
- Sherov Sh.** Structure and contents letter of Abdurrahman Jami.....144
- Akhatova N.** Use of allegory in “Shahnameh” by Abulqasim Firdavsi.....156
- Rakhimova O.** Ayni and typological features of the historical novel.....165
- Khoshimova Kh.** Personal and social contradictions as factor of the plot construction of Sorbon's novel «Barzgar».....173

ФОЛЬКЛОРИСТИКА / FOLKLORISTICS

- Tavakkalov H.** Schools of maddohkoni and minstrel in Bartang valley.....185

ВИЖАГИҲОӢ СОҲТОРИӢ МАӢНОӢИ БАӢЗЕ
ҶУМЛАҲОӢ МУРАККАБ ВА НАВӢҲОӢ ОН ДАР ОСОРИ
АБУАБДУЛЛОҲИ РӢДАКӢ

Солеҳҷон Собирҷонов

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ҳамчун сарвари суҳанварон, устоди каломӣ бадеи тоҷикӣ форс дар инкишофи забони адабии мо хидмати басазо ва беҳамтоеро анҷом додааст.

Нақши таърихии ӯро дар инкишофи забони адабиётмон ҳамасрон, шоирону тазкиранависони баъдӣ ҳам эътироф намуда, ба он баҳои баланд додаанд.

Устод Садриддин Айнӣ бо ҳисси ифтихори баланди миллӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» навишта буд, ки «аввалин касе, ки ба забони тоҷикӣ девон мураттаб сохтааст, Рӯдакии мо мебошад» [1, 141].

Устоди равшанӯр Шарифҷон Ҳусейнзода низ дар ин бобат бо таваҷҷуҳи зиёд хидматҳои шоистаи устод Рӯдакиро дарк намуда, бо муҳаббати бепоён чунин таъкид намудаанд: «Давраи Рӯдакӣ замони ривҷи забони дарӣ – тоҷикӣ буд. Шоирон ва нависандагонӣ ин давра кӯшиш кардаанд, ки забони дарӣро ба ҷойи забони динӣ – арабӣ ривҷ дода, дар ин қор муваффақияти комил низ пайдо кунанд. Дар байни онҳо Рӯдакӣ аввалин шоири забони тоҷикӣ аст, ки шеър ва адаби забони тоҷикиро устувор сохт ва нахустин устоди бузурги суҳани порсӣ – дарӣ – тоҷикӣ гардид [26, 64].

Академик А. Мирзоев ба ҷиҳати соҳтории забони осори шоир аҳаммият дода, чунин менависад: «Забони осори адабии Рӯдакӣ аз нуқтаи назари талаботи **сарфу наҳв**, албатта, ба хусусиятҳои онвақтаи забони порсии дарӣ – тоҷикӣ итоат мекунад, вале аз ҷиҳати қор фармуда шудани калима ва ибораҳои ҳамафаҳми халқӣ ба хусусиятҳои хоҳе соҳиб мебошад. Рӯдакӣ ҳамон навъе ки чанде аз тадқиқотчиён қайд кардаанд, дар соҳаи нигоҳ доштани тозагии забони адабӣ, дар ҳақиқат, фаъолияти калоне нишон дода будааст. Инчунин, равшанӯр ва суфтагии каломот ва ибораҳои забонӣ ва бо як системаи муайян дучор гардидани ихтисороти каломҳои забонӣ нишон медиҳад, ки шоир дар масъалаи ба талаботи шеърӣ ва вазнҳои он мувофиқат кунонидани унсурҳои забонӣ низ кӯшиши фаровоне карда будааст» [16, 250 - 251].

Устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ барои нишон додани мақому мартабаи забони адабии тоҷикӣ фидокорҳои беназир кардааст. Шоир забони моро хеле азиз медонист ва дар забони осори худ хусусиятҳои ҳамаҷиҳатаи забони шевову гувории тоҷикиро нигоҳ дошт.

Аз байти зерини шоир чунин бармеояд, ки дили ӯ ба хазинаи пурганч – ганчи сухан тадил ёфта будааст:

Дилам хазонаи пурганч буду ганч – сухан.

Нишони номаи мо мухру шеър унвон буд [20, 18].

Бояд хотирнишон намуд, ки дар бораи хусусиятҳои лексикӣ – грамматикӣ забони осори Рӯдакӣ дар асару мақолаҳои ба ҳаёт ва фаъолияти эҷодии шоир бахшидашуда баъзе ишораҳо, қайдҳо ва як асари илмӣ ба назар мерасад, аммо хусусиятҳои забони осори устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ба дараҷаи мукамал мавриди тадқиқу баррасӣ қарор нагирифтааст. Аз ҷумла, хусусиятҳои наҳв ё худ синтаксисии забони осори Рӯдакӣ ба таври комил омӯхта нашудааст [1, 129-154; 14, 250-251; 25, 64-65; 24; 26, 27; 49-100; 15, 116 - 123].

Профессор М.Н. Қосимова дар китоби дарсияшон барои донишҷӯёни мактабҳои олий-«Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX - X)», қисми 1 оид ба баъзе хусусиятҳои синтаксисӣ ва аз ҷумла хусусиятҳои ҷумлаҳои осори устод Рӯдакӣ маълумоти мухтасар додаанд [13, 455 - 462]. Дар китоби мазкур оид ба навъҳои ҷумлаҳои мураккаб, мураккаби пайвасти сертаркиб, мураккаби тобеи сертаркиб, омехта ва ҳелҳои ҷумлаҳои пайраву воситаҳои алоқаи он аз осори устод Рӯдакӣ мисолҳо оварда шудаанд [13, 462 - 468].

Профессор М.Н. Қосимова ҳамчунин таъкид намудаанд, ки ҷумлаҳои сода микдоран каманд. Ҷумлаҳои мураккаб дар осори устод Рӯдакӣ хеле серистеъмоланд [13, 463].

Ба андешаи профессор Д.Т. Тоҷиев, «ҷумлаи мураккаби тобеъ воситаи муҳимми ифодаи фикри пурра аст» [22, 4].

Тибқи андешаи доктори илмҳои филология Ф.Шарифова, «ба истилоҳи имрӯза, ҷумла «фикри тамомшуда» мебошад. Аз ин ҷо, ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки ҳудуди ҷумлаи асрҳои миёна ба ҳалли мавзӯё вобастагӣ дорад [28, 19].

Шояд ба ҳамин сабаб, яъне бо мақсади муфассалу равшану возеху расо баён гардидани фикру мақсад дар осори устод Рӯдакӣ ҷумлаҳои мураккаб бештар истифода шудаанд. Ғайр аз ин, ба назари мо, бо тақозои сохтори матни назмӣ низ бештари ҷумлаҳои мураккаб сурат мегиранд. Аз мисолҳои гирдовардаамон маълум гардид, ки ҷумлаҳои мураккаб воқеан нисбат ба ҷумлаҳои сода бештар буда, дорои навъҳои гуногун мебошанд.

Дар забони осори мазкур навъҳои гуногуни ҷумлаҳои мураккаб: мураккаби пайвасту тобеъ ва мураккаби тобеъ бо ҷумлаҳои мухталифи пайрав ба назар мерасад.

Ҷумлаҳои мураккаби пайваст

Дар забони осори устод Рӯдакӣ ҷумлаҳои мураккаби пайваст мавқеи муайян дошта, бо мақсади равшанбаёнӣ равонии тарзи баён ба қор рафтаанд. Устод М.Н. Қосимова дар байни ҷумлаҳои мураккаби пайвасти ашъори Рӯдакӣ имтиёз доштани ҷумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркибро таъкид намуда, ҳамчунин қайд намуданд, ки ҷузъҳои онҳо бо ҳам бо ёрии

оҳанг (интонатсия) пайвандакҳои пайваस्तкунанда алоқаманд мешаванд: (мисолҳо), хабарҳои (чӯзҳои чумлаҳои содаи) чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб асосан хабарҳои номианд. Як навъи чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб аз рӯи маъно дар осори Рӯдакӣ чумлаҳои номи ташбеҳиянд [13, 463].

Мавриди зикр аст, ки ба чӯз ишораву чанд қайди мухтасари профессор М.Н. Қосимова дар бобати чумлаҳои мураккаби ашъори устод Рӯдакӣ таҳқиқу тадқиқи муфассалу ҳамаҷониба ба назар намерасад, ҳол он ки бисёр ҷиҳатҳову хусусиятҳои ҷолиби чумлаҳои мураккаби ашъори устод Рӯдакӣ ба таҳқиқоти ҷиддио ҳамаҷониба ниёз дорад.

Чумлаҳои мураккаби пайваст дар ашъори Рӯдакӣ бештар тавассути интонатсияи (оҳанги) пайваст баъзан бо пайвандакҳои пайваस्तкунандаи –у, ва, ё, лекин, валекин (валек) на...на; воситаҳои лексикӣ – грамматикӣ (такрори калимаҳо), мутобиқати хабарҳои чумлаҳои содаи таркиби чумлаҳои мураккаби пайваст ва таркиби ҷойгиршавии чумлаҳои сода сурат гирифтаанд.

а) интонатсия омили муҳимтарини ташаккули чумлаҳо, аз чумла, чумлаи мураккаби пайваст ва тобеи бепайвандак мебошад. Хатти ҳаракати лаҳн (наво) дар маркази оҳанги чумлаҳои мураккаби пайваст болораву пастрав аст, яъне, дар чумлаи аввали чумлаи мураккаб ҳаракати наво (лаҳн) паст шуруъ шуда, дар охир баланд шуда, нотаом мемонад, дар чумлаи дуюм, ҳаракати хатти наво дар аввал паст буда, тадричан баланд шуда, дар охир пасти муътадил мешавад. Дуруст аст, ки «дар ин гуна чумлаҳо интонатсия чандон баланд ё бошиддат набуда, дар охири чумлаи мураккаб баробар баланд ё паст шуда меравад» [8,10].

Қайд кардан бамаврид аст, ки оҳанги (интонатсияи) чумлаҳои мураккаби пайвасти забони назм аз забони осори насрӣ то андозае фарқ мекунад.

Дар охири чумлаҳои мураккаби пайвасти забони осори устод Рӯдакӣ болоравии бисёр маҳини лаҳн ба мушоҳида мерасад:

Дар ҳар банде **ҳазор дил дар бандаш**,

Дар ҳар пече **ҳазор ҷон печида** [25, 67].

Бе рӯи ту **хуршеди ҷаҳонсӯз мабод**,

Ҳам бе ту **ҷароғи оламафрӯз мабод** [25, 63].

Э аз гули сурх **ранг бирбурдаву бӯ**,

Ранг аз паи рух **рабуда**, бӯ аз паи мӯ [25, 67].

Дар ишқ чу Рӯдакӣ шудам сер аз ҷон,

В-аз гиряи хунин мижаам шуд марҷон [25, 67].

Дар байти аввал ва дуюм чумлаи мураккаби пайвасти бепайвандак аз ду чумлаи содаи дутаркиба таркиб ёфта, муносибати ҳамзамонии ҳолати мавҷуда ва хоҳишу дуои гӯяндаро бо тобишҳои эҳсосии тавсифӣ ифода кардаанд, дар байти сеюм, чумлаи мураккаби пайваст аз се чумлаи содаи яктаркибаи номуайяншахс иборат буда, дар баёни тасвири ҳолату аломатҳои ҳусн ба кор рафтааст.

Чумлаи мураккаби пайвасти пайвандақдори чорум аз як чумлаи содаи яктаркибаи муайяншаҳс ва чумлаи содаи дутаркиба иборат буда, дар баёни муносибати сабабу натиҷа корбурд шудааст.

б) Пайвандақҳои пайвасткунанда:

Пайвандақҳои пайвасткунанда одатан аъзоҳои чидаи чумла ва чумлаҳои содаи таркиби чумлаҳои мураккаби пайвастро ба ҳам алоқаманд мекунанд. Тибқи мушоҳидаҳои профессор М.Н. Қосимова, дар забони осори Рӯдакӣ пайвандақҳои пайвасткунандаи ва, -у; ё, ва ё, ...ё, гоҳ...гоҳ//гаҳ...гаҳ // на...на, чи..чи, лекин, лек, валекин дар алоқаманд кардани чумлаҳои содаи таркиби чумлаҳои мураккаби пайваст ба кор рафтаанд [13, 447 – 448].

а) Пайвандаки ва:

Чумлаҳои мураккаби пайвасти пайвандақдори осори устод Рӯдакӣ бештар ва асосан бо пайвандаки пайвасткунандаи ва дар шакли ихтисор-**в** (**в - аз, в - ин, в - он, в - ар...**) бо мақсади риоя намудани вазни шеър таркиб ёфтаанд ва онҳо аз ду ва зиёда чумлаҳои сода иборатанд:

Бо ёрии ва (в- аз, в – он..., в – ин, в - ар):

Аз шумори ду чашм як тан кам

В - аз шумори хирад ҳазорон беш [25, 31]

Халқ зи хоку зи обу оташу боданд

В - ин малик аз офтоби гавҳари Сосон. [25, 23]

Он ки нашк офариду сарви сикӣ

В-он ки бед офариду себу бихӣ [18, 119]

Чумлаҳои мураккаби пайвасти қаблан зикршуда тавассути пайвандаки «**ва**» бо пешоянди «**аз**» ва ҷонишинҳои ишоратии **ин, он**, муносибати маъноии қиёсӣ ва хилофиро низ ифода кардаанд.

б) Пайвандаки -у:

Дар забони ашъори устод Рӯдакӣ ба кор бурдани пайвандаки пайвасткунандаи – **у** дар алоқаи чумлаҳои сода ҳамчун муродифи пайвандаки **ва** ба назар мерасад, аммо пайвандаки мазкур дар ифодаи алоқаи аъзоҳои чидаи чумла фаъолтар мебошад:

Ў чаро бар гул асту ман бар хор?

Ҳамчу чашмам тавонгар аст лабаш [25, 41] .

Сапеду симрада буд, дурру марҷон буд.

Ситораи сахарӣ буду қатраборон буд [25, 17].

Зишту нофарҳеттаву нобихраде,

Одамирӯеву дар ботин даде [20, 104].

Гӯрӣ кунему бода хурему бувем шод,

Бӯса дихем бар ду лабони паривашон [20, 55]

Чумлаи мураккаби пайваст бо пайвандаки **у** дар байти аввал, муносибати маъноии хилофӣ, дар байти дуюм, муносибати маъноии номбаркунӣ ва тавсифӣ, дар байти сеюму чорум муносибати маъноии номбаркунии аломат ва амалҳоеро, ки дар як замон воқеъ гардидаанд, ифода кардааст. Пайвандаки **-у** ба ҷиҳати расоии тарзи баёни чумлаи мураккаби пайваст низ нақши муайяне дорад. Тибқи мушоҳидаи

забоншиноси мумтоз Носирҷон Маъсумӣ, «ба воситаи у задаи махуси мантиқӣ пайдо мешавад, ки онро бо **ва** ифода кардан мумкин нест. Хабаре, ки пайвандаки у қабул мекунад, бо оҳанги махуси баён ҳам муносибати бевоситаи ҷумлаҳоеро нишон медиҳад, ҳам моҳияти ҳар қадам қисмҳои таркибии ҷумлаи мураккаби пайвастро алоҳида – алоҳида таъкид мекунад» [15, 305].

Муносибати хилофии қисмҳои таркибии ҷумлаи мураккаби пайвастро ифода кардани пайвандаки «у» ҷиҳати дигари фарқкунандаи вай аз пайвандаки «ва» мебошад.

в) Пайвандакҳои лекин, валекин:

Ишкро ман паямбарам, **лекин**

Хусро офаридгор туй [19, 63]

Ба зулф каж(ж), **валекин** ба қадду боло рост,

Ба тан дуруст, **валекин** ба чашмакон бемор [20, 41].

Байти аввал, ҷумлаи мураккаби пайвасти хилофӣ бо пайвандаки хилофии **лекин** таркиб ёфта, ба маънои ҷудой ва бо таъкиди субъекту амал ба кор рафтааст.

Дар мисоли дуҷумлаи мураккаби пайвасти хилофӣ тавассути пайвандаки хилофии **валекин** сурат гирифта, муқобилгузории аломатҳоро ифода кардааст. Дар баробари ин, аломатҳо ҳам аз рӯйи шакл (каж ва рост) ва ҳам аз рӯйи маънои маҷозӣ (дуруст ва бемор) ба маънои мусбату манфӣ пиндошта шудааст.

г) Пайвандаки ё – ё

Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти пайвандакдор бо пайвандаки ҷудоии ё –ё дар осори Рӯдакӣ бештар дар мавриди тавсифу ситоиши сурату симои маъшуқа бо муносибатҳои қиёсӣ ва бо истифода аз санъати бадеии истиора ташбеҳ ба кор рафтааст. Дар ҷумлаҳои мазкур одатан ҳодисаи эллипсис хос мебошад: дар ҳиссаи якуми онҳо аъзои умумӣ меояд, ки ба ҳамаи қисматҳои ҷумлаи мураккаб мансуб буда, ба муттаҳид шудани онҳо ёрӣ мерасонад [8, 48].

Сарв аст он ё боло, моҳ аст он ё рӯй?!

Зулф аст он ё чавгон, хол аст он ё гӯй?! [20, 95]

Ҷумлаҳои мазкур дорои оҳанги (интонатсияи) саволӣ бо тобишҳои иловагии эҳсосӣ (риторикӣ) тавсифу таъкиди ҳусн мебошанд. Ҷамҷунин, санъатҳои ташбеҳу истиора ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ корбурд шудаанд. Истифодаи пайвандаки пайваस्तкунандаи пайиҳами **на...на** ва калимаҳои **гоҳ.. гоҳ** низ ҳамчун воситаи алоқаи ҷумлаҳои мураккаби пайваст дар забони осори устод Рӯдакӣ ба назар мерасад:

ғ) пайвандаки пайваस्तкунандаи пайиҳами на...на

На дар он дорӣ аз ҳикмат баҳр,

На дар ин дорӣ аз ҳикмат фанҷ [25, 132].

д) калимаҳои гоҳ....гоҳ (ҳамчун воситаи лексикӣ)

Гоҳ девонаро кунад хушёр,

Гаҳ ба хушёр барниҳад занҷир [25, 40].

Дар мисолҳои зикршуда ҷумлаҳои мураккаби пайваст аз ду ҷумлаи содаи яктаркиба иборат буда, дар қолаби ҷумлаи мураккаби кӯтоҳ (махдуддоира) сурат гирифтаанд.

Дар забони осори Рӯдакӣ дар алокаи байни ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумалҳои мураккаби пайваст маъмулан ва бештар пайвандаки пайвасткунандаи **ва** мавриди истифода қарор гирифтааст.

Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб

Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб аслан аз се ва зиёда ҷумлаи содаи баробарҳуқуқ иборат буда, аз ҷумлаҳои мураккаби дучузъа бо чанд хусусияташон фарқ мекунанд.

Ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб дар осори устод Рӯдакӣ бештар дар мавриди тасвири намуди зоҳирии шахс, манзара истифода гардидаанд:

Рӯят дарёи хусну лаълат марҷон,
Зулфат – анбар, садаф – даҳан дур – дандон,
Абрӯ киштию чини пешонӣ мавҷ,
Гирдоби бало ғабғабу чашмат – тӯфон [20, 67].

Ҷумлаи мураккаби пайвасти сертаркиби мазкур аз 9 ҷумлаи содаи номӣ иборат буда, алокаи байни – онҳо тавассути пайвандаки **у**, интонатсия, пайвандаки **ю** ва боз **у** сурат гирифтааст. Ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мазкур дар қолаби кӯтоҳ буда, танҳо аз мубтадову хабар иборатанд. Номии узви маъшуқа мубтадо бошад, сифату тавсифи он бо ёрии интонатсия хабари номиро ифода кардаанд.

Ҷамҷунин, дар ин ҷумла муносибати маъноии ҷамҷамонӣ ва номбар кардани аломатҳои хусни зебо бо истифодаи санъати ташбеҳу истиора ва тавсиф ифода гардидааст. Тавассути монандкунӣ ва тавсиф ҷиҳати муассирӣ ва эҳсосии оҳанги ҷумлаҳои мазкур афзудааст. Забоншиноси олмонӣ М.П.Брандес ҷумлаҳоро аз ҷанбаи ҳаҷм (худуд, доира) ба ду гурӯҳ ҷудо кардааст: ҷумлаҳои **кӯтоҳ** ва **дароз**. Ҷумлаҳои содаи кӯтоҳ аз 3 то 5 аъзою ҷузъҳои дигар ташаккул меёбанд. Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти кӯтоҳ аз ду ҷумлаи сода ва ҷумлаҳои мураккаби тобеи кӯтоҳ аз сарҷумла ва як ҷумлаи пайрав таркиб ёфтаанд.

М.П. Брандес таъкид менамояд, ки ҷумлаҳои мураккаби кӯтоҳ одатан ба забони асарҳои лирикӣ ва манзум хос аст [4, 97].

Дар забони осори устод Рӯдакӣ бештар ҷумлаҳои мураккаби пайвасти кӯтоҳ ба назар мерасанд.

Ҷамҷунин, дар ин ҷумла муносибати маъноии ҷамҷамонӣ ва номбар кардани аломатҳои хусни зебо бо истифодаи санъати ташбеҳ ифода гардидааст.

Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ

Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ нисбат ба ҷумлаҳои мураккаби пайваст дар осори устод Рӯдакӣ фаровонтаранд. Тибқи мушоҳидаҳои устоди равшан профессор М.Н. Қосимова, дар осори мазкур ҳамаи навҳои

чумлаҳои пайрав истифода шудаанд [13, 464 - 465]. Устоди шодравон дотсент Саид Ҳалимов корбурди зиёди қолабҳои нахвии осори Рӯдакиро дар истифодаи навъҳои гуногуни чумлаҳои сода ва мураккаб дида, аз пайвандакҳои тобеъкунандае, ки дар осори ӯ дида мешаванд, чандеро зикр кардаанд, ки инҳо мебошанд: ки, чун, чунки, азбаски, (балки), то (то ки) агар (ар, гар), чунонки, эро, (зеро) [24, 94].

Дар забоншиносии тоҷикӣ аз ҷониби профессори шодравон Д.Т. Тоҷиев панҷ воситаи асосии алоқаи синтаксисии чумлаҳои мураккаби тобеъ (пайвандакҳо, калимаҳои ба пайвандакҳо ҳамнисбат, мутобиқати шаклҳои феълӣ – хабарҳои сарчумла ва чумлаҳои пайрав, ҷойи чумлаҳои пайрав ва интонатсия) муқаррар шудааст [22, 35 -75].

Профессор М.Н. Қосимова дар бобати чумлаҳои мураккаби пайвасту тобеи сертаркиби осори устод Рӯдакӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, доир ба ҳар як навъи чумлаи пайрав мисолҳо оварда, дар охир чунин таъкид намудааст: «Дар ин чумлаҳои мураккаби тобеъ дар таркиби сарчумла калимаҳои ҳамнисбати **чунин**, **чунон**, **ончунон** иштирок доранд, ки яке аз воситаҳои грамматикӣ алоқаи сарчумла ва чумлаи пайрав ба шумор мераванд» [14, 465].

Аз таҳқиқоти мухтасари баррасишуда маълум мегардад, ки на ҳамаи воситаҳои грамматикӣ алоқаи байни сарчумла ва чумлаи пайрави забони осори устод Рӯдакӣ ва сохтору ҳудуди чумлаҳои мураккаби тобеъ мавриди тадқиқу баррасӣ қарор гирифтанд.

Мавриди зикр аст, ки дар забони осори манзум, бахусус, осори Рӯдакӣ интонатсия (оҳанг) яке аз воситаҳои муҳими алоқаи байни сарчумла ва чумлаи пайрав мебошад. Мутаассифона, ин воситаи муҳими синтаксисӣ дар забони тоҷикӣ омӯхта нашудааст. Интонатсия, аз як ҷиҳат, нотамо ва алоқаманд будани чумлаҳои содаи дохили чумлаи мураккабро ифода намояд, аз тарафи дигар, муносибатҳои гуногуни маъно ва структураи онҳоро инъикос мекунад ва баъзе типҳои чумлаҳои пайравро нишон медиҳад [22, 74].

Дар асоси таҳлили таҷриба тавассути қироати матнҳои ҷудокардашуда аз ҷониби чанде аз донишҷӯён ва мутахассисони соҳаи забоншиносӣ хатти ҳаракати оҳанги (интонатсия) чумлаҳои мураккаби тобеъ мушоҳида карда шуд. Масалан, дар байти зер чумлаи пайрави мубтадо ба сарчумла бо интонатсия (бе пайвандак) алоқаманд (тобеъ) шудааст, ки дар он хатти ҳаракати лаҳн (наво) тақрибан чунин аст:

Хар кӣ н-омӯхт аз гузашти рӯзгор,
Низ н-омӯзад зи ҳеч омӯзгор [4, 97].

Дар мисоли мазкур чумлаи «Низ н-омӯзад зи ҳеч омӯзгор» сарчумла буда, чумлаи «Хар кӣ н-омӯхт аз гузашти рӯзгор» чумлаи пайрави мубтадо мебошад.

Дар маркази оҳанги (интонатсияи) чумлаи мазкур хатти ҳаракати наво (лаҳн) болораву пастрав аст, яъне дар охири чумлаи аввал хатти ҳаракати

наво боло рафта, нотаом мемонад, дар қисми аввали ҷумлаи дуҷум, хатти ҳаракати наво андаке баланд буда, дар охир паст мешавад:

Воситаи дигари алоқаи тобеи ҷумлаи мазкур мутобиқати шаклҳои феълии хабари сарҷумла ва ҷумлаи пайрав мебошад. Хабарҳои сарҷумла (н-омӯзад) бо шакли замони ояндаи аорист, сиғаи шартӣ – хоҳишмандӣ ифода шудааст, хабарҳои ҷумлаи пайрави муфтадо бо шакли замони гузаштаи мутлақ (н-омухт) сурат гирифтааст, ки дар маҷмуъ ҷумлаи мураккаби тобеъ амали иҷронашудаи замони гузашта ва амали иҷронашавандаи замони ояндаро бо шарте ифода кардааст.

Тартиби ҷойгиршавии ҷумлаҳо (сарҷумла ва ҷумлаи пайрав) низ воситаи дигари алоқаи тобеи ҷумлаи мураккаби тобеъ ба шумор меравад. Дар ҳамин ҷумлаи мураккаби тобеъ ҷумлаи пайрави муфтадо дар аввал омада, амали замони гузаштаро ифода кардааст ва сарҷумла дар ифодаи амали замони оянда ба кор рафтааст, ки дар охир муносибати маъноии сабабу натиҷа ба мушоҳида мерасад.

Дар ташаккули ҷумлаҳои мураккаби тобеи забони осори Рӯдакӣ пайвандаҳои тобеъкунанда низ нақши муайяне доранд.

Ҷойи таъкид аст, ки пайвандаҳои тобеъкунандаи забони ашъори устод Рӯдакӣ назар ба пайвандаҳои тобеъкунандаи забони муосир хеле каманд. Дар забони муосир пайвандаҳои тобеъкунанда хеле афзуда, теъдодашон ба зиёда аз 150 адад расидааст ва пайвандаҳои мазкур дар заминаи пайвандаҳои тобеъкунандаи забони осори устод Рӯдакӣ ва ҳамасронии ӯ ва осори адибони баъдӣ таркибу инкишоф ёфтаанд. Дар алоқаи байни сарҷумла ва ҷумлаи пайрав дар забони осори устод Рӯдакӣ бештар ба кор бурдани пайвандаи тобеъкунандаи «ки» ба назар мерасад. Масалан, дар намунаҳои зер ҷумлаи пайрави муайянкунанда, пуркунанда ва сабаб ба воситаи пайвандаи тобеъкунандаи «ки» ба сарҷумла тобеъ шудаанд. Ҳамчунин дар баробари пайвандаи «ки» воситаҳои дигари алоқа: мутобиқати шаклҳои феълии хабарҳои сарҷумла ва ҷумлаи пайрав, тартиби ҷойгиршавии ҷумлаҳо, интонатсия, алоқаи тарафайни маъноии сарҷумла ва ҷумлаи пайрав иштирок намуда, ҷиҳати сохторию қолаби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави муайянкунанда пуркунанда ва сабабро устувор кардаанд:

а) бо ҷумлаи пайрави муайянкунанда:

Ҳар он замин, ки ту як раҳ бар ӯ қадам биниҳӣ,
 Ҳазор сачда барам хоки он замини туро [25, 23]
 Касон, ки талхии захри талаб намедонанд,
 Туруш шаванду битобанд рӯ зи аҳли суол [25, 46].
 Юсуфрӯйе, к-аз ӯ фиғон кард дилам,
 Чун дасти занони мисриён кард дилам [25, 67].

Дар байти аввал, хабарҳои сарҷумла ва ҷумлаи пайрав бо шакли замони ояндаи аорист, сиғаи шартӣ – хоҳишмандӣ сурат гирифтааст. Ҷумлаи пайрави муайянкунанда дар байни сарҷумла омадааст. Тавассути

интонатсияи хабарии эҳсосию муассир тобишҳои иловагии шартию таъкидӣ низ дарк карда мешаванд.

Дар байти дуҷум, хабари ҷумлаи пайрави муайянкунанда бо шакли замони ҳозира – ояндаи феъл таркиб ёфтааст. Хабарӣ сарҷумла бо аорист (замони оянда) ифода шудааст. Ҷумлаи пайрави пуркунанда дар байни сарҷумла ҷой гирифтааст. Тавассути интонатсия ва алоқаи тарафайни сарҷумла ва ҷумлаи пайрав тобиши иловагии натиҷа низ ба мушоҳида мерасад.

Дар байти сеҷум, хабари сарҷумла ва ҷумлаи пайрави муайянкунанда бо шакли замони гузаштаи мутлақ ифода шудааст. Ҷумлаи пайрав дар байни сарҷумла омадааст. Ҷумлаи мазкур дорои тобиши иловагии натиҷа низ мебошад.

б) бо ҷумлаи пайрави пуркунанда:

Нигорино, шунидастам, **ки** гоҳи меҳнату роҳат

Се пирохан салаб будаст Юсуфро ба умр-андар [25, 40].

Дар мисоли аввал овардашуда хабарҳои сарҷумла ва ҷумлаи пайрав бо шакли замони гузаштаи мутлақӣ сиғаи хабарӣ ифода шуданд. Дар мисоли зер хабари сарҷумла бо феъли замони гузаштаи мутлақ (гуфт) ва хабарҳои ҷумлаҳои пайрав бо аорист (замони оянда) баён гардидаанд:

Чӣ Хуш гуфт он мард ба он хадеш:

«Мақун бад ба кас, гар нахоҳӣ ба хеш» [20, 114].

в) бо ҷумлаи пайрави сабаб:

Мақун хештан аз раҳи рост гум,

Ки худро ба дӯзах барӣ бофдум [20, 115].

Ба чашми дилат дид бояд ҷаҳон,

Ки чашми сари ту набинад ниҳон [20, 115].

Дар ҷумлаи зикршуда хабарҳои сарҷумла ва ҷумлаҳои пайрав бо шакли аористи замони ояндаи феъл сурат гирифтаанд, ки дар натиҷа муносибатҳои маъноии сарҷумла ва ҷумлаи пайрав қавитар гардида, маъноҳои сабабу натиҷа равшану возеҳ ифода гардидаанд.

Ҳамин тарз, дар забони осори Рӯдакӣ бештар бо пайвандаки «ки» ва омилҳои зикршуда алоқаманд шудани сарҷумла бо ҷумлаҳои пайрави гуногунро дидан мумкин аст.

Ҳамчунин, дар забони осори шоир **ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб** ва омехта низ ба қор рафтаанд, ки дар ин хусус профессор М.Н. Қосимова бо овардани чанд мисоле иброи назар кардааст [14, 394-401; 14, 540-548].

Дар осори устод Рӯдакӣ бештар ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиб бо ҷумлаҳои пайрави ғайриҷида ба назар мерасад:

Он кас, **ки** туро диду туро бинад дар ҷанг,

Донад, **ки** ту бо шер ба шамшер даройӣ [25, 63].

Ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиби мазкур аз ду ҷумлаи пайрав: пайрави муайянкунанда ва пайрави пуркунанда иборат аст.

Бояд хотирнишон намуд, ки аз байни ҷумлаҳои пайрав дар забони ашъори шоир ҷумлаи пайрави шартӣ бештар ба назар мерасад ва ба

воситаи пайвандакҳои тобеъкунандаи (**агар, гар, ар, ва агар (в-ар)**) ба сарчумла тобеъ шуда омадани онро мебинем:

Агар гул орад бар он рухони ӯ, на шигифт,
 Ҳар ойина чу ҳаме май хӯрад, гул орад бор [25, 41],
Гар бар сари нафси худ амирӣ, мардӣ,
 Бар кӯру кар-ар нукта нагирӣ, мардӣ [25, 41].

Ҳамин тавр, тавассути пайвандакҳои тобеъкунандаи дигар, ба монанди **чун, чунки, то, то ки, баски, зеро ки, азеро** чумлаҳои пайрави замон, сабаб, мақсад, хилоф ба сарчумла тобеъ шудаанд. Пайвандакҳои тобеъкунандаи **ки, чун, то** сермаъною сервазифаанд.

Ғайр аз ин, чумлаҳои мураккаби осори устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ дорои тобишҳои ҷолиби эҳсосӣ-маъноӣ мебошанд. Дар забон ва тарзи баёни устоди суҳан, султони назм Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ чумлаҳои мураккаб бо ифодаи тобишҳои эҳсосӣ (эмотсионалӣ ва риторикӣ) мавқеи муайян дошта, ҳусни баёни осори шоирро боз ҳам пурчилотар намудаанд.

Масалан, дар намунаи зер таъкиди аломат, тавсиф бо ҳиссиёти ифтихормандӣ ва ватандӯстӣ, ки бо ёрии омилҳои лексикӣ-грамматикӣ ифодакунандаи аломатҳои мухталифи як предмет баён гардидаанд:

Ҳар бод, ки аз сӯи Бухоро ба ман ояд,
 Бо бӯи гулу мушку насими суман ояд [20, 39].

Байти зикршуда дар қолаби чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави муайянкунанда сурат гирифтааст ва сарчумлаи он:

«Ҳар бод бо бӯи гулу мушку насими суман ояд», чумлаи содаи хабарии эҳсосӣ (эмотсионалӣ) буда, дар он тавассути оҳанг (интонатсия) ва калимаҳои «гулу мушк» ва ибораи «насими суман» аломати зебо ё хушраси бод ба бӯй ба таври мусалсал, зина ба зина таъкид ё худ тавсиф ва васф шудааст, ки дар натиҷа оҳанги баён таъсириро расо ва рангину ҷилдор гаштааст.

Ба ҳамин тариқ, чумлаҳои мураккаби пайвасту тобеъ бо ифодаи тобишҳои эҳсосии **хушнудӣ, мамнуният, афсӯс, таассуфу ноумедӣ ва таъкиду таманно** ва ғайра ҷиҳати эҳсосӣ ва муассирии худро зоҳир менамоянд.

а) Тобишҳои эҳсосии **хушнудӣ, хурсандӣ, пайғоми хурсандӣ, ҳаяҷон**, ки тавассути оҳанг (интонатсия), омилҳои луғавӣ: такрори калима, мухотаб баён гардидаанд:

Малико, чашни меҳргон омад,
Чашни шоҳону Хусравон омад! [20, 29].

б) Тобишҳои маъноии эҳсосии **таассуф, ноумедӣ, таскин**, ки бо ёрии интонатсия, нидои «афсӯс», вожаҳои ҳамгун (омонимҳо) ифода ёфтаанд:

Боду абр аст ин ҷаҳони фисус,
 Бода пеш ор, **ҳар чӣ бодо, бод!** [20, 30].

в) Ифодаҳои тобишҳои эҳсосии **ноумедӣ, норозигӣ** тавассути такрори калимаҳо, интонатсия ва бо оҳанги риторикӣ (таъкидӣ) омехта дар қолаби чумлаҳои саволии риторикӣ эҳсосӣ сурат гирифтаанд;

Шод будаст аз ин ҷаҳон ҳаргиз
 Ҳеч кас, то аз ӯ ту бошӣ шод?! [20, 30].

Дод дидаст аз ӯ ба ҳеч сабаб
 Ҳеч фарзона, то ту бинӣ дод?! [20, 30].

г) Тобишҳои маъноии эҳсосии **хайрхоҳӣ, некхоҳӣ, орзую таманноҳои нек**, даъват ба хушҳол будан ва ноумедӣ аз ҷаҳони ҳолӣ дар байти зер ба воситаи интонатсия ва такрори калима дар қолаби ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави сабаб ифода ёфтаанд:

Шод зӣ бо сиёҳчашмон, **шод**,
 Ки ҷаҳон нест **ҷуз фасонаву бод!** [20, 30].

ғ) Тобишҳои эҳсосии таърифу ситоиш, тавсиф, васф дар байти зерин бо ёрии интонатсия ва такрори калима дар қолаби ҷумлаи мураккаби пайвасти сертаркиб баён гардидаанд.

Ту ҷавонмарду давлати ту ҷавон,
 Май ба бахти ту навҷавон омад! [20, 47].

д) Тобишҳои эҳсосӣ – таъкидии инкории амрӣ дар ҷумлаҳои зер тавассути ҷумлаи мураккаби тобеъ ва муносибати ҳилофии сарҷумла ва ҷумлаи пайрав сурат мегиранд. Дар ҷумлаи мазкур барои ифодаи тобишҳои эҳсосӣ ҷонишини саволии **ҷӣ**, интонатсия ва шакли замони ҳозираи аористи феълҳои «**нишинӣ**», «**дорӣ**»? ва ҷонишини саволии «**ҷаро**», феъли таркибии «**боядат озард**» мавқеи намоён доранд:

Ҷӣ нишинӣ бад-ин ҷаҳон ҳамвор,
 Ки **ҳама кори ӯ на ҳамвор аст?** [19, 28].
 Андуҳи андешаро **дароз ҷӣ дорӣ?**
 Давлати ту худ **ҳамон кунад, ки бибояд** [19, 525].
 Аз дӯст ба ҳар чиз **ҷаро боядат озард?**
К-ин чунин бошад: гаҳ шодию гаҳ дард! [19, 524].

Дар мисолҳои боло ҷумлаҳои мураккаби эҳсосӣ - таъкидӣ ба маъноии таъкиди инкор ва бо тобиши иловагии водор кардан ба таври маслиҳат ё панду насихат корбаст шудаанд.

Илова бар ин, тобишҳои зиёди эҳсосӣ, ба монанди қаноатмандӣ, тааҷҷубу ҳайрат, эҳтироми одамӣ, эътироз ва ғайра бо ёрии воситаҳои мухталифи луғавӣ – грамматикӣ, интонатсия, нидою ҳиссачаҳо ҷонишинҳо, тағйири тартиби калима (инверсия), муҳотаб баён гардида, ба забони бисёр шаффофи осори устод Рӯдакӣ шукуфой ва обуранги бадеии зебои руҳафзо бахшидаанд.

Хулоса, дар осори шоири ширинкалом, тозабаён, устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ҷумлаҳои мураккаб мавқеи муайяну устувор дошта, дар онҳо меъри тартиби калимаҳо, ҷумлаҳо ва истифодаи воситаҳои алоқа хеле хуб риоя шудааст, ки дар фаҳмидану дарк кардани маънову мазмун унсурҳои халалрасон дида намешавад. Ҷумлаҳо кӯтоҳу мучаз ва робитаи алфозу маънӣ баробар давом мекунад. Доира ва ҳудуди ҷумлаҳои мураккаби осори устод Рӯдакӣ бештар ба қолаби кушодаи сохтори ҷумлаҳои мураккаб мутобик буда, ба талаботи сохтори забони осори назмӣ мувофиқат мекунад. Ҷиҳати дигари бисёр ҷолиби ҷумлаҳои мураккаби осори мазкур бо тобишҳои мухталифи рангоранги эҳсосӣ ва бо сохтори хеле содаву равон сурат гирифтани онҳо мебошад.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, С. Устод Рӯдакӣ / С. Айнӣ // Куллиёт. – Душанбе: Нашрдавтоҷ., 1963. – Ҷ. 11. Қ. 1. – С. 129-154.
2. Атобуллоев, С. Ҷумлаҳои пайрави мубтадо ва хабар дар забони адабии тоҷик / С. Атобуллоев. – Душанбе: Дониш, 1975. – 202 с.
3. Белошапкина, В.А. Современный русский язык. Синтаксис / В.А. Белошапкина. М.: – 1977. – 247 с.
4. Брандес, М.П. Стилистика немецкого языка / М.П. Брандес. М.: Высшая школа. 1983.
5. Вальгина, Н.С. Синтаксис современного русского языка / Н.С. Вальгина. – М.: Высшая школа, 1978. – 439 с.
6. Валимова, Г.В. Функциональные типы предложений в современном русско-ком языке / Г.В. Валимова. – Ростов. – Дон. изд. Ростов Н./Д. – ун/та. 1967. – 191 с.
7. Гвоздев, А.Н. Современный русский язык. Литературный язык / А.Н. Гвоздев. – М.: – 1952. – Ҷ. 2. – 302 с.
8. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.3 Ҷумлаҳои мураккаб. – Душанбе: Дониш, 1989. – 272 с.
9. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. Ҷ.2. – Душанбе: Дониш, 1985. – 325 с.
10. Зикриёев, Ф.Н. Структурно-семантические особенности таджикского паратаксиста / Ф. Зикриёев. – Душанбе. – 1986. – 190 с.
11. Камолиддинов, Б. Наҳви забони тоҷикӣ / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Собириён, 2010. – 270 с.
12. Қосимова, М. Ҷумлаи пайрави шартӣ дар забони адабии тоҷик / М. Қосимова. – Душанбе, 1961. – 88с.
13. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асри IX-X) Ҷ.1. / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2012. – 566 с. (455-468)
14. Қосимова, М.Н. Ганҷи суҳан / М.Н. Қосимова. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – 639 с.
15. Маъсумӣ, Н. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди II. Забоншиносӣ / Н. Маъсумӣ. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 349 с.
16. Мирзоев, А. Абӯ Абдулло Рӯдакӣ / А. Мирзоев. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ. 1958. – 276 с.
17. Мухторӣ, Қ. Хусусиятҳои луғавию услубии ашъори Рӯдакӣ / Қ. Мухторӣ. – Душанбе, 2006. – 129 с.
18. Норматов, М. Забони адабии муосири тоҷик (Синтаксис) / М. Норматов. – Душанбе: Матбуот, 2011. – 324 с.
19. Осори Рӯдакӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1958. – 542 с.
20. Рӯдакӣ. Девон. – Олмотӣ, 2007. – 254 с.
21. Рустамов, Ш. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави сабаб дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов. – Душанбе, 1968. – 146 с.
22. Тоҷиев, Д.Т. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик. / Д.Т. Тоҷиев. – Душанбе: Дониш, 1981. – 218 с.

23.Хочаев, Д. Чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави муайянкунанда дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Д.Хочаев. – Душанбе, 2021. – 141 с.

24.Ҳалимов, С. Таърихи забони адабии тоҷикӣ (Аз асрҳои IX – X то ибтидои асри XX) / С. Ҳалимов. – Душанбе, 2022. – С. 81-95

25.Ҳодизода, Р. 1000 мисраи Рӯдакӣ / Д. Ҳодизода. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 191 с.

26.Хусейнзода, Ш. Баҳс ва андеша / Ш. Хусейнзода. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 263 с.

27.Хусейнзода, Ш. Ҳабдаҳ мақола / Ш. Хусейнзода. – Душанбе: Ҳумо, 2007. – 346 с.

28.Шарифова, Ф. Таҳаввули чумлаи содаи забони тоҷикӣ. Қисми 1 / Ф. Шарифова. – Душанбе, 2012. – 223 с.

ВИЖАГИҶОИ СОҲТОРИЮ МАЪНОИИ БАЪЗЕ ЧУМЛАҶОИ МУРАККАБ ВА НАВЪҶОИ ОН ДАР ОСОРИ АБУАБДУЛЛОҶИ РӯДАКӢ

Дар мақола мақому хидмати шоистаи сарвари суҳанварон, устои каломи бадеи тоҷику форс Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ дар бобати нигоҳи доштани тозагии забони адабӣ ва равонию содагии калимоту ибораву чумлаҳо таъкид гардида, хусусиятҳои соҳторию маъноии чанде аз чумлаҳои мураккаби ашъори Рӯдакӣ мавриди таҳқику баррасӣ қарор гирифтааст. Ҷамҷунин, муаллифи мақола дар бораи сабаби фаровон истифодаи гардидани чумлаҳои мураккаб дар осори устод Рӯдакӣ ибрози назар намуда, навиҷҳои соҳторию маъноии чанде аз онҳоро таҳлилу баррасӣ намудааст. Дар баробари ин, кӯшиш намудааст, ки доира ва ҳудуди чумлаҳои мураккаби ашъори устод Рӯдакиро дар асоси муқаррароти нахвшиниисии муосир муайян намояд.

Бо ҳамин мақсад воситаҳои алоқаи грамматикӣ чумлаҳои содаи таркиби чумлаҳои мураккаби пайвасту чумлаҳои мураккаби тобеъ ва муносибатҳои маъноии онҳо мавриди таҳқику баррасӣ қарор гирифтааст. Аз натиҷаҳои таҳқику таҳлил бармеояд, ки доира ва ҳудуди чумлаҳои мураккаби осори мазкур бештар ба қолаби кушодаи соҳтори чумлаҳои мураккаб мутобиқ буда, ба талаботи соҳтори забони осори назмӣ мувофиқат мекунад. Чихати дигари бисёр ҷолиби чумлаҳои мураккаби осори мазкур бо тобишҳои муҳталифу рангоранги эҳсосӣ ва бо соҳтори хеле содаву раван сурат гирифтани онҳо мебошанд.

Калидвожаҳо: чумлаи мураккаби пайваст, чумлаи мураккаби тобеъ, сарҷумла, чумлаи пайрав, воситаҳои алоқа, пайвандакҳо, интонатсия, тартиби ҷойгиршавии чумлаҳо, мутобиқати шаклҳои феълӣ – хабарӣ, муносибатҳои маъноӣ.

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НЕКОТОРЫХ
СЛОЖНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ И ИХ ТИПЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ
АБУАБДУЛЛО РУДАКИ**

В статье подчеркивается заслуга предводителя мастеров слова, основоположника таджикско-персидской поэзии Абуабдулло Рудаки в сохранении чистоты литературного языка и простоты слов, фраз и предложений и рассмотрены структурные и семантические особенности некоторых сложных предложений в стихотворениях Рудаки. Автор статьи также высказал свое мнение о причине частого использования сложных предложений в произведениях устода Рудаки и с этой целью проанализировал структурные и семантические типы некоторых из типов предложений. При этом автор попытался определить объем и границы сложных предложений в произведениях Рудаки, опираясь на высказывания современных грамматистов. С этой целью исследуются средства грамматической связи простых предложений, состав сложносочиненных и сложноподчиненных предложений, а также их смысловые связи. По результатам исследования выясняется, что объем и границы сложноподчиненных предложений данного произведения в большей степени соответствуют открытой конструкции структуры сложноподчиненных предложений и отвечают требованиям языковой структуры поэтических произведений. Еще одним из очень интересных аспектов сложных предложений его произведений является тот, что они созданы на базе очень плавной структуры с разными и красочными эмоциональными оттенками.

Ключевые слова: сложносочиненное предложение, сложноподчиненное предложение, главное предложение, придаточное предложение, средства связи, союзы, интонация, порядок предложений, сочетаемость глагольных форм - форм сказуемого, смысловые отношения.

**STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF SOME
COMPLEX SENTENCES AND THEIR TYPES IN THE WORKS OF
ABUABDULLO RUDAKI**

The article emphasizes the merit of the main master of words, the master of Tajik-Persian poetry Abuabdullo Rudaki in preserving the purity of the literary language and the simplicity of words, phrases and sentences, and examines and takes under consideration the structural and semantic features of some complex sentences of Rudaki's poems. The author of the article expresses also his point of view according to the reason for the frequent usage of complex sentences in the works of Master Rudaki, and also analyzes the structural and semantic types of some of them. At the same time, the author tried to determine the volume and boundaries of complex sentences in Rudaki's works, based on the provisions of modern grammarians. For this purpose, there were studied the means of grammatical connection of simple sentences, the composition of compound and

complex sentences, as well as their semantic connections in the article. Based on the results of the research and analysis, it turns out that the volume and boundaries of complex sentences of this work are more consistent with the open pattern of the structure of complex sentences and meet the requirements of the linguistic structure of poetic works. The further interesting aspect of the complex sentences of his works is based on their very smooth structure with different and colorful emotional shades.

Key words: compound sentence, complex sentence, main clause, subordinate clause, means of communication, conjunctions, intonation, sentence order, compatibility of verb forms - predicate forms, semantic relations.

Маълумот дар бораи муаллиф: Собирҷонов Солеҳҷон – н.и.ф., ходими пешбари илмии Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакӣ, АМИТ; Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21; Тел: (+992) 90790703.

Сведения об авторе: Собирджанов Солехджан – ведущий научный сотрудник Института языка и литературы им. Рудаки, НАНТ. Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21; Тел: (+992) 907907003.

Information about the author: Sobirjanov Solekhjan – Leading Researcher, Institute of Language and Literature by Rudaki, NAST (National Academy of Sciences of Tajikistan); Address: Republic of Tajikistan, 734025, Dushanbe, Rudaki Ave., 21; Tel: (+992) 907907003.

АСОСҲОИ НАЗАРИИ ФЕЪЛ БАР МАЪНОИ ДАСТУРҲОИ СУННАТӢ ВА МУОСИР

Фарангис Шарифзода
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Феъл ҳамчун воҳиди гуфтор дар асрҳои миёна аз ҷониби донишмандони улуми фалсафа, балоғату суҳанварӣ, тарассулу иншо шинохта мешуд. Дар китоби «Эҳсо-ул-улум»-и Форобӣ дар фасли аввали таснифи илмҳои роиҷи замон – дар илми лисон омадааст, ки лафз аз сода ва мураккаб иборат буда, лафзи сода исм, феъл ва адот ва лафзи мураккаб ҷумла аст [3]. Ба андешаи Ибни Сино, **калима** (феъл) лафзи муфрадест, ки бар маънӣ ва замони он ва мавзуи номуайяне далолат кунад [1, 29]. «Ва мар кунишро нахвиён «феъл» хонанд ва мантиқиён «калима» хонанд» [1, 179]. Муаллифи асари «Дуррат-ут-тоҷ...» файласуфи асри XIII Қутбиддини Шерозӣ мегӯяд, ки феъл мутазаммин ё мусталзими ҷаҳор чиз бувад: маънӣ ва маҳалли он маъниро ва худуси маъниро дар он маҳал ва замони муайяни худусро. Бино бар қавли Қутбиддини Шерозӣ, «калима (феъл) ё ҳақиқист, агар далолат бар ҳадс ва нисбат ба мавзӯ кунад ва вучудӣ, агар накунад чун афъоли ноқиса, чи эшон далолат бар ҳадс надоранд» ва онро барои равобит истеъмом кунанд [20, 21].

Дар «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ» Хусайни Инҷу дар оийнҳои дебочаи китоб ба баҳси масъалаҳои хусусиятҳои сарф мепардозад. Муаллиф дар «ойини ҳафтум дар замоир» мавридҳои корбурди бандакҷонишинҳо, бандакҳои феъли ва хабариро шарҳ дода, миёни онҳо тафовут наметузад. Аз ҷумла, ӯ чунин менигорад: «ش – дар авохирӣ асмо ғоидаи маънии замири ғоиби воҳид диҳад ва ба маънии «ӯ» бошад ва дар авохирӣ афъол ба маънии ўро бошад, чунончи **меғӯяндаш**; ت – дар авохирӣ асмо ва афъол ғоидаи замири воҳиди ҳозир диҳад ва ба маънии «ту» бошад, чун: *аснат, омаданат*; م – дар асмо ва афъол ва сифоти ғоидаи замири мутақаллими воҳид диҳад ва ба маънии «ман» бошад: *гавҳарам, омадам, олимам, ошиқам* [12]. Дар «Фарҳанги Рашидӣ» ва «Бурҳони қотеъ» низ чунин шарҳ омадааст.

Аз мулоҳизаҳои муаллифони фарҳангҳои мазкур аён мешавад, ки бандакҷонишинҳоро аз бандакҳои феъли ва хабарӣ ҷудо намекардаанд. Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» дар бораи сохтмони феъл омадааст, ки аз мозӣ ва музореъ назди аҷамон шаш сифа аст ва ҳар як сифаро аломате бошад: аломати мозии муфрад тои қарашат ва доли абҷад ҳамчун **рафт, гуфт**. «Ва аломати музореъ доли абҷад бошад, ҳамчу **меояд, меравад**. Ва аломати исми ғоил нун ва дол ва ҳо бошад, ҳамчу **хонанда, гӯянда**. Ва аломати исми мафъул ду қисм аст, яке ҳое, ки дар охири лафзи мозӣ афзоянд, ҳамчу **рафта, гуфта, шунида**. Ва аломати амри ҳозир бои абҷад аст, ки ба аввали калима дароваранд: **бигӯ, бишна**; ва наҳй мим: **магӯ ва машна**. Дигар ҳар гоҳ дар сифаи масдарӣ ва феъли мозӣ ҳарфе буда бошад ва хоҳем ба сифаи амр ва

сиғаи музореъ ва ғайри он тасриф намоем, он ҳарф ба ҳарфи дигар табдил меёбад: омӯз-омӯхт, овез-овехт. Инчунин, дар муқаддимаи ин фарҳанг дар бораи табдили овозҳо дар асосҳои феъл суҳан меравад [21, 23-24].

Шамси Қайси Розӣ дар китоби «ал-Муъҷам» бандакҳои хабариро зикр кардаву онҳоро ҳарфи робита ва замир гуфтааст [10].

Дар асри XIV яке аз донишмандони зуфунун Шамсуддин Муҳаммад ибни Маҳмуди Омулӣ дар асараш «Нафоис-ил-фунун фӣ ароис-ул-уюн» дар бораи илми тасриф, аз ҷумла дар бораи навъҳои қолабҳои калимаҳо, навъҳои исм ва феъл маълумоти муфассал додааст. Азбаски шарҳҳои овардаи Омулӣ дар бораи сарфу наҳви забони арабӣ мебошанд, мо зикри ҳамаи он нукотро зарур надонистем. Дар асари мазкур истилоҳоти дастурии арабӣ зикр шудаанд, ки дар забоншиносии суннатии мо низ қорбурд доранд: феъл, мозӣ, масдар, сиға, афъоли ноқиса... Омулӣ низ мисли мантиқиён лафзи муфраддро иборат аз исм, феъл ва ҳарф медонад ва мегӯяд: «...Ва феъл бошад, калимест, ки далолат кунад бар маънӣ дар нафси худ – «муқтарини азминати салоса» [15, 65].

Дар «Чаҳор гулзор»-и Хочаҳасани Нисорӣ феълҳо ба чунин гурӯҳҳо тасниф шудаанд: «Ҳоло бояд донист, ки дар порсӣ масдар ду қисм аст: аввал – мутасаррифа; дигар – ҷомид» [9, 14]. Феъли мозӣ дар порсӣ панҷ навъ аст: мозии мутлақ, мозии баид, мозии қариб, мозии истимрорӣ, мозии машқук [14]. Феълҳо аз сиғаи мозии мутлақи воҳиди ғоиб (масалан, гуфт) бо овардани замоир панҷ сиғаи дигар меояд, ки инҳоянд: «замири ҷамъи ғоиб ن –и сокин бо د –и мавқуф чун «гуфтанд» ва замири воҳиди ҳозир бо ى –и маъруф чун «гуфтӣ» ва замири ҷамъи ҳозир бо ى-и маҷхул бо د –и мавқуф чун «гуфтед» ва замири воҳиди мутакаллим бо م –и сокин чун «гуфтам» ва замири ҷамъи мутакаллим бо ى –и маҷхул бо م –и мавқуф, чун «гуфтем» [9, 15]. Бандакҳои хабариро Нисорӣ чунин шарҳ медиҳад: «Ва ҳар гоҳ қасди бинои мозии қариб созанд, дар охири мозии мутлақи воҳиди ғоиб ۛ-и мухтафӣ бо лафзи «аст» зиёд кунанд» [9, 16].

Дар дастурҳои забони арабӣ, ки асоси дастурҳои суннатии форсиро ташкил медоданд, феълҳоро чунин тасниф кардаанд: аз ҷиҳати замон – феълҳои мозӣ, музореъ, амр (الفعل الماضى، ال فعل المضارع، فعل الامر); аз ҷиҳати бино – феълҳои саҳеҳ ва солим (الصحيح، السالم); аз ҷиҳати омили таъсиркунандаи он – феълҳои лозим ва мутааддӣ (اللازم، المتعدى); аз нигоҳи амал – феълҳои маълум ва маҷхул (المعلوم المجهول) ва чунин равиши таснифи феълҳоро дар дастурҳои суннатӣ ва муосир бо тағйири номҳои ин навъи феълҳо мебинем [8].

Феъл мураккабтарин ва печидатарин хиссаи нутқ ба шумор меравад, зеро:

- категорияҳои гуногун дорад ва ин категорияҳо дар навбати худ ба навъҳо ҷудо мешаванд. Масалан, дар грамматикаи забони тоҷикӣ 10 гунаи феъли замони гузашта ва дар дарстури забони форсии В.Комёр 9 навъи феъли замони гузашта омадааст [4; 23];

- нишонаҳои флективият дорад – аз рӯйи шахсу шумора тасриф мешавад;

- вижагии фузионӣ дорад, яъне марзи байни реша ва морфемаҳо дар тули инкишофи таърихӣ маҳлут шудааст: дӯз-дӯхт, ҷӯй-ҷуст, ой-омад.

Таърифи феъл чунин аст: Яке аз ақсоми нуҳгонаи калима феъл (куниш) аст ва он калимаест, бар шудан ё будан ё коре кардан дар яке аз се замон далолат кунад.

Асоси феълро дар дастурҳои форсӣ **таквожи бун** гӯянд ва ҳар феъл ду бун дорад: асоси замони ҳозира – музореъ ва асоси замони гузашта – мозӣ [23, 33]. Асосҳои феълро дар дастурҳои форсӣ ба феълҳои **боқоида ва феълҳои беқоида** чудо мекунад. Дар феълҳои боқоида барои сохтани буни мозӣ (асоси замони гузашта) яке аз таквожҳои -ид, -д, -т, -од, -ст дахил мешавад. «Феълҳоеро беқоида мегӯянд, ки барои сохтани буни мозии онҳо тибқи қоида аз музореъ истифода намешавад бо шабоҳат миёни вочҳои ду бун андак аст: о-омад, зан-зад, шумор-шумурд» [23, 36]. «**Феълҳои ду ё чандмасдарӣ** бахше аз феълҳо дар форсӣ беш аз як масдар доранд: буни музореъ – тоб, куб, гард; буни мозии боқоида – тобид, кӯбид, гардид; буни мозии беқоида – тофт, кӯфтан, гашт» [23, 36].

Сурати феъл ва ҳайати онро аз хайси муфраду чамъ ва шахсу **ғайра** дар дастурҳои форсӣ **сиға ё рехт** ва дар грамматикаи тоҷикӣ шаклҳои тасрифии феъл гӯянд.

Дар китоби «Дастури забони форсӣ»-и Ваҳидиёни Комёр, ки бар асоси назарияҳои навини грамматика навишта шудааст, шаш вижагии (категорияҳои грамматикӣ)-и феъл омадааст: **1) шахс, 2) замон, 3) гузар, 4) маълум ва мачҳул, 5) вачҳ (сиға), 6) намуд** [23,32]. Дар грамматикаҳои забони тоҷикӣ чунин категорияҳои феъл мушаххас шудаанд: **1) шахс, 2) шумора, 3) сиға, 4) тарз 5) намуд, 6) замон**. Яъне категорияи шумора дар дастурҳои форсӣ ва категорияи маълуму мачҳул дар грамматикаи тоҷикӣ баррасӣ намешаванд.

1.Категорияи шахс ва шумора. «Шахс дар феъл ҳамон шиносаи феъл (бандаки феълӣ) аст, ки ҳамеша ҳамроҳи он меояд ва шаш узв дорад», яъне дар се шахсу (гӯянда, шунаванда, дигарӣ // мутақаллим – аввалшахс, мухотаб – дувумшахс, ғоиб – севумшахс)) ва ду шумор – чамъ ва танҳо. Дар грамматикаҳои тоҷикӣ ба шахси сеюм ғоиб ва ба шиносаҳои феъл бандаки феълӣ гӯянд. Дар тасрифи асосҳои феъл дар грамматикаҳои тоҷикиву форсӣ тафовуте намебинем, аммо дар мавриди категорияи танҳою чамъи феълҳо дар дастурҳои форсӣ ишорае нашудааст. Дар «Дастури забони дарӣ» омадааст: «Ҳар феъл дорои се шахс аст: 1-мутақаллим, 2-мухотаб, 3- ғоиб, ки ё муфраданд, ё чамъ» [18, 145].

2.Категорияи сиға (вачҳ). Шинохт ва таърифи сиғаҳои феълӣ дар ҳама дастурҳо яқсон аст, яъне «муносибати амал ба воқеият» ё «мусаллам ва номуслалм будан ё амре, будан ва набудани амал» аст ва онро вачҳ гӯянд» [23, 53].

Тафовути бештар дар шинохт ва таснифи сиғаҳои феъл дар дастуру грамматикаҳо ба назар мерасад. Дар грамматикаи забони тоҷикӣ **чаҳор сиға** – хабарӣ, шартӣ-хоҳишмандӣ, амрӣ, эҳтимолий ва дар яке аз аввалин грамматикаҳои форсӣ ба забони русӣ бар замми **чаҳор сиға** сиғае бо номи «неопределенное» (масдар) омадааст [7, 1884].

Дар дастурҳои форсӣ **вучухи (сиға) феълӣ 7-тоанд**: 1) вачҳи ахборӣ – кореро ба тариқи хабаре баён кунад; 2) вачҳи илтизомӣ – кореро ба тариқи шаку дудилӣ ва орзуву хоҳиш баён мекунад: *шояд биравам, мехоҳам биравам, гумон*

мекунам...; 3) вачҳи шартӣ; кореро ба таври шарт баён намояд; 4) вачҳи амрӣ – кор ба таври амру хошиш баён мешавад; 5) вачҳи васфӣ – феъл ба сурати сифат дар маънии феъл бошад, феъли васфӣ бо фоил мутобиқа намекунад ва ҳамеша муфрад бошад ва бо исми мафъул баён гардад: *Устод омада, ба дарс шуруъ кард. Юсуф бархоста, ба манзил рафт*; вачҳи масдарӣ феълест, ки ба сурати исм даромада бошад: *бояд рафтан, нашоёд гуфтан* [13, 200].

Дар дастури забони дарӣ шаш вачҳи феълӣ омадааст: вачҳи шартӣ, вачҳи масдарӣ, вачҳи васфӣ, вачҳи ахборӣ, вачҳи илтизомӣ, вачҳи амрӣ [18].

Ба андешаи забоншинос В.Комёр дар забони форсии муосир се вачҳи асли вучуд дорад: **ахборӣ, илтизомӣ, амрӣ**. Дар грамматикаи муосири забони русӣ ҳам мисли дастури В.Комёр **се сига** – «**ахборӣ (изъявительное – реальные); эҳтимолӣ (сослагательное), амрӣ (повелительное - ирреальные)**» дарч гардидааст [5].

Агар ба пешинаи таърихии сигаҳои феъл назар афканем, дар забони **авестой ва форсии бостон панҷ сига** муайян шудааст: «панҷ гунаи маъноҳои модалӣ дошта: индикатив, инъюнктив, конъюнктив, оптатив, императив». Дар забони форсии миёна **чаҳор сига** мавҷуд буд: индикатив, конъюнктив, оптатив и императив. Дар мавриди гунаи сигаҳои феъл дар асри IX-X буда фикрҳои мухталиф чой доранд. Профессор М.Н.Қосимова ба мавҷудияти **чаҳор сигаи феъл** ишора мекунад, ки инҳоянд: сигаи хабарӣ, сигаи шартӣ, сигаи дуой (оптатив), сигаи амрӣ (6). Донишманди эронӣ Хонларӣ **шаш вачҳи** (сигаи) **феълро** дар забони ин марҳила нишон медиҳад ва ба мисолҳо онро асоснок мекунад:

Вачҳи хабарӣ: Ман Худованди шумоям;

Вачҳи илтизомӣ: Хостанд форсиро пок ва холис кунанд;

Вачҳи шартӣ: Агар аз хонаи ту берун овардандӣ, ҳам акнун сарат баргирамӣ;

Вачҳи амрӣ: Доварро пеши мо фирист!;

Таманной: Наёрадо берун шуморо аз бихишт;

Хаёлӣ ё тасвирӣ: Гӯё ки он сабук море будӣ [11].

Дар аввалин китоби сарфу нахви тоҷикӣ **нуҳ вачҳи феълӣ** омадааст: ахборӣ, иншой, шартӣ, амрӣ, илтизомӣ, вучубӣ, иқтидорӣ, масдарӣ, васфӣ [2, 49].

Сигаҳои феъл дар забонҳои форсиву тоҷикиву дарӣ таҳқиқи амику дақиқро тақозо мекунад, зеро ҳангоми шинохти онҳо ҳам воситаҳои грамматикӣ онҳо ва ҳам ифодаи маъноии онҳоро бояд дар назар дошт. Дар **забоншиносии гарбӣ** сигаҳои феълро ба ду гурӯҳ дастабандӣ мекунад: **реалӣ** (сигаи хабарӣ) ва **ирреалӣ** (сигаҳое, ки воқеъ шудани амал дар онҳо зери гумону эҳтимолу шарт аст).

3. Категорияи тарз.

А.Тарзи гузаранда ва монда. Феълҳои монда (дар форсӣ – лозим, ногузар) ба мафъул бевосита гузаштани амалро намефаҳмонад, яъне «танҳо ба ниҳод (мубтадо) ниёз дорад» [21,48]: омадан, истодан, гардидан. Дар дарстурҳои форсӣ феълҳоеро, ки ҳам ба маънии амали монда ва ҳам гузаранда меоянд, феъли **дувачҳӣ** меноманд, чунончи шикастан, пухтан, гудохтан, гусастан, барафрохтан.

Феълҳои гузаро (мутааддӣ), яъне гузаранда, ки таъсири амалро ба мафъул баён мекунанд, дар дастурҳои забони форсӣ ба чор навъ чудо мешаванд: 1) **гузаро ба мафъул** (хӯрдан, овардан, пӯшидан, гирифтан, шумурдан); 2) **гузаро ба мутамим** (феъл+харфи изофа: андешидан ба, халидан ба, нигаристан ба, чангидан бо, ситезидан бо, омехтан бо, гурехтан аз, баргаштан аз); 3) **гузаро ба мафъул ва мутамим** (бахшидан+ро ё бо, афзудан+ро ё бо); 4) **гузаро ба муснад**: будан, шудан [21, 49].

Б. Тарзи фоил ва мафъул (маълум ва мачҳул). Дар тарзи **фоилии** феъл иҷрокунандаи амал худи мубтадо (субъект) мебошад (4,194) ва онро дар дастурҳои форсӣ дарӣ феъли маълум гӯянд. «**Феъли маълум** он аст, ки ба фоил нисбат дода шавад ва аз назари маълум будани фоил онро феъли маълум хонанд: *Муаллим посух дод; Аҳмад нишаст*» (13, 125; 18). Дар тарзи **мафъулии феъл** фоили аслӣ (иҷрокунандаи амал) ҳамчун мафъул меояд ва ду гуна дорад: **тарзи мафъулии бевосита** (фиристода шуд) ва **тарзи мафъули бавосита** (тайёр кунондан, кабудизор кунондан) [4,194]. Дар дастури форсӣ омадааст: «Феъли мачҳул он аст, ки ба мафъул нисбат дода шавад: *Сухроб кушта шуд; Китоб навишта шуд*» [13, 125].

В. Тарзи бевосита ва бавосита. Чунин навъи феълҳо танҳо дар грамматикаи забони тоҷикӣ омадаанд: «Феълҳои бевосита аз тарафи фоил (субъект) барои худи фоил воқеъ шудани амалро мефаҳмонанд» ва ҳам феълҳои гузарандаанд ва ҳам монда: нигарист, пӯшид, нишаст. «Шаклҳои бавоситаи феъл бо роҳи ба асоси замони замони ҳозира ҳамроҳ кардани суффикси –он сохта мешаванд». Гурӯҳе аз ин феълҳо ба мафъул нигаронида шуда – атидан-афтондан, чунбидан-чунбондан ва гурӯҳе дигар ба воситаи касе иҷро шудани амалро ифода мекунанд: хондан-хонондан, чидан-чинондан, навиштан, нависондан [4, 193].

Феълҳои тасдиқӣ (мусбат) ва инкорӣ (манфӣ). Феълҳои мусбат вуқуи корро собит намояд ва феълҳои инкорӣ (**феъли наҳӣ** дар дастури забони дарӣ) вуқуи корро нафӣ кунад [2, 58].

4.Категорияи намуд. Дар грамматикаи забони тоҷикӣ категорияи намуд – **мутлақ ва давомдори феълҳо** ҷой дошта, чунин таъриф шудаанд: «Феълҳое, ки дар лаҳза ва ҳудуди муайяни вақт воқеъ шудан ва ба анҷом расидани амалу ҳолати яккаратино мефаҳмонанд, феълҳои намуди мутлақ номида мешаванд: рафтам, ханидаанд, шунидааст» [4, 196]. Бояд гуфт, ки дар дастури форсӣ феълҳоро ба намуди **мутлақ** (замони гузаштаи сода, истимрорӣ, баъид, мустамар, замони ҳозира ва оянда), нақлӣ (гузаштаи нақлӣ, истимрорӣ, баиди нақлӣ, мустамари нақлӣ) ва илтизомӣ (замони гузашта: гуфта бошам, замони ҳозира: бигӯям) чудо мекунанд. **Намуди давомдор** «давомнокӣ ва ё такрори мӯлқаратии амалро мефаҳмонанд»: омада истодааст, рақсидан гир, омада бошад [4, 195-203].

5.Категорияи замон. Замонҳои феъл дар ҳамаи дастурҳои тоҷикию форсӣ дарӣ яқсон тасниф шудаанд, яъне феъл се замон дорад: 1) ҳозира – музореъ / хол / акнун; 2) гузашта – мозӣ / гузашта; 3) оянда – оянда / истиқбол / мустақбал.

Замонҳои феъл дар дастури форсӣ тибқи китоби В.Комёр дар чадвали зер омадаанд [23, 33]:

گروه التزامی	گروه نقلی	گروه مطلق	زمان
التزامی	ساده نقلی استمراری بعید نقلی مستمر نقلی	ساده استمراری بعید مستمر	گذشته (۱)
التزامی	-	اخباری	مضارع (۲)
-	-	آینده	آینده (۳)

Замонҳои феъл дар грамматикаҳои забони тоҷикӣ:

Замонҳои феъл	Ифодаи замон дар навъҳои феълҳо	Мисол
1.замони гузашта	1) гузаштаи наздик/одӣ 2) гузаштаи нақлӣ 3) гузаштаи ҳикоягӣ 4) г.ҳикоягии нақлӣ 5) гузаштаи дур 6) гузаштаи дури нақлӣ 7) замони гузаштаи дури давомдор 8)гузаштаи дури давомдори нақлӣ 9) гузаштаи эҳтимолӣ 10) гузаштаи шартӣ-хохишмандӣ	Хондам хондаам мехондам мехондаам хонда будам хонда будаам хонда истода будем хонда истода будаам
2.замони ҳозираи феъл	1) ҳозираи давомдор 2) ҳозира-оянда	хонда истодаам мехонам
3.замони оянда	1) феъли фармоиш 2) аорист 3) ҳозира-оянда 4) ояндаи китобӣ	хон/бихон хонам мехонад ҳоҳам хонд

Таърифи замонҳои феъл дар дастурҳои суннатӣ, форсӣ ва тоҷикӣ тариқи зайл аст:

1. Феълҳои замони гузашта (мозӣ):

1) Феъли замони гузаштаи наздик (одӣ, сода, мозии мутлақ) бо истилоҳоти мухталиф дар ҳама дастурҳо яқсон таъриф шудааст: аз асоси замони гузашта ё буни мозӣ ва бандакҳои феълӣ ё шиносаи мозӣ сохта мешавад: *гуфам*.

2) Феъли замони гузаштаи ҳикоягӣ ё истимрорӣ аз асоси замони гузашта (-и сода) ва пешванди месохта мешавад: *мегуфтам*.

3) Феъли замони гузаштаи дур ё баъид аз сифати феълӣ (сифати мафъулӣ – дар дастурҳои форсӣ) ва феъли ёридихандаи будан ва бандакҳои феълӣ ё шиносаҳои мозӣ сохта мешавад: *гуфта будам*.

4) Феъли замони гузаштаи дури давомдор ё муайян (дар форсӣ - феъли мустамар) аз рӯйи таркиб дар забонҳои тоҷикию форсӣ фарқ мекунад. Дар грамматикаи забони тоҷикӣ аз сифати феълӣ ва феъли ёвари истодан ва будан тақиб меёбад: *гуфта истода будам*. Ин навъи баёни замони феъл дар забони

форсӣ бо феъли дошт ва шиносаҳои мозӣ ва феъли замони гузаштаи истимрорӣ бунёд меёбад ва онро **феъли мустамар** хонанд: *доштам мегуфтаам*.

5) **Феъли замони гузаштаи нақлӣ (содаи нақлӣ, мозии нақлӣ - дар форсӣ, мозии қариб – дарӣ)** аз сифати феълӣ ва бандакҳои хабарӣ ё тибқи дастурҳои форсӣ аз сифати мафъулӣ ва шиноса сохта мешаванд: *гуфтаам*.

6) **Феъли замони гузаштаи ҳикоягии нақлӣ (истимрорини нақлӣ, истимрорини баъид – дар форсӣ)** «аз гузаштаи нақлӣ ва пешванди ме- сохта мешавад: *мегуфтаам*.

7) **Феъли замони гузаштаи дури нақлӣ (баъиди нақлӣ – дар форсӣ)** аз сифати феълӣ ва феъли ёвари будан ва бандакҳои хабарӣ ё тибқи дастурҳои форсӣ аз сифати мафъулӣ ва будаам таркиб меёбад: *гуфта будаам*.

8) **Феъли замони гузаштаи дури давомдори нақлӣ (мустамари нақлӣ)** аз ҷиҳати тарзи баён дар забонҳои форсиву тоҷикӣ фарқ мекунад. Дар забони форсӣ аз сифати мафъулии **дошта**, ки вазифаи феъли ёварро иҷро мекунад, феълу шиносаҳо таркиб мешавад: *доштаам, мегуфтаам*. Аммо дар забони тоҷикӣ аз сифати феълӣ ва феъҳои ёвари будан ва истодан бо бандакҳои хабарӣ таркиб меёбад: *гуфта истода будам*.

9) **Феъли замони гузаштаи сифаи шартӣ-ҳошишмандӣ** (илтизомӣ-дар форсӣ) аз сифати феълӣ ва шакли аористи феъли будан ва дар дастурҳои форсӣ аз сифати мафъулӣ ва будан таркиб меёбад: *гуфта бошам*.

10) Дар дастурҳои форсӣ феъли замони гузаштаи эҳтимолӣ (хондагистам, гуфтагистам) ҷой надорад, шояд сабабаш қорбасти нашудани шакли феълии аз сифати феълии бо пасванди -гӣ ва бандакҳои хабарӣ бошад.

Феълҳои замони гузашта дар грамматикаи забони тоҷикӣ ба **10** навъ, дар дастурҳои форсӣ ба **9** навъ ва дар дастури забони дарӣ ба **5** навъ ҷудо карда шудаанд.

2. Феъли замони ҳозира (ҳозир, музореъ).

Феъли замони ҳозира-оянда аз асоси замони ҳозира бо иловаи пешванди ме- ё тибқи дастурҳои форсӣ **замони музореъи ахборӣ** аз ме- ва буни музореъ ва шиносаҳои музореъ сохта мешавад: *мегӯям*.

Феъли замони ҳозираи давомдор (муайян) ё мустамар дар забонҳои форсӣ-ву тоҷикӣ тарзи баёни гуногундоранд. Дар забони тоҷикӣ аз сифати феълӣ, феъли ёвари истодан ва бандакҳои хабарӣ таркиб меёбад (*гуфта истодаам*) ва дар забони форсӣ бошад аз феъли дорам ва музореи ахборӣ: *дорам мегӯям*.

Феъли музореи илтизомӣ (қорро ба тариқи шаку дудилӣ ва орзуву хошиш баён мекунад) танҳо дар дастурҳои форсӣ шарҳ ёфтааст, ки аз пешванди би-, буни музореъ ва шиносаҳои музореъ сохта мешавад: *бигӯям, бигӯӣ, бигӯяд, бигӯем, бигӯед, бигӯянд*. Дар дастури забони дарӣ шинохти феъли музореи илтизомӣ аз дастурҳои форсӣ фарқ мекунад: дар ин навъ феълҳо «маъмулан пеш аз алфоз «шояд» ва «мумкин аст» қарор мегирад: шояд бихурам, мумкин аст бихонанд» (Фархорӣ, 158). *Чуни навъи феълҳо дар грамматикаи шаклҳои аористи феъл дар сифаи эҳтимолӣ меояд*.

Дар грамматикаи тоҷикӣ ду навъ замони ҳозираи феъл - ҳозираи давомдор, ҳозира –оянда ва дар дастурҳои форсиву дарӣ – ахборӣ, илтизомӣ муайян шудааст.

3. Феъли замони оянда (муствақбал).

Дар дастурҳои забони форсӣ **феъли оянда мисли феъли замони ояндаи китобии грамматикаҳои тоҷикӣ** аз асоси замони гузашта (буни мозӣ) ва феъли ёвари хостан таркиб мешавад: хоҳам гуфт, хоҳӣ гуфт.

Феъли фармоиш – сифаи амрӣ замони оянда буда, дар шахси дуҷуми танҳо ва чамъ меояд ва дар дастурҳои форсӣ дар гурӯҳи феълҳои замони ҳозира наомадааст, аммо ҳамчун вачҳи амрии феъл шинохта мешавад.

«**Шакли аористи феъл** аз асоси замони ҳозира бо иловаи бандакҳои шахсии феъл сохта шуда, ба таври зер тасриф меёбад: гӯям, хонам» (Грамматика, 225).

Феъли замони ҳозира-оянда аз асоси замони ҳозира бо префикси ме- ва иловаи бандакҳои феълӣ сохта мешавад: мегӯям. Ин навъи феълҳо дар дастурҳои форсӣ танҳо дар гурӯҳи феълҳои замони ҳозира – замони музореи ахборӣ омадааст.

Аз мутолиаи дастурҳои ҳар се забон маълум шуд, ки дар дастурҳои форсиву дарӣ як гунаи феъли замони оянда (муствақбал) ва дар грамматика ҷаҳор гунаи он омадааст.

Тафовут дар шиноخت ва таснифоти феълҳо дар дастурҳои форсӣ-тоҷикӣ-дарӣ.

Бо вучуди умумият дар шинохту таъриф ва гурӯҳбандии шаш категорияи феъл дар дастурҳо, фарқҳо низ дар онҳо кам нест.

Дар грамматикаи забони тоҷикӣ ҷуфти феълҳое бо номи феълҳои шухудӣ ва нақлӣ ҷой доранд, ки аз рӯйи муносибати фоил ба ҳолату вазъият тасниф мешаванд. Феълҳои шухудӣ феълҳоеанд, ки дар ҳузури фоил ба вуқӯъ пайваستاанд ва ба ин гурӯҳи феълҳо шаклҳои замони гузашта ва ҳозираву ояндаи феълҳо шомиланд: рафта истода буд, меравем, наомадӣ, бараштам. Феълҳои нақлӣ амалеро мефаҳмонанд, ки фоил дар бораи воқеае шунидааст, аммо онро надидааст: будааст, кушода шудааст [4, 204]. Бояд гуфт, ки ин навъи феълҳои нақлӣ бо феълҳои нақлии дастурҳои форсӣ мувофиқат намекунад.

Дар дастурҳои форсӣ **феъли васфӣ** ҷой дорад, ки таърифаш чунин аст: «Агар ду ё чанд ҷумла пайи ҳам биёянд ва ниҳоди онҳо яке бошад, феъли ҷумла ё ҷумлаҳои ғайрипоёниро метавон ба сурати сифати мафъули овард, ки онро феъли васфӣ меномем. Корбурди феъли васфӣ зиёд нест. Феълҳои васфӣ аз назари шахс, замон, вачҳ тобеи феъли ҷумлаи охир ҳастанд: *Мехостам ба он ҷо биравам ва ӯро бубинам, мехостам ба он ҷо рафта ӯро бубинам. Рафтаи аввал муфрази музореи илтизомӣ ба ҷойи биравам*» [23]. Дар грамматикаи забони тоҷикӣ чунин навъи феълҳоро сифати феълӣ гӯянд.

Дар дастури Ваҳидиёни Комёр се навъи феълҳо – афъоли лаҳзай (фазовые глаголы), афъоли тадовумӣ (непрерывные глаголы), афъоли лаҳзай-тадовумӣ омадааст, ки чунин таснифот дар грамматикаи забони тоҷикӣ ҷой надоранд ва онҳо чунин таъриф шудаанд: 1) афъоли лаҳзай

афъолест, ки амалашон дар як лаҳза рух медиҳад ва идома ё чараён пайдо намекунад: афтодан, шикастан, мурдан; 2) афъоли тадовимӣ афъолест, ки амали онҳо тадовим дошта бошад: хӯрдан, ёфтан, сохтан; 3) афъоли лаҳзай-тадовимӣ афъолиеро мегӯянд, ки амалашон дар як лаҳза иттифоқ меафтад, аммо идома пайдо мекунад: хобидан, нишастан, истодан [23].

Дар бархе аз дастурҳои гузашта ва муосир навҳои гуногуни масдархоро зикр мекунам. Дар «Дастури панҷ устод» чаҳор навъи масдар омадааст: 1) масдари асли ҳамон масдар аст; 2) масдари ҷаълӣ ё мавзӯ – дар асл масдар набошад, балки ба охири калима –идан афзуда бошанд: оғозидан, рақсидан; 3) масдари басит: аз як асос иборат бошад: рафтан; 4) масдари мураккаб: аз ду калима ва бештар омехта бошад: бардоштан, сухан гуфтан [13, 201]. Дар китоби С. Ализода масдар ба панҷ навъ тасниф шудааст: масдари долӣ (дар охири вай лафзи «дан» бошад) ва масдари толӣ (дар охираш лафзи тан бошад); масдари асли (дар охири он ӯ бошад) ва масдари таҳфифӣ ё мураххам (ӯ ҳазф шавад), исми масдар (аз масдар исм муштақ шавад: рафтор) [2, 45]. Дар грамматика се навъи масдар аз ҷиҳати сохт – масдари асли ё сода, масдари сохта ва масдари таркибӣ (номӣ, феълӣ) муайян шудааст [4].

Дар «Дастури забони дарӣ» истилоҳи **феъли рабтӣ** ҷой дорад, ки чунин шарҳ ёфтааст: «Ин афъолро аз ин ҷиҳат рабтӣ мегӯянд, ки муснад ва муснадунилайхро ба якдигар рабт медиҳад: Аҳмад шучоъ **аст**. Ҳаво гарм **шуд**» [18, 150].

Сохтмони феъл. «Афъоли форсӣ аз ҳайси сохтмон ва сарф кардан ду навъ ҳастанд: **афъоли солими боқоида ва беқоида**. Афъоли боқоида (қиёсӣ-дар дастури дарӣ) афъоле ҳастанд, ки ҳуруфи аслии онҳо дар замонҳои мухталиф хифз шуда, ба ҳуруфи дигар табдил намешавад: хӯрдан- бихӯр, мехӯрад. Афъоли носолим ё беқоида (самоъӣ – дар дастури дарӣ) феълҳоеанд, ки як ё бештар ҳарфи аслии онҳо ҳазф мешавад ё тағйир мекунад: шиноختан-бишнос.

Афъоли тамом ва ноқис. Афъоли тамом, он афъоле ҳастанд, ки ҳама замонҳо ва иштиқоқҳои он боқӣ ва мустаъмал мебошанд. Чунин навъи феълҳоро дар дастури забони дарӣ **феъли том** гуфтаанд. Афъоли ноқис афъоле ҳастанд, ки фақат чанд সিға ё шахс аз он бештар наёмада ё мустаъмал нестанд: боястан-бояд-боястӣ [18].

Афъоли асли ё мустақил ва афъоли фаръӣ ё муайян. Афъоли асли афъолест, ки ба танҳои маъноӣ махсус доранд ва сарф мешаванд ва дар таркиби ҷумла ҳамон маъноӣ аслии онҳо мақсуд аст, чун давидан, хондан, сӯхтан. Афъоли фаръӣ онҳое ҳастанд, ки ҳарчанд ба танҳои маъноӣ махсус доранд ва истеъмол мешаванд, вале гоҳе ва аҳёнан барои сарф кардан ва кумак дар сарф кардани соири афъол ба кор мераванд: ту об мехоӣ; барои замони оянда сохтан: ман хоҳам рафт» [24, 442-444].

Феъли басит ва мураккаб. Феъли басит аз як калима иборат буда, ҷузъе надорад: доштан, овардан. Феъли мураккаб аз чанд калима омехта бошад ва гоҳ бо адот, гоҳ бо исм ва гоҳ бо сифат омезанд: бозгаштан, дӯст

доштан. Дар дастури забони форсии В.Комёр феълҳо аз рӯи сохтмон ба се навъ чудо шудаанд: сода, пешвандӣ, мураккаб [23, 56]. Дар грамматикаи забони тоҷикӣ ҳам се навъи сохтори феъл омадааст: феълҳои сода, сохта, таркибӣ. Таърифу шинохти чунин навъи феълҳо яқсон аст, танҳо номи навъи сеюми феъл дар забони форсӣ мураккаб номбар шуда, дар забони тоҷикӣ онро таркибӣ гӯянд, аммо ин навъи феълҳо танҳо дар грамматикаи забони тоҷикӣ ба гурӯҳи феълино номӣ чудо карда шудаанд.

Дар «Дастури забони форсӣ» феълҳои кумакӣ чой доранд, ки «барои сохтани феълҳои мозии баъид, мозии илтизомӣ, мозии... истифода мешаванд: 1) будам, будем...; 2) бошем, бошӣ; 3)-ам, -ӣ, -аст, -ем, -ед, -анд»; 4) доштам, доштед; 5) дорам, дорем; 6) хоҳем, хоҳед; 7) шуд, шуда бошад, гуфта шуд (23, 61-62). Чунин навъи феълҳои кумакӣ дар грамматикаи забони тоҷикӣ феълҳои ёвар ном доранд, аммо навъи сеюми ин феълҳо дар забони тоҷикӣ ба гурӯҳи бандакҳои хабарӣ дохил мешаванд.

Дар шарҳи калимасозӣ гуфта мешавад, ки ҳуруфи зоида – дар аввал ва охири феъл дарояд ва он 8 қисм аст: 1) ب-и таъкид ва зиннат; 2-3) ме- ва ҳаме; 4) ن-и нафӣ: назадӣ; 5) م –и нафӣ: марав; 6) ا –и зоида: гуфто; 7) ل-и дуо:бодо, мағӯядо; 8) ي –и истимрорӣ (-и-и ҳикоят).

Муштақоти феъл аз он иборат аст, ки аз як реша чаҳордаҳ сифаи мушобех ва ғайримушобех муштақ мегардад, ба тариқи зайл:

- 1) исми масдар: куниш, биниш;
- 2) масдар: доништан, дидан;
- 3) амри ҳозир; рав, гир;
- 4) мозӣ- афъоли қиёсӣ:
- 5) музоръ – замони ҳозира,
- 6) дуо – пеш аз доли охир алиф меояд: бимонод, марезод;
- 7) ва 8) исми фоил ва сифати фоилӣ, 9)исми мафъул, 10)масдари мухаффаф, 11)ҳосили масдар, 12) сифаи мушобеха, 13) сифати мушабаха, 14) чанд қисм исми ҳосили масдар ва сифат [14, 132].

Вазифаҳои наҳвии феъл – мутобиқати феъл ба фоил дар дастурҳои форсӣ дар қисмати сарф омадааст: «Чун фоил чондор ва зируҳ бошад, феъл ва фоил ва замир дар афрод ва чамъ мутобиқа кунанд» [14, 167].

Таснифи феълҳо дар дастурҳои форсӣ, дарӣ ва тоҷикӣ дар чадвали зер омадааст:

№	Дар дастурҳои гузашта ва муосири форсӣ	Дар грамматикаи забони тоҷикӣ	Эзоҳ
1	فعل /کنش	Феъл	С.Ҳалимов: куниш
2	صيغه /ريخت	Сохтор	
3	زمان گذشته:	замони гузашта	
4	ماضی مطلق،	г. мутлақ	
5	ماضی استمراری	г. Давомдор	
6	ماضی نقلی	г.нақлӣ	
7	ماضی بعید	г.дур	
8	ماضی التزامی	г.ЭҲТИМОЛӢ	

9	زمان حال/ اکنون	замони ҳозира	
10	زمان استقبال / آینده	замони оянда	
11	وجه افعال:	сиғаҳои феъл:	
12	وجه اخباری	хабарӣ	
13	وجه التزامی	- шартӣ	
14	وجه شرطی	-хоҳишм.-ӣ	
15	وجه امری	амрӣ	
16	وجه وصفی	-	
	وجه مصدری	-	
17	مصدر	Масдар	Масдари ҷаълӣ аз
18	اصلى	-	дигар ҳиссаҳои
19	جعلی	сода	нутқ сохта
20	بسیت	мурак., таркибӣ	мешавад: раксидан
	مركب	омехта	
21	فعل لازم/ ناگزیر	феъли монда	
22	فعل متعدی / گزرا	феъли гузаранда	
23	فعل ذو وجهین /	(шикастан, рехтан)	барои ифодаи феъли гузаранда ва монда меояд
24	اسم فاعل	Исми шахс:	Исме ки аз феъл
	اسم مفعول	раванда Сифати феълӣ: рафта	сохта мешавад
25	فعل امر غائب	Феъли амрӣ	
26	فعل امر حاضر		
27	فعل معلوم	Феъли актив	
28	فعل مجهول	Феъли пассив	
29	شناسه فعل	Бандаки феълӣ	
30	فعل وصفی		
31	افعال لحظ ای		
32	افعال تداومی		
33	افعال لحظه ای-تداومی		

Аз омӯзишу баррасии афкори забоншиносии гузашта, дастурҳои суннатӣ ва муосири форсиву тоҷикиву дарӣ дар мавриди шинохти феъл, таърифу таснифи он ба чунин натиҷа расидем:

- дар дар осори асрҳои миёна феъл-кунишро ҳамчун калимаи баёнгари замон мешинохтанд, бандакҳои феълию хабариро бо номи ҳуруфи замиру рабт шарҳ дода, бархе аз замонҳои феълро муайян кардаанд.

- таърифи феъл дар дастурҳои ҳар се забон яксон аст, танҳо асосҳои феълро бун (-и боқоида ва беқоида), шаклҳои тасрифии феълро сиға ё рехт меғӯянд;

- шаш вижагии (категорияҳои грамматикӣ)-и феъл дар дастурҳои форсӣ - 1) шахс, 2) замон, 3) гузар, 4) маълум ва маҷхул, 5) вачҳ (сиға), 6) намуд (Д,32) ва грамматикаҳои забони тоҷикӣ - 1) шахс, 2) шумора, 3) сиға,

4) тарз 5) намуд, 6) замон омадааст;

- категорияи шахс (гӯянда, шунаванда, дигарӣ // мутакаллим – аввалшахс, мухотаб – дувумшахс, ғоиб – севумшахс) шарҳу тавзеҳ ёфта, аммо дар аксари дарстурҳои форсӣ дар бораи категорияи шумораи феълҳо ишорае намебинем;

- тафовути бештар дар шинохту таснифи сиғаҳои (ваҷҳ) феъл дар дастурҳои ҳарсе забон ба назар мерасад: дар забони тоҷикӣ 4 сиға, дар китоби С.Ализода 9 сиға, дар форсӣ дар баъзе дастурҳо 7 ваҷҳ [11; 13] ва дар дигар 3 ваҷҳ (23), дар дастури забони дарӣ 6 сиға;

- шинохти категорияи тарз дар ҳама дастурҳо ҳамгун аст: феълҳои монда (дар форсӣ – лозим, ногузар) ва феълҳои гузаро (мутааддӣ), дар дастурҳои форсӣ феълҳои гузароро ба ҷаҳор навъ ҷудо кардаанд; тарзи фоил ва мафъул (маълум ва маҷҳул); тарзи бевосита ва бавоситаи феълҳо танҳо дар грамматикаи забони тоҷикӣ омадааст;

- дар грамматикаи забони тоҷикӣ ду навъи категорияи намуди феъл – мутлақ ва давомдор ва дар дастурҳои форсӣ се навъ ҷудо шудааст: мутлақ, нақлӣ, давомдор;

- категорияи замони феълҳо дар дастурҳои мавриди назар чунин тасниф шудаанд: феълҳои замони гузашта дар грамматикаи забони тоҷикӣ ба 10 навъ, дар дастурҳои форсӣ ба 9 навъ ва дар дастури забони дарӣ ба панҷ навъ ҷудо карда шудаанд; дар дастурҳои форсӣ дарӣ як гунаи феъли замони оянда (муствақбал) ва дар грамматика ҷаҳор гунаи он омадааст; дар дастурҳои форсӣ дарӣ як гунаи феъли замони оянда (муствақбал) ва дар грамматика ҷаҳор гунаи он омадааст;

- шаклҳои ғайритасрифии феъл – сифати феълӣ ва феъли ҳол дар дастурҳои форсӣ дарӣ ба дигар ҳиссаҳои нутқ мансуб доништа шудаанд, чун исми фоил, исми мафъул, сифати фоил, сифати мафъул...;

- дар грамматикаи забони тоҷикӣ ҷуфти феълҳои бо номи феълҳои шухудӣ ва нақлӣ ҷой доранд, ки дар дастурҳои форсӣ дарӣ мавҷуд нестанд;

- се навъи навъи феълҳои васфии дастурҳои форсӣ – афъоли лаҳзай (фазовые глаголы), афъоли тадовумӣ (непрерывные глаголы), афъоли лаҳзай дар грамматикаи забони тоҷикӣ ҷой надоранд;

- дар дастурҳои форсӣ 4 навъи масдар - 1) масдари аслӣ, 2) масдари ҷаълӣ ё мавзӯ, 3) масдари басит, 4) масдари мураккаб ва дар грамматика се навъи масдар аз ҷиҳати сохт – масдари аслӣ ё сода, масдари сохта ва масдари таркибӣ (номӣ, феълӣ) муайян шудааст;

- бандакҳои хабариро дар дастури забони дарӣ феъли рабтӣ ва дар дастури забони форсӣ феъли кумақӣ номидаанд;

- феълҳоро дар дастури форсӣ аз рӯи сохтмон ва вазифаашон ба чунин гурӯҳҳо ҷудо кардаанд: афъоли солими боқоида ва беқоида, афъоли тамоми ва ноқис, афъоли аслӣ ё муствақил ва афъоли фаръӣ ё муъин, ки чунин таснифот дар грамматика ҷой надоранд;

- аз рӯйи сохтор феълхоро дар дастурҳои форсӣ ба феълҳои басит ва мураккаб ё сода, пешвандӣ, мураккаб ва дар грамматикаи забони тоҷикӣ ба феълҳои сода, сохта, таркибӣ чун кардаанд.

КИТОБНОМА

1. Абуалӣ ибни Сино. Осор. – Ҷ. 1. – Душанбе: Дониш, 2005. – 852 с.
2. Ализода, С. Сарфу наҳви тоҷикӣ / С. Ализода. – Душанбе, 2006. – 79 с.
3. Аль Фарабӣ. Философские трактаты. – Алма-Ата: Наука, 1972. – 429 с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. II. – Душанбе: Дониш, 1986. – 372 с.
5. Грамматика современного русского литературного языка / под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Наука, 1970. – 767 с.
6. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2003. – 490 с.
7. Мирзо-Джафар. Грамматика персидского языка. 2-е издание (с участием акад. Ф.Е. Корша). – М., 1901. – 329 с.
8. Сулаймонов, С. Фарҳани арабӣ-тоҷикӣ / С. Сулаймонов. – Душанбе, 2005. – 1201 с.
9. Чаҳор гулзор. – Душанбе: Шарқи озод, 1998. – 103 с.
- Шамси Қайси Розӣ. Ал-муъҷам. – Душанбе, 1991. – 463 с. 10
11. خانلری پ. تاریخ زبان فارسی. ج. 1. - تهران: رامین، ۱۳۷۷. ص ۴۱۴-۴۱۵. ج. ۲. - تهران: رامین، ۱۳۷۷. ص ۴۰۸-۴۰۹. ج. ۳. - تهران: رامین، ۱۳۷۷. ص ۴۹۰-۴۹۱
12. جمال‌الدین حسین انجوی شیرازی. دیباجه ی فرهنگ جهانگیری // سیری در دستور زبان فارسی زبان فارسی. - تهران. - ۱۳۷۱. ص ۴۴-۶۹.
13. دستور زبان فارسی. (پنج استاد). - تهران: ناهید، ۱۳۷۸. ص ۳۱۱.
14. سعیدی م. دستور زبان معاصر دری. کابل، ۱۳۹۱. ص ۲۰۹.
15. شمس‌الدین محمد بن محمود آملی. نفاس الفنون. ج. ۱. - تهران، انتشارات اسلامیة، ۱۳۸۱. ص ۵۹۵.
16. صنّیع م. سیری در دستور زبان فارسی. نخستین دستورنویسان. غزنوی م. دستور زبان دری. کابل، ۱۳۸۰. ص ۱۳۵.
17. فرخاری ا. دستور زبان دری. کابل، ۱۳۸۸. ص ۲۸۴.
18. قتب‌الدین محمود بن ضیا‌الدین مسعد الشیرازی. ذرّة التاج لِغَرّةِ الدِّباج. ج. ۱. - تهران، ۱۳۲۰. ص ۳۲۳.
19. محمّدحسین بن خلف تبریزی. برهان قاطع. - تهران، ۱۳۶۲. ج. ۱. ص ۵۴۸.
20. نصیر‌الدین طوسی. اساس الاقتباس. - تهران، ۱۳۶۱. ص ۳۴۵.
21. وحیدیان کامیار. دستور همایونفرّخ ع. دستور جامع زبان فارسی. - تهران، ۱۳۳۶. ص ۱۱۴۲.
22. زبان فارسی. - تهران، ۱۳۸۵. ص ۱۳۰.

АСОСҶОИ НАЗАРИИ ФЕЪЛ БАР МАБНОИ ДАСТУРҶОИ СУННАТӢ ВА МУОСИР

Дар мақола масоили шинохт, таъриф ва таснифи феъл дар дастурҳои суннатӣ ва муосири Тоҷикстон, Афғонистону Эрон ба равиши татбиқӣ баррасӣ шудааст.

Равиши тавсифии таҳқиқ нишон дод, ки феъл ҳамчун воҳиди забон дар осори асрҳои миёна шинохта ва таъриф шудааст. Таҳлили муқоисавӣ

пажӯҳиши дастурҳои муосири се кишвар нишон дод, ки феълхоро ба 6 категория ҷудо кардаанд, аммо ноҳамгунӣ дар шинохти феъл ва таснифи онҳо ҷой дорад. Дар китоби «Дастури забони форсӣ»-и Ваҳидиёни Комёр, ки бар асоси назарияҳои навини грамматика навишта шудааст, шаш вижагии (категорияҳои грамматикӣ)-и феъл омадааст: 1) шахс, 2) замон, 3) гузар, 4) маълум ва маҷхул, 5) вачҳ (сиға), 6) намуд. Дар грамматикаи забони тоҷикӣ чунин категорияҳои феъл мушаххас шудаанд: 1) шахс, 2) шумора, 3) сиға, 4) тарз 5) намуд, 6) замон. Категорияи шумора дар дастурҳои форсӣ ва категорияи маълуму маҷхул дар грамматикаи тоҷикӣ баррасӣ намешаванд.

Калидвожаҳо: тоҷикӣ, форсӣ, дарӣ, грамматика, феъл, категория, шахс, шумора, сиға, тарз, намуд, замон.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ГЛАГОЛА НА МАТЕРИАЛЕ КЛАССИЧЕСКИХ И СОВРЕМЕННЫХ ГРАММАТИК

В статье методом сравнения описаний глагола в классических и современных грамматических трудов ученых Таджикистана, Ирана, Афганистана рассмотрены проблемы понятия, интерпретации и классификации глагола.

Описательный метод исследования выявил, что в средневековых трактатах глагол был определен и интерпретирован как единица языка. Сравнительное исследование грамматических трудов ученых трех стран показало, что глаголы во всех грамматиках подразделены на 6 категорий, однако наблюдаются отличия точек зрения при классификации этих глаголов. В книге «Грамматика персидского языка» Вахидиёна Комёра, которая изложена на основе последних достижений современной грамматической науки, указывается, что глаголам свойственны 6 грамматические категории: 1) лицо, 2) время, 3) переходность, 4) определенность / неопределенность, 5) наклонение, 6) вид. В таджикской грамматике определены следующие категории глагола: 1) лицо, 2) число, 3) наклонение, 4) залог, 5) вид, 6) время. Категория лица не рассматривается в персидских грамматиках, а категория определенность / неопределенность, не рассматриваются в таджикских грамматических исследованиях.

Ключевые слова: таджикский, персидский, дари, грамматика, глагол, категория, лицо, число, наклонение, вид, время.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF VERB BASED ON TRADITIONAL AND MODERN GRAMMAR MATERIAL

The article examines the problems of the concept, interpretation and classification of the verb in traditional and modern grammatical manuals of Tajikistan, Iran, and Afghanistan using the method of comparison.

The descriptive research method revealed that in medieval works the verb was defined and interpreted as a unit of language. A comparative study of

grammar manuals from three countries showed that verbs in all grammars are divided into 6 categories, but differences are observed in the classification of these verbs. Verbs are classified into 6 categories in the book «Grammar of the Persian Language» by Vahidiyon Komer, which is compiled on the basis of modern modern grammars. These groups are: 1) subject, 2) tense, 3) transitivity, 4) known and unknown, 5) moods, 6) aspect. The Tajik grammar defines the following verb categories: 1) subject, 2) number, 3) moods, 4) voice, 5) aspect, 6) tense. The category of subject is considered in Persian grammar but the known and unknown categories of verb is not considered in Tajik grammatical researchers.

Key words: Tajik, Persian, Dari grammar, verb, category, subject, number, mood, aspect, tense.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифзода Фарангис Худой – директори Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ, профессор, доктори илми филология. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Email: farangis70@mail.ru

Сведения об авторе: Шарифзода Фарангис Худой – директор Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки НАНТ, профессор, доктор филологических наук. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 21. Email: farangis70@mail.ru

Information about the author: Sharifzoda Farangis Khudoi.– Director of Institute of language and literature named after Abuabdulloh Rudaki of the national Academy of sciences of Tajikistan professor, doctor of philology sciences. Adress: 734025, Dushanbe, Avenue Rudaki 21. Email:farangis70@mail.ru

ЭКСПРЕССИВНО-ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ ВЫРАЖЕНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ГАЗЕЛЯХ БАДРИДДИНА ХИЛОЛИ

Гуландом Икромов

Таджикский технический университет имени академика М.С. Осими

Фразеологические единицы таджикского языка как аллегорические выражения по своей семантике обладают важными экспрессивно-эмоциональными признаками. Эта особенность фразеологических единиц в течение многих веков с приобретением жизненного опыта народом закрепилась в виде различных устойчивых оборотов и моделей, что сделало их в семантическом отношении средством выражения различных семантических оттенков. Уместно подчеркнуть, что выражение фразеологических единиц в языке стихотворений в большей степени зависит от психологического и эмоционального состояния автора. Наряду с этим, в языке существует ряд фразеологических единиц, в которых отображаются различные образы. Этот вид ФЕ в устоявшейся идиоматичной форме, как готовая семантическая единица, служит средством действенного и эмоционального выражения, и определяет стилистические и творческие аспекты каждого поэта. Установление стилистической функции фразеологических единиц дает возможность глубоко и точно определить особенности творческого стиля каждого поэта.

Как утверждает В.Н. Телия: «Определение стилистических функции фразеологизмов дает возможность глубже раскрывать специфику творческого метода автора, познавать его искусство в привлечении и использовании красочных средств языка для создания ярких образов и картин. Не менее интересно и ценно изучение фразеологических новаторства самого писателя, создавшего удачные образные выражения, часть которых затем приобретает характер крылатых» [Телия: 1996, 98].

При стилистической характеристике ФЕ учитывается наличие у фразеологизмов эмоционально-экспрессивной окрашенности и оценочного значения, расслоение фразеологизмов по степени их стилистической высоты и сниженности, актуальность употребления фразеологизма в классическом и современном литературном языке.

На основе этого, необходимо отметить, что в зависимости от стилистических особенностей языка стихотворений, особенно лирических, в них участвуют местоимения первого и второго лица единственного числа. Это местоимения и местоименные личные и собственные энклитики, глагольные и сказуемые окончания первого лица – сказителя стихотворения (лирического героя), а также местоимения и местоименные личные и собственные энклитики второго и третьего лица единственного числа – слушателя, то есть объекта обращений поэта. В зависимости от этих

чувственных и эмоциональных аспектов первое лицо выражено для второго, а второе лицо – для первого.

Указанная особенность наиболее ярко проявляется при использовании фразеологических единиц. Например:

-выражение первого лица единственного числа в ФЕ:

Бирез хуни ману хунбаҳо шароб биёр,

Бигир чавҳари чонам, бидех баҳои қадаҳ [15, 39].

Пролей мою кровь и как выкуп принеси вина,

Возьми суть моей души, отдай плату за кубок.

-выражение второго лица в ФЕ:

Гӯям, эй шӯх, ба девор ғами дил пас аз ин,

Бо ту гуфтан чу ҳамон асту ба девор ҳамон [15, 137].

Скажу, о, шалунья, после этого обращаться к стене

грусти сердца,

К тебе обращаться подобна оброщаться к стене.

Выражение первого, второго и третьего лица в ФЕ:

Гар дил аз **дастам ба гонат бурд**, чандон бок нест,

Горати дил сахл бошад, горати чон **карду рафт** [15, 35].

Если она вырвала сердце из моих рук как грабитель, не страшно,

Ибо ограбить сердце легче, но она ограбила мою душу.

Цель описания выше приведенных бейтов состоит в том, что в стихах всегда выражается состояние говорящего лица (влюбленного) по отношению к объекту обращения (возлюбленной). В стихах Бадридина Хилоли очень тонко прочувствованы эти отношения. Поэтому в его газелях явственно просматриваются боль и муки влюбленного по отношению к возлюбленной. Поэт все эти чувства преимущественно описывает посредством таких ФЕ, которые обладают эмоциональным и впечатляющим оттенком. В связи с этим, установление теоретических аспектов фразеологических единиц, обладающих экспрессивно-эмоциональным аспектом, представляется довольно важной проблемой. Большинство таких ФЕ, которые с точки зрения своего семантического выражения обладают экспрессивно-эмоциональным аспектом, образованы на основе аллегории, что служит на пользу выражения психологического состояния обращающегося или говорящего. По вопросу семантических и эмотивных особенностей фразеологических единиц персидского языка Г.С. Голева в своей монографии утверждает следующее: «Это понятие тесно связано с проблемой описания фразеологизмов по фразеосемантическим полям – одной из наиболее насущных проблем современной филологии. Это, в свою очередь, связано с валентной характеристикой компонентов, их сочетательными связями и коннотативным потенциалом.

Как показывают наблюдения, во всех понятийных сферах персидской фразеологии, и особенно в сфере чувств и переживаний, а также в сфере эмотивной оценки качеств, черт характера человека, обнаруживаются ФЕ наиболее яркой образной окраски, оригинального лексико-семантического построения и взаимодействия слов-компонентов.

Фразеологическая картина мира у иранцев в значительной степени связана со сферой человеческих эмоций» [Голева: 2006, 37].

Профессор Х. Маджидов также проявил интерес к вопросу экспрессии фразеологических единиц таджикского языка, в частности он пишет: «Экспрессия – прежде всего способ выражения языковыми знаками эмоционального отношения, с другой стороны, экспрессия – это образность, наглядность и яркость выражения» [Маджидов: 2006, 110].

Фразеологические единицы по своим фундаментальным характеристикам в большей степени принадлежат к речевой сфере, а по своим эмоциональным свойствам они более близки к разговорной и художественной речи. Экспрессивный и образный аспекты фразеологических единиц выражаются именно в этих двух стилях, и такой вид выражения высоко оценен Г.С. Голевой и Х. Маджидовым.

В стихотворениях чувственный и эмоциональный аспект, а также его неповторимые эксклюзивные выражения наиболее эффективно проявляют свои семантические и образные особенности именно с учетом фразеологических единиц. С их использованием поэт старается оказать определенное влияние на объект своего обращения.

В следующих бейтах Бадриддина Хилоли приводятся несколько ФЕ, в составе которых слово *хок - земля, прах* является ключевым словом, оно по своему семантическому выражению аллегорично обозначает скромность, униженность, подчиненность, смерть, могилу, смирение и подобные этим смысловые оттенки. Используя фразеологические единицы с указанным лексическим компонентом, поэт усиливает впечатление от своих слов, мыслящий читатель и слушатель из взаимосвязи слов и их пропорции в стихотворении может понять их фразеологическое значение:

Хоки одам, ки сириштанд, ғараз ишки ту буд,
Ҳар ки **хоки раҳи ишки** ту **нашуд**, одам нест [15, 33].
*Когда создавали прах человека, имели в виду твою любовь,
Каждый, кто не стал прахом у твоих ног, не человек.*

В этом бейте поэту с применением фразеологических единиц «хоки касе (одам)-ро сириштан» – создавать прах кого-либо и “хоки раҳ (-и касе, чизе) шудан» – быть землей у ног кого-либо, удалось передать достаточно впечатляющую мысль. Прежде всего, он намекает на прах, из которого Бог создал человека, во-вторых, используя фразеологизм **хоки раҳ шудан – становиться прахом у ног**, поэт сумел выразить еще более глубокую мысль о том, что каждый, кто не уважает твоего создателя (Бога), то есть каждый, кто не становится землей на пути твоей любви, он – не человек.

Хоки поят чун маро **фарқи сар** аст,
Ман чаро бардорам аз пой ту сар? [15, 80].
*Если пыль под твоими ступнями ложится мне на голову,
То зачем мне отнимать голову от твоих ног?*

Хоки пой касе бар фарқи сар будан – осыпать голову пылью чьих-то ног, в знач.: почитать кого-либо. «Идиоматическое выражение в значении

преувеличенного уважения и гордости за кого-либо» [Фархангномаи шеърӣ, 1376, 736].

Хок гаштам, лола аз хокам дамид,
 Ҳамчунон доғи ту дорам бар чигар [15, 80].
*Стал я прахом, из моей земли выросли тюльпаны,
 Но все еще печень окрашена пятном твоей памяти.*

хок гаштан – становиться прахом, умирать.

Мурдам аз ин алам, ки намурдам барои ту,
 Эй **хок бар сарам**, ки **нашуд хоки пой ту** [15, 164].
*Я умер от этой обиды, что не умер за тебя,
 Прах мне на голову, что она не стала пылью у твоих ног.*

хок бар сар – прах на голову, в знач.: быть несчастным и печальным, сетовать на жизнь.

хоки пой касе шудан – быть пылью у чьих-то ног, быть ничтожным

ба хоки касе қадам задан – ступать на чью-либо землю, в знач.: посещать могилу.

Как показывает проведенный нами анализ, поэт для большего привлечения внимания читателя, отказывается от простых и обыденных слов и ярко выражает свои мысли в зависимости от лексического значения слова **хок**. Даже в некоторых случаях в одной строке стихотворения он использует две фразеологические единицы, сформированные на базе данного слова (**хок бар сарам** - прах на мою голову; ки **нашуд хоки пой ту** - что она не стала пылью у твоих ног), что значительно усилило эмотивный и экспрессивный аспект слов поэта.

Бадриддин Хилоли в следующих бейтах с помощью впечатляющих фразеологических единиц выражает значение смерти:

Дар дами рафтан Ҳилолӣ **чон ба дасти дӯст дод**,
 Нимчоне дошт, он ҳам сарфи чонон карду рафт [15, 36].
*В час смерти Хилоли отдал душу в руки друга,
 У него было полдуши, и ту он посвятил любимой, и ушел.*

Дар дами рафтан – в момент ухода, перед смертью.

Чон ба дасти дӯст додан - отдать душу в руки друга // **чон додан** – отдать душу Богу, умереть.

Преимущественно в газелях поэта наблюдается применение фразеологизмов в отношении ключевых слов. Следовательно, одно из слов своими смысловыми оттенками и аллегорическим значением играет более важную роль в выражении фразеологического значения и особенность воздействия этого значения начинает зависеть от этой ключевой лексемы. Например, слова **санг** – **камень** и **чон** – **душа** в составе фразеологических единиц «ба сари касе санги маломат омадан» - бросать на чью-то голову камень упреков (упрекать кого-либо) и «чон ба саломат бурдан» – уносить ноги по добру и по здорову (оставаться в живых, уберечься от клеветы, упреков и разбирательств) обладают именно такими качествами.

Дар кӯи ту **омад ба сарам санги маломат**,
 Мушкил, ки аз ин кӯй **барам чон ба саломат** [15, 36].

*В твоём доме на мою голову упал камень укоров,
Трудно отсюда мне уйти живым и здоровым.*

В приведенном ниже бейте поэт использовал фразеологическую единицу **санг ба сар омадан – упасть камню на голову**, которая в определенной степени имеет стилистико-индивидуальную особенность. Она основана на базе фразеологической единицы **санг задан ба касе – бросать в кого-либо камень**, и обладает значением «быть побитым камнями», то есть собранные в подоле камни для большего мучения кого-либо. Иными словами, та девушка с каменным сердцем (возлюбленная) бросает в меня камни, чтобы я больше мучился.

Одним из важных средств действенности влияния слова прииспользовании ФЕ, являются слова, выражающие части тела в составе фразеологических единиц. Наряду с этим, данная группа слов по своему семантическому выражению входят в группу активных слов языка стихотворений. Бадриддин Хилоли как поэт – ценитель значений и тонкостей слов в своих газелях учитывает все смысловые оттенки таких слов, и обильно использует такие ФЕ, со словами, выражающими части тела или принадлежащие человеку атрибуты. В лексическом составе газелей Хилоли фразеологические единицы, сформированные со словом **дил**, встречаются достаточно часто и мастерски используются поэтом.

*Ҳар ки рӯзе дил ба хубон дод, охир чон диҳад,
Войи чони ман, ки охир дил ба эшон медиҳам [15, 130].
Тот, кто однажды отдал сердце красавице, в конце*

отдаст и душу,

Жаль мне мою душу, ведь в конце концов я им отдам свое сердце.

**дил ба касе додан – отдать сердце кому-либо, влюбиться
чон додан – отдать душу, умереть.**

В приведенном ниже бейте поэт для большего воздействия описания процесса влюбления применил фразеологическую единицу **оташ ба дили мо афтодан – упасть огню на наше сердце**, а результат данного процесса выразил с помощью фразеологической единицы **аз чон дуд баромадан – быть душе охваченной дымом**, что обладает определенным стилистико-индивидуальным аспектом.

*Сӯзи худро чун ниҳон дорам, к-аз он рухсору зулф
Дар дил афтод оташу аз чон баромад дуд ҳам [15, 129]
Как спрятать свой жар, ведь от того лица и локонов,
На сердце упал огонь, а из души вырвался дым.*

То есть, когда я влюбился (на сердце упал огонь), от жара и плавления, охваченности любовью **из моей души вырвался огонь** и мои мучения увеличились.

В приведенном ниже бейте поэт приводит фразеологическую единицу **хун шудани чигари касе – обливаться кровью печени**. Он обращается к возлюбленной и просит ее не мучить народ (влюбленных)- (не поджигать сердца) и подумать **аз дуди дили – о дыме из сердца** (вздохах и столах) хунинчигар - окровавленной печени(влюбленных):

Хун шуд чигари халк, ба дилҳо мазан оташ,
 Андеша зи дуди дили хунинчигаре кун [15, 144].
*Печень народа окровавлена, не поджигай сердца,
 Подумай о дыме из сердца окровавленной печени.*

Фразеологические единицы с компонентом **сар** также занимают видное в газелях Бадриддина Хилоли, и служат для выражения действенности и привлекательности слова.

Сари ман хоки раҳат бод, ки шояд рӯзе
 Бар сарам соя кунад сарви қади дилчӯят [15, 37].
*Пусть моя голова станет пылью у твоей дороги,
 Чтоб над моей головой распространялась тень твоего
 прекрасного стана.*

сар хоки рахи касе будан – стать пылью у чьей-либо дороги, в знач. «стать жертвой, подчиняться».

Мардуми чашмам зи озорат **ба хун оғушта шуд**,
Нури чашми ман, бигӯ, к-ин мардумозорӣ чӣ буд? [15, 65].
 Зеницы моих глаз от твоего произвола утонули в крови,
 Свет моих очей, скажи, зачем это притеснение людей?

мардуми чашм ба хун оғушта шудан – утонуть в крови зеницам глаз (в знач. «пролить много слез»)

нури чашм – свет очей, близкий человек, намек на возлюбленную.

Иногда поэт для выражения эмоциональной и экспрессивной окраски, таким образом, применяет фразеологическую единицу, что это выражение становится вымышленным, и способствует выражению состояния лирического героя.

Например:

Гамдидае, ки **хонад шарҳи гами Хилолӣ**,
 Аз хуни **дидаи худ рангин кунад рисола** [15, 176].
*Страдалец, прочитавший историю печали Хилоли,
 Окрасит книгу в цвет крови своих глаз.*

Каждый, кто испытал страдания и боль любви, прочитав историю любовных страданий Хилоли, то есть узнав о всех несправедливостях, выпавших на долю влюбленного от рук возлюбленной, не может остаться безразличным к этим пояснениям и комментариям и не омыть слезами страницы нескольких трактатов (книг). Окраска книги приводится поэтом в значении омовения книги кровавыми слезами.

Те фразеологические единицы, которые поэт конструирует на основе слова **забон**, использованы им преимущественно для выражения значения «говорить» красивых и жестоких слов (теги забон тез кардан – оттачивать клинок языка) и т.д. Наряду с этим, поэт приводя фразеологическую единицу **забони касе дар даҳон** – язык во рту, выражает значение «поцелуй».

Например:

Эй махрами рози нихон, дар панди ман **макшо забон**,
 К-аз ному номуси чахон дорад Хилолӣ орхо [15, 144].

*О, услада тайных откровений, не раскрывай рта для моего поучения,
Ведь Хилоли стыдится укоров мира.*

Таким образом, в газелях Бадриддина Хилоли можно обнаружить и охватить анализом огромный объем материала, в котором слова, выражающие части тела, приобрели особый статус в составе фразеологических единиц. Уместно подчеркнуть, что такие фразеологические единицы с точки зрения формирования больше опираются на народную этимологию, то есть они преимущественно используются в разговорном стиле речи, но поэт с присущим только ему творческим стилем мастерски использовал такие фразеологические единицы, что послужило на благо пробуждения мысли и фантазии тех, к кому он апеллирует, то есть читателей и слушателей.

Большинство исследователей считает, что Бадриддин Хилоли в своих газелях преимущественно воспевае любовь и лирические чувства. Чтение, рассмотрение и анализ содержания его газелей свидетельствует о том, что он действительно является непревзойденным мастером воспеваия любви и эмоционального состояния человека. Кроме того, анализ убеждает нас в том, что лирический герой поэта (влюбленный, я) на стезе любви терпит от своей возлюбленной (тебя) множество несправедливостей, унижений, боли и страданий. Это свое состояние поэт описывает с помощью группы таких ФЕ, которые по своему семантическому выражению носят данный семантический характер.

Например:

Фами бутон махӯр, эй дил, ки зор хоҳӣ шуд,
Агар азизи чаҳонӣ, ту **хор хоҳӣ шуд** [15, 53].

*Не страдай по иконам, о сердце, поскольку измучаешься,
Если ты дорого миру, то ты должно мучиться.*

фами бутон хӯрдан – страдать по иконе, много думать о возлюбленной;
хор шудан – быть ущемленным, мучиться.

Бадриддин Хилоли значение «достичь свидания любимой» выражает с помощью фразеологической единицы «поместиться в чью-либо одежду», но при этом он утверждает, что на пути соединения с любимой он испытал множество мук и лишений, его **тело истончилось как нить**, то есть исхудало и поникло от страданий по тебе.

Танам чун риштае шуд з-он қабоғулғуну хушҳолам,
Ки боре метавон **гунчид дар як пираҳан** бо ӯ [15, 159].

Мое тело истончилось как нить от рук той красавицы

в пурпурной одежде, но я рад,

Что хоть раз могу уместиться в одну одежду с ней.

Фразеологическая единица **рӯй ба раҳи касе фарш кардан** – «выстлать чью-либо дорогу своим лицом, использованная поэтом в значении «выходить навстречу кому-либо», в следующем бейте Хилоли встречается в форме «кард рӯйи зарди худ фарши раҳаш» - выстелил ее дорогу своим желтым лицом, то есть поэт, прибавив слово «желтый» в данную фразеологическую единицу, намекает на свои мучения и страдания:

То Ҳилолӣ кард рӯйи зарди худ фарши раҳаш,
 Тавсани ӯ гоҳи ҷавлон наълҳо бар зар зада [171]
*Как Хилоли выстелил ее дорогу своим желтым лицом,
 Ее норовистый конь во время бега бьет золотыми подковами.*

В лексическом составе художественного наследия фразеологические единицы преимущественно приобретают стилистико-индивидуальный аспект. То есть литераторы с помощью той или иной готовой фразеологической единицы языка создают или заимствуют у других литераторов такие фразеологические единицы, которые в отношении выражения смысла являются более образными и действенными по сравнению с исконными фразеологическими единицами языка. «Стилистическое использование фразеологизмов писателями всегда творческое, поскольку фразеологизмы в речи обычно используются с определенным худо-жественным заданием. Фразеологизм, употребляемый в художественном или публицистическом тексте, в общепринятой форме и обычном значении, вносит в текст присущую ему в языке образность и выразительность. С течением времени ряд фразеологизмов утрачивает свою первоначальную образность и становится привычным. Поэтому с целью обновления образности фразеологизма, усиления его выразительности, а также уточнения его значения применительно к данному контексту писатели преобразуют общезыковую форму фразеологизма.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Абдулқодиров, А. Забон ва услуби назми Мирзо Турсунзода / А.Абдулқодиров. – Душанбе: Дониш, 1978. – 124 с.
2. Баранов, А. Основы фразеологии / А. Баранов, Д. Добровольский. – М.: Наука, Флинта, 2013. – 312 с.
3. Бадриддин Ҳилолӣ. Осори Ҳилолӣ. – Сталинобод, нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958. – 358 с.
4. Бадриддин, Ҳилолӣ. Ғазалиёт ва рубоӣ (тахияи Мубашшир Акбарзод). – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2011. – С. 78-90.
5. Виноградов, В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / В.В. Виноградов // Лексикология и лексикография. – М., 1977. – С. 120-161.
6. Голева, Г.С. Фразеология современного персидского языка / Г.С. Голева. – М.: Муравей, 2006. – 224 с.
7. Камол, Айни. Бадриддин Ҳилолӣ / Камол Айни. – Сталинобод: Таджикгосиздат, 1957. – 205 с.
8. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (ҷилди 1 – 2) / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2003 – 490 с.
9. Мачидов, Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 1982. – 104 с.

10. Мачидов, Х. Усулҳои сермаъношавии калимаҳо / Х. Мачидов // Маърифат. – 1998. – № 1-2. – С. 10-13.

11. Маджидов, Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка / Х. Маджидов. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 409 с.

12. Саломов, М. Маҷоз ва воҳидҳои фразеологӣ дар забони назм / М. Саломов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2014. – №3. – С. 45-50.

13. Телия, В.Н. Русская фразеология / В.Н. Телия. – М., 1996. – 256 с.

14. Харченко, В.К. Переносные значения слова / В.К. Харченко. – М.: Либриком, 2012. – 200 с.

15. Шанский, Н.М. Лингвистический анализ стихотворного текста / Н.М. Шанский. – М.: Происвещение, 2002. – 224 с.

ЭКСПРЕССИВНО-ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ ВЫРАЖЕНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ГАЗЕЛЯХ БАДРИДИНА ХИЛОЛИ

В статье рассматриваются экспрессивно-эмоциональные особенности фразеологических единиц в газелях Хилоли. Выражение фразеологических единиц в языке стихотворений в большей степени зависит от психологического и эмоционального состояния автора. Наряду с этим, в языке существует ряд фразеологических единиц, в которых отображаются различные образы. Этот вид ФЕ в устоявшейся (идиоматичной) форме, как готовая семантическая единица служит средством действенного и эмоционального выражения, и определяет стилистические и творческие аспекты каждого поэта. Установление стилистической функции фразеологических единиц дает возможность глубоко и точно определить особенности творческого стиля каждого поэта. Как показывают наблюдения, во всех понятийных сферах персидской фразеологии, и особенно в сфере чувств и переживаний, а также в сфере эмотивной оценки качеств, черт характера человека, обнаруживаются ФЕ наиболее яркой образной окраски, оригинального лексико-семантического построения и взаимодействия слов-компонентов.

Фразеологические единицы по своим фундаментальным характеристикам в большей степени принадлежат к речевой сфере, а по своим эмоциональным свойствам они более близки к разговорной и художественной речи. В стихотворениях чувственный и эмоциональный аспект, а также его неповторимые эксклюзивные выражения наиболее эффективно проявляют свои семантические и образные особенности именно с учетом фразеологических единиц. С их использованием поэт старается оказать определенное влияние на объект своего обращения.

Ключевые слова: эксклюзив, выражение, чувство, переживание, поэт, окраска, обращение, новаторство, аллегория, образность, наглядность, яркость.

ИФОДАИ ЭКСПРЕССИВӢ-ЭМОТСИОНАЛИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР ҒАЗАЛҲОИ БАДРИДДИН ХИЛОЛӢ

Дар мақола хусусиятҳои экспрессивӣ-эмотсионалии воҳидҳои фразеологӣ дар ғазалҳои Хилолӣ баррасӣ карда мешаванд. Ифодаи воҳидҳои фразеологӣ дар забони шеърҳо бештар ба ҳолати психологӣ ва эмотсионалии муаллиф вобастагӣ дорад. Дар баробари ин, дар забон як қатор воҳидҳои фразеологӣ мавҷуданд, ки дар онҳо тасвирҳои гуногун нишон дода мешаванд. Ин намуди воҳидҳои фразеологӣ дар шакли муқарраршуда (идиоматикӣ) ҳамчун воҳиди семантикии тайёр, воситаи ифодаи муассир ва эҳсосоти хизмат мекунад ва ҷанбаҳои услубӣ ва эҷодии ҳар як шоирро муайян месозанд.

Муайян сохтани вазифаи услубии воҳидҳои фразеологӣ имконият медиҳад, ки тавассути он хусусиятҳои услубӣ-эҷодии ҳар як шоир амиқ ва дақиқ муайян мегарданд. Мушоҳидаҳои нишон медиҳанд, ки дар тамоми самтҳои мафҳумии фразеологияи форсӣ, баҳусус дар самти ҳиссиёту таасурот, дар самти баҳогузори ба сифати эҳсосот, ҳислати инсонӣ, воҳидҳои фразеологӣ нисбатан пуробуранги дорои сохти лексикӣ-семантикии махсус ва муносибати калимаву ҷузъҳои он ошкор мегардад.

Воҳидҳои фразеологӣ аз рӯи хусусиятҳои бунедии худ бештар ба нутқ тааллуқ доранд ва аз рӯи хосиятҳои эҳсосотии худ ба нутқи гуфтугӯӣ ва бадеӣ наздиктаранд. Дар шеърҳо ҷанбаи эҳсосотӣ, инчунин, ифодаҳои беназири истисноии хусусиятҳои семантикӣ ва тасвирии шоир бо назардошти воҳидҳои фразеологӣ самаранок нишон дода мешавад. Бо истифода аз онҳо шоир кӯшиш мекунад, ки ба объекти мурочиати худ таъсири муайян расонад.

Калидвожаҳо: эксклюзив, ифода, ҳиссиет, тасурот, шоир, гуна, мурочиат, навоарӣ, аллегория, образ, возеҳият, пуробуранг.

EXPRESSIVE – EMOTIONAL EXPRESSION OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN GAZELLES OF BADRIDDIR HILOLI

The article is considered, the feature of phraseological units through many centuries along with acquisition of life experience by the people which is fixed in a type of various steady turns and models that made them in the semantic relation means of expression of various semantic shades. Expression of phraseological units in language of poems more depends on psychological and emotional state of the author. Along with it, in language there is a number of phraseological units in which various images are displayed. This type of FE in the settled (idiomatic) form as ready semantic unit serves as means of effective and emotional expression, and defines stylistic and creative aspects of each poet. Establishment of stylistic function of phraseological units gives the chance deeply and precisely to define features of creative style of each poet. As show observations, FE are found the brightest figurative coloring, original lexico-semantic construction and interaction

of words components in all conceptual spheres of the Persian phraseology, especially in the sphere of feelings and experiences and also in the sphere of emotionality assessment of qualities, traits of character of the person,

Phraseological units on the fundamental characteristics more belong to the speech sphere, and to the emotional properties that are closer to informal and artistic speech. In poems the sensual and emotional aspect and also its unique exclusive expressions most effectively show the semantic and figurative features taking into account phraseological units. With their use the poet tries to have a certain impact on subject of the address.

Keywords: exclusive, expression, feeling, experience, poet, coloring, address, innovation, allegory, figurativeness, presentation, brightness.

Маълумот дар бораи муаллиф: Икромова Гуландом Холовна – номзади илми филология, и.в. дотсенти кафедраи забонҳои Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ. Нишонӣ: Тоҷикистон, 734027, Душанбе, кӯчаи Хисорак 88а; Тел.: (+992) 93-583-66-92.

Сведения об авторе: Икромова Гуландом Холовна - кандидат филологических наук, и.о. доцента кафедры языков Таджикского технического университета имени академика М. С. Осими. Адрес: Таджикистан, 734027, г. Душанбе, улица Хисорак 88а Тел: (+992) 93- 583- 66 -92.

Information about the author: Ikromova Guland Holovna – candidate of Philology sciences, the Senior teacher of Languages department of the Tajik technical university name after academician M.S. Osimi the Republic of Tajikistan **Address:** Tajikistan, 734027, Dushanbe, the street Hisorak the house 88a (+992) 935836692.

СИНТАКСИЧЕСКИЙ СПОСОБ ОБРАЗОВАНИЯ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Мохчехра Асадова

Таджикский национальный университет

Синтаксический способ образования заключается в преобразовании обычных свободных словосочетаний в сложный «эквивалент» слов. Этот способ является наиболее продуктивным средством пополнения географической терминологии, как в английском, так и в таджикском языке.

Практика убедительно доказывает, что функционирующую терминологию нельзя ограничивать однословными терминами. Как отмечает Б.И. Головин, «логично было бы признать терминами, как отдельные слова, так и словосочетания, обладающие номинативной и сигникативной функциями в той или иной специальной области деятельности» [2, 56].

Многие специальные понятия передаются не отдельными словами – терминами, а различного рода словосочетаниями, другим словом составными терминологическими единицами, или составными терминологическими наименованиями [1], составными многокомпонентными терминами, многокомпонентными сочетаниями, терминами описаниями [3], составными терминами [2], описательными терминами, многокомпонентными терминами, неоднородными терминами, поли компонентными терминсочетаниями, удлинёнными терминами [3].

Анализ материалов языкознания показало, что географическое словосочетание таджикского языка, как английского языка считается самым продуктивным, например: *Subtropicalzone* – *минтақаи субтропикӣ* – дар байни минтақаҳои тропикӣ ва муътадил ҷойгиршудаанд (субтропические пояса – расположены между тропическими и умеренными поясами)[6] и др.

В ходе исследования нами были выявлены двух, трех, четырех, пяти и даже шестикомпонентные термины, тем не менее, мы считаем, что наиболее многочисленны и продуктивны двухкомпонентные термины, которые представляют собой именные и глагольные сочетания.

Именными называются словосочетания, главным компонентом которых выступают имена существительные или другие части речи, употребленные в функции имен существительных. Они составляют основную часть географической терминологии и сформированы последующим моделям:

Модель *N+Adj* (*имя существительное + имя прилагательное*) заключается в имени существительного и прилагательного в качестве основного слова. В данном случае сочетание базируется синтаксико-грамматическими средствами таджикского языка. Из числа образцов данной модели можно отметить две модели. В одной из них прилагательное

оканчивается на суффикс -й: *водирифтӣ* – *riftvalley* (рифтовая долина); *баробарвазнии динамикӣ* – *runningbalance* (динамический баланс); *яхбанди доимӣ* – *ever-frost, deepfrozensoil* (вечная мерзлота) *ҳавзаи артезианӣ* – *artesianbasin* (артезианский бассейн); *биёбонияхӯ* – *saharaoficeandsnow* (ледяная пустыня) и др. Такая же модель из существительного во множественном числе в качестве определяемого слова и прилагательного в роли определения. Эта модель имеет две разновидности, в которой одна из них оформлена прилагательным суффиксом – й: *арзҳои географӣ* – *geographycallatitudes* (географические широты); *мавҷҳои океанӣ* – *oceanicwaves* (океанические волны) [6].

Второй вид модели имеет нулевое окончание у прилагательного: *тектоникаи навтарин* – *latesttectonics* (новейшая тектоника); *кӯли ҷавон* – *younglake* (молодое озеро); *шаҳри навбунёд* – *newcity* (новый город); *давлати навтаъсис* – *newstate* (недавно основанное государство); *дарёи равон* – *runningriver* (текущая река); *саноати сабук* – *consumer goodsindustry* (легкая промышленность); *табиати вуҳӯ* – *wildnature* (дикая природа); *ҷангали ҳамеша сабз* – *evergreenforest* (вечнозеленый лес) [6] и др.

Модель **N+N (имя существительное + имя существительное)** является второй по продуктивности и имя существительное выступает в качестве определения или определяемого слова: *аномалияи об* – *wateranomaly* (аномалия воды); *кашии замин* – *Earth'sattraction* (притяжение земли); *ҳаракати ғарбӣ* – *glaciermotion* (движение ледника); *буҳори об* – *evaporation of water* (испарение воды); *гардиши об* – *churning of water* (водоворот); *ҷунбиши замин* – *earthquake* (землетрясение) [6] и др.

Возможна и такая модель, которая состоит из двух существительных, но в данном случае существительное-определение имеет форму множественного числа: *иктишофи конҷо* – *fieldexploration* (исследование месторождений); *омӯзиши ҷангалҳо* – *exploration of forests* (изучение лесов); *истифодаи тиряхҳо* – *glacierexploitation* (использование ледников)[6] и др.

В ходе изучения обнаружены и другие модели двухкомпонентных терминологических сочетаний, представленные преимущественно в единичных образцах:

Модель **N-и+Part (имя существительное + составная часть)**: *вулқони амалкунанда* – *activevolcano* (действующий вулкан); *дарёи хушкшуда* – *lostriver* (высохшая река); *ҷараёни нопадидшуда* – *disappearingstream* (исчезнувший поток); *ҷангалҳои харобишуда* – *desolatedforests* (опустошённые леса); *ҷинси ковокишуда* – *looserock* (разрыхленная порода); *биёбони лабташина* – *scorchingdesert* (знойная пустыня)[6] и др.

Как мы видим из выше приведенных примеров, для словосочетаний в таджикском языке характерны изафетные связи, представляющие собой разносистемность примыканий, при которых изменения позиций компонентов грамматически невозможно.

Очень часто двухкомпонентные наименования не дают достаточно полной характеристики понятия. В этом случае исходный термин усложняется и «обрастает» дополнительными видовыми признаками, что

сопровождается увеличением лексических и грамматических средств необходимых для его формулировки. Наряду с двухкомпонентными географическими терминами значительную роль также играют трех- и многокомпонентные термины. В таких моделях выявлена подчинительная связь, которая основана на изафете и особенность которой является в формировании изафетной цепной связи, когда взаимная изафетная связь трех компонентов составляет цепь. В их числе можно увидеть следующие модели:

Модель ***N-u+Adj-u + N*** считается наиболее употребляемым: *хосияти физикии чинсҳо* – *physicalproperties of rocks* (физические свойства пород); *иқлими сарди минтақа* – *coldclimate of theregion* (холодный климат региона); *майдони магнитии замин* – *magneticfield of the Earth* (магнитное поле земли); *радиатсияи гарми офтоб* – *hotsunradiation* (горячая радиация солнца)[5] и др.

Следует отметить, что в качестве определяющего компонента выступают не только корневые, но и производные прилагательные. Типичными суффиксами производных прилагательных являются суффиксы – хо, и, - ӯ:

Модель ***N-u+Adj-u+Adj-ӯ***: *иқлими намноки назди баҳрӣ* – *wetclimate of the seaside* (приморской влажный климат); *давлатҳои тараққикардаи наздисоҳилӣ* – *coastaldeveloped countries* (прибрежные развитые государства); *синии мутлақи геологӣ* – *absolutegeologicalage* (абсолютный геологический возраст); *бодҳои сарди байниқӯҳӣ* – *coldintermountainwinds* (холодные межгорные ветра)[5] и др.

Модель ***N-u+N-ҳou+Adj-ӯ***: *сохтичинсҳоиқӯҳӣ* – *structure of rocks* (строение горных пород); *гармии обҳои зерзаминӣ* – *thewarmth of the subsurface water flows* (тепло подземных вод); *бурриши соҳилҳои материкӣ* – *section of the continental coasts* (разрез материковых берегов); *релефи кораллҳои баҳрӣ* – *relief of the seacorals* (рельеф морских кораллов) [5] и др.

Модель ***N-ҳou+Adj-u+Adj***: *обҳои зерзаминииэкзогенӣ* – *under ground ydro graphic s* (подземные экзогенные воды); *равандҳои чандири истеҳсоли* – *flexiblemanufacturing systems* (гибкие производственные системы); *чангалҳои намноки тропикӣ* – *wettropical forests* (влажные тропические леса); *давлатҳои нави саноатӣ* – *newindustrialcountries* (новые индустриальные страны); *чинсҳои қӯҳии метаморфӣ* – *metamorphicrocks* (метаморфические горные породы); *шаклҳои соҳилии релеф* – *coastall and forms* (береговые формы рельефа); *нуқтаҳои обиши Баритикӣ* – *Baricmelting point* (барические точки таяния)[5] и др.

Модель ***N-u+N-u+Adj-ӯ***: *фазаифаъолиятивулқонӣ* – *phase of volcanicaactivity* (фаза вулканической деятельности); *кони таҳшини биохимиявӣ* – *biochemical sedimentary deposit* (месторождение осадочное биохимическое); *маҳалли конвергенсияи доҳили тропикӣ* – *intertropical conver gencezone* (внутритропическая зона конвергенции); *графики мувозинати об* – *schedule of water balance* (график водного баланса); *графики намнокии хок* – *schedule soilmoisture* (график влажности почвы)[5] и др.

Модель **N-u+N-u+N**: *синни қишири замин* – *age of the Earth's crust* (возраст земной коры); *вусъатёбии қувваи вазн* – *acceleration duetogravity* (ускорение силы тяжести); *қаъри уқёнуси ҷаҳон* – *the bottom of the world's oceans* (дно мирового океана); *ҷараёни тавлиди боришот* – *formation of precipitation* (процесс образования осадков) [5] и др.

Достаточно продуктивны и многообразны и четырехкомпонентные терминологические сочетания по средствам грамматического формирования. В процессе исследования было выявлено более семи моделей таких терминологических сочетаний:

Модель **N+Adj+N+Adj**: *ҳавзаҳои ангиштдори намуди геосинклиналӣ* – *coal-bearing basins of geosynclinal type* (угленосные бассейны геосинклинального типа); *хели генетикии таҳнишиастҳои баҳрӣ* – *genetic type of marine sediments* (генетический тип морских отложений); *тартиби литологии ҷинсҳои кӯҳӣ* – *lithological composition of rocks* (литологический состав горных пород); *системаи атмосферии фишори паст* – *low atmospheric pressure system* (система низкого атмосферного давления) [5] и др.

Модель **N+N+Adj+Adj**: *зичии ҷинсҳои кӯҳии магматикӣ* – *density of igneous rocks* (плотность горных магматических пород); *таъбиқи технологияҳои нави кишоварзӣ* – *implantation of new agricultural technologies* (внедрение новых сельскохозяйственных технологий).

Модель **N+N+N+Adj**: *суръати паҳншавии мавҷҳои чандирӣ* – *velocity of spreading of elastic waves* (скорость распространения упругих волн); *натичаи нишони таъсири капиллярӣ* – *result of displaying of capillary effects* (результат проявления капиллярного эффекта) [5].

Модель **N+N+N+N**: *фарзияи васеъшавии қаъри уқёнусҳо* – *the hypothesis of ocean bottom expansion* (гипотеза расширения дна океанов); *натичаи пармакунии нӯшишии ях* – *result of the drilling of the ice sheet* (результат бурения ледникового покрова); *қувваи васеъшавии қишири Замин* – *the strength of the Earth's crust stretching* (сила растяжения земной коры) [5] и др.

Модель **N+N+Adj+N**: *ҳифзи муҳити табиии атроф* – *environmental protection* (охрана окружающей природной среды); *вайронкунии ҷинсҳои ғуҷури соҳил* – *demolition of loose shore rocks* (снос рыхлых береговых пород); *маҷмуи моддаҳои органикии хок* – *collection of soil organic matter* (совокупность органических веществ почвы) [5] и др.

Модель **N+Adj+N+N**: *болоравии босуръати сатҳи об* – *rapid rise of the water level* (быстрый подъем уровня воды); *тартиботи глобалии назорати обу ҳавосанҷӣ* – *global system of meteorology observations* (глобальная система метеорологических наблюдений); *хатти соҳилии намуди Атлантик* – *coastline of Atlantic type* (береговая линия атлантического типа); *қисми марказии ҳудуди ботлоқзорҳо* – *central part of wetland* (центральная часть заболоченной территории) [5] и др.

Модель **N+Adj+Adj+Adj**: *селобаи сахти талотумноки баргарданда* – *strong backscurfy flow* (сильный обратный прибойный поток); *комплекси хокии гилшо гумусӣ* – *clay soil humus complex* (глинисто-гумусный почвенный комплекс) [5] и др.

Модель *N+Adj+Adj+N*: *шакли маргиналии яхишрелеф – marginal Icel and forms* (маргинальные ледовые формы рельефа) [5] и др.

Исследуя трех- и многокомпонентные термины мы считаем, что увеличение длины словосочетания приводит к неудобству в их употреблении из-за громоздкости. Кроме того, с увеличением длины уменьшается употребительность таких сложных терминов, поскольку длинные словосочетания неудобны в использовании и нарушают одно из главных требований, предъявляемых к терминам географии. Длинные терминосочетания сохраняются тогда, когда ими редко пользуются, если же словосочетание используется достаточно часто, оно будет подвергаться сокращению, в том числе теряя отдельные компоненты.

Исследование показало, что в составе географической терминологии таджикского и английского языков нет ни одного случая употребления глагольного, адъективного и наречного видов словосочетания, в рассматриваемом материале не существовало применение глагола или наречия в сочетаниях слов в качестве главного слова, что показывает непродуктивность таких видов словосочетаний. Наиболее широко представленным в географических сочетаниях английского языка является субстантивный вид словосочетания, который обозначает предмет, при котором стержневым словом выступает имя существительное и имя прилагательное. В составе этого типа словосочетаний в английском языке можно отметить такие модели:

Модель *Adj+N* состоит из существительного в качестве стержневого слова и прилагательного. В данном случае сочетание основано специфическими синтаксико-грамматическими средствами. Данная модель самая востребованная и включает в себя более 5000 терминов, например: *sandysteppe – дашти регӣ* (песчаная степь); *ydro g carea – маҳалли орогенӣ* (орогенная область); *atmospheric humidity – намнокши атмосфери* (атмосферная влажность); *baseflow – чараёни асосӣ* (базовый сток); *coastalreef – харсанги наздисоҳили* (береговой риф)[5] и др.

Модель *N+Nв* отличие от первой менее продуктивна и в качестве стержневого и зависимого слов выступает имя существительное: *radio activityunit – воҳиди радиоактивнокӣ* (единица радиоактивности); *colorindex – индекси ранг* (индекс цвета); *decrepituderelief – нотаваони релеф* (дряхластьрельефа); *filling channel – нуришави маҷро* (заполнение русла); *coastalprotection – ҳифзи соҳил* (защита побережий)[5] и др.

Модель *N+prep+N* относится к словосочетаниям предложной конструкции и формируется на основе стержневого существительного, предлога и зависимого существительного: *anomaly of water – аномалия об* (аномалия воды); *mechanism of the earthquake – механизми заминҷунбӣ* (механизм землетрясения); *emergenceofwind – тавлиди бод* (зарождение ветра); *filling of beaches – чамъшави реги соҳил* (насыпка пляжей) [5] и др.

В географической терминологии английского языка трехкомпонентные термины-словосочетания достаточно продуктивны. Их отличие от двухкомпонентных терминов-словосочетаний заключается в том, что

зависимое слово может детерминировать не только стержневое слово, но и имеющееся зависимое слово. Среди них обозначены следующие модели:

Модель *N+of+Adj+N* представляется определением, которое зависит от зависимого определительно-объектного компонента. Например: *spreading of oceanic lodge* – паҳншавии бистари уқёнус (спрединг океанического ложа); *activity of raindrop* – фаъолияти қатраҳои борон (действие дождевых капель); *capacity of ydro gr sechchange* – ҳаҷми мубодилаи катион (ёмкость катионного обмена) [5] и др.

Модель *Adj+Adj+N* считается второй по продуктивности среди трехкомпонентных сочетаний. Структура данной модели несколько необычна тем, что нарушена последовательность компонентов: *radial ydro graphic system* – шабакаи гидрографи радиалӣ (радиальная гидрографическая сеть); *International monetary fund* – фонди асъори байналхалқӣ (международный валютный фонд) [5] и др.

Модель *N+of+N+N* менее продуктивна: *graph of soilmoisture* – чадвали намнокии хок (график влажности почвы); *process of soilerosion* – чараёни зангзании хок (процесс эрозии почвы); *model of atmospherecir culation* – модели гардиши атмосфера (модель циркуляции атмосферы); *method of glacier verflow* – усули резииши тирях (способ перетекания ледника)[5] и др.

Модель *Adj+N+N*: *disruptiveplateedge* – деструктивона буридани тахтасанг (деструктивная кромка плиты); *natural populationincrease* – афзоиши табиши аҳоли (естественный прирост населения); *stony Earthmental* – қабати сангини Замин (каменистая оболочка Земли); *commonatmospherecirculation* – гардиши умумии атмосфера (общая циркуляция атмосферы) [5] и др.

Четырёхкомпонентные терминологические сочетания в географических словах в английском языке также достаточно продуктивны и многообразны по средствам грамматического образования. В процессе исследования было выявлено несколько моделей подобных терминологических сочетаний, например: *N+N+Adj+N*; *N+Adj+N+Adj*; *N+Adj+Adj+N*; *Adj+N+Adj+N* и др: *hearth nutrition of subsurface waters* – дараҳои таъминоми обизеризаминӣ (очаги питания подземных вод); *profile of under waters loreequilibrium* – профили баробарии нишебии зеробӣ (профиль равновесия подводного склона); *graphicexpression of Thunenmodel* – ифодаи графики модели Тюнен (графическое выражение модели Тюнена); *sealine of Atlantictype* – хатти соҳилии Атлантик (береговая линия атлантического типа) [5] и др.

Результаты анализа свидетельствуют еще и о том, что существует малое количество пятикомпонентных (*Classification of thechemica lcomposition of subsurfal waters* – гурӯҳбандии таркиби химиявии обҳои зеризаминӣ (классификация химического состава подземных вод); *Hawaiian volcano activityexplosivetype* – фаъолияти вулкони навъи тарканди Хавайягӣ (деятельность вулкана эксплозивного гавайского типа) и др.); шестикомпонентных (*chartvi sualassess ment of thepercentage composition of components* – диаграммаи арзёбии дақиқитаркиби фоизи чузъҳо (диаграмма визуальной оценки

процентного состава компонентов) и др.) семикомпонентных (*layered zoning of the physical properties of sedimentary mountain rocks* – ноҳиябандии қабатии ҳосиятҳои физики таҳшини ҷинсҳои кӯҳӣ (последняя зональность физических свойств осадочных горных пород); *intrusion of the initial and early stages of development of the mobile belt* – интрузияҳои марҳилаҳои ибтидоӣ ва аввалини рушди китъаи ҳаракаткунанда (интрузии начального и раннего этапов развития подвижного пояса)) восьмикомпонентных (*the factor of geochemical probability of formation of sedimentary deposits of the chemical element* – омили эҳтимолияти геохимиявии ташаккули қонҳои таҳшини унсурҳои химиявӣ (коэффициент геохимической вероятности образования осадочных месторождений химического элемента)) [5] терминологических словосочетаний в синтаксическом способе образования географической терминологии в английском языке.

Проведенный анализ помогает выявить ряд особенностей терминологической системы, языковые структуры и обнаружить наиболее типичные модели, характерные для исследуемой области знаний. Кроме того структурный анализ имеет прямой выход в практику перевода географической литературы и обучения терминологии соответствующей области знаний.

ЛИТЕРАТУРА

1. Галенко, И.Г. Словообразовательные гнезда в лингвистической терминологии русского языка / И.Г. Галенко // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент, 1982.
2. Головин, Б.Д. Лингвистические основы учения о терминах / Б.Д. Головин, Р.Ю. Кобрин. – Москва: Наука, 1987. – С. 27-28.
3. Даниленко, В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 245 с.
4. Джамшедов, П.Д. сопоставительный метод как средство овладения языком / П.Д. Джамшедов // Актуальные проблемы лингвистики. – Душанбе, 2005. – С. 42-47.
5. Малькольм, С., Д. Редферн, Дж. Фармер / География А-Я. Словарь-справочник. – Москва, 1998. – 525 с.
6. Энциклопедический словарь географических терминов / гл. ред. С.В. Калесник. – М.: Сов. Энциклопедия, 1968. – 440 с.
7. Местные географические термины (Научный сборник Московского филиала Географического общества СССР, Вопросы географии, Сб. 81) / Отв. Ред. Е.М. Поспелов, НИ. Толстой – Москва: Мысль, 1970. – 223 с.

СИНТАКСИЧЕСКИЙ СПОСОБ ОБРАЗОВАНИЯ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В настоящей статье автор анализирует один из самых главных способов словообразования – синтаксический способ образования, особенно синтаксический способ образования географических терминов в таджикском

и английском языках. Анализ материалов языкознания показало, что словосочетание географических терминов таджикского языка считается самым продуктивным. В ходе исследования были выявлены двух, трех, четырех, пяти и даже шестикомпонентные термины, тем не менее, автор считает, что наиболее многочисленны и продуктивны двухкомпонентные термины, которые представляют собой именные и глагольные сочетания. Проведенный анализ помогает выявить ряд особенностей терминологической системы, языковые структуры и обнаружить наиболее типичные модели, характерные для исследуемой области знаний. Кроме того структурный анализ имеет прямой выход в практику перевода географической литературы и обучения терминологии соответствующей области знаний.

Ключевые слова: географические термины, синтаксис, лексика, словообразование, таджикский язык, английский язык, сравнение, сопоставление, языкознание.

УСУЛИ СИНТАКСИСИИ КАЛИМАСОЗИИ ИСТИЛОҲОТИ ГЕОГРАФӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Муаллиф дар ин мақола яке аз усулҳои муҳимтарини калимасозӣ – усули синтаксисӣ, бахусус усули синтаксисии ташаккули истилоҳоти географиро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳлил кардааст. Таҳлили маводи забоншиносӣ нишон дод, ки омезиши истилоҳоти географӣ дар забони тоҷикӣ сермахсултарин ба шумор меравад. Дар пажӯҳиш истилоҳоти ду, се, чаҳор, панҷ ва ҳатто шашҷузъӣ муайян шудааст, аммо муаллиф бар ин назар аст, ки сершумор ва сермахсултарин истилоҳҳои дучониба ҳастанд, ки таркиби номиналӣ ва лафзиро доро мебошанд. Таҳлил барои муайян кардани як қатор хусусиятҳои системаи истилоҳот, сохторҳои забонӣ ва кашф кардани моделҳои маъмултарин, ки ба соҳаи забоншиносии муқоисавӣ хос аст, кумак мекунад. Илова бар ин, таҳлили сохторӣ ба амалияи тарҷумаи адабиёти географӣ ва таълими истилоҳоти соҳаи дахлдори илм дастрасии мустақим дорад.

Калидвожаҳо: истилоҳоти географӣ, синтаксис, лексика, калимасозӣ, забониточикӣ, забони англисӣ, муқоиса, ҳамбастагӣ, забоншиносӣ.

SYNTACTIC WAY OF FORMING GEOGRAPHICAL TERMS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

In this article, the author analyzes one of the most important methods of word formation – the syntactic method of formation, especially the syntactic method of formation of geographical terms in the Tajik and English languages. Analysis of linguistic materials showed that the combination of geographical terms in the Tajik language is considered the most productive. The study identified two, three, four, five and even six-component terms, however, the

author believes that the most numerous and productive are two-component terms, which are nominal and verbal combinations. The analysis helps to identify a number of features of the terminological system, language structures and discover the most typical models characteristic of the field of knowledge under study. In addition, structural analysis has direct access to the practice of translating geographical literature and teaching the terminology of the relevant field of knowledge.

Keywords: geographical terms, syntax, vocabulary, word formation, Tajik language, English language, comparison, linguistics.

Маълумот дар бораи муаллиф: Асадова Мохчехра Рустамовна – дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии забони англисии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел: **93-523-06-78**. E-mail: mohasadova@tnu.tj

Сведения об авторе: Асадова Мохчехра Рустамовна – доцент общеуниверситетской кафедры английского языка Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудакӣ, 17. Тел: **93-523-06-78**. E-mail: mohasadova@tnu.tj

Information about the author: Asadova Mohchehra Rustamovna – Associate professor of the Department of English language of Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **93-523-06-78**. E-mail: mohasadova@tnu.tj

ТДУ: 61491.59.25

ЗАМИНАҲОИ ПАЙДОИШ ВА ЭТИМОЛОГИЯИ
ИБОРАҲОИ ФРАЗЕОЛОГИ ДАР РОМАНИ «ДУВОЗДАҲ
ДАРВОЗАИ БУХОРО»-И ЧАЛОЛ ИКРОМИ

Маҳинабону Ҷрмонова
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Алокаи ногуастани забон бо ҳаёт, таърих, фарҳанги ҷомеа ва вазъи иҷтимоии тавассути фразеология бештару бехтар зоҳир мегардад. Фразеология як шоҳаи илми забоншиносӣ буда, фразеологизмҳоро аз нуқтаи назари сохтор, маъно ва паҳлуҳои услубӣ, таърихи баромад, бавучудой ва тағйирёбӣ дар нутқ меомӯзад. Фразеологизмҳо аз лиҳози сохтор гуногун буда, дар шаклҳои мухталиф вучуд доранд. Ибора чун воҳиди забон дар байни калима ва ҷумла қарор мегирад. Он аз ду ва ё зиёда калима, ки тавассути воситаҳои грамматикӣ алоқаманданд [бахори гулфишон, бехтарин панд, ба деҳа наздик] иборат аст. Ибораҳо ба ду навъ: озод [наҳвӣ] ва устувор [фразеологӣ] ҷудо мешаванд. Дар ибораҳои озод [наҳвӣ] ҳар калимаи таркиби он мустақилии худро нигоҳ медорад ва маънои умумӣ пайваста ба маҷмӯи маънои калимаҳои онро ташкилқунанда баробар аст.

Ибораҳои устувор дар шакли омадамавҷуд буда, дорои маънои яқлуктанд ва ҷузъҳои ивазнашаванда мебошанд ва баъзе калимаҳои таркиби онҳо мустақилияшонро гум кардаанд. Ба ифодаи дигар, маънои фразеологизмҳо на аз ҳар қадам калима, балки дар маҷмӯъ аз таркиби онҳо бармеояд. Чунончи, иборай **даст кашидан** ба маънои **даст кашидан а]** тарк кардан, рӯй гардонидан аз чизе, худро боздоштан аз коре; б] касеро ба ҳоли худ мондан, ба касе қордор нашудан [ФТЗТ. ҷ. 1. 2008, 423] истифода мегардад: Паҳлавон **аз қор даст кашиду ба** қанори замин, ба пеши тӯдаи харбузаҳои қандашуда баромад [23, 5]. Ҳар чӣ зудтар **аз қор даст кашиданд**, ба сӯйи қишлоқ шитофтанд [23, 5].

Пайдоиши ибораҳои фразеологӣ, пеш аз ҳама, ба зиндагӣ, муносибати одамони ҳислату хусусияташон гуногун, муҳити атроф алоқамандӣ дорад. Манбаи асосии пайдоиши ибораҳои фразеологӣ забони зиндаи халқ ва тарзи ҳаёти рӯзмарраи мардум мебошад. Инсонҳо бо мурури замон натиҷаи ходисаву воқеаҳоро тавассути ибораҳои рехта, зарбулмасалу мақолҳо муассиру образнок баён мекунанд ва ибораҳои рехта дар қолаби устувор бо маънои маҷозӣ истифода мегарданд. Онҳо асрҳои аср бо образнокиву муассирии хеш тавонистанд, ки рехтаву устувор боқӣ монанд.

Яке аз манбаҳои асосии ибораҳои фразеологии романи «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро»-и Чалол Иқромӣ нутқи шифоҳои мардуми Бухоро ба ҳисоб меравад.

Дар забони халқӣ, хусусан, лаҳча ибораҳои фразеологӣ ба таҳаввулоти маъноӣ дучор мегарданд, гунанокӣ пайдо мекунанд, барои ифодаи мақсаду муошират ба таври образноку мучаз, нишонрас баён кардани матлаб истифода мегарданд. Чунончи, дар мисоли зер ду воҳиди фразеологӣ **дар ин бораи [чизе, касе] гингӣ накардан** ва **сар рафтан** истифода шудааст. Ибораи фразеологӣ **дар ин бораи [чизе, касе] гингӣ накардан** ба маънои «лаб накушодан, сиреро ошкор нагуфтан, хомӯш истодан» кор фармуда шуда, аз ҷиҳати тобиши услубӣ манфӣ мебошад.

Ибораи фразеологӣ **сари касе рафтан** ишорае ба марг маҳкум кардан мебошад. Нависанда бо истифодаи таркиби фразеологӣ **дар ин бора ба [чизе, касе] гингӣ накардан** ҳам хислати зӯрварии персонаж ва ҳам заифии ҳолати мусоҳибро барҷаста нишон додааст: Лекин доништа мон, ки дар ин бораҳо ҳатто ба занат, ба модарат ҳам **гингӣ намекуни, сарат меравад!** [23, 18].

Манбаи асосии ибораҳои фразеологӣ романи «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» ҳодисаву воқеаҳои замони Инқилоби Бухоро, аз байн рафтани соҳти амирӣ, барпо шудани Ҳокимияти Шуравӣ дар Бухоро, забони адабӣ ва забони шифоҳӣ мардуми Бухорост. Ибораҳои фразеологӣ асар бо ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ, тарзи зиндагонии мардуми Бухоро саҳт алоқамандӣ дорад ва ба хонанда имкон медиҳад, ки бо нозуқиҳои маъноии ибораҳои рехтаи забони гуфтугӯии шеваи шимол огаҳӣ пайдо кунад.

Нависанда ҳар як ибораи фразеологиро бо мақсад ва бамаврид барои ифодаи ҳолати рӯҳию ахлоқӣ ва маънавии қаҳрамонону персонажояш, тасвири ҳодисаву воқеаҳо ба кор бурдааст.

Ибораҳои фразеологӣ серистеъмолтарин навъи фразеологизмҳо буда, дорои маъноӣ маҷозӣ ва гунанокӣ мебошанд. Ибораҳои фразеологӣ дар романи «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» мавқеи истифодаи махсус дошта, алоқамандона бо хусусиятҳои услубӣ ба раванди ҳодисаву воқеаҳо, ифодаи образноки хислату характери персонажу қаҳрамонҳо корбаст гардидаанд.

Ибораи фразеологӣ **лаганбардорӣ кардан** ба маъноӣ «хушомад кардан ба касе» истифода мегардад. Нависанда бо истифодаи он хислати хушомадгӯӣ, чоплусии Наимро ҷаззоб тасвир намудааст: –Ба шумо содиқ будани ман ба худатон маълум, – гуфт Наим **лаганбардорӣ карда** [23, 29].

Ибораи фразеологӣ **саранҷоми кори худро дидан** дар асар ба маъноӣ «**натичаи кореро донистан, оқибати чизеро пай бурдан, доништа амал кардан, пешакӣ чизеро пай бурда амал кардан**» омадааст ва дар ФИР зикр наёфтааст: Гӯе ҳама аз воқеаи имрӯзаи ҷанги Бухоро хабар доштанд ва пешопешакӣ **саранҷоми кори худро дида**, дар хонаҳояшон нишаста бошанд! [23, 69].

Ибораи фразеологӣ **бучули ману ту олҷӣ** хоси лаҳҷаи Бухоро мебошад ва ба маъноӣ «**бучули касе олҷӣ хестан** муваффақият пайдо кардан, барор ёфтани кори [одатан ношоиста ва ҳаром] касе; бахти касе тофтани» [ФТЗТ.ҷ.1., 250] истифода мегардад. Дар гуфтугӯ варианти он **бучули касе бозӣ кардан** низ маъмул аст: Ҷадидҳо дилатро, ки ба даст гирифтанд, он вақт **бучули ману ту олҷӣ!** [23, 17]. Аз аввал бучули шумо ҳамеша **олҷӣ** мехест, ҳолӣ ҳам олҷӣ! [50].

Дар асари мавриди таҳқиқ як гурӯҳ ибораҳои фразеологiero мушоҳида намудем, ки хосси забони гуфтугӯии мардуми Бухоро ва каламрави он мебошанд. Нависанда барои фардӣ кунонидани асар, барои воқеӣ нишон додани симои қаҳрамону персонажҳо, нишон додани макони ходисаву воқеаҳо истифода намудааст. Вай барои тасвири **дасту бозуи аз кор обутобёфта** иборай фразеологии «**дасту бозуи пухта ва чака-чандир**» -ро истифода намудааст: Қаша чандон баланд набуд, **дасту бозуи** ўро қору меҳнат аз ҳоло **пухта ва чака-чандир қарда буд**[23, 57].

Иборай **дили қасе ҳавл қардан** ба маъноӣ «тарс, ваҳм, ҳавф доштан, ҳавотир қашидан» истифода гардидааст. Нависанда онро аз нутқи персонаж дар мавриди «аз қасе ва ё чизе ваҳму тарс доштан» истифода намуда, ҳолати рӯҳии персонажро, ки аз нооромии замону макон дар ташвиш аст, воқеӣ тасвир намудааст: –Тезтар биё, дилам **ҳавл мекунад!**–гуфт хоҳараш ба Мирак, вақте ки вай ба кӯча мебаромад [23, 96]. Дадем биёянд, гӯед, ки ман пеши апи **Фирӯза рафта**, **дилашон ҳавл накунад!** –гуфт Мирак аз дарвоза берун шуд [23, 96].

Иборай фразеологии **чор қас меғидагӣ шудан /шудааст** ба маъноӣ «қалон шудан, зебо шудан, намён, маъқул ва назаргир» истифода мешавад. Одатан, иборай фразеологии «чор қас меғидагӣ шудааст» дар гуфтугӯ, дар шеваи шимол серистеъмол аст. Дар мисоли зер нависанда дар мавриди қадрасу зебо, қалон шудан ва ба воя расидани духтарон, хусусан образи Ҳамроҳон дар нутқи модари ў ба қор бурдааст: Духтарам **чор қас меғидагӣ шуда** буд, ки нотавонбинҳо рафта хабар доданд[23, 164]

Дар ҷумлаи зер иборай фразеологии **чилу чор қини подшоҳӣ** қиноя ба «**шиқанча ва қавру зулми амир**» мебошад ва нависанда онро мувофиқи матлаб дар алоқамандӣ ба ривиши воқеа ба қор бурдааст. Ин иборай фразеологӣ имрӯз дар истеъмол нест ва дар «Фарҳанги ибораҳои рехта», «Ғиёс-ул-луғот» ва «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» низ зикр наёфтааст: –Агар иқрор шавад, ҳудаш меғидад, ки **чилу чор қини подшоҳӣ** дар пеши истинтоқи мо номаъқул қунад!–гуфт Оқилов дасташро ба қабзаи таппончааш бурда[23, 437].

Иборай **ҳудамро қаша, панҷ рафта** дар истеъмол намешавад. Дар асари мавриди назар ба маъноӣ «бо сухани ҳудам маро боб қардан» омадааст. Бояд зикр намуд, ки ин ибора хосси шеваи мардуми Бухорост: Амаки Саид аз гапи ҳудам, **ҳудамро қаша, панҷ рафтанд** [23, 82].

Дар асар ибораҳои фразеологии **қӯқҳои қашми қасе қанда шудан**–«хеле интизорӣ қашидан, саҳт қашм ба роҳ будани қасе» [ФТЗТ.ҷ.1. 2008, 641], **дахон ширин қардан**–«а] аз қизи ширину бомаза қаме хӯрда, ҳаловат бурдан; б] қасеро бо ваъдаи хуш, бо ришва ё бо ягон воситаи дигар қозию хурсанд қардан» [20, 433], **нафас қост қирифтан**–«озодона, ба оромӣ нафас қирифтан», **як қайт базм қардан**–«як лаҳза хурсандӣ, рақсу қозӣ қардан», **қашмон аз об қур қардан**–«қиристан», **ақли қазой нағдоштан**– «қамакл будан, қодон будан», **қорд тез қардан**– «қиноя аз ба муқобили қасе тайёри дидан», **ягон нағма қарда мондан**–« амали қозо, қоматлуберо иқро қардан», **гапи қасе маза нағдоштан** қиноя аз «суханони бемаънӣ, гуфтори қуҷу беасос», **лаппӣ қарда**

дар гирифта рафтан»-якбора ба ғазаб омадан, зуд ба хашм омадан», гапро лачоч додан →гапро дароз кардан, гапро кашол додан» ва ғайра мушохида гардидаанд, ки дар нутки тасвирии персонажҳо истифода шудаанд: Дар интизорӣ кӯкҳои чашмам канд[23, 399]. Анбари Ашк бо дойрадастхояш ба поёни хона нишаста, соҳибони тӯйро муборакбод гуфт, ва баъд аз даҳон ширин карда, нафас рост гирифта, як пайт базм карда дод[23, 111]. Барои чӣ ин чашмони сиёҳи зеборо аз об пур кардаӣ? Нағз не! [23, 123] Агар амир ба қорҳои қалон даст зада монад, феълаш мегардаду тақсири мо майдагонро мебахшад[129]. Амир ақли қазой надорад, гӯсола барин, гуфтаҳои кампирро бо оби тилло менависад ва ба ҳаққи ӯ чафо мекунад[23, 131] Ҳайрон барои он шуд, ки дар ҳақиқат ҳанӯз ҳукумати шуроӣ дуруст барқарор нашудааст, одамҳои амир ва душманони ҳаёти нав пинҳонӣ бар зидди ҳукумат қорд тез карда истодаанд[23, 140]. Нохост ягон нағма карда монданиш мумкин... [23, 151]. Низомиддин дид, ки дигар гапро лачоч дода намешавад, бинобар он дарҳол ба суҳбат ҳамроҳ шуд [23, 285]. Духтарам чор қас меидагӣ шуда буд, ки нотавонҳо рафта, хабар доданд[23, 164].

Нависанда бо истифодаи ибораи фразеологӣ «бемазагии худро давом додан гирад» симои маккор ва хислати пасти Асад Махсумро, ки доимо ба қорҳои паст машғул буд, барҷаста нишон додааст. Ибораи фразеологӣ бемазагии худро давом додан гирад киноя ба «бадрафторӣ ва кирдони ношоями қасе» мебошад: Метарсам, ки аз номи Ҳукумати Шӯроӣ бемазагии худро давом додан гирад [23, 152].

Ибораи фразеологӣ феълии гап маза надоштан ба маънои «гапи бесос, пуч, бебунёд, бемаънӣ» истифода гардидааст: –Охир, дар даври Ҳукумати Шӯроӣ ин гапҳо маза надорад-ку! [23, 291].

Дар ибораи фразеологӣ феълии лаппӣ карда даргирифта чӯзи номи он лаппӣ ба маънои «нохост, якбора ногаҳон» дар гуфтугӯи истифода мешавад. Ибораи фразеологӣ лаппӣ карда даргирифта ба маънои «якбора ба хашм ва ғазаб омадан» истифода шудааст: Ойими дастурхончӣ, ки мисли равғани чӯшон ҷанг карда истода буд, ин охирин сухани Ойиша ба вай алангаи оташ шуду лаппӣ карда даргирифта рафт[23, 158].

Ибораи фразеологӣ ба болои қасе ҳафтларз будан ба маънои «доимо дар хусуси қасе дар ташвиш, хавотир будан» истифода мегардад, аммо дар сарчашмаҳо ташреҳ наёфтааст: Падар ва бобо, модар ва бибиқалон ба болои ин писар ҳафтларз буданд... [23, 114].

Ибораи фразеологӣ чатма зада гирифтагӣ дар мисоли зер ба маънои «ихоти қардани маконе» истифода шуда, ки вожаи чатма барои хонандагон нофаҳмост: Мо кайҳо аз арк фаромадагӣ, дар ҳавлии поён ҳастем, атрофамонро аскарони сурх чатма зада гирифтагӣ [23, 158].

Ибораҳои фразеологӣ, ки хосси забони шиғоҳӣ мебошанд, ба мазмун ва мундариҷаи ҳодисаву воқеаҳо вобастагӣ доранд. Нависанда бо истифодаи чунин гурӯҳи ибораҳои фразеологӣ симои зоҳирию ботинии қаҳрамонону персонажҳояшро, ки мардуми одӣ ва заҳматқашанд, ҷаззобу дилқаш ва воқеӣ офаридааст. Инчо таҳлили баъзеи онҳоро ҷоиз донистем:

Ибораи фразеологии **хамаи корро зилу бом кардан** ба маънои «дуруст, саранҷом кардан, ҷо ба ҷо кардан, ба низом даровардан» истифода намудааст: Баъд аробакӯвӣ кард, ниҳоят **хамаи корро зилу бом карда**, ба хонаи Хайдарқуламак рафт... [23, 183].

Ибораи фразеологии **касоро ба-бала-бабал кардан** ба маънои «хушомад кардан, бардор –бардор кардан, тарафдорӣ кардан» истифода гардидааст. Нависанда бо истифодаи ибораи фразеологии мазкур ҳолати одамони хушомадгӯӣ, ҷоплус, косалесро ифоданок тасвир намудааст: Ҳатто дар кумитаи марказии фирқа, –дар идораи шумо ҳам одамхое ҳастанд, ки ўро **ба-бала-бабал мекунад** [23, 195].

Ибораи фразеологии **тосу кӯзай зиндагиашро ғундоштан** ба маънои «кайҳо ин дунёи фонино тарк кардан, ба марг тан додан» истифода гардидааст. Нависанда бо ин ибораи «**тосу кӯзай зиндагиашро ғундоштан**» маънои «тарки дунё кардан, мурданро нарм, гӯшнавоз» ифода намудааст: Агар ин нигоҳ намешуд, вай кайҳо **тосу кӯзай зиндагиашро ғундошта буд...** [23, 203].

Ибораи фразеологии **бе пуш-пуш омадан** ба маънои манфӣ кор фармуда шудааст. Ибораи мазкур ба маънои «бе пурсиш, бе иҷозат» ба ягон ҷой ворид гардидани шахсро ифода мекунад: Шабу рӯз баъзе одамони бадахлоқ дар атрофи клуб мегарданд, ба занҳо хушомад мезананд, ҳатто **бе пуш-пуш омада**, даромада... [23, 395].

Вожаи **доманбасар** дар «Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро» чунин шарҳ ёфтааст: беобрӯ, шаттоҳ, ҷанлолӣ [1989, 92]. Нависанда барои ифодаи маънои «бешармӣ, беҳаёӣ, беномусӣ» «беобрӯ, шаттоҳ, ҷанҷолӣ» ибораи фразеологии **доманбасарино пеша кардан**-ро ба кор бурдааст. Ибораи фразеологии мазкур камистеъмол аст ва маъниро пӯшида баён кардааст: – Ана, маҳбубаи ҷониатон шуморо ба ман супорида, **доманбасарино пеша карда рафтааст** [23, 235-236].

Ибораи фразеологии **нафас ях шудан** ба маънои «хомӯш мондан, ба касе чизеро нагуфтани, хап ништан, гап назадан, дам набаровардан» истифода шудааст: Бехтар, ки **нафас ях шуда**, зуд аз ин ҷо баромада рав, дигар ёди ин хонадон нақун, ки расво мешавӣ [23, 238].

Нависанда дар истифодаи ибораҳои фразеологӣ ниҳоят нозукбин аст ва хангоми ифодаи матлаб аз эвфемизмҳои фразеологӣ истифода мебарад ва маъниро нарму гӯшнавоз баён мекунад. Масалан, барои ифодаи маънои «зани шавҳардида, аз шавҳар баромада» эвфемизи фразеологии «**дасти ин кас ба ҳалқаи мурод расидагӣ**»-ро нарму гӯшнавоз, дилҷасп ба кор бурдааст. Нависанда рукнҳои одоби муошират, ҳусни баён, нозукӣ ва мавқеи калимаву ибораҳои мавриди истифода қарордодаашро ба эътибор мегирад: Агар ягон беваии бақасро ёбанд, не мегуфт, **дасти ин кас ба ҳалқаи мурод расидагӣ**, ба ман лозим не [23, 288].

Ибораи фразеологии **рамз карда монд** камистеъмол аст ва нависанда онро ба маънои «**нишора ва нишонии маҳсусе, ки матлаберо мефаҳмонад**», ба кор бурдааст. Ибораи **рамз карда мондан** камистеъмол мебошад

Калимаи **калфаҳм/каллақаду** ба маънои «одами беақл, бефаҳм, беидроқ» [Маҳмудов 1989, 119] дар лаҳҷаи Бухоро истифода мегардад ва

нависанда онро дар забони персонаж ба кор бурдааст. Дар ҷумлаи зер ибораи идиоматикии **мани калфаҳм** ба маънои «**мани нодон, бефаҳм**» ва ибораи фразеологӣи феълии «**ба тобаҳо бирён шуда истодан**» ба маънои маҷозии «**аз ғам сӯхта истодан, бисёр ғамгин шудан**» истифода шудааст, ки хосси шеваи мардуми Бухорост: Ба ман **рамз карда монд, мани калфаҳм** баъд дониста, **ба тобаҳо бирён шуда истодаем...**[23, 212].

Бо ваҷаи **абрӯ** ибораҳои зиёди фразеологӣ, ба монанди **теғи абрӯ** абрӯи дилрабои маҳбуба; **абрӯ ба ҳам кашидан, абрӯ гирех задан, абрӯ ҳам накардан, абрӯ чин кардан, бар абрӯ чин доштан, дар абрувон чин афтодан, чини абрӯ кушода шудан** ва ғайра дар забони адабии тоҷикӣ серистеъмол буда, дар фарҳангҳо дарҷ гардидаанд. Ибораи фразеологӣи **абрӯ баланд кардан/ накардан** дар фарҳангҳо мушоҳида нагардид. Ибораи фразеологӣи **абрӯ баланд накардан** дар ҷумлаи зер ба маънои «парво накардан, тағйир наёфтани зоҳири шахс, нописандӣ» омадааст: Ҳақорат ва наъраи Махсум то ба гӯши Бибираҷаб, ки дар хонаи дигар хоб мекард, рафта расид ва ӯ саросемавор аз ҷояш хеста, **гӯш ба қимор шуд**, лекин Ойиша ҳатто **абрӯ баланд накард** [23, 464].

Ибораи фразеологӣи «**даст алифлом истодан**» маъмул нест ва нависанда онро ба маънои **сар ҳам кардан, хушомад гуфтан, тобеи касе шудан** истифода намудааст: Лекин ба онҳо, ба замин мулки онҳо, ба дороии онҳо кордор набошанд, баръакс хизматашонро кунанд, ба даргоҳи онҳо **даст алифлом истода кор кунанд** [23, 299].

Ибораи фразеологӣи **забонро чарх занонда [на]истодан**-ро нависанда барои нишон додани симои Тӯхтача, ки хусусияти ҳозирҷавобӣ дорад, ба кор бурдааст: **Забонатро чарх занонда наистӣ**, намешудагӣ барин-а? пурсид вай аз Тӯхтача[23, 293].

Нависанда ибораҳои фразеологиро мувофиқи хислату характери персонажу қаҳрамонҳо, ҳодисаву воқеаҳо, амалу ҳолатҳо интиҳоб намудааст. Ибораи **як чирм кардан** ба маънои «андаке хоб кардан, лаҳзае хобида» ташреҳ ёфтааст. Чунончи, ибораи **як чирм карда гирифтган** киноя ба **як дам хобидан** мебошад: –Хайр, бачем, акнун бевақт шуда монд, хез, ту ҳам ба даруни чоғаҳат дароз каш, то омадани Махсум **як чирм карда мегирӣ**[23, 377].

Воҷаи **галакро** дар «Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро», «Фарҳанги ибораҳои рехта» ва «Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ» вонаҳӯрдем. Барои нишон додани вазъияти баамаломата ва нест кардани Ҷаббор-қӯрбошӣ ибораи фразеологӣи **галаки касеро кӯтоҳ карда мондан**-ро ба кор бурдааст:– Ин тавр бошад, – гуфт Махсум ба ҷояш нишаста, – **галаки** Ҷаббор қӯрбоширо **кӯтоҳ карда мондан** лозим мешавад...[23, 301].

Манбаи асосии пайдоиши ибораҳои фразеологӣи романи «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» лаҳҷаи мардуми Бухоро мебошад. Чунончи, дар мисоли зер воҳиди фразеологӣи **пул кардан** ба маънои **фурӯхтан, савдо кардан** истифода шудааст: Насиб бошад, аз ҳама аввал ба бозор даромада, ҳамаи харбузаҳоро **пул карда, бармегардам**[23, 6].

Як хусусияти қорбурди ибораҳои фразеологӣ дар асар дар он аст, ки ибораҳои фразеологӣи гуфтугӯӣ, лаҳҷавӣ бештар дар забони персонажҳо

садо додаанд. Чунончи, ибораҳои фразеологии **чун кавшери гап шуда мондан**[23, 204], **корҳоро «ванг» кардан**[23, 308], **корҳо чаппаю поскуна шудан** [23, 342], **дилам бугз карда монд**[23, 378], **дар ин так-так наёфтан** [23, 418], **дову даҳанаи шумо дер намепояд**[23, 430], **ба кӯчаи расвой мезадагон, аз дили касе чизеро рӯфта партофтаан**[23, 461] **ва ғ:** Ин шикоятӣ ман аз рӯйи одат, **чун кавшери гап шуда мондааст**[23, 204]. Агар хай гӯйӣ, ман ба Наим -командир восита мешавам, он кас ба Махсум арз карда, **корҳоро «ванг» мекунад** [23, 308]. Дар он рӯзҳо хуррият шуд гуфта, худро **ба кӯчаи расвой мезадагон** кам набуданд[23, 316]. Ҳамаи ин орзуҳо ва ниятҳо аз миён бо як тир **аз миён бардошта** шуданд, **корҳо чаппаю поскуна шуда рафтанд**[23, 342]. Дар ин ҳарамии танг хубдур **дилам бугз карда монд**[23, 378]. Аммо хусну чамолаш ақли касро мебарад, ин хел хушрӯйро **дар ин так-так намеёбӣ!**[23, 418]. Хусусан дурӯғгӯйҳои ӯ, дурӯғяғҳои ӯ меҳру муҳаббати андакро **аз дили Ойиша рӯфта партофта**, ба ҷояш нафрат ва эътироз, алам ва дардро **оварда ҷо карда буд** [23, 461].

Ибораҳои фразеологии ин гурӯҳ муассирӣ ва расоии асарро таъмин менамоянд. Нависанда дар истифодаи ибораҳои фразеологӣ хусусияти макону замон ва ҳислату хусусияти қаҳрамону персонажҳоро ба эътибор гирифтааст. Ибораҳои фразеологии ин гурӯҳро асосан ибораҳои фразеологии феълӣ ташкил медоданд. Нависанда онҳоро вобаста ба мақсад дар услуби бадеӣ ба кор бурдааст, ки онҳо мувофиқи талаботи жанри бадеӣ интихоб шудаанд.

Забони адабӣ. Чӣ тавре ки зикр намудем, нависанда дар романи «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» аз ду манбаъ: забони гуфтугӯӣ, шеваи мардуми шимол, хусусан, Бухоро ва забони адабӣ истифода намудааст. Ҳангоми корбурди ибораҳои фразеологӣ шахсияти қаҳрамону персонажҳо, мақому мартаба, қору вазифа, муҳити иҷтимоӣ ва сиёсии онҳо ба эътибор гирифта шудааст.

Чунончи, иборҳои фразеологии **дасти қудрати ман баланд мешавад** мувофиқи матлаб барои нишон додани ҳислатҳои ҳавобаландӣ, худхӯй, мансабпарастӣ, шуҳратпарастӣ, муштзӯрии Асад Махсум, ки худро ҳокими ягона ва тавоно мешумурд, ба кор бурдааст: Насиб бошад, пагоҳ **дасти қудрати ман баланд мешавад** ва шароите ба вучуд меояд, ки **осмони муроди худро сохта**, дар байни ситораҳои дурахшони дастнишонам, чун моҳ, чун офтоб сайр мекунам [23, 44].

Инчунин, дар ҷумлаи боло иборҳои **осмони муроди худро сохтан** ба маънои «барои худ шароити созгор муҳайё кардан» истифода шудааст.

Бисёре аз ибораҳои фразеологӣ дар асоси қолабҳои мавҷудаи забони тоҷикӣ ташаккул ва тақомул ёфта, ба дигар забонҳо алоқамандӣ надоранд. Як қисми ибораҳои фразеологии дар асар истифодагардида умумиистеъмол гардидаанд ва барои тамоми хонандагон фаҳмо мебошанд. Ибораҳои фразеологие, ки дар услуби адабӣ бештар истифода мегарданд, умумиистеъмоланд. Чунончи, ибораҳои фразеологии **дили [касе] хун шудан, оташ гирифтани, пеши роҳи касеро гирифтани**. Иборҳои фразеологии **дили касе хун шудан** ба маънои «ғамгин шудан, озурдахотир гаштан, дили пурдурду алам» истифода мегардад. Иборҳои **оташ гирифтани**»саҳт ба қаҳру ғазаб

омадан, хашмгин шудан» дар услуби гуфтунгӯӣ низ дар истифода мебошад: Ин гапхоро шунида **дилам хун шуд**, **газабам омад**, **оташ гирифтам** [23, 44].

Ибораи фразеологии **пеши роҳи касеро гирифтан** ба маънои «садди коре шудан, барои иҷрои коре роҳ надодан» истифода гардидааст: **Дигар пеши роҳи маро касе гирифта** наметавонад [23, 45].

Ҳ. Мачидов бар он андеша аст, ки «дар ҳамаи забонҳои аз ҷиҳати пайдоиш ба оилаи як забон мансуб буда, як миқдори воҳидҳои фразеологии мавҷуданд, ки дар замонҳои хеле қадим ба вучуд омадаанд» [1982, 65]. Ин ҳодисаи нав нест, зеро воҳидҳои забони метавонанд барои як оилаи забонҳо ба ҳам монанд бошанд. Ин хусусият дар истифодаи фразеологизмҳои забонҳои ҳиндуаврупоӣ мушоҳида мегарданд ва ин маъниро Ҳ.Мачидов чунин шарҳ додааст: «Як қатор воҳидҳои фразеологии хеле қадимаи тоҷикӣ чи аз ҷиҳати сохт ва чи аз ҷиҳати ифодаи маъноӣ тарзи ташаккул ба ҳамин гуна фразеологизмҳои дигари оилаи ҳиндуаврупоӣ хеле монандӣ доранд. Чунончи, фразеологизмҳои серистеъмоли «рӯ ба рӯ», «паймон шикастан», «дандон доштан ба касе» аз ҳамин қабиланд» [1982, 67]. Ин ҳодиса ба таъриху фарҳанги мардум, тарзи зиндагонии онҳо алоқамандии зиҷ дорад.

Ибораи фразеологии **тоб оварда натавоништан** - «сабру тоқат накардан» [ФИР,1964, 195] дар услуби бадеӣ ва гуфтугӯӣ серистеъмол аст. Ибораи фразеологии феълӣ **лӯнда карда партофтан** – ба маънои «чамъ кардан, несту нобуд кардан, бартараф намудан» истифода мешавад. Дар асар ибораи фразеологии мазкурро нависанда барои тасвири амалу ҳолат истифода бурдааст: Лекин халқи камбағал ва меҳнаткаш, ки соҳиби давлат, соҳиби ҳақиқии мамлакат аст, ба ин ҳол дер **тоб оварда наметавонад**, ин холабеғамхоро **лӯнда карда мепартояду** салоҳи кори худаширо мебинад [23, 459].

Ибораҳои фразеологии забони адабӣ вижагиҳои махсусро дар бар мегиранд. Онҳо бештар дар нутқи тасвирии нависанда ва нутқи шахсоне, ки дар он замон феълони роҳи инқилоб буданд, қорбаст шудаанд. Чунончи, ибораҳои **фразеологии чашми касеро хато кардан** [23, 426], **вирди забонҳо шудан**[23, 417], **сухани касеро буридан**[23, 418], **риштаи суҳанро гум кардан**[23, 418], **лаб аз суҳан бастан** [23, 408], **дили касро асири худ кардан** [23, 317], **ба даст гирифтан**[23, 268] ба ин гурӯҳ шомиланд ва ҳосси услуби баланд мебошанд.

Ибораи фразеологии **чашми касеро хато кардан** ба маънои «касери фиреб додан, хилват намудан» омадааст. Нависанда тавассути ибораи мазкур хислати қаҳрамонаш, зиракӣ, хушёрӣ, ҳолат ва вазъияти воҳурии Саидпахлавонро бо Ҳайдарқул табиӣ тасвир намудааст: Ягона ҳамсуҳбат ва роздони ӯ Саидпахлавон буд, ки вай ҳам **чашми дигаронро хато карда** ба хонаи ӯ мебаромад[23, 426].

Ибораи фразеологии **вирди забонҳои шудан** ҳосси услуби бадеист ва ба маънои «дар сари забонҳо, дар даҳони ҳама; **вирди забон шудан** [гаштан] дар сари забони ҳама будан, мавриди гуфтугӯӣ умум гаштани номи касе ё чизе;

машхур шудан»[ФТЗТ.ч.1. 2008, 277] истифода шудааст: Ниҳоят ин зани турк ва муносибати ӯ бо Насимҷон **вирди забонҳо шуд**[23, 417].

Нависанда ибораи фразеологии **сухани касеро буридан** →сухани касеро қатъ намудан; гуфтори касеро қатъ кардан, ба охир расонидани сухани касе фурсат надода ба гап даромадан» [ФИР., 1964, 121; ФТЗТ.ч.277. 2008, 277], риштаи сухани касе гум нашуд-»суханро гум накардан» -ро барои нишон додани ҳолати руҳии персонаж ва раванди иҷрои амалу ҳолат ба қор бурдааст: Аммо мачбуран тоқат мекард, **сухани кампирро намебурид, ки гапашро, риштаи суханашро гум накунад**[23, 418].

Ибораи фразеологии **лаб аз сухан бастан** «хомӯш истодан, сухан накардан, харфери ба забон овардан» дар забони адабии тоҷикӣ серистеъмол буда, хосси услуби бадеист. Ибораи **лаб аз сухан бастан** ибораи фразеологии феълӣ буда, бо алоқаи вобастагӣ сохта шудааст: Мӯйсафед дигар **лаб аз сухан баст**, хомӯш монд[23, 408].

Ибораи фразеологии **ба даст гирифтан** →ба тасарруфи худ даровардан; ба иттиҳоди худ даровардан» [ФТЗТ, ч.1. 2008, 423] дар ҷумлаи зерин ба маънои ба тобеъ, тасарруфи худ даровардан омадааст: Бале, мегуфт вай худ ба худ, инқилоб кардан, ҳокимиятро **ба даст гирифтан** як тарафи қор будаасту ҳокимиятро мустаҳкам кардан, ҳаёти навро барқарор кардан тарафи дигари қор![223, 68].

Ибораҳои фразеологии хосси забони меъёрӣ вижагиҳои махсуси худро доранд ва дар объекти марида назар онҳо бештар дар нутқи тавсифии муаллиф ва шахси зиёи истифода гардидаанд.

КИТОБНОМА

1. Виноградов, В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / В.В. Виноградов // Сб. «Избранные труды», том 3, «Лексикология и лексикография. – М., 1978. – С. 134-141.

2. Ғаффоров, Р. Ибораҳои фразеологӣ дар забони тоҷикӣ / Р. Ғаффоров. – Душанбе: Дониш, 1966. – 223 с.

3. Зогакова, Г. Основные признаки фразеологических единиц / Г. Зогакова // Вестник Таджикского национального университета. Сер. «Филология». – №7 [63]. – Душанбе: Сино, 2010. – С. 100-105.

4. Камолитдинов, Б. Ҳусни баён. Қ.1. Хусусиятҳои фонетика, лексика, фразеология/ Б.Камолитдинов, Душанбе: Маориф, 1989. – 120 с.

5. Кенҷазода, М.С. Семантикаи воҳидҳои фразеологӣ дар «Ғиёс-ул-луғот» / М.С. Кенҷазода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2014. – №2. – С. 191-198.

6. Мавлонзода, Ш.М. Баъзе вижагиҳои маъноии воҳидҳои фразеологӣ дар мактубҳои устод Айни / Ш.М. Мавлонзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2022. – №7. – С. 30-35.

7. Мақсудов, Т. Лексика ва фразеологияи шеваҳои тоҷикони Исфара / Т. Мақсудов. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 160 с.

8. Мачидов, Ҳ. Фразеологияи забони адабии ҳозираи тоҷик / Ҳ. Мачидов –Душанбе: Ирфон, 1982. – 140 с.

9. Мачидов, Х. Таркиби лексии вохидҳои фразеологӣ / Х. Мачидов // Мактаби советӣ. – 1986. – №10. – С. 25-28.
10. Маджидов, Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка / Х. Маджидов. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 406 с.
11. Мачидов, Х. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ.1. Луғатшиносӣ / Х. Мачидов. – Душанбе: Анҷумани Деваштич, 2007. – 242 с.
12. Махсумова, Б. Ибораҳои фразеологӣ бо калимаи даст / Б. Махсумова // Мактаби советӣ. – 1973. – №4. – С. 16-19.
13. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Душанбе: Пайванд, 2011. – 385 с.
14. Муслимов, М. Вохидҳои фразеологии забони адабии муосири тоҷик бо унсурҳои луғавии арабӣ / М. Муслимов. – Душанбе: ҶДММ «Сармад-Компания», 2009. – 187 с.
15. Хушенова, С.В. Изафетные фразеологические единицы таджикского языка / С.В. Хушенова. – Душанбе: Дониш, 1971. – 90 с.
16. Шанский, Н.М. Фразеология современного русского языка / Н.М. Шанский. – М.: Специальная литература, 1996. – 192 с.
17. Шодиев, Б.Г. Лексико-фразеологические особенности очерков и рассказов Мутеулло Наджмиддинова: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.22 / Шодиев Баходур Гозиевич. – Душанбе, 2012. – 21 с.
18. Фарҳанги забони тоҷикӣ [аз асри X то ибтидои асри XX]: – М.: Сов. энциклопедия, 1969. – Ҷ. 2. – 904 с.
19. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. – Ҷ. 1. – 949 с.
20. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. – Ҷ. 2. – 949 с.
21. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони адабии муосири тоҷик / М. Фозилов. – Душанбе: Нашрдавтоҷ., 1963. – Ҷ. I. – 952 с.
22. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забон и адабии муосири тоҷик / М. Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1964. – Т. II. – 802 с.
23. Ҷалол Икромӣ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз чор ҷилд. Душанбе: Ирфон, 1969. – 472 с.

ЗАМИНАҲОИ ПАЙДОИШ ВА ЭТИМОЛОГИЯИ ИБОРАҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР РОМАНИ «ДУВОЗДАҲ ДАРВОЗАИ БУХОРО»-И ҶАЛОЛ ИКРОМӢ

Дар мақола доир ба манбаъҳои пайдоиши ибораҳои фразеологӣ дар романи «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро»-и Ҷалол Икромӣ сухан меравад. Муаллиф манбаъҳои пайдоиши ибораҳои фразеологиро дар асоси маводи романи «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро»-и Ҷалол Икромӣ муайян кардааст. Дар мақола дуруст зикр гардидааст, ки ибораҳои фразеологӣ, пеш аз ҳама, ба ҳаёту зиндагӣ, муносибати одамони хислату хусусияташон гуногун, мухити атроф алоқамандӣ дорад.

Манбаи асосии пайдоиши ибораҳои фразеологӣ забони зиндаи халқ ва тарзи ҳаёти рӯзмарраи мардум мебошад. Инсонҳо бо мурури замон натиҷаи ҳодисаву воқеаҳо тавассути ибораҳои рехта, зарбулмасалу мақолҳо муассиру образнок баён мекунанд ва ибораҳои рехта дар қолаби устувор бо маънои маҷозӣ истифода мегарданд.

Муаллифи мақола дуруст таъкид намудааст, ки манбаи асосии ибораҳои фразеологии романи «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» ҳодисаву воқеаҳои замони Инқилоби Бухоро, аз байн рафтани соҳти амирӣ, барпошавии Ҳокимияти Шуравӣ дар Бухоро, забони адабӣ ва забони шифоҳии мардуми Бухорост. Ибораҳои фразеологии асар бо ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ, тарзи зиндагонии мардуми Бухоро саҳт алоқамандӣ дорад ва ба хонанда имкон медиҳад, ки нозуқиҳои маъноии ибораҳои рехтаи забони гуфтугӯӣ шеваи шимолӣ оғаҳӣ пайдо кунад.

Калидвожаҳо: ибораҳои фразеологӣ, идиомаҳо, забони адабӣ, забоншиносӣ, бахш, маҷоз, мардуми Бухоро, маъно, гуфтугӯӣ.

ПОЧВЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И ЭТИМОЛОГИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ВЫРАЖЕНИЙ В РОМАНЕ «ДВЕНАДЦАТЬ ВОРОТ БУХАРЫ» ДЖАЛОЛА ИКРАМИ

В статье рассматриваются источники фразеологических выражений в романе «Двенадцать ворот Бухары» Джалола Икрами. Автор выявил некоторые источники происхождения фразеологических выражений на материале романа «Двенадцать ворот Бухары» Джалола Икрами. В статье указано, что фразеологические выражения, прежде всего, связаны с жизнью и бытом, отношениями людей с разными характерами и особенностями, окружающей средой.

Основным источником возникновения фразеологических выражений является живой язык народа и повседневный образ жизни этноса. С течением времени люди эффектно и образно выражают результаты событий через выражений, пословиц и поговорок, причем выражения употребляются в устойчивой форме с метафорическими значениями.

Автор статьи подчеркивает, что основным источником возникновения фразеологических выражений романа «Двенадцать ворот Бухары» являются события Бухарской революции, крах эмиратского строя, установление Советской власти в Бухаре, письменной-литературный и разговорный язык жителей Бухары. Фразеологические выражения произведения тесно связаны с политической и общественной жизнью, бытом народа Бухары и позволяют читателю понять смысловые оттенки выражений разговорного языка северного говора.

Ключевые слова: фразеологические выражения, идиомы, литературный язык, языкознание, раздел, метафора, бухарцы, значение, просторечие.

THE ETYMOLOGY OF PHRASEOLOGICAL EXPRESSIONS IN THE NOVEL OF «THE TWELVE GATES OF BUKHARA» BY JALAL IROMI

The article deals with the sources of phraseological expressions in the novel «The Twelve Gates of Bukhara» by Jalal Ikromi. The author identified the sources of phraseological expressions based on the material of the novel «The Twelve Gates of Bukhara» by Jalal Ikromi. The article correctly states that phraseological expressions are primarily associated with daily life, the people relationship with different characteristics the environment.

The main source of phraseological expressions is the living language of the people and the daily ways of people life. Over time, people effectively and figuratively express the results of events through expressions, proverbs and the expressions that are used in a stable form with a metaphorical meaning.

The author of the article correctly emphasized that the main source of phraseological expressions of the novel «The Twelve Gates of Bukhara» are the events of the Bukhara Revolution, the disappearance of the emirate system, the establishment of Soviet power in Bukhara, the literary language and oral language of the inhabitants of Bukhara. The phraseological expressions of the work are closely connected with the political and social life, the life of the people of Bukhara which allowed the reader to understand the semantic nuances of the expressions of the colloquial language of the Northern style.

Key words: phraseological expressions, idioms, literary language, linguistics, section, metaphor, Bukharians, meaning, vernacular.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷрмонова Маҳинабону Мухторҷонова – аспиранти шуъбаи забони тоҷикӣ Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдулло Рӯдакӣ АМИТ. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел. (+992) 92-825-99-59.

Сведения об авторе: Урмонова Маҳинабону Мухторҷонова – аспирант отдела таджикского языка Института языка и литературы имени Абуабдулло Рӯдакӣ АННТ. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рӯдакӣ 21. Тел. (+992) 92-825-99-59.

Information about the author: Urmonova Mahinabonu Mukhtorjonovna – Aspirant» at the Tajik Language Department of Institute of Language and Literature named after Abu Abdullah Rudakii AN RT. Address: 734025, Dushanbe, Avenue Rudaki 21. Тел. (+992) 92-825-99-59.

АДАБИЁТ – ВИЧДОНИ БЕДОРИ ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ

Шодимуҳаммад Суфизода
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Истиқлоли давлатӣ ҳамчун оғози марҳалаи нави ташаккули миллати тоҷик муҳаққиқону мутахассисони соҳаи илму фарҳангро водор менамояд, ки арзишҳои суннатҳои миллиро ҳифз намуда, дар роҳи эъмори ҷомеаи пешрафтаи дунявӣ тамоми талошу кӯшиши худро садоқатмандона сарф намоянд. Барои устувор кардани пояҳои давлати милли бояд аз мероси гузашта ва имрӯзаи фарҳанги пурбору кӯҳани тоҷикон ончунон кор гирифт, ки андешаи ваҳдати милли, муҳаббат ба Ватан, ҳифзи дастовардҳои истиқлол, ваҳдату худшиносии милли дар саросари ҷомеа таъмин гардад. Ба таъбири Пешвои муаззами миллат, «ин рисолати бузурги ҳамаи афроди бедори Ватан ва қабл аз ҳама, зиёиёни кишвари азизамон мебошад. Аз ин рӯ, зиёиёни моро зарур аст, ки пайваста дар сафи пеши созандагӣ, эҳёи арзишҳои милливу инсонӣ ва густариши илму маърифат қарор дошта бошанд. Зиёиёни мо бояд ифтихор намоянд, ки замона ба дӯши онҳо вазифаи боифтихори ташаккул ва рушд додани афкори ҷомеаро гузоштааст» [4].

Мафҳуми «адабиёт» ба ҳама осори навишташуда гуфта мешавад – аз матнҳои адабӣ то асарҳои илмӣ ва техникаӣ табиатшиносӣ ва улуми ҷамъиятшиносӣ. Аммо ин истилоҳ маъмулан дар робита ба асарҳои бадеии манзум ва мансур, драма, очерк ва анвои дигари мутун, ки натиҷаи таҳайюли бадеӣ ва оганда аз забони хунариянд, ба кор бурда мешавад. Ҳар асаре, ки дар он баёноти эҳсосӣ дар бофтаҳои бадеӣ бартарӣ дорад, моли адабиёт аст. Сарчашмаи адабиёт зиндагист, аз воқеият ва ҳаёти илҳому гизо мегирад ва достони зиндагиро тасвир мекунад. Майдони таҷаллии адабиёт ҳаёти ҷомеа, урфу одатҳо, фарҳанг, муносибатҳои иҷтимоӣ ва ҳамаи он чиро, ки ба ҳастии инсон пайванд меҳӯрад, фаро мегирад. Адабиёт ҳамчун оинаи тамомнамои воқеият ва бозтобдиҳандаи ҳодисаҳои ҳаёт, ки дар дохили ҷомеа рух медиҳанд. Зухури ҳар асари адабӣ тасодуфӣ нест, ба замони худ пайванди мустақим дорад.

Пайваста ошӯбзадаву бурҳонӣ шудани муҳити сиёсӣ иҷтимоии сайёра ва бархӯрди харобиовари арзишҳои фарҳангӣ тақозо мекунанд, ки битавонем бо роҳи омӯзиши амиқи мероси адабии фарҳангии гузаштаву имрӯза ҳама гуна эҳтимоти зиёну зарар ва хавфу хатару таҳдидҳоеро, ки боиси изтиробу нооромии ҷомеа мешаванд, ба осонӣ бартараф бикунем.

Адабиёт бо ҷомеа ҳамеша дар робитаи наздику устувор будааст. Адиб як мавҷуди иҷтимоист, ки дар ҷомеа тарбияву таълим гирифта, бузург шудааст ва дар осори ӯ воқеаҳои рӯзгор рангу бӯйи хос дорад. Пайванди

адабиёт бо ҷомеа чунин маъно дорад, ки аз як сӯ, ҳаёти воқеии ҷомеа адабиётро ба вучуд меоварад ва аз сӯи дигар, адабиёт ба зиндагию ҷаҳонбинии афроди ҷомеа таъсир мерасонад, зеро ҷаҳонбинии адиб ва афкори ӯ мутобиқ ба муҳит ва ҳолати ҷомеа шакл мегирад ва дар сурати хунарӣ дар осори ӯ бозтоб меёбад.

Адабиёти беш аз панҷазорсолаи мо ҳамвора ҳамчун вичдони бедори худшиносии миллию фарҳангии мо будааст. Дар ҷаҳонбинии тоҷикон адабиёт, бавежа шеър, ҳамеша аз густараи зебоишносии хеш берун рафта, ҳамаи соҳаҳои зиндагию фаро гирифтааст. Шеъри порсии тоҷикӣ дорои донишҳои фалсафӣ, асотирӣ, таърихӣ, сиёсӣ, хунарӣ ва ирфонист. Ҳамин пурбории адабиёти порсии тоҷикӣ, ки таърихи пурифтихори гузаштаи моро ба ояндагон интиқол додааст. Аз ин рӯ, адабиёт авроке хомӯшу бечони иборат аз каломи бадеъ нест. Ҳар саҳифаи он саршор аз шинохти ҳосу зебоишносона ва донишхоест, ки аз қалби ҳассосу чашми нозукбину андешаи латифу зарифи суҳанвар берун омадааст. Адабиёт инъикоскунандаи фарозу нишебҳои иҷтимоию фарҳангии ҷомеа, бозтобкунандаи бовар ва расму оини мардумони он дар давраҳои гуногун будааст. Авзои иҷтимоии ҳар марҳалаи таърихро дар адабиёти он давра метавон омӯхт.

Инсон ҳамвора пеши худ суол мегузошт: Зиндагӣ чӣ маъно дорад? Ман барои чӣ зода шудаам? Ишқ чист? Мақсад аз офариниши чист? Ва суолҳои бешумори дигар. Агар ба замони пайдо шудани ин гуна пурсишҳо дар таърихи башарият нигоҳе иҷмолӣ афканем, хоҳем дид, ки ниёзҳои отифию маърифатӣ, печидагию душвориҳо ва ҳастагиҳову хостаҳои равонии инсон онҳоро ба вучуд овардааст. Адибони барҷастае чун Абулқосими Фирдавсӣ, Носири Хисрав, Умари Хайём, Ҷалолиддини Балхӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Камоли Хучандӣ, Уилям Шекспир, Виктор Ҳюго, Лев Толстой, Фёдор Достоевский, Габриэл Маркес ва даҳҳо адиби дигар заҳамоти зиёде кашиданд, то аз умқи андешаву эҳсосот ва ноҳудогоҳи инсон арзишҳои бунёдиеро кашф намуда, тавассути он ба бисёре аз суолоти мушкилоти муҳимми аҳли башар посух гӯянд. Адиб ва суҳанвар дар натиҷаи ба тасвири бадеӣ кашидани саргузашту рӯзгори инсонҳо ба гӯшаҳои аз ҷаҳони ботинии онон даст меёфт, ки ҳатто улуми инсоншиносӣ ба дарёфти он муваффақ нашудааст. Кашфиёте, ки Мавлоно дар «Маснавии маънавӣ», Саъдии Шерозӣ дар «Гулистон», У. Шекспир дар «Ҳамлет» ва «Шоҳ Лир», Ф. Достоевский дар романҳои «Бародорон Карамазовҳо», «Аблаҳ», Лев Толстой дар ««Анна Каренина», «Ҷангу сулҳ», Содиқи Ҳидоят дар «Буфи кӯр», устод Айнӣ дар «Марги судхӯр», «Одина», «Ёддоштҳо», Эрнест Хемингвей дар «Мӯйсафед ва баҳр» ва даҳҳо суҳанвари дигар заҳамоти зиёде кашиданд ганҷинаи бебаҳои маънавии аҳли башар аст. Аз ин рӯ, бо қотеият метавон гуфт, ки осори адабӣ васила ва сомонаи гаронмояву нафисест, ки дар тамоми тули таърих ба ҷамъияти башарӣ хидматҳои беназире кардааст. Бавежа дар замони муосир таҷрибаҳои андӯхтаи суҳанварон аз анъанаҳои адабии пешин, тақомули равандҳои адабӣ, густариши зарфиятҳои забонӣ ва жарфоиши андешаи инсонии муосир адабиётро ба дигаргуниҳои моҳиятӣ дучор кардааст. Хонандаи муосир, бо

вучуди саргармихову сардаргумиҳои рӯзгор ханӯз ишқу алоқа ба адабиёт дорад, хамвора дасти ниёзу иштиёқ чониби он дароз мекунад ва ба умеди хондани осоре ҳаст, ки машъалу роҳнамои фурузон ва ёру ёвари некуи ӯ дар роҳи пурпечутобу камошнои замони пасомодерн бошад.

Адабиёти бадеӣ бехтарин ва таъсирбахштарин маҷмуаест, ки метавонад таърихи пурмочарои миллатро бо тамоми пирӯзиҳову нокомиҳо ва ситаму озорҳое, ки дар тӯли таърихи хеш кашидааст, таҷассум карда, арзиши воқеии истиқлол ва хувияти миллии имрӯзаи кишварро ба тасвири бадеӣ бикашад ва ба ин васила дар қалбу андешаи ҳар фарди ин зодбуми куҳан оташи ишқу алоқаро ба бунёдитарин арзишҳои муқаддаси ватандорӣ барафрӯзад.

Дар замони муосир, махсусан, дар шароите, ки бархӯрди арзишҳои гуногуни фарҳангӣ торафт шиддат мегирад, шоиста нест, ки мо мазмуни асосии адабиётро, ки инсон аст, нодида бигирем, зеро танҳо ҷаҳони густардаву пуртазоди инсонии муосир аст, ки сатҳи ҷаҳонбинии адиб ва тавоноҳои халлоқияти ҳунарии ӯро месанҷад. Адиб чӣ гуна воқеияти имрӯзро ҳунармандона тасвир кунад, ки ба завқу дарки хонанда мувофиқ бошад? Зиндагӣ комилан дигар шудааст, сабки шеваи зистан тағйир пазируфтааст. Мантиқан ин дигаргунӣ сабку шеваи ҷадиди шоирӣ ва ҳикоят карданро бояд дигар бикунанд. Оё адиби имрӯзаи тоҷик дигар шудааст ё ҳамон «Аҳмади порина» аст? То чӣ андоза нубуғи табиии суҳанвар, ки дар мактаби адабии пешиниёни хеш ҳунари суҳангустарияш сайқал хӯрдааст, ӯро ба сӯйи навпардозию тозаҷӯӣ савқ медиҳад ва ҷасорат мебахшад, то ҷаҳордевори баланду мустаҳкамаи суннатҳои адабиरो бишканад ва бо диде ва сабке тоза ба ҷаҳони нави инсон ва ҷомеаи ӯ ворид гардад ва онро воқеъбинона, ҳамон гуна ки ҳаст, бозофаринӣ кунад. Дар чунин вазъият аҳли адаб наметавонад тағйиротеро, ки дар арзишҳои инсонӣ, муҳити иҷтимоӣ, робитаи рӯйдодҳо бо замону макон, таҳаввулоту дигаргуниҳо дар адабиёти ҷаҳон, ки амалан пайомад ва инъикоси муносибату вобастагии инсон ва ҷаҳон аст, нодида бигирад.

Агар ба таърихи адабиёти порсии тоҷикӣ аз ибтидо то имрӯз назари гузаро афканем, хоҳем мушоҳида кард, ки дар замони тасаллоти саросарии забони арабӣ дар сарзамини мо ба эҷоди ҳамосаи беҳамто – «Шоҳнома» иқдом намудани Абулқосим Фирдавсӣ беҳикмат набудааст. Ин донишномаи тамомнамои корзори боифтихори миллат, аз як тараф, саргузашти пурифтихори тоисломии миллат, расму оину асотир, тасвири фазои иҷтимоию таърихии замон ва аз чониби дигар, муҳити отифию ҳассоси ҷомеа, муҳаббат ба меҳан ва забони модарӣ, худшиносии миллий, руҳия ва диди зебоишиносонаи онро дар замоне ба намоиш гузошт, ки чунбишҳои миллии мардумони Хуросони Бузург бар зидди истилогарон сартосари он марзу бумро фаро гирифта буд. Ҳар саҳифаи он саршор аз шинохти хосу зебоишиносона ва донишхоест, ки аз қалби ҳассосу ҷашми нозукбину андешаи латифу зарифи суҳанвар берун омадааст. Ин гуна маълумотро аз осори илмӣ, рисолаҳои таърихӣ ё фалсафӣ наметавон пайдо кард. Бозтоби

равшани авзои иҷтимоии ҳар давраро дар адабиёти бадеии он давра метавон дарёфт.

Адиб як мавҷуди иҷтимоист, ки таҳти таъсири ҷомеа қарор мегирад ва ин таъсир дар осори ӯ ранг бӯи ҳосе дорад. Пайванди адабиёт бо ҷомеа чунин маъно дорад, ки аз як тараф, ҳаёти воқеии ҷомеа адабиётро ба вучуд меоварад ва аз ҷониби дигар, адабиёт ба зиндагию ҷаҳонбинии афроди ҷомеа таъсир мерасонад, зеро ҷаҳонбинии адиб ва афкори ӯ мутобиқ ба муҳит ва ҳолати ҷомеа шакл мегирад ва дар осори ӯ инъикос мешавад.

Аз ин рӯ, адабиёти бадеиро метавон бо риояи усулҳои шинохтгарии адабӣ (Literary Cognitivism) ҳамчун санади илмӣ ва таърихӣ ҳисоб кард. Тапиши қалби ҷомеа дар матни бадеӣ таҷассуми бештар меёбад. Сарфи назар аз он ки матни адабӣ дар ҷӣ навъу шаклу ҷинси адабие офарида шудааст, дониш, биниш ва бардошти муаллифи онро аз воқеияти рӯзгор инъикос мекунад. Дар ин навъ матн вожагон ончунон аз назари ҳунари ороставу пероста ҳастанд ва дебои зебои ҳунари ба бар кардаанд, ки то ҳамеша дили хонандаро мерабоянду руҳу завқашро шодию оромиш мебахшанд ва ба донишу таҷрибаҳои андӯхтааш чанд баробар меафзоянд.

Адабиёт дар тарбияи инсон, такомули шахсияти вай, шинохти ӯ аз неку бад, сайқал додани завқи зебоишиносии ӯ аҳаммияти вежа дорад. Адабиёт ба шахс имкон медиҳад, ки аз нигоҳи дигар ба ҳақиқати зиндагӣ бинигарад, аз ҷаҳони мутанаввеъи одамон огоҳ гардад, ахлоқро биомӯзад, аз таҷрибаи дигарон баҳра бигирад. Адабиёт дарвозаеро бар рӯи инсон боз мекунад, ки бо гузаштан аз остонаи он ба ҷаҳоне комилан дигари саршор аз таҷормуби зиндагии дигаргуна ва саргузашти пурмӯҷарои инсонҳо ворид шуда, шинохти ӯро аз ҳаёт бештар мекунад.

Адабиёт мактаби бузурги таълиму тарбия аст, инсонро аз падидаҳои зиште мисли хушунат, ифротгарой, душманӣ бо тамаддуни муосир, бегонаситезӣ, ифротгароии динӣ, инсонбадбинӣ ва дигар олудагиҳои фикрӣ бо змедорад. Тухми зиёновари нафрат ва бадбинӣ, азхудбегонагӣ ва тангназариҳои диниро, ки аз тарафи ҳар гуна ҳаракатҳои ба ном «динӣ» ва «мазҳабӣ» ба воситаи шабакаҳои ҷаҳонии таблиғотии гурӯҳҳои исломии ифротгаро дар тафаккури инсонҳо кошта мешавад, метавон аз тариқи бақоргирии дурусти мероси адабӣ дар фаъолиятҳои фарҳангӣ барчид.

Адабиёт ба монанди рӯзгори мо падидаи зиндаву доим дар таҳаввулу ташаккул аст. Аз ин рӯ, он ҳамвора сухани тоза аз рӯзгори рангини мардум меғӯяд. Чун рӯзгорони гузашта бидуни тағйироте бунёди оҳишта-оҳишта ҷараён дошт, адабиёт низ дар қолабҳои суннати хеш тақомул ва ташаккул меёфт. Аммо ҷаҳони имрӯз дигар аст. Технологияҳои муосири пешрафтаи иттилоотӣ, ки қаблан касе тасаввурашро надошт, чунон рангу рӯзгорони моро дигар кардаанд, ки дар як они воҳид садҳо хабару иттилоъ, навоарию навапардозӣ вориди зиндагии ҷомеа мешаванд ва диду дарёфт, шинохту маърифати инсонро вусъате бештар мебахшанд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханронии хеш пайваста таъкид мекунад, ки «дар баробари ифтихор доштан бо ин мероси

пурғановат ба ҳар яки мо зарур аст, ки онро амиқ омӯзем, ҳамаҷониба таҳқиқ кунем ва барои тарбияи ахлоқию фарҳангии наврасону ҷавонон васеъ истифода намоем. Зеро омӯзишу таҳқиқ ва тарғиби эҷодиёти ниёғони некноми мо бехтарин восита ва пули пайвандкунандаи гузашта бо имрӯз мебошад. Ба имрӯзиён фаҳмонидани моҳияти аслии ва арзиши офаридаҳои ҷовидонии гузашта роҳи бисёр муассири ба камол расонидани насли ояндаи бедору хушманд ва худшиносу ҳудогоҳ ба ҳисоб меравад» [6].

Ҳақиқатан, варақ андар варақи осори адабии гузашта ва имрӯзаи мо афкори муфиду судбахше роҷеъ ба ҷанбаҳои фалсафӣ, фарҳангӣ, равонӣ ва иҷтимоии худшиносии миллӣ ва муҳаббат ба Ватан пайваста таъкид шудааст. Метавон гуфт, ки адабиёти порсии тоҷикӣ аз оғози пайдоиш то имрӯз ҳамвора дар тавлид, парвариш ва тақвият бахшидан ба худшиносии миллӣ хидмат кардааст. Аз ин рӯ, адабиётро метавон ҳамчун воситаи асосии таблиғи арзишҳои асили инсонӣ ва абзори муассири барои эҳёи хувияти миллӣ истифода бурд, зеро дар он расму ойинҳо, боварҳо, ақидаҳои фалсафӣ динӣ, андеша ва ғояҳои миллат инъикос ёфтаанд. Омилҳои ташкилкунандаи хувияти миллӣ беш аз манобеи дигар дар осори адабӣ инъикос ёфтаанд. Истифодаи ҷунин мазомин метавонад нақши бузургу таъсирбахшандае дар бедор кардан ва тақвият бахшидани хувияти миллӣ иҷро намояд. Ин бахши муҳимму пурбори фарҳанг макони тавлиди андешаҳои бузургу сутурги суҳанваронест, ки бо мантиқи қавии баён ва сеҳрофаринию дилнишинии каломӣ хеш падидаҳои иҷтимоию сиёсии миллатро дар анвоъу қолабҳои гуногуни адабӣ арза доштаанд. Ин шоҳкорҳои ҷаҳонии арзишманд, ки дар жанрҳои ғинаӣ, таълимӣ ва ҳамосӣ офарида шудаанд, дорои матолиб ва мадорики муҳими хувиятсозе мебошанд. Агар дар жанрҳои ғинаӣ хувияти «ман»-и фардӣ бозтоб ёбад, дар осори таълимӣ шинохт ва бозсозии хувияти иҷтимоии шахс сурат мегирад ва дар осори ҳамосӣ, ки таърихи пурмӯҷарои муборизаҳову қаҳрамоноҳии миллиро фаро мегирад, муҳаббат ба хоку буми ватан, эҷоди хувияти миллию фарҳангӣ инъикос ёфтааст. Ба ин маънӣ «Шоҳнома»-и Фирдавсро метавон дастур ва роҳнамои асосӣ барои таҳкими андешаи миллӣ ва густариши афкори фарҳангӣ иҷтимоӣ ва фалсафӣ таърихи миллат шумурд.

Бо вучуди он ки дар тӯли таърих минтақаҳои мухталифи сарзамини паҳновари мо бо номи Варазрӯдон пайваста таҳти ҳукумати бегона буда, мардумони он равоити хубе бо ҳам надоштанд, ҳамбастагӣ ва ягонагии миллии хешро ба воситаи забони ягонаи тоҷикӣ ва адабиёту фарҳанги ягона ҳифз намуданд. «Ба ин маънӣ, забони давлатӣ, бешубҳа, таҷассумгари таърихи пуршебу фарози халқи куҳанбунёди тоҷик мебошад. Зеро забони ҳар қавму миллати дунё ёдгории маънавиест, ки дар тӯли асрҳо ҳамроҳ бо наслҳои худ аз мушкilotу монеаҳои гуногун гузаштааст» [3]. Танҳо мероси адабӣ ба забони ягона буд, ки сарфи назар аз мансубияти он ба ҳукумати алоҳида, ҳамчун арзишмандтарин мероси адабию миллӣ аз ҷониби тамоми халқияту миллатҳои қаламрави забони порсии тоҷикӣ пазируфта мешуд. Ҳар падида ва навоҳарие, ки дар заминаи шеърӯ адаб рух медод, фавран дастраси тамоми қаламрави фарҳанги порсии тоҷикӣ мешуд, ки далели

боэътимоду раднопазири ягонагӣ ва хувияти миллии халқи тоҷик буд. Бар ин мабнӣ адабиёти форсии тоҷикӣ комилтарин ва дақиқтарин манбаест, ки хувияти миллии моро дар худ хеле равшану возеҳ инъикос кардааст. Дар маҷмӯъ, метавон изҳор дошт, ки афкори баландпояву инсондӯстонаи суханварону андешамандони гузашта, ки дар жанрҳои манзуму мансур сабт гардидааст, дар бозшинохти хувияти миллии мо нақши боризе дорад. Ҳамон тавр, ки С. Ятимов дар мақолаи пурбори хеш таъкид меварзад: «Моҳияти ҳақиқии адабиёт ва фарҳанги асил тараннум ва ҳимояи манфиатҳои миллат аст. Адабиёти тоҷик – дар тӯли асрҳо комилан адабиёти майдони мубориза буд. Ҳатто дар асарҳои лирикии он оҳанги иҷтимоии озодандешӣ, хирадпазирӣ, ақлсолорӣ, хуррофотсигезӣ, мазаммати шадидаи тавбафармоёни дурӯяи хилватамал бо қотеият садо меод. Хусусияти озодманишии ин адабиёт тавонист принсипи миллии тоҷикиятро дар ниҳоди мардум ҷой кунад, ба воя расонад, ҳифз намояд. Муносибати аслии мардумро ба тарзи ҷаҳонбинӣ, ки нафаси андешаро дар қафас ҳам гулӯгир мекунад, муайян кард. Дар гаҳвора нигоҳ доштани девонҳои Ҳофиз, Бедил, «Маснавии маънавий»-и Ҷалолиддини Румӣ ҳамчун китобҳои муқаддас – умеди ниғаҳдорӣ ва тарбияи ҷигарбанди одамӣ, бо тарзи тафаккури озодагӣ, маърифатпарварӣ ва адолатхоҳӣ аз анъанаҳои воқеии иҷтимоии ин адабиёт буд» [7, 23].

Дар байни ин аҷноси адабӣ ҳамоса ҷойгоҳи хося дорад. Ҳамоса сурудаест, ки дар худ рӯҳ ва андеша, орзу ву ормонҳои миллии халқро инъикос мекунад. Дар ин гуна осор таърихи қухани қаҳрамоноҳову фидокориҳои миллат барои марзу буми хеш ҷомаи бадеӣ ба бар карда, падидаҳои ахлоқии низоми иҷтимоӣ, ҳаёти сиёсӣ ва дидгоҳҳои фалсафӣю эътиқодӣ гузаштагонро инъикос кардааст. Аз ин рӯ, «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ – ҳамосаи миллии моро чун бехтарин дастур барои тарбияи хувияти миллии ҷома метавон истифода кард. Ба гуфтаи Исломии Надӯшан: «Агар «Шоҳнома» намебуд, як диди ҷаҳоншумул нисбат ба зиндагӣ, ки фориғ бошад аз ифтирокҳои қавмию забонию оинӣ, дар тафаккури эронӣ роҳ намеёфт, ки инсоният инсонро ба доду диҳиш бишиносад ва бигӯяд: «*Ту доду диҳиш кун, Фаридун тӯӣ*» ва он гоҳ ба Мавлавӣ бирасад, ки бигӯяд: «*Ҳамдӣ аз ҳамзабонӣ бехтар аст*» ва сипас ба Саъдӣ, ки ёдоварӣ кунад: «*Бани одам аъзои якдигаранд*»... вақте Ҳофиз гӯяд: «*Мабои дар паи озору ҳар чӣ хоҳӣ, кун // Ки дар тариқати мо гайр аз ин гуноҳе нест*» ва бад-ин гуна қалами бутлон мекашад бар ҳамаи амру наҳйҳо...» [2, 27-32]. Воқеан, «Шоҳнома» донишномаи таъриху фарҳанг ва адаби пурифтихори тамоми ақвоми ориёӣ буда, ҳамаи марҳалаҳои зиндагонии ориёӣро, ки саршор аз шодию нишот, орзуву ормон, шигифтию андӯх, муҳаббат ба меҳану нафрат ба душман, поси некию нописандии зишти ва ғайра будааст, дар достонҳову қиссаҳои худ инъикос кардааст. Ин ҳамосаи беназир бар иловаи тасвири шучоату далерии қаҳрамонони миллии, ки ҳамвора дар ҳимояи марзу буми ватани хеш буданд, маҷмуи расму оини мардумони Хуросони бузургро бо харорати баланди ватандӯстона ва маҳорати бемисли шоирона ба риштаи назм даровардааст. Аз ин рӯ, «Шоҳнома» шоҳасарест, ки ягонагӣ ва иттиҳоди рӯҳии мардумонро дар мубориза бар зидди ақвоми истилогар барои ба даст овардани озодӣ ва истиклол

бо тамоми шукӯҳмандию чалолати сухан ба тасвир кашида, дар паҳлӯи ин мазомин расму оинҳои мардумию динӣ ва иҷтимоию ахлоқии гузаштагонӣ моро бо тамоми ҷузъиёти он ба тасвир кашидааст. Ҳамзамон дар ин ҳамосаи пурмоя бехтарин лаҳзаҳои шодию сурур, айшу нишот ва мубоҳисаҳои пурдоманаи фалсафӣю динӣ гузаштагон тачассум гардидааст. Ин китоби мумтозу беқиёсро метавон чун бехтарин сарчашма ва дастури раҳнамо барои ташаккули ҳувияти миллӣ мавриди омӯзиши васеъ қарор дод. Бефоида нахоҳад буд, агар аз ёд донишҷӯи як ё якчанд достони «Шоҳнома» дар рӯйхати адабиёти тавсияшаванда дар ҳамаи номинатсияҳои озмуни «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст» шартӣ асосӣ бошад.

Адабиёти давраи истиқлол то андозае зодаи вазъи таърихӣ замони ҳеш аст. Тағйироти сиёсӣю иҷтимоӣ, ки дар ҷомеа ба вучуд омад, сабаб шуд адибоне, ки қаблан дар бораи масъалаҳои иҷтимоӣю сиёсӣ наменавиштанд, ба чунин мавзӯҳо рӯй биоваранд. Як идда адибон ба навиштани осори адабӣ дар жанрҳои таърихӣ пардохта, дар бораи гузаштаи таърихӣ миллӣ асарҳо офариданд. Ба ин васила адабиёт вазифаи иҷтимоӣю ҳудро, ки ба ҳеч вачҳ наметавонад фурӯ гузорад, аз нав ба уҳда гирифт. Чунон ки Жан Пол Сартр мегӯяд «навиштан шакли сонавӣ амал аст», адибон тибқи мантиқи раванди адабиёт мебоист камари Ҳиммат баста, ба инъикоси воқеияти давр мепардохтанд.

Чунонки пештар ишора шуд, ҳар асари бадеӣ қабл аз он ки баёнгарӣ ҳолати ботинӣю муаллифи он бошад, дар бештари мавридҳо вазъияти иҷтимоӣю фарҳангии ҷомеаеро инъикос мекунад, ки адиб дар он парвариш ёфтааст. Баррасии тамоми равандҳои адабӣ дар робита бо вазъияти замони кори хеле тӯлонист, ки равшан кардани он дар доираи мақолаи мазкур ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, танҳо ба чанд мисоли муҳтасар роҷеъ ба даврҳои шукӯҳмандӣю таърихӣ худшиносии тоҷикон, ки дар устувор кардани пояҳои забону адабиёти миллӣю мо саҳми беназир гузоштаанд, ишораи гузаро мекунем.

Ин ҳаракат бо талошҳои пайгириҳои Имом Абуҳанифа дар роҳи ворид кардани забони форсии тоҷикӣ ба русумот ва маносики динӣ ислом оғоз ёфт, ки минбаъд яке аз асосҳои сиёсати давлати Сомониён гардид. Бо амри амрони миллатдӯсту меҳанпарвари сомонӣ тарҷима шудани рисолаи «Ас-саводу-л-аъзам»-и Абулқосим Исҳоқ ибни Муҳаммад Ҳакими Самарқандӣ, машҳур ба Ҳакими Самарқандӣ ва Абулқосим Ҳакими Самарқандӣ (874-956), ки дар усули ақоид ва каломи мазҳаби ҳанафӣ нигошта шуда, яке аз қадимтарин намунаҳои насри форсии тоҷикӣ маҳсуб мешавад. Ҳамчунин тарҷимаи рисолаи машҳури Муҳаммад ибни Ҷарири Табарӣ бо номи «Таъриху-р-русул-ва-л-мулук» («Таърихӣ паямбарон ва подшоҳон») ба забони форсии тоҷикӣ ба амри Мансур ибни Нӯҳи Сомонӣ аз ҷониби Абуалӣ Муҳаммад ибни Муҳаммади Балъамӣ (ваф. байни солҳои 992-997) – муваррих, адиб ва ҳамчунон вазири хонадони Сомониён, бино бар ахбори «Мучмалу-т-таворих» соли 963 оғоз гардида, худудан даҳ сол идома ёфт [1], ки ба унвони «Тарҷимаи Таърихӣ Табарӣ» ё «Таърихӣ Табарӣ» шинохта шуд. Чун Балъамӣ матолиби бисёреро аз манобеи гуногун ба тарҷимаи ҳеш илова кард, таҳрири наво аз он рисола падида омад, ки баъдан бо номи

«Таърихи Балъамӣ» шуҳрати густардае ёфт. Ин таърихнома аз қадимтарин замон оғоз гардида, то даврони муаллифи он идома меёбад. Китоби дигари арзишманди Муҳаммад ибни Ҷарири Табарӣ «Ҷомеъу-л-баён ан таъвили-л-Қуръон» яке аз қуҳантарин ва ҷомеътарин тафосири Қуръон ба забони араби аст. Тарцимаи порсии тоҷикии он ҳамчунон ба амри амир Мансур ибни Нӯҳ ва дар асоси фатвои як гурӯҳ олимону фақеҳони мовароуннаҳрӣ ва ҳамкориҳои бевоситаи Абулфазли Балъамӣ сурат гирифт, ки бо номи «Тафсири Табарӣ» ё «Тафсири Кабир» дар қаламрави забони порсии тоҷикӣ маъруф аст. Ба ин тартиб нубуғи фикрию фарҳангии Сомониён барои бедории миллӣ ва эҳёи фарҳанги қуҳани аҷдодӣ мисли нӯшдоруи ҳаётбахше буд, ки тани аз дасти тохтутозҳои аъроб хаставу бемор ва пур аз ҷароҳати миллатро марҳаме гашта, онро бар ҳолати пешини фараҳбори хеш бозгардонд ва ба ин васила наҳзати азими илмию фарҳангии бемисле дар қаламрави он сарзамин падида омад. Ин амали некӯ Абурайҳони Беруниро (973-1048) ба амалҳои сутурге дар ин соҳа барангезонд. Ӯ бо шӯру шавқ ва талошу кӯшиши зиёд дар осори илмӣ хеш ба ҷои истилоҳоти роиҷи илмӣ арабӣ муродифоти форсии онҳоро мавриди истифода қарор дод. Масалан, дар рисолаи «Ат-тафҳим», ки дар илми нучум ва риёзиёт аст, ба ҷойи «зовияи мунфаррича» «зовияи гушода», дар баробари «зовияи ҳода» «зовияи тез», дар муқобили «мутасовию-л-азлоъ» «ростпахлӯ», ба ивази «устурлоб» «ситораёб» ва дахҳои истилоҳи дигари порсии тоҷикиро вориди забони илмӣ кард. Ин навпардозӣҳо аҳли илму адабро чунон ба шавқ оварданд, ки ҳар олиме мекӯшид тавоноӣҳои забони модарияшро ба намоиш гузорад¹. Дар идомаи ин қиём ва чунбиши фарҳангии, ки яке аз пояҳои мустаҳками худшиносии миллӣ гардид, Абуалӣ Ибни Сино (980-1037) «Донишномаи алоӣ»-и хешро ба забони модарияш – порсии тоҷикӣ нигошт ва ҳамчунин рисолаҳои дар сарфу наҳви забони порсии тоҷикӣ ба таҳрир даровард, то қудрату нерӯи онро дар баробари андешаҳои носолиме, ки гӯё забони порсии тоҷикӣ тавони баёни масъалаҳои илмиро надорад ва танҳо ба ин забон мешавад осори адабӣ офарид, ба исбот расонид. Илова бар анбуҳи истилоҳоту ибораҳои илми мантику фалсафа ба забони порсии тоҷикӣ «Донишномаи алоӣ» як давраи комили фалсафаи машшоъ ва такмили фалсафаи Арасту дар бар гирифтааст. Тавассути ин асари мондагӯр Абуалии Сино андешаи диниро ба хирад ва фалсафа омезиш дода, шинохти вежаеро аз ҳастӣ матраҳ намуд, ки бо дидгоҳҳои суннатии динии он даврон созгор науфтод ва ба ин сабаб ҳамвора аз ҷониби диндорони мутаассиб мавриди тақдир қарор гирифт. Душманони сарсаҳту ҳасуду нотавонбинӣ бар сари ӯ пайвасти тухматҳо бор карданд, ки сурудаҳои зер дар посух ба иттиҳомоти онҳост:

Куфри чу мане газофу осон набувад,
 Муҳкамтар аз имони ман имон набувад.
 Дар даҳр чу ман якю он ҳам кофар!?
 Пас, дар ҳама даҳр як мусулмон набувад!

1. Дар бораи ташаккул ва тақомули истилоҳоти илмӣ порсии тоҷикӣ ниг.: [5].

Дар рубоии дигар Абуалии пури Сино ногузир бо шигифту дареғи зиёд аз намодҳои манфи ҳунармандона қор мегирад, то ба падидае номатлуби замонааш, ки ба аҳли донишу хирад эҳтиром қоил набудаанд, бо шӯру ситез фарёд бизанад:

Бо ин ду-се нодон, ки чунон медонанд
 Аз ҷаҳл, ки доноӣ ҷаҳон эшонанд
 Хар бош, ки ин ҷамоат аз фарти харӣ
 Хар к-ӯ на хар аст кофараш мехонанд.

Матлаби сазовори гуфтан ин аст, ки рӯ овардан ба омӯзиши осори адабию илмии Ибни Сино дарвозаҳои хирадгароиро ба рӯи инсон боз мекунад. Гарчанде аз назари замони байни мо ва ин нобиғаи беназир беш аз ҳазор сол фосила аст, вале осори пурбору арзишманди ӯ ханӯз тавачҷуҳи аҳли илму адабро ба худ мекашад.

Адабиёти шукӯҳманди даврони шукуфоии давлатдорӣ Сомониён саршор аз осори гаронмояи адабию илмиест, ки зиндагии он рӯзгоронро бо тамоми шахомату шукӯҳаш тасвир кардааст. Оғози нигоштани «Шоҳнома»-и Абулқосимии Фирдавӣ ба даврони наҳзатҳои худшиносӣ ва истиқлоли миллӣ ва ҳамчунин эҳёи забони модарӣ рост меояд. Ин шохқори беназир ба ғайр аз достонҳои асотирию таърихӣ пурмазмун манзумаҳои бузурге монанди «Достони Эраҷ», «Достони Рустам ва Сухроб», «Достони Исфандёри Рӯинтан», «Достони Сиёвуш» ва ғайраро дорад, ки дар онҳо рӯҳи миллӣ, муҳаббат ба механ, ифтихор аз кешу оини ниёкон ва орзуву ормонҳои инсон барои зиндагии осудаву шукӯҳманд бо забони ниҳоят ҷаззобу шево тавассути хомаи тавонову сеҳрофарини шоир тасвир ёфтаанд. Арзишҳое, ки дар ин ҳамосаи бемисл бозгӯ шудаанд, дар рӯзгорони мо аз аҳаммиати бештаре бархӯрдоранд. Барои Фирдавӣ мафҳуми «ватан» бештар аз хоку буми обоист, ҳастии шоир аст, бе ватан худахро ҳеч мешуморад:

Чу Эрон набошад тани ман мабод!
 Дар ин буму бар зинда як тан мабод!

Воқеан яке аз мавзӯҳои меҳварии «Шоҳнома» ишқ ба сарзамини обоию аҷдодии ҳаст. ин мазомин пайваста дар тӯли асар бо авотиғу эҳсосоти нишотангез ва сӯзу гудози пуршӯр садо медиҳанд. Шоир ҳимоят аз ватанро, ки бо ифтихор онро «Озодбум», «Шаҳри озодагон» мехонад, вазифаи муқаддаси ҳар шаҳрванд мешуморад ва мардумро ба хоҳири пуштибонӣ ҳифозат аз бару буму хонаву фарзанди хеш ба пайдорию ҷасорат ва устуворию муқовимат дар баробари душманон даъват мекунад:

Зи баҳри бару буму фарзанди хеш,
 Зану кӯдаки хурду пайванди хеш
 Ҳама сар ба сар тан ба куштан диҳем,
 Аз он беҳ, ки кишвар ба душман диҳем!

Барои ҳақими фарзона аз ҳама азизтар ватан аст. Дар саросари «Шоҳнома» бар гиромӣ доштани ватан таъкид мекунад ва ҳаммеҳанони хешро даъват мекунад, ки бар ободу осуда нигоҳ доштани механ бикӯшанд ва пайдории истиқлол ва посбонии озодию оромиши сарзаминро муқаддастарин вазифаи хеш донанд:

Намонем, к-ин бум вайрон кунанд,
 Ҳаме ғорат аз шаҳри Эрон кунанд!
 Нахонанд бар мо касе офарин,
 Чу вайрон бувад буми Эронзамин!

Дар саросари ин ҳамосаи пуразамат рӯху андешаи миллӣ ва ҷаҳонбинии воҳиди меҳанпарастӣ партав афкандааст. Аз ин паёми ваҳдатфарини Фирдавсии бузург барои барангехтани муҳаббат ба арзишҳои миллӣ бояд пайваста истифода кард. Бо ин роҳ дар замири мухотабон меҳру дилбастагӣ ба ҳоку буми сарзамин парваронидан лозим аст. Номҳои қаҳрамонони «Шоҳнома» дар ҳамаи хонаводаҳои тоҷикон дида мешавад, ки нишонае аз ишқу алоқаи тоҷикон ба гузаштаи пурифтихори хеш аст. Аз ин рӯ ин ҳамосаи бузург метавонад дар таҳкими ҳувияти миллӣ хеле муфид бошад.

Беш аз ҳазор сол аст, ки сухани пур аз ҳикмати Абулқосимми Фирдавсӣ бар инкишоф ва пешравии илму адаби башарият афзудааст. Дар тӯли таърих дурустӣ ва азамати ин каломи мондагори Ҳақими Тӯсиरो аҳли башар дарёфт ва дар заминаи он назарияҳои вобаста ба танзим ва мудирияти донишро тавлид намуд.

Метавон хулоса кард, ки адабиёти порсии тоҷикӣ, бавежа дар қаламрави шеър, аз қадимтарин ва тавонотарин адабиётҳои ҷаҳон аст. Ба сабаби густардагӣ ғанои зеҳнӣ маърифатӣ ва адабию фарҳангии худ, адабиёти порсии тоҷикӣ метавонад ба ҳаёти шахсии ҷамъиятии инсон, ба қасду ният ва азму иродаи ӯ таъсири бениҳоят қалон расонад. Адабиёти ҳамосӣ рӯҳияи миллӣ ва муҳаббат ба ватанро тавассути тасвири шукӯҳи азамати ва қорномаҳои сазандаву ситоишбарангези ниёкон дар қори ҳимоят аз марзу буми меҳан дар инсон тақвият мебахшад.

КИТОБНОМА

1. Khaleghi-Motlagh, Dj. Amīrak Bal'amī [Electronic Resource] / Dj. Khaleghi-Motlagh // Encyclopædia Iranica. I/9. – P. 971-972. – available online at <http://www.iranicaonline.org/articles/amirak-balami> (accessed on 16 March 2021).

2. Надӯшан, И. Агар «Шоҳнома» намебуд... / Исломии Надӯшан // Фаслномаи Бож. Соли аввал. Шумораи ҷаҳорум, зимистони соли 1387. – С. 27-32.

3. Паёми табрикии Пешвои миллат, Президенти мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи забони давлатӣ // Ҷавнони Тоҷикистон. – 2016. – 5 октябр.

4. Раҳмон, Э. Суханронӣ дар маросими ифтитоҳи Осорхонаи миллии Тоҷикистон ва мулоқот бо зиёёни кишвар [Манбаи электронӣ] / Э. Раҳмон // Осорхонаи миллии Тоҷикистон. – 2013. – 20 март. – Низоми дастрасӣ: [www. URL:http://newnmt.tj/tj/home-4/167-dar-marosimi-iftito-i-osorkhonai-millii-tojikiston-va-mulo-ot-bo-zijojoni-kishvar](http://www.newnmt.tj/tj/home-4/167-dar-marosimi-iftito-i-osorkhonai-millii-tojikiston-va-mulo-ot-bo-zijojoni-kishvar)

5. Султонов, Мирзоҳасан. Становление и развитие персидско-таджикской научной терминологии. На материале научного наследия IX-XI вв. / Мирзоҳасан Султонов. – Palmarium Academic Publishing, 2015. – 444 с.

6. Суханронии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар Симпозиуми байналмилалӣ ба ифтихори 700-солагии Камоли Хучандӣ [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: [www.URL:http://gst.tj/tj/navidho/item/sukhanronii-peshvoi-millat-emomal-ra-mon-darsimpoziumi-bajnalmlal-ba-iftikhorii-700-solagii-kamoli-khu-and.html](http://gst.tj/tj/navidho/item/sukhanronii-peshvoi-millat-emomal-ra-mon-darsimpoziumi-bajnalmlal-ba-iftikhorii-700-solagii-kamoli-khu-and.html)

7. Ятимов, С. Адабиёт ва диалектикаи ҳаёт / С. Ятимов // Илм ва Чомеа. – 2018. – №4 (12). – С. 5-39.

АДАБИЁТ – ВИЧДОНИ БЕДОРИ ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ

Дар мақола рочъ ба чойгоҳи адабиёт дар ҷаҳонбинии тоҷикон сухан меравад. Адабиёти пурбори порсии тоҷикӣ, бавежа шеър, аз густараи зебоишиносии хеш берун рафта, ҳамаи соҳаҳои зиндагиро дар бар гирифтааст. Шеърҳои порсии тоҷикӣ дорои донишҳои фалсафӣ, асотирӣ, таърихӣ, сиёсӣ, зебоишиносию ирфонист. Ҳамин пурбории адабиёти порсии тоҷикӣ, ки таърихи пурифтихори гузаштаи моро ба ояндагон интиқол додааст. Аз ин рӯ, адабиёт авроке хомӯшу бечони иборат аз калом бадеъ нест. Ҳар саҳифаи он саршор аз шинохти ҳосу зебоишиносона ва донишҷоест, ки аз қалби ҳассосу ҷаҳми нозукбину андешаи латифу зарифи суханвар берун омадааст. Адабиёт инъикоскунандаи фарозу нишебҳои иҷтимоию фарҳангии ҷомеа, бозтобкунандаи бовар ва расму оини мардумони он дар давраҳои гуногун будааст. Авзои иҷтимоии ҳар марҳалаи таърихи дар адабиёти он давра метавон омӯхт.

Калидвожаҳо: адабиёт, фарҳанг, шеър, «Шоҳнома», ҷомеа, таҳаввул, падида.

ЛИТЕРАТУРА – ПРОБУЖДАЮЩЕЕСЯ СОЗНАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО МЕНТАЛИТЕТА

В статье говорится о месте литературы в мировоззрении таджиков. Богатая таджикско-персидская литература, особенно поэзия, выйдя за рамки эстетики, охватывает все сферы жизни. Таджикско-персидская поэзия содержит в себе философские, мифологические, исторические, политические, эстетические и мистические знания. Это изобилие таджикско-персидской литературы транслировало в будущее славную историю нашего прошлого. Поэтому литература – это не безмолвный и безжизненный текст, состоящий из высокопарных слов. Каждая страница ее наполнена уникальными и прекрасными знаниями, вышедшими из чуткого сердца, зоркого видения и изящной мысли литератора. Литература является художественным отражением социальных и культурных взлетов и падений общества. Она отражает верования и обычаи народа в разные периоды его истории.

Социальную атмосферу каждого исторического этапа можно изучить по литературе конкретного периода.

Ключевые слова: литература, культура, поэзия, «Шахнаме», общество, развитие, явление.

LITERATURE – AN AWAKENING CONSCIOUSNESS OF NATIONAL MENTALITY

The article talks about the place of literature in the life of Tajik people. The prosperous Persian literature, especially poetry, goes beyond aesthetics and covers all spheres of life. Tajik-Persian poetry contains philosophical, mythological, historical, political, aesthetic and mystical awareness and wisdom. This abundance of Tajik-Persian literature transmitted the glorious history of our past into the future. Therefore, literature is not a silent and lifeless text consisting of pompous words. Each page is filled with unique and wonderful acquaintance and knowledge that came from the sensitive heart, keen vision and elegant thought of the writer. Literature is an artistic reflection of the social and cultural ups and downs of society. It reflects the beliefs and customs of the people at different periods of its history. The social atmosphere of each historical stage can be studied in the literature of that period.

Key words: literature, culture, poetry, «Shahnameh», society, development, phenomenon.

Маълумот дар бораи муаллиф: Суфизода Шодимуҳаммад Зикриёпур – Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, ходими пешбари илмӣ, доктори илмҳои филологӣ. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел.: +992 (37) 2214302, почтаи электронӣ: sufizadeh@gmail.com

Сведения об авторе: Суфизода Шодимуҳаммад Зикриёпур – Национальная академия наук Таджикистана, Институт языка и литературы им. Рудаки, ведущий научный сотрудник, доктор филологических наук. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 21. Тел.: +992 (37) 2214302, e-mail: sufizadeh@gmail.com

Information about the author: Sufizoda Shodimhammad Zikriyopur – National Academy of Sciences of Tajikistan Institute of Language and Literature, Leading Researcher, Doctor of Philology. Address: 734025, Dushanbe, Avenue Rudaki 21. tel.: +992 (37) 2214302, e-mail: sufizadeh@gmail.com

**СИМОИ БАҲЛУЛ ДАР «ИЛОҲИНОМА»-И ФАРИДУДДИНИ
АТТОРИ НИШОПУРӢ**

**Боймурод Шарифзода
Сайакбар Абдулазиззода
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Абуҳомид Фаридуддин Муҳаммад ибни Абубакр Иброҳим Аттори Нишопурӣ (1145-1221) яке аз бузургтарин суҳанварони адабиёти асримиёнагии форсу тоҷик мебошад, ки бо осори гаронбаҳои ирфонӣ ва ахлоқии худ дар радифи шоирони пешоҳанги суфимашраб қарор гирифтааст. Перомуни рӯзгор ва осор ин суҳанвари бузурги олами ирфон то кунун пажӯҳишҳои фаровоне аз ҷониби муҳаққиқони ватанию хориҷӣ сураат гирифтааст, ки зикри ҳамаи онҳо дар ин мухтасар аз имкон берун аст.

Яке аз маснавиҳои маъруфи Аттор «Илоҳинома» мебошад, ки аз ҷониби муҳаққиқон ба таври гуногун мавриди арзёбӣ қарор гирифтааст. «Илоҳинома» маснавиест иборат аз 6511 байт, ки ҷанбаи қавии ирфонӣ ахлоқӣ дорад. Маснави аз мунозараи падаре бо шаш нафар писараш, ки ҳар қадам аз ӯ муроде талаб доранд шуруъ мешавад. Писари аввал талабгори духтари шоҳи парӣён, писари дуюм орзуи ҷодугар шудан, писари сеюм хостори Ҷоми Ҷам, писари чорум Оби ҳаёт, писари панҷум ангуштарии Сулаймон ва писари шашум орзу дорад, ки кимиёгар бошад. Падар дар ҷавоби ҳар яке аз писаронаш сабаберо, ки мучиби ин талаб шудаву хоҳиши дарунии фарзандонро барангехтааст, баён мекунад ва писарон ҷавоб медиҳанду миёни падару писарон ихтилофи динию иҷтимоӣ дар мегирад. Саранҷом падар аз майдони баҳс ғолиб берун меояд ва писаронро қонъ месозад. Сипас писарон ҳақиқати амрро аз падар ҷӯё мешаванд ва падар онро шарҳу таъвил мекунад. Гуфтугӯи падар бо ҳар яке аз писарон ҷаҳор мақоларо фаро мегирад ва танҳо писари чорум зудтар ба афкори падар сари таслим фуру меорад, аз ин рӯ Аттор баҳси писари чорумро бо падар дар ду мақола ба анҷом мерасонад. Падар нахуст пеш аз он ки ба асли баҳс ворид шавад сабаби хоҳиш ва анғезаи талабро мавриди баҳс қарор медиҳад ва онро нақӯҳиш менамояд, ки ин масъала ҷанбаи ахлоқию иҷтимоии маснавиро қувват мебахшад.

Дар суолу ҷавоб миёни падар ва писарон масъалаҳои издивоҷ (саволи писари якум), ғалабаи ваҳм ва пиндор (саволи писари дуюм), талаби ҷоҳу ҷалол аз роҳи илму маърифат (саволи писари сеюм), тули амал (саволи писари чорум), ҷоҳталабӣ аз роҳи фармонравӣ (саволи писари панҷум) ва хирс бар талаби ҷамъи мол (саволи писари шашум) ба миён гузошта шуда, оид ба ҳар яке аз масоили номбаршуда мулоҳиза ва афкори хоссаи Аттор дар 22 мақола ба таври муфассал баён гардидааст.

Аҳаммияти «Илоҳинома» боз дар он зоҳир гаштааст, ки Аттор дар ин маснави хурофотеро, ки дар байни хоссу ом аз азал мавҷуд аст, аз қабилӣ

ҳаваси издивоч бо духтари шоҳи париён, ҷамъовариин сарват аз роҳи кимиё ва амалӣ кардани орзуҳо ба василаи сеҳру ҷодуро бо далелҳои устувор ва овардани қиссаву амсол инкор менамояд.

Дар ин маснавӣ Аттор 282 ҳикояро мутобиқи услуби худ бо забони содда ва бе такаллуф ба риштаи назм кашидааст. Ҳикояҳои «Илоҳинома» ба таври кулӣ муфассалтару дарозтар аз дигар маснавиҳои шоир сурат гирифтаанд. Ривоят ва қиссаҳои динӣ нисбат ба дигар маснавиҳои Аттор дар «Илоҳинома» бештар аст ва равиши ӯ дар ин маснавӣ мутамоил ба зухду тарки дунё, хавф аз маргу бими оқибат аст.

Барои баён намудани афқору андешаҳои ахлоқию ирфонӣ Аттор ҳикояҳои зиёдеро аз рӯзгор ва фазилатҳои Сулаймон, Муҳаммад (с) Амралмуъминин Алӣ, Анӯшервон, Абусаиди Абулхайр, Абулфазли Ҳасан, Иброҳими Адҳам, Шайхи Гургонӣ, Яъқуб, Юсуф, Мачнун, Султон Маҳмуд, Шиблӣ, Шайх Абулқосим, Имом Ҷаъфари Содӣқ, Фаҳриддин Гургонӣ, Мансури Ҳаллоҷ, Шайх Абулқосими Ҳамадонӣ, Исо, Намруд, Боязид, Айюб, Юсуфи Ҳамадонӣ, Абубакри Сафола, Ҳасани Басрӣ, Робиа, Мусо, Абусаиди Михна, Шиблӣ, Шақиқи Балхӣ, Абубакри Воситӣ, Абуалии Формадӣ, Султон Санҷар, Шайх Бушанҷа, Муҳаммади Ғаззолӣ, Ҳасани Басрӣ, Кайхусрав, Султон Маликшоҳ, Искандар, Бузургмеҳр, Кисро, Фазли Рабеъ, Намруд, Муҳаммад Исо, Ҳорунаррашид, Абубакри Варроқ, Суфёни Саврӣ, Яҳёи Маъоз, Шайх Алии Рӯдборӣ, Анӯшервон, Аббосаи Тӯсӣ, Ардашер, Юсуфу Зулайҳо, Афлотун, Буалии Тусӣ, Аҳмади Ғаззолӣ, Шайхи Харақонӣ, Увайси Қаранӣ, Абдуллоҳ ибни Масъуд, Бишри Ҳофӣ ва дигарон накл кардааст, ки бештари онҳо муассиру хотирмонанд. Ба андешаи Абдулҳусайни Зарринкӯб, қиссаву ҳикояҳои «Илоҳинома» дар адабиёти Шарқ собиқа доранд ва ӯ тамсилу ҳикояҳои ин маснавиро бо қиссаҳои «Синбоднома» ва «Марзбоннома» муқоиса кардааст [4, 186].

Агар шахсияти Баҳлул, Султон Увайси Қаранӣ ва Мачнунро, ки ҳамчун фарзонагони девона (уқало-ул-мачонин) шуҳрат доранд, сарфи назар намоем, дар маснавии «Илоҳинома» Аттор аз рӯзгор ва панди девонагони зиёде истифода кардааст. Истифода аз шахсияти девонагон дар осори Аттор сарфи назар аз ҷанбаи достонии он, ки интиҳобе ҳадафмандона ва ҳақиқатнамост ба нависанда имкон медиҳад, ки афқореро, ки гуфташ ғайримумкин аст, баён намояд. Дар бисёре аз ҳикоеъ ва ривоеъ Аттор аз забони девонагон муқобала ва муҷоҳида мекунад ва золимону зӯргӯёнро ба суҳраву ва ришҳанд мегирад. Ба андешаи шарқшиноси олмонӣ Ҳелмут Риттер «Дар қиёс бо қасоне, ки дар бораи девонагон рисолаҳо тадвин кардаанд, Аттор амиктару дарунгаронатар ба тасвир пардохтааст, дар ҳоле ки дигарон бештар ба тавсифи ҷанбаҳои зоҳирии онҳо даст задаанд» [8, 11]. Махсусияти девонагон дар осори Аттор дар қиёс бо осори арабӣ дар он зоҳир мегардад, ки онҳо бо сифати девонагии худ аз ҳар гуна банду қайд озоданд ва ҳама гуна корро метавонанд анҷом бидиҳанд, қасе ба онҳо озоре намерасонад.

Яке аз симоҳои барҷастаи фарзонагони девона дар осори Аттори Нишопурӣ Баҳлул мебошад. Баҳлул Ваҳб ибни Амри Сайрафӣ (вафоташ

190_x\805-806_m), ки ҳамчун Баҳлули девона шухрат дорад, дар осори Аттор чун марди поку доно, оқилу хушёр, «девонанамо»-ву шучоъ, ботадбиру ботамкин, ҳаким ва ҳамеша ҳақиқатчӯ тасвир шудааст.

Лозим ба зикр аст, ки дар сарчашмаҳои дигари адабӣ ва таърихии аҳди исломӣ «Иқд-ул-фарид»-и Ибни Абдиррабех (246-328х.к./861-940м) [1,1075], «Уқало-ул-мачонин»-и Абулқосим Ҳасан ибни Муҳаммад ибни Ҳабиби Нишопурӣ (367-406х.к./978-1016м.) [7,139-160], «Наср-уд-дураф фи-л-муҳозирот»-и Абусаъд Мансур ибни Ҳусайн Розӣ машҳур ба Обӣ (ваф. 422х.к./1030м.) [5,189-195] низ маълумоти гуногуне дар бораи шахсияти Баҳлул ва фазилатҳои ӯ баён гардидааст. Ба вижа дар китоби «Уқало-ул-мачонин»-и Нишопурӣ оид ба Баҳлул ҳикояҳои фаровоне дарҷ гардидааст, ки минбаъд аз онҳо суҳанварони асримиёнагии форсу тоҷик ҳам баҳра бурдаанд.

Уқало-ул-мачонин касоне буданд, ки рафтарашон ба монанди девонагон хилофи урфи чома ва аҳкоми шариат буд ва аз ин рӯ, онҳоро девона мехондаанд. Аз дигар ҷониб, чун суҳанон ҳакимона бар забон меоварданд, онро оқил низ медонистанд. Уқало-ул-мачонин фарзонагоне буданд, ки девона менамуданд ё «Бар асари таҷаллии ногаҳонии ҳақ он чанбаи аз ақро, ки корҳои рӯзмарра бо ёрии он анҷом мегирад ва гузаштагон онро ақли амалӣ меғуфтанд, аз даст медоданд ё ба истилоҳ ақлашонро дар парда мемонданд. Бино бар ин, корҳои рӯзмарраи ҳешро бо меъёри ақл анҷом намедоданд, аммо аз он чанбаи ақл, ки андешаҳои воле аз он таровиш мекунад ва онро ақли назарӣ хондаанд, бархурдор буданд» [6, 11]. Дарунмои асли суҳанони уқало-ул-мачонин хурдагирӣ аз кори хилқат ва беадолатиҳои иҷтимоист. Ва ин пӯшиш имкони муносибе барои эътироз ва интиқоди бепарда аз қудратмандон, умарои ситампеша, ғақеҳони риёқору чомаи nobасомони рӯзгори онҳо мебошад.

Баъзан ба эътибори номи Баҳлул, ки яке аз машхуртарини онҳо мебошад, тоифаи уқало-ул-мачонинро «Баҳолил» низ гуфтаанд [2,327]. Ин чехраҳо агар аз як сӯ рафтору гуфтори ғайриодияшон онҳоро дар сафи девонагон ҷой дода бошад, аз дигар сӯ, гуфторҳои тезбинона ва рафторҳои зарифонашон онҳоро аз девонагони маъмулӣ чудо карда, ба гунаи хирадмандону ҳакимон чилвагар месозад.

Дар маснавии «Илоҳинома» Аттор аз Баҳлул шаш ҳикояро нақл кардааст. Ду ҳикояи аввал дар мақолаи нуҳуми маснавӣ дарҷ гардидаанд [3, 140-193]. Дар ин мақола писари сеюм ба падар васфи Ҷоми Ҷам мекунад ва меғӯяд, ки агар он ҷомро ба даст орам, аз асрори ҷаҳон огоҳӣ пайдо менамоем. Падар аз савол ва дарҳости писар чунин хулоса мекунад, ки ӯ меҳоҳад илмро дастовези ҷоҳу ҷалол намояд, дар асл хостгори илму маърифат нест. Баъди ин падар ғараз ва мақсади писарашро мавриди нақӯиш қарор медиҳад ва ба ӯ меғӯяд, ки Ҷамшед худ аз ҷом ҷӣ манифат дид, ки ўро бо арра дуним карданд. Ва орзу кардани ҷоҳе, ки инсонро ба ҷоҳ меафканаду хору залил месозад, ҳаром аст ва сипас бо овардани ҳикоеҳои зиёде, ки чанбаи ахлоқию тарбиявӣ доранд, писарро аз раъйш мегардонад.

Суолу ҷавоб бо писари сеюмро Аттор дар ҷаҳор мақола матраҳ карда, барои исбот қардани матраб 52 ҳикоя овардааст, ки аз ин миқдор 2 ҳикоя ба Баҳлул мансуб аст.

Ҳикояи аввал бо мисраъҳои зер оғоз мешавад:

Магар Баҳлул ҷӯбе дошт дар даст,
Ки бар ҳар гӯр мезад, то ки бишкаст.
Бад-ӯ гуфтанд: – Эй марди пурушӯб,
Чаро ин гӯрҳоро мезанӣ ҷӯб?! [3, 143-144].

Баҳлул ҷӯб ба даст гирифта ба гӯрҳои мурдагон мезад, то он ҷӯб шикаст. Аз ӯ пурсиданд, ки мурдагон чӣ гуноҳ қардаанд, ки гӯрашонро ҷӯб мезанӣ. Баҳлул мегӯяд, ки онҳо мардуме дурӯғгӯй буданд ва ҳамвора даъвои молу мулк мекарданд. Яке мегуфт ин сарою қасри ман аст, дигаре мегуфт ин боғи ман аст ва беҳабар аз он буданд, ки молики ҳақиқии ҳамаи он Худост ва ин молу милк ба дасти мо ориятист. Пас аз ин забон ба панду андарз мекушояд ва ба тарки дунё даъват мекунад, махсусан заминдоронро саҳт нақӯшиш мекунад ва мегӯяд, ки моҳ аз сояи замин торик мешавад, вой ба ҳамаи онҳое, ки ғарқи заминанд:

Заминро чун бияфтад соя гоҳе,
Кунад торик маҳро дар сиёҳӣ.
Агарчи нек равшан ҷурми моҳ аст,
Ба пешаш аз замин оби сиёҳ аст.
Заминро чун амал бо Моҳ ин аст,
Чӣ созад, он ки ӯ ғарқ аз Замин аст [3,144].

Аммо мардум аз сари ҳирсу майли нафс он қадар гумроҳанд, ки дигар офату зиёни онро намебинанд.

Дар мақолаи даҳум Аттор идомаи баҳси писарро бо падар дар мавриди ҷоҳу мансаб овардааст. Писар ба ин ақида аст, ки ҳама мардум ҷоҳталабанд ва қасе дӯстии молу ҷоҳро аз сар бадар нақардааст. Ҳеҷ хирадманде аз иззат даст намекашад, ба хорӣ тан намедихад ва ё гулшани оростаро гузошта ба гулхан намеравад ва ҳамеша инсон хоҳони сарбаландию сарафрозӣ аст. Падар гуфтаҳои писарашро инқор қарда, талаби иззатро мепазирад, аммо танҳо аз роҳи тоату фармонбурдории Ҳақ таъоло ва ҳамчунин фарқ мегузорад миёни иззату сарбаландӣ ва дӯст доштани ҷоҳу мақомпарастӣ. Ба ақидаи ӯ иззат амри дӯстдоштанист, вале муҳаббат нисбат ба ҷоҳу мансаб дар шарҳ нописанд аст. Ҷоҳи дунё мучиби ноумедӣ аз ҷоҳи ухравӣ мегардад:

Падар гуфташ: – Дар ин шурида зиндон,
Ба тоат метавон шум аз баландон.
Агар хоҳӣ баландӣ бартар аз Моҳ,
Ту он аз тоате ёбӣ, на аз ҷоҳ.
Паямбар гуфт, к-охир, васфи мастур,
Ки он аз мағзи сиддиқон шавад дур.
Балоқаш ҳубби ҷоҳу ҳубби мол аст,
Туру ин ҷоҳ ҷустан бас вабол аст.

Агарчи дар раҳи Ҳақ хоси хосӣ,
Шавӣ, гар чоҳ ёбӣ, марди осӣ.
Чунон аз ту барорад чоҳ дуде,
Ки набвад аз тадорук ҳеч суде! [3,153-154].

Баъди ин Аттор масъалаи дигарро мартаҳ менамояд, ки чаҳони охират олами подошу кайфар аст, ҳар чи ин чо коранд, он чо медараванд. Дар ин мақола низ Аттор як ҳикояи тулонӣ аз Баҳлул овардааст. Баҳлул аз дасти кӯдакон, ки ўро сангборон мекарданд, ба дод меояд ва санги хурдери гирифта ба дасти кӯдакон медиҳад, ки бо ин гуна санг маро бизанед, зеро аз зарбати сангҳои калон поям лат мехурад ва дар намозхонӣ азоб мекашам. Аммо кӯдакон ҳамона сангандозиро идома медоданд ва Баҳлул маҷбур мешавад то Бағдодро тарк карда, ба Басра равад. Шабонгоҳ Баҳлул ба Басра расид ва ба кунҷе барои шабро рӯз кардан хазид, ки он чо касеро ба тозагӣ кушта буданд ва ў беҳабар дар канори кушта хобиду чомааш ба хун олуда гашт. Вақте ки рӯз фаро мерасад мардум аз он минтақа мегузаштанд ва гумон карданд, ки он мардро Баҳлул куштааст. Ўро даст баста, ба зиндон бурданд. Баҳлул аз омаданааш ба Басра пушаймонӣ мекашид ва мегуфт, ки агар дар Бағдод бо санги кӯдакон созиш мекардӣ, ин чо ба тухмати хунрезӣ гирифта намешудӣ. Хабар ба амир бурданд ва ў фармуд, то ба дораш овезанд. Вақте ки хостанд таноб дар гарданааш овезанд, сар сӯйи боло кард ва дуоере зери лаб хонд. Дар ҳамин лаҳза касе аз байни издиҳом берун баромад ва гуфт, ки Баҳлул гуноҳ надорад, он мардро ман куштаам. Ҳар дуяшонро назди амир бурданд. Шоҳи Басра номи Баҳлул шунида буду орзуи дидори ўро дошт. Вазири амир Баҳлулро шинохт ва ба шоҳ аз омаданааш хабар дод. Амир аз чой бархост ва ўро наздаш шинонда, иззату эҳтиром кард. Мардум қиссаи қотилу мақтулро арз карданд ва амир ба қатли он ҷавон, ки кушторро ба гардан гирифта буд, фармон дод. Баҳлул гуфт, ки он ҷавонро накушанд, зеро сабаби раҳиҳои ман аз қатл шудааст. Амир наздикони мақтулро даъват кард ва онҳоро барои қабули хунбаҳо розӣ кунонду сипас аз он ҷавон пурсид, ки чӣ амр боис шуд, то кушторро ба гардан гирифтӣ? Он ҷавон гуфт: Аждаҳое даҳонкушодаву оташфишон дидам, ки мегуфт, ки бархезу рост гӯӣ, вагарна, ба хунат даркашам! Ман аз тарси аждаҳо барҷастам ва иқрор кардам, ки бо ин росткориям аз куштан раҳо ёфтам.

Вақте аз Баҳлул пурсиданд, ки зери лаб чӣ мегуфтӣ? Ў посух дод:

Чунин гуфт ў, ки даст аз ҷон бишустам,
Ҳалоки хеш ҳолест шуд дурустам.
Баровардам сару гуфтаам: – Илоҳӣ,
Аз ин мискини бедил ме чӣ хоҳӣ?
Фарокарда туй инҳо ба як бор,
Агар хоҳанд кушт ин соатам зор?!
Ман аз ту хунбаҳо хоҳам, на з-эшон,
Чӣ гирам домани муште парешон!

Туро дорам, дигар касро надорам,
Ки аз ҳукми ту холӣ нест чонам... [3, 162-163].

Натиҷаи ҳикоя ин аст, ки ҳама чиз аз Ҳақ аст, чи хайр бошад, чи шарр:

Валекин то ту марде ғайрбинӣ,
Ҳама аз ғайри Шарру Хайр бинӣ.
Зи як чояст меҳру кин, ки рафтаст,
Ҳама чизе аз он чо бин, ки рафтаст! [3, 163].

Дар мақолаи сиздахум фарзанди чахорум, ки толиби Оби ҳаёт аст, ба падар муроҷиат менамояд ва падар посух медиҳад:

Падар гуфташ: – Амал чун голиб омад,
Дилат умри абадро толиб омад.
Аз они оби ҳайвонро харидор,
Ки ҷонатро амал омад падидор.
Агар як зарра нури сидқ ҳастат,
Амал бояд, ки гардад зердастат [3, 202].

Яъне сабаби талаби Оби ҳаёт ва зиндагии абадӣ амал аст ва агар тули амал ғалаба намекард ва хоҳиши зиндагии ҷовид аз гиребонат сар барнамезад ва агар нури сидқ бар ҷонат метофт, амалро зердасту мутеъи худ месохтӣ ва барои тавзеҳи гуфтори худ ҳикояҳои зиёде меорад, ки яке аз онҳо ҳикояи Баҳлул аст.

Дар ин бахш Аттор ҳикояи хурдере аз Баҳлул овардааст:

Чу голиб гашт бар Баҳлул савдош,
Зубайда дод бирёнею ҳалвош.
Нишасту шод меҳӯрд, он яке гуфт,
Ки менадҳӣ касеро? Ё барошuft,
Ки Ҳақ чун ин таомам ин замон дод,
Чӣ гуна ин замон бо ӯ тавон дод?!
Туро ҳар-ч ӯ диҳад, розӣ бад он бош,
В-агар дастат диҳад, ҳамдостон бош,
Ки ҳар ҳикмат, ки аз пешон равон аст,
Ту нашносию дархӯрди ту он аст! [3, 202].

Дар ин бахш Аттор ба масъалаи ризо мутаваҷеҳ шудааст ва мегӯяд ба қисмат розӣ бош. Агар медиҳад, дилшод бояд буд ва агар не хушу озод мебояд будан ва ҳеч гоҳ набояд аз бад гила кард.

Дар ҳамин бахш ҳамчунин ҳикояи дигар аз Баҳлул оварда шудааст, ки дар он кибру ғурур мавриди мазаммат қарор гирифтааст:

Яке мерафт дар Бағдод дар Раҳш,
Ту гуфтӣ буд дар даъво чаҳонбахш.
Пасу пешаш басте сарҳанг мешуд,
Ба мардум – бар аз ӯ раҳ танг мешуд.
Зи ҳар сӯе хурӯши «тарриқу» буд,
Ки бурдобурди ӯ аз чор сӯ буд.
Магар Баҳлул муште хок бардошт,

Бишуд в-он хуфя дар пеши назар дошт,
 Ки чандин кибр аз хокӣ раво нест,
 Ки гар Фиръавн шуд, ҳочатхудо нест!
 Бичустӣ тарбият аз аҳли бозор,
 Хама бинҳода дом аз баҳри мурдор.
 Чу матлуби касе мурдор бошад,
 Кучо бо сирри кудсаш кор бошад! [3, 207].

Дар ин чо Аттор аҳли бозорро мазаммату накӯхиш менамояд, ки дом густардаанд, то мурдоре бигиранд ва касеро, ки мақсадаш мурдоре бошад, ба асрори кудсу чаҳони пок роҳ надорад. Ва боз ҳам дар идомаи ин ҳикоя барои қавӣ гардонидани матлаб Аттор аз девонаи дигаре қисса мекунад, ки дар роҳе нишаста буд, ки як гурӯҳ одамон бо либосҳои фохиру зинатёфта мутақаббирона мегузаштанд. Ин девона фавран сар дар чайб кашид, то он замон, ки онҳо гузашта рафтанд. Аз ӯ пурсиданд, ки чаро аз дидани онҳо ошуфта шудӣ ва сар даркашидӣ, гуфт:

Чунин гуфт ӯ, ки сарро даркашидам,
 Зи бас боди бурут он чо ки дидам.
 Битарсидам, ки бирбояд маро бод,
 Чу бигзаштанд, сар баркардам озод.
 Ҳаме чун ганди раъноён шунидам,
 Шудам бетоқату сар даркашидам.
 Чу ҳафт аъзот раъноӣ гирифтаст,
 Чаҳоне аз ту расвоӣ гирифтаст.
 Касоне, к-ин сифат аз хеш бурданд,
 Ба дунё кори укбо пеш бурданд [3, 208].

Дар мақолаи шонздаҳум писар орзуи подшоҳиву чоҳу ҷалол мекунад ва ба тариқи истидлол даъво менамояд, ки ҳама кас орзуи шоҳ шуданро дар дил мепарварад ва аз ин орзу даст кашидан амри маҳол аст ва аз ҳакиме шоҳид оварда мегӯяд, ки як рӯзи шоҳӣ ҳам хуш аст:

Писар гуфташ, ки ҳаргиз одамизод,
 Надидам з-орзуи мулк озод.
 Намедонам ман аз маҳ то ба моҳӣ,
 Касеро, к-ӯ нахоҳад подшоҳӣ.
 Камоли мулк натвон дод аз даст,
 Ки баҳри мулк тан, ҷон дод аз даст.
 Накӯ гуфт он ҳакими муштариваш,
 Ки шоҳӣ гар бувад, рӯзе бувад х(в) аш! [3, 243].

Падар гуфташ, ки мулки инчаҳонӣ бақо надорад ва сабаби тавачҷуҳи ту ба ин мулк ғафлат аз мулки охират аст. Ва касе, ки ба ин маънӣ роҳ ёбад, дар хамин олам салтанати ду чаҳонро мусаллам мекунад ва бузургони гузашта, ки аз иззати мулки дарवेशӣ огоҳ шудаанд, мулки ин дунёро ба ҷаве нахаридаанд ва дар орзуи мулки ҷовидонӣ ин мулки дурӯзаи нопойдорро тарк кардаанд:

Барои он чунин бигзидаӣ ту,
 Ки мулки охират нашнидаӣ ту.

Агар з - он мулк ту огоҳ гардӣ,
 Ҳам ин чо бар ду олам шоҳ гардӣ.
 Бузургоне, ки мулк он мулк диданд,
 Ба як чав мулки дунё кай хариданд!
 Чу медиданд мулки човидонӣ,
 Барафшонданд мулки инчахонӣ! [3, 243]

Дар ин мақола паз аз овардани қиссаи писари Ҳорунаррашид хикояи Ҳорун ва Баҳлул оварда шудааст. [3, 248-250]

Рӯзе Ҳорунаррашид ҳамроҳи сипоҳиёнаш аз роҳ мегузашт, ки ногаҳон Баҳлул аз гӯшае бо садои хеле баланди гӯшхарош дод зада, гуфт: – Эй Ҳоруни ғамхор! Баъд аз садо, халифа Ҳорун аз ин безаҳтиромӣ дар ғазаб шуда сипоҳашро гуфт: – Ин аблаҳи бесарупой кист, ки маро халифа эътироф накарда, дар чунин чойҳои серодам номамро гирифта, мавриди маззамат ва нафрати хеш қарор медиҳад? Сипоҳиён ба шоҳ гуфтанд, ин Баҳлули маҷнун аст. Ҳорун ин номро шунида, дарҳол ба назди ӯ рафт ва гуфт, ки магар маро намешиносӣ ва аз ҳурмати ман хабар надорӣ, ки маро овоз медиҳӣ, ман агар хоҳам ҳозир хунат ба ҳок мерезам. Баҳлул гуфт: - Инро медонам ва аз ин нукта ҳам огоҳам, ки агар дар Машриқ пойи пирзана дар санг ояд ва ё пуле шикаста шуда бошад бузе аз болои он гузашта натавонад, ҳарчанд ту дар Мағриб ҳам бошӣ, масъули он ҳама ту хоҳӣ буд ва аз ту хоҳанд пурсид.

Чавобаш дод марди пурмаъонӣ,
 Ки медонам туро некӯ, ту онӣ,
 Ки дар Машриқ агар золест боқӣ,
 Ки бар санг оядаш пой иттифоке.
 В-агар чое пуле бошад шикаста,
 Ки гардонад бузери пой хаста.
 Ту гар дар Мағрибӣ, бар ту нависанд,
 Битарс, эй беҳабар, к-аз ту бипурсанд! [3, 249]

Ҳорун аз ин суҳанони Баҳлул саҳт мутаассир гардид ва ба гиря қардан даромаду ба Баҳлул гуфт, ки агар қарзе дорӣ ба ту бидиҳам. Баҳлул ба ӯ гуфт: – Ту худ чизе надорӣ ва ҳамаи дороият моли мардум аст ва ту мецоҳӣ, ки бо қарз қарзро гардонию бо хун хунро бишӯӣ? Бирав, моли мардумро пас бидех, зеро касе ба ту нагуфтааст, ки аз мардум биситону ба фақирону дармондагон бидех!

Басе бигрист з-ӯ Ҳорун ба зорӣ,
 Бад-ӯ гуфто: Агар ту вом дорӣ,
 Бигӯ, то чумла бигзорам ба як бор.
 Чавобаш дод Баҳлули накӯкор,
 Ки ту воми маро чун мегузорӣ,
 Ки они хештан як чав надорӣ?!
 Туро ин мол моли мардумон аст,
 На они туст, ҳар чи дар хизонаст!
 Бирав, моли касонро бозпас деҳ,
 Кӣ гуфтат моли кас бистон, ба кас деҳ?

Ҳорун аз Баҳлул панду андарз хост. Баҳлул ба ӯ гуфт, ки ту гирифтори дунё шудай, аз ин рӯ аҳли дӯзахӣ ва нишоаи дӯзихиён дар рӯи ту хувайдост, бираву он аломатхоро нест кун. Ҳорун гуфт: – Пас, аъмоли динии ман кучо меравад? Баҳлул гуфт: – Намедонам, вале ҳамеша ҳоли туро ба монанди дӯзихиён мебинам. Ҳорун гуфт: – Ман нисбат ба Расули Худо бастагӣ дорам. Баҳлул гуфт: – Магар намедонӣ, ки рӯзи қиёмат насабро эътиборе нест? Ҳорун гуфт: – Умедам ба шафоати пайгамбар аст. Баҳлул ба ӯ посух дод, ки шафоат бе ичозати Худованд сурат намегирад:

Дигар раҳ гуфт: Агарчи булфузулам,

Насаб нақд аст боре бо расулам!

Бад-ӯ гуфто, ки чун Қуръон шунидӣ,

«Фало ансоб биайниҳим» надидӣ?!

Дигар раҳ гуфт, хон, эй камбизоат,

Умедам мунқатеъ нест аз шафоат!

Бад-ӯ гуфто, ки бе изни илоҳӣ,

Шафоат нест, аз ман ме чӣ хоҳӣ!

Сипахро гуфт Ҳорун: Ҳин, биронед,

Ки ӯ моро бикӯшту менадонед! [3, 250].

Баъди ин Аттор масъалаи матраҳкардаашро бо афкори зоҳидона тақвият мебахшад. Тавонгарӣ, иззат ва чоҳу ҷалоли дунёро мавриди мазаммату накӯҳиш қарор медиҳад. Аз нопойдории зиндагии башарият ва бақои инсонӣ, ки камтар аз санг аст, мазмун метарошад. Талқин мекунад, ки ҳама барои марг зода шудаем:

Чу на мулк аст ин ҷову на молик,

Наҷоти туст, агар гардӣ ту холик.

Чу санге сад ҳазорон сол барҷой,

Ҳамемонад, намемонӣ ту барпой! [3, 250].

Аттор таълим медиҳад, ки олами охират ҷаҳони подошу кайфар аст ва дар он ҷо инсон дигар наметавонад барои камоли маънавӣ кӯшиш ба харҷ диҳад, дар ҳоле, ки ин дунё мазрааи охират аст, ҳар чӣ ин ҷо бикоранд, он ҷо медараванд. Пас аз баҳри чоҳу мол бояд гузашт ва рӯй дар тоату ибодат мебоист овард. Ба андешаи Аттор инсонии комил ноиби дорухилофа ва мазҳари камоли ҳақ дар ин ҷаҳон аст барои он ки мартабаи воқеии худро касб кунад, бояд марҳалаҳои мухталифро тай намояд. Аз маҳсусу мавҳум, ки дунёи шахвату ҳаво аст, даргузарад, маъқулу маълумро, ки сармояи чоҳу гурур аст, пушти сар бигзорад ва аз маъдуму фонӣ, ки мояи фиребу гумроҳист чашм фуру пӯшад, то ба тавҳиди воқеӣ, ки мақоми фаност бирасад ва шоистаи мазҳарияти хилофати ҳақ шавад. Аммо тай кардани ин роҳ кори осон нест ва мушкилоти зиёдеро дар пеш дорад, ки бояд солиқи роҳи ҳақ бо ҳидоятӣ пир онро сипарӣ намояд. Ин роҳи душвору пурхатар аз миёни ҳафт водӣ, ки талаб, ишқ, маърифат, истиғно, тавҳид, ҳайрат ва фақр ном доранд, мегузарад. Дар марҳалаи охир, ки мақоми фано пеш меояд, толиб хештанро фонӣ мебинад ва ҳама ҳақ мешавад. Аз фанои хеш ба бақои ҳақ мерасад ва он ҷо чизе ба ғайри ҳақ боз намемонад. Тай кардани ҳамаи ин

мароҳил бе ҳидояту иршоди пир мумкин нест. Дар маснавии «Илоҳинома» Аттор ба сифати пиру иршодгари шаш писар падарашонро интиҳоб кардааст, ки панду ҳикматҳои ӯ ҳама аз роҳи шариат ба тариқат равона шудаанд ва ҳулосаю натиҷагирҳои худӣ шоир ҷанбаи назарии ирфону тасаввуфро дар ин маснави қувват бахшидаанд. Аз ин ҷиҳат ҳам тасавуфи Аттор аз роҳи шариат ҷудо намешавад.

Ҳулоса, дар маснавии «Илоҳинома» Шайх Аттори Нишопурӣ аз симои Баҳлул бештар барои тақвият бахшидани афкори зоҳидонаи худ истифода карда, масъалаҳои гуногуни иҷтимоӣ ахлоқии замони худро бо овардани ҳикоятҳои таълимоти содаву раван ва муассир баён кардааст.

КИТОБНОМА

1. Андалусӣ, А.Х. Икду-л-фарид / Абдирраббеҳ ибни Ҳабиби Андалусӣ. – Бейрут: Дор-ул-кутуби илмия, 1404 х. – Ҷ.VII. – 1264с.

2. Арабӣ, Ш.А. Футуҳоти маккия / Шайх Акбар Муҳиддин ибни Арабӣ. Тарҷума; таълиқи М. Ҳочавӣ. – Техрон: Интишороти мулло, 1387 х. – Ҷ.1. – 504 с.

3. Аттор, Ф. Илоҳинома / Фаридуддини Аттор; таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳоти он аз Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Паёми ошно, 2000. – 367 с.

4. Зарринқуб, А. Бо корвони ҳулла / З. Абдулҳусайн. – Техрон: Ирфон, 1347. – 397 с.

5. Мансур ибн-ал-Ҳусайн ал-Обӣ, А. Насруддар / Абисаъд Мансур ибни ал-Ҳусайн ал-Обӣ. – Димишк: Вазорати фарҳанг, 1997 м. – Ҷ.2. – 332 с.

6. Нишопурӣ, Абуқосим ал-Ҳасан ибни Муҳаммад ибни Ҳабиб. Қиссаи фарзонагони девона. Шарҳ ва тарҷумаи «Уқало-ул-маҷонин» асари Абулқосим Ҳасан ибни Муҳаммад ибни Ҳабиб Нишобурӣ. Шарҳ ва тарҷумаи Юсуф Асғарӣ Бойкутӣ / Абуқосим ал-Ҳасан ибни Муҳаммад ибни Ҳабиби Нишопурӣ. – Ҷирафт: Донишгоҳи Ҷирафт, 1396. – 315с.

7. Нишопурӣ, Абуқосим ал-Ҳасан ибни Муҳаммад ибни Ҳабиб. Уқало-ул-маҷонин / Абуқосим ал-Ҳасан ибни Муҳаммад ибни Ҳабиби Нишопурӣ; Бо кӯшиши Доктор Умар ал-Асъад. – Бейрут: Дор-ул-нафоис, 1408 х/1987 м. – 384 с.

8. Ритер, Ҳ. Дарёи ҷон. Сайре дар оро ва аҳволи Шайх Фаридуддини Аттори Нишопурӣ / Ҳелмут Ритер; Тарҷумаи Аббос Зарёби Хуйӣ, Меҳрофоки Бойбурдӣ. – Техрон: Интишороти байналмилалӣ Алхудо, 1388. – Ҷ.1. – 560 с.

СИМОИ БАҲЛУЛ ДАР «ИЛОҲИНОМА»-И ФАРИДУДДИНИ АТТОР

Дар ин мақола мавқеи симои Баҳлул дар маснавии «Илоҳинома»-и Аттори Нишопурӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Баҳлул аз зумраи шахсиятҳои таърихӣ, ки ҷун оқили девона дар тамоми адабиёти шарқ шуҳрат дорад. Дар адабиёти асримиёнагии форсу

точик симои Бахлул дар осори Саноии Ғазнавӣ, Аттори Нишопурӣ, Ҷалолуддини Балхӣ, Саъдӣ, Амир Хусрав, Ҷомӣ ва дигарон ба таври гуногун инъикос ёфтааст. Вале аз ҳама бештар Шайх Аттор барои ифода кардани афкори ирфонӣ ахлоқӣ ва иҷтимоӣ сиёсии худ аз панду андарз ва ҳикояҳои ҷолиби Бахлул истиқбол кардааст. Дар маснавии «Илоҳинома» Бахлул ҳамчун шахси поквичдону доно, оқилу хушёр, девонанамову шуҷоъ, ботадбири ботамкин, муҳаккик, ориф, олим, қошиф, ҳаким, суфӣ, ҳақиқатҷӯву ҳомии арзишҳои ахлоқӣ тасвир шудааст. Дар 22 мақолаи «Илоҳинома» Аттор 282 ҳикояро аз рӯзгор ва фазилатҳои шахсиятҳои гуногун ба риштаи назм кашидааст, ки шаш ҳикояи он ба Бахлул мансуб аст.

Хулоса дар маснавии «Илоҳинома» Шайх Аттори Нишопурӣ аз симои Бахлул бештар барои тақвият бахшидани афкори зоҳидонаи худ истифода карда, масъалаҳои гуногуни иҷтимоӣ ахлоқии замони худро бо овардани ҳикоятҳои тамсилоти содаву раван ба муассир баён кардааст.

Калидвожаҳо: Шайх Аттори Нишопурӣ, «Илоҳинома», адабиёти асримиёнагии форсу тоҷик, симои Бахлул, ҳикоятҳои тамсилоти содаву раван ба муассир, шахси поквичдону доно.

ОБРАЗ БАХЛУЛА В «ИЛАХИ-НАМЕ» («БОЖЕСТВЕННОЙ КНИГЕ») АТТАРА НИШАПУРИ

В статье подвергается исследованию место образа Бахлула в месневи «Илахи-наме» Аттара Нишапури.

Бахлул является исторической личностью, нашедшую славу «сумасшедшего» мудреца во всей литературе Востока. Средневековая персидско-таджикская литература изобилует разнообразием изображений образа Бахлула, о чем свидетельствуют произведения Хакима Санаи Газневи, Шейха Аттара Нишапури, Мавляна Джалаледдина Балхи, Саади, Амира Хусрава, Джами и др. По мнению автора статьи, среди вышеперечисленных деятелей литературы именно Шейх Аттар больше других обращался к чудным наставлениям и назиданиям и интересным рассказам Бахлула для более яркого выражения своих мистическо-нравственных и общественно политических идей и воззрений. В «Илахи-наме» Бахлул изображен как добросовестный, мудрый, рассудительный, отважный «безумец», предусмотрительный, невозмутимый, справедливый человек, как провидец, философ, суфий ищущий правду и защитник духовно-нравственных ценностей. 282 рассказа о жизни и славных поступках различных личностей, приведенных в 22 разделах «Илахи-наме», переложены Аттаром в стихотворной форме, из которых шесть относится к Бахлулу.

Итак, Шейх Аттар Нишапури, прежде всего обратился к образу Бахлула для более доступного выражения своих религиозно-назидательных

и общественно-нравственных идей, используя для этого ясные и выразительные рассказы, притчи и уподоблений.

Ключевые слова: Шейх Аттар Нишапури, «Илахи-наме» («Божественной книге»), средневековая персидско-таджикская литература, образ Бахлула, выразительные рассказы, притчи и уподоблений, добросовестный и мудрый человек.

THE IMAGE OF BAHULUL IN «ILAH-I-NAMA» («DIVINE BOOK») ATTAR NISHAPURI

The article examines the place of the image of Bahlul in the mesnevi «Ilahi-name» of Attar Nishapuri.

Bahlul is a historical figure who has found fame as a «crazy» sage throughout the literature of the East. Medieval Persian-Tajik literature is replete with a variety of images of the image of Bahlul, as evidenced by the works of Hakim Sanai Ghaznavi, Sheikh Attar Nishapuri, Mawlana Jalaladdin Balkhi, Saadi, Amir Khusraw, Jami and others. According to the author of the article, among the above mentioned literary figures, Sheikh Attar is more than others turned to the wonderful instructions and edifications and interesting stories of Bahlul for a more vivid expression of his mystical, moral and socio-political ideas and views. In «Ilahi-nama» Bahlul is depicted as a conscientious, wise, prudent, brave «madman», prudent, equanimous, fair person, as a seer, Philosopher, Sufi seeker of truth and defender of spiritual and moral values. 282 stories about the lives and glorious deeds of various personalities, given in 22 sections of Ilahi-nama, are arranged by Attar in poetic form, of which six relate to Bahlul.

So, Sheikh Attar first of all, turned to the image of Bahlul for a more accessible expression of his religious, edifying and social and moral ideas, using clear and expressive stories, parables and similes.

Key words: Sheikh Attar Nishapuri, «Ilahi-name» («Divine Book»), medieval Persian-Tajik literature, the image of Bahlul, expressive stories, parables and similes, a conscientious and wise person.

Маълумот оид ба муаллиф: Шарифзода Боймурод Бобопур – номзади илми филология, дотсенти кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев 64, кв. 111. E-mail: Boymurod@inbox.ru. Тел.: (+992) 937971022, 987971022.

Абдулазиз-зода Сайакбар – аспиранти кафедраи филологияи араб Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Нишонӣ: 724025, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Сино 2/2. E-mail: Abduaziz.2015@mail.ru. Тел.: (+992) 934811115, 200232424.

Сведения об авторах: Шарифзода Боймурод Бобопур – кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и новейшая персидско-таджикской литературы Таджикской национальной Университет. 734025, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 6, кв. 111. E-mail: Boymurod@inbox.ru. Тел.: **(+992) 937971022, 987971022.**

Абдулазиз-зода Сайакбар – Таджикского национального университета, аспирант кафедры арабский филологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Сино, 2/2 E-mail: Abduaziz.2015@mail.ru. Тел.: **(+992) 934811115, 200232424.**

Information about the authors: Sharifzoda Boymurod Bobopur – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Theory and Contemporary Persian-Tajik Literature of the Tajik National University. 734025, Dushanbe, 6 Muhammadieva St., apt. 111. E-mail: Boymurod@inbox.ru. Tel.: **(+992) 937971022, 987971022.**

Abdulaziz-zoda Sayakbar – Postgraduate student at Arabik philology Department of the Tajik National University. **Address:** 734025, Republik of Tajikistan, Dushanbe, Sino Ave., 2/2. E-mail: Abduaziz.2015@mail.ru. Tel.: **(+992) 934811115, 200232424.**

НОМ ВА НОМГУЗОРӢ ДАР «ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ

Умриддин Юсуфӣ

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Номро, ба масал, нимаи ҳусни инсон донистаанд. Аз ин зовия, масъалаи ном ва номгузорӣ, ки Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» матраҳ карда, бегумон, чузъе аз татбиқи **барномаи эҳёи миллӣ**, ба шаҳодати худӣ ӯ, моҳиятан «Ачам зинда кардам бад-ин порсӣ» будааст.

Дар огози ҳар дoston, ба мушоҳидаи мо, Фирдавсӣ ба мушкилаи чӣ гуна зода шудани навзодон, чи шоҳзода ва чи фарзанди осиббон ба таври махсус тавачҷуҳ зоҳир мекунад. Ин ҷо, ба андешаи мо, ду нуктаи муҳим вучуд дорад: яке он ки дар рӯзгори Донои Тӯс номгузорию навзодон саросар арабӣ шуда буд, ки он аз як сӯ, баёнгари гаравиши зохирии мардум ба фарҳанги исломӣ буд, аз дигар сӯ, сиёсати мутаассибонаи хилофатро дар сарзаминҳои тасарруфшуда нишон меод. *Дувум*, Фирдавсӣ бо овардани номҳои эронӣ, ки дар фарҳанги паҳлавӣ аз ҷумлаи суннатҳои писандида ба шумор меравад, дар ҳифзу ҳиросати онҳо кӯшида, ки ба наҷоду маниши гузаштаи пурифтихори худ ишора мекунад.

Ин кори Ҳакими Тӯсиро дар зоти худ як навъ муборизаи миллӣ метавон номзад кард, ки худ ба танҳои анҷом додааст ва ҳадафи ниҳони ӯ нигоҳ доштани хувияти эронии ҳаммеҳанонаш мебошад. Ин ҳам маълум аст, ки тору пуди «Шоҳнома» бо ғояҳои меҳанпарастӣ танида шудааст. Маҳз ҳамин рӯҳияи эрондӯстӣ ва озодандешию хирадгарой Фирдавсро савқ дода, ба пасдошти забон, ки яке аз шохисаҳои таъйинкунандаи усулии хувияти миллӣ, дар канори **модар, миллат ва меҳан** мебошад, талош варзад. Аз дигар сӯ, метавон чунин амали шоирро бо наҳзати шуубӣ, ки асли онро «эроният» ё ғояи «тафзили ачам бар араб» ташкил медиҳад, пайванд дод.

«Фирдавсӣ, - менависад донишманди эронӣ Абулфазли Хатибӣ, - бегумон дар эҳёи забони форсӣ, ки аз аркони хувияти миллист, нақши бечуну чарое доштааст ва муҳтавои «Шоҳнома» дорои вижагиҳост, ки хувияти миллии эронӣ дар он ҳифз шудааст» [11, 213].

Номи инсон дар ваҳлаи нахуст дар таъйини ҳайсиат, обрӯ ва ҳатто хислати шахс ва ниҳоятан хувияти миллии ӯ ҷойгоҳи вижа дорад, зеро он дар радифи номи гулу гиёҳ, кӯҳу дарё, ҷойномҳо ва фарҳангу адаб, таъриху кишвардорӣ баҳши таркибии ҳофизаи таърихии ҳар миллат, аз ҷумла мардуми ориёӣ, бавижа тоҷиконро ташкил медиҳад.

Ғолибан, Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» ин номхоро, он ҷо, ки дар бораи баргузиниши ҳамсар, чашни арӯсӣ ва зода шудани кӯдаки нав суҳан мегӯяд, зикр мекунад. Муҳим будани масъалаи номгузорӣ далолат ба он дорад, ки пас аз Абулқосими Фирдавсӣ низ донишмандони дигаре чун Насируддини

Тӯси ва Унсурулмаолии Кайковус ба он таваҷҷуҳ кардаанд. Аз он ҷумла, Кайковус дар фасли «Андар фарзанд парвардан ва ойини он»-и «Қобуснома» мулоҳизаи ҷолиб дорад: «Бидон, эй азизи ман, ки агар Худой туро писаре диҳад, аввал номи хуш бар вай неҳ, ки аз ҷумлаи ҳақҳои падарон яке ин аст» [3, 117].

Шинохти ҳар дoston аз рӯи қаҳрамонони соҳибномаш сурат мегирад. Маҳз тавассути паҳлавонон тарҳи дoston рехта шуда, бо овардани руҳдодҳои устураӣ, ҳаёлий, адабӣ ва ё таърихӣ муҳтавои он шакл мегирад, муҳимтар аз ҳама, гуфтмони қаҳрамонҳои асар оғоз меёбад. Фирдавсӣ дар беш аз бист² маврид, ҷунонки ишора шуд, дар оғози дostonҳо аз суннати номгузорӣ истиқбол кардааст, ки онҳоро мо шартан **риояти низому тартиби номгузорӣ дар «Шоҳнома»** номзад мекунем. Барои равшан шудани ин баҳс ду мисол меорем. Фирдавсӣ офаридагори Рустам аст. Бино ба ин, нахуст номвожаи Рустамро тавзеҳ хоҳем дод.

1) **Рустам** – ин ном аз ду бахш сохта шудааст. Бахши нахуст аз вожаи авастоии «раодха» ба маънии «болиш» ва «нумӯ» аст. «Рӯй» дар форсӣ, ки ба маънии «чеҳра» ва «сурат» зоҳир аст, калимаи мазкур аз решаи феъли «раод» аст, ки маънии «болидан»-ро дорад. Аз он вожаҳои «рустан» ва «рӯидан» низ сохта шудаанд.

Бахши дувуми онро вожаи «таҳма» ташкил медиҳад. Бино бар ин, Рустам дуруст аст ва ба маънии «таҳамтан» аст, яъне, «кашидаболо» ва «бузургтан» ва «қавипайкар» [12, 139].

Аммо нигорандаи китоби «Зебономҳои ориёӣ» дар мавриди тавзеҳи ин номвожа андешаи дигаргуна дорад: «Рустам - озодаи диловар, ёридиҳандаи диловар. Баҳампайвасти «рус» ва «там». «Рус» аз вожаи эронии бoston

² Яке қӯдак омад-и бо фарру ёл,
 Зи фарзанди Ноҳид кеҳтар ба сол.
 Ҳамон рӯз **Доро**-и карданд ном,
 Ки то аз падар беи бошад ба ком.
 Савум рӯз **Дороб** карданд ном,
 К-аз оби равон ёфтандаш куном.
 Ниҳодам туро ном **Дастони** Занд,
 Ки бо ту падар кард дастону банд.
 Бад-ин ном чун боз гардӣ ба ҷой,
 Бигӯ, то-т хонад яли раҳнамоӣ.
 Шаҳи Нимрӯз аст фарзанди Сом,
 Ки **Дастон**-и хонанд шоҳон ба ном.
Сиёмак будаиш ному фархунда буд,
Каюмарсро дил бад-ӯ зинда буд.
 Кучо номи ӯ буд **Шаҳронгуроз**,
 Гаве тирсар, меҳтаре дерёз.
 Сарафроз **Кайхусраваиш** ном кун,
 Ба гам хӯрдан ӯро дил ором кун.
 Ҷудо шуд аз ӯ қӯдаке чун парӣ,
 Ба чеҳра ба сони бути озарӣ.
 Чаҳондор номаиш **Сиёвахи** кард,
 Бар ӯ чархи гардандаро бахш кард.

«рад» – «раҳо, озод» ва низ аз вожаи эронии бостон «рас» ва порсии бостон «раса» – «ёридиҳанда, додгиранда» ва «там» аз вожаи авастии «тахам» – «далер, диловар, паҳлавон» баргирифта шудаанд» [6,200].

Фирдавсӣ номгузории Рустамро чунин ба риштаи назм мекашад:

Падар чун ба дидори ӯ гом кард,

*Мар ӯро сабук **Рустам** ном кард.*

Ин номвожа ба гунаҳои Рустаҳм ва Рустаҳам низ вомехӯрад. Чунонки Фирдавсӣ дар «Шохнома» ин гунаро ҳам оварда:

*Бибӯсид **Рустаҳм** тахт, эй шигифт,*

Чаҳонофаринро ситоиши гирифт.

2) Номвожаи **Сухроб пури Рустам** низ аз ду баҳра таркиб ёфтааст. Бино ба навиштаи китоби «Таърихи Эрон дар қуруни нахустини исломӣ» номвожаи «Сухр+об ба маънии сурх аст. Сурх + об = сурх об, сурхоб. Ин ном ба маънии «дорандаи обу ранги сурх» мебошад». Ҳамин муаллиф ба гуфтаҳои боло ин нуктаро низ меафзояд, ки Сухрак сурати мусафғари Сухроб аст ва калимаи «Саҳл» он тавре ки дар «Таърихи Табарӣ» ва ғайри он дида мешавад, тағйири сурати нодурусте аз «Сухрак» мебошад [8, 367].

Аммо тавзеҳи Мустафо Пошанг дар мавриди ин номвожа нисбатан саҳеҳ ва комилтар ба назар мерасад: «Сухроб – дорандаи чеҳраи равшан, гулгунчеҳра, хушобуранг» мебошад. Баҳампайваста аз «сухр» – «сурх» ва «об» – равшан» [6, 243].

Фирдавсӣ дар достони «Рустаму Сухроб» пас аз сипарӣ шудани фурсати муайян аз зода шудани навзоде хабар медиҳад, ки ӯро модараш – Таҳмина Сухроб ном ниҳодааст:

Чу хандон шуду чеҳра шодоб кард,

Варо ном Таҳмина Сухроб кард.

Шоир дар байти боло таркиби «чеҳра шодоб кардан»-ро ба кор гирифтааст, ки ба андешаи мо, шарҳи маъноӣ канории номвожаи «Сухроб»-ро ифода месозад.

Барпо кардани чашни зодрӯз

Дар ойини ниёғони мо, бавижа дар рӯзгори паҳлавӣ, пас аз зода шудани навзод барпо кардани чашни зодрӯз ҷойгоҳи шоиста доштааст, ки он, албатта, ба масъалаҳои ному номгузорӣ иртибот дорад. Бад-ин далел, ки масъалаи мазбур дар китоби муътабар ва муваассақи «Таърих»-и Ҳеродот - донишманди юнонӣ дар садаи II пеш аз мелод маҳсус таъкид шудааст. Ҳеродот он ҷо, ки дар бораи фарҳанги порсийён сухан мегӯяд, зимни баёни ойини парвардани кӯдакон, аз ҷумла менависад: «Эронийён рӯзи зодани худ чашн барпо кунанд». Донишманди эронӣ Мансури Фасоии Растагор онро «чашни зоиш» номида, барои иддиоӣ худ байти зеро Фирдавсиро ҳамчун далели қотеъ шохид оварда: «Чун яке аз занони Урмузд, - менависад ин донишманд, - пас аз даргузашти ӯ фарзанде зоида, мӯбад номашро Шопур ниҳод ва чашне барпо шуд:

*Варо мӯбадаш ном Шонур кард,
Бар он шодмонӣ яке сур кард».*

Ё ин ки Фаридун чун мефаҳмад, ки соҳиби наберае шудааст, маю чом меоварад ва номи ӯро Манучехр мениҳад:

*Маи равшан оварад пурмоя чом,
Мар ӯро ниҳодаш Манучехр ном.*

Чунин ба назар мерасад, ки таҷлили зодруз дар фарҳанги гузаштаи мо пешинаи куҳани таъриҳӣ дошта, аз ойинҳои вижаи зода шудани кӯдак будааст.

Ойини номгузорӣ

Ба шаҳодати Фирдавсӣ, дар одобу русуми куҳани ниёғони мо, маъмулан дар рӯзи шашуми зода шудани кӯдак ойини номгузорӣ баргузор мешудааст. Ин номгузорӣ, одатан, аз ҷониби мӯбад сурат мегирифтааст. Фирдавсӣ ойини аз ҷониби мӯбад ном ниҳодани кӯдакро чунин ба силки тасвир кашидааст:

*Варо мӯбадаш ном Шонур кард,
Бар он шодмонӣ яке сур кард».*

Яке аз шартҳои аслии номгузорӣ ниҳодани номи хуш ба навзод будааст. Хоча Насируддини Тӯсӣ дар «Ахлоқи Носирӣ» дар ин маврид менависад: «Чун фарзанд ба вучуд ояд, ибтидо бояд ба тасмияи ӯ иқдом кард ба номе некӯ...» [9, 176].

Тамоми номҳои ориёе, ки Абулқосими Фирдавсӣ дар «Шохнома» овардааст, номҳои таъриҳӣ буда, дар китобҳои қадим ва ривоятҳои шифоҳии суғдӣ ва паҳлавӣ, ки пораҳое то рӯзгори мо расидаанд, ба мушоҳида мерасанд. Донои Тӯс зиндакунанда ва нигоҳдорандаи номҳои паҳлавонон, ки дар «Шохнома» ҳамчун қаҳрамони дostonҳо омадаанд, мебошад. Гузашта ин, аксари онҳоро метавон аз ҷумлаи зебономҳои ориёӣ баршумурд. Бино ба ин, ҳақ ба ҷониби Мирчалолуддини Каззоист, ки менависад: «Номи паҳлавонони «Шохнома» ҷуз ном нест: номе, ки дар сояи диловарию ҳаросношиносӣ, родию озодагӣ, бузургворию мардонагӣ, маздопарастию меҳандӯстӣ, доду дурустию ростӣ, фарзонагию хирадмандӣ ва дигар шоистагиҳо ва арзишҳои волои инсонӣ фародаст метавонад омад» [4, 8].

Тартиби номгузорӣ

Дар фарҳанги ориёии мо ҳангоми номгузорӣ ба пушти падар така мекардаанд ва асосан ба номи хонаводагӣ тарчеҳи бештар меодаанд. Ин масъала яке аз суннатҳои устувор ва собити тартиби номгузорӣ дар рӯзгорони куҳан будааст, ки имрӯз ҳам дар маҳдудии забони порсӣ риоят мешавад.

Ном ва номи падар

Яке аз усулҳои роиҷи равишҳои номгузории порсии тоҷикӣ нахуст овардани номи кӯчак ва сипас номи падар мебошад, ки дар бештари ҳолат бо бандаки изофӣ ва гоҳе бидуни он сурат мегирад. Ин суннат имрӯз низ маъмул аст. Фирдавсӣ низ дар «Шоҳнома» аз ҳамин тартиб қор гирифтааст. Мисол:

*Фароиз яке тил - бар Золи Зар,
Нишонду бирондаи сипаҳ сӯи дар.*

Ва:

*Фаромарзи Рустам, ки буд пеширав,
Нигаҳбони ҳар марзу солори нав.*

Ё:

*Ба Пирони Виса чунин гуфт шоҳ,
Ки эй пурхирод, меҳтари некхоҳ!*

Афзун ба ин, дар қадимулайём пас аз зикри ном вожаи «пур» мавриди қорбурд қарор дошта, ки Фирдавсӣ чунин қолаби номгузориро дар «Шоҳнома» истифода кардааст. Ин равиши номгузорӣ пас аз гаравиш ба ислом ба вожаи «ибн» иваз шуд. Бояд гуфт, ки он яке аз пурқорбурдтарин гунаҳои номгузории порсиён буда. Мисол:

*Ҳамон Сом пури Наримон будаст,
Наримони гурд аз каримон будаст.*

Гоҳе номи асосӣ уфтода, танҳо бо вожаи «пур» ва номи падар омадааст. Фирдавсирост:

*Ҳама олати лашқару сози ҷанг
Бибурданд наздики Пури Паианг.*

Ё:

*Ки Рустам манам, к-ам намонод ном,
Нишнод бар мотамам Пури Сом!*

Ё:

*Надонам касе, к-ӯ барад пеши асп,
Чу пеш оварад даст Пури Гзушасп.*

Агар духтар бошад, пас аз ном вожаи «духт» меояд, духтари фулон мард буданро мефаҳмонад. Масалан:

*Ду хуриед буд андар айвони ӯй
Чу Синдухту Рӯдобаи моҳруй.*

Ном, номи падар ва номи падарбузург

Гузашта аз ин, дар «Шоҳнома» номвожаҳое ба назар мерасанд, ки пас аз зикри номи писару падар номи падарбузург, яъне номи хонаводагӣ низ оварда шудааст, ки ин ба мо имкон медиҳад, то ҳангоми номгузорӣ аз ин қолаб ё тартиби номгузорӣ ба фарзандони худ низ қор бигирем. Мисол:

*Чу Баҳроми Пирӯзи Баҳромиён,
Ҳазарвони Рухҳом бо Андиён.*

Дар мавориде дигар пас аз ном якбора номи хонаводагӣ омада, номи падар ҳазф мегардад:

*Зи як даст Гударзи Ашкониён,
Чу **Бежан**, ки буд аз нажоди Каён.*

Гоҳе пас аз ном вожае меояд, ки ба кадом нажод мансуб будани шахсро таъкид мекунад ва он ба нисба табдил мешавад:

*Бар ин сон ҳаме ронд фарсанг сӣ,
Паси пушти ӯ **Қорани порсӣ**.*

Ва:

*Зи **Истахр Меҳрозари порсӣ**
Биёмад ба даргоҳ бо ёр сӣ.*

Гоҳе дигар вожаи «нажод» ба чузъе аз ном табдил ёфта, ба кадом хонавода тааллуқ доштани шахсро сарехан ишора мекунад:

*Бар ӯ хонд он номаи Кайқубод,
Бихандид **Шопури Меҳракнажод**.*

Ва:

*Ду шери гаронмоя **Бежаннажод**,
Ду гурди сарафрозу ду покзод.*

Гоҳе пас аз ном лақаб оварда шудааст, ба мисли Рустами Таҳамтан, Баҳроми Гӯр, Баҳроми Чӯбина, Исфандёри Рӯйинтан. Онро эронӣ «пойном» гӯянд:

*Чаҳонҷӯй **Чӯбина** дорад лақаб,
Ҳам аз паҳлавонон-и бошад насаб.*

Ва:

*Чунин дод посух, ки ман Баҳманам,
Наберай чаҳондори **Рӯйинтанам**.*

Номҳо дар «Шоҳнома» бо пасвандҳои насабсози «зод» ва «ванд» ва «вард» низ дида мешаванд:

*Чунин гуфт, к-ин поктан **Чеҳрзод**,
Ба гетӣ фаровон набудааст шод.*

Ва:

*Каманде бияндохт **Пӯлодванд**,
Сари Геви гурд анда омад ба банд.*

Ё:

*Ба наздики Лаҳҳоку **Фаршедвард**
Саросар суханҳо ҳама ёд кард.*

Гоҳе дигар Донои Тӯс пас аз ном ҷойномҳои маҳалли зода шудани шахсро низ зикр мекунад. Барои намуна, вожаҳои Котӣ, Чагонӣ, Каҳонӣ ва Яман дар байтҳои зер ҳамчун нисба омадаанд:

*Зи Сақлоб чун Кундари шермард,
Чу **Беварди Котӣ** сипеҳри набард.*

Ва:

***Чагонӣ** чу Фартуси лашкарфурӯз,
Каҳори Каҳонӣ гави Аспрӯз.*

Ё:

*Чу шоҳи Талимону **Сарви Яман**
Ба пеши сипоҳ андарун ройзан.*

Масъалаи дигаре, ки дар таркиби сохтори номҳои «Шоҳнома» ба мушохида мерасад, якчӯза, дучӯза ва сечӯза будани номҳои порсии тоҷикӣ, ки албатта, ба сохтори забон дахл дошта, таъвоноии онро нишон медиҳад.

Номҳои якчӯза

Ҳамаи номҳои якчӯза кӯтоҳ, сода ва раван буда, ба гунаи комил талаффуз мегарданд. Номҳои *Шеда*, *Эраҷ*, *Бобак*, *Барзу*, *Виса*, *Пирон*, *Гев*, *Тӯс*, *Гударз*, *Бежан*, *Сосон*, *Дастон* якчӯза буда, аз зебономҳои ориёӣ ба шумор мераванд.

Варо мӯбаде буд Бобак ба ном,

Ҳашивору донодилу шодком.

Ва:

Чаҳондор Дастону *Барзу* ба ҳам

Бирафтанд бо шаҳ чу шери диҷам.

Ё:

Чу Сосон шунид ин суҳан, хира шуд,

Зи гуфтори Баҳман дилаш тира шуд.

Номҳои дучӯза

Номҳои дучӯзаро метавон номҳои сохта низ хонд. Озарбону, Озармигон ё Озармаҳон, Озарнӯш, Ардашер, Исфандёр, Анӯшервон, Беҳофарид, Борбад, Шаҳронгуроз ва... аз ҷумлаи номҳои дучӯзаии «Шоҳнома»-анд. Мо ба хотири равшан шудани масъала ду мисол меорем ва ҷӯзҳои онро нишон медиҳем.

1) **Анӯшервон** – бемарги ҷовидон, дорои равони осебнопазир, дорои равони ҷовид, ҷовид, ҷовидон, сармад. Баҳампайваста аз вожаи авастоии «анӯша» → бемарги ҷовидон» ва «равон» аз вожаи авастоии «урван» ва дар забони паҳлавӣ «раувон» ва дар порсӣ «равон». Номвожаҳои Анӯш, Анӯша, Анӯшак, Нӯша, Нӯшин, Анӯшаравон, Анӯшакравон ва Шервон низ аз ҳамин ном бархостаанд, аз як сӯ, ғанои номхоро ифода созанд, аз ҷониби дигар, ҳар кадоми онҳо дар алоҳидагӣ метавонанд, ба кӯдакон гузошта шаванд.

2) **Борбадро** маънӣ «фар ва шукӯҳи боргоҳ» бошад [6, 98]. Ин ном аз ду баҳра сохта шуда: баҳраи нахуст «бор»- «боргоҳ» ва баҳраи дувум «бад» – «фар, шукӯҳ». Соҳиби мақолаи «Сурудҳои сосонӣ ва таронаҳои наврӯзӣ» решаи номвожаи Борбадро «пахлабад» доништа, онро «хуросонӣ» маънӣ кардааст.

Аммо дар мавриди номи Борбад ба ҷигунагии навишти он Ҳусайн Шаҳиди Мозандаронӣ андешаи дигар дорад: «Борбад дар хатти паҳлавӣ мумкин аст Bahl (a) badh хонда шавад ва чун дар нусаҳи форсӣ ғолибан байни «б» ва «п» имтиёзе намегузоранд, ин калима «пахлабад» хонда шуда ва ба ғалат онро аз решаи «пахлав» (портӣ, паҳлавон) шумурдаанд. Аз тарафи дигар, агар ин ном дар асл паҳлабаз мебуд, ҳаргиз онро Борбад наметавонистанд бихонанд. Пас, бидуни шак, саҳехтарин сурати ин исм Борбад аст» [5,102]. Ибни Хурдодбех дар

«Рисолаи мусикӣ» ба ин бовар аст, ки: «Зеро Борбад унвон буда, на ном, «бор» ба маънии «рухсат додан» ва «бад» ба маънии «худованд ва»доранда» аст». Ҷ ин андешаи худро чунин собит кардан мехоҳад: «Чаро ки Хусрави Парвез ба ӯ изни духул дар ҳама маҷолис ва дар ҳама маворид дода буд»[2, 33].

Номҳои сечузъа

Номҳои сечузъаро номҳои мураккаб низ метавон гуфт. Номҳои сечузъа нодир буда, нисбатан камистеъмоланд. Монанди номи Эзадгушасп, ки ба маънии «дорандаи аспи нари эзадӣ» омадааст. Соҳиби «Луғати Шоҳнома» ин номвожаро бисёр муфассал ва муҳимтар аз ҳама саҳеҳ шарҳ медиҳад: «Дар асл аз се калима мураккаб аст: яке «Эзад» аст, ки номи мубораки зоти Борӣ таълоост ва яке «гуш» ба маънии зебову маҳбуб ва ҳам яке «асб» аст, ки ба сабаби таркиб бо «гуш» ҳамза соқит шудааст. Гушасб ба маънии дорандаи асби зебост. Эзадгушасб изофаи мақлуб аст. Асли он «Гушаспи эзад» аст. Таъхири музоф дар паҳлав ва тақдими он дар забони умум аст» [1, 39].

Дар номгузори мардуми ориёӣ аз рӯзгори бостон то имрӯз дар ҷузъи номҳо омадани номи Худо роиҷ будааст. Чунонки дида мешавад, баҳраи нахусти номи Эзадгушасп «эзад», ба маънии худо, офаридгор, парастидан, ниёиш, ситудан, дархури ситоиш ва фариштагон омада. Баъдан дар забони паҳлавӣ ба гунаи «язд» омада, ки аз он номи Яздгирд сохтаанд. Дар бархе аз нусхаҳои «Шоҳнома» ба ҷои ин ном Озаргушасп омада.

Номи «Бонугушасп» низ сечузъа аст. Нуктаи муҳим он аст, ки номҳои сечузъа хангоми талаффуз душворӣ ба миён меоранд ва нокомил ба забон меоянд. Бино ба ин, тавсия мешавад, ки онҳо аз номҳои сода ва сохта ё дучузъа бештар истифода баранд, ки хуш бошад.

Инчунин, гоҳе дар анҷоми номҳо вожаи «худой» ба маънии «соҳиб» низ ба назар мерасад. Масалан, Салм писари Фаридунро **Ховархудой** мехонданд, ки пойном (лақаб)-и шоҳони Ховар будааст. Мисол:

Ба тахти Каён - андар овард пой,

Ҳамехондандиш Ховархудой.

Ё:

Ҳаюни фиристода бигзорд пой,

Биёмад ба наздики Тӯронхудой.

Як нуктаро боястӣ ин ҷо таъкид кард, ки эронӣни бостон дар рӯзгорони дур мардуми чорподор буданд ва дорои аслии эшонро аспу гову шутур ташкил медод, аз як сӯ, ба хотири судманд будани ин чорпоён дар таркиби номҳои фарзандони худ аз онҳо кор мегирифтанд. Аз дигар сӯ, онҳо дар асотири эронӣ дорои рамзу намде буда, як ҷузъи зиндагии эшонро ташкил медодааст.

Номҳое, ки дар онҳо вожаи асп пайваст шуда: Арҷосп, Луҳросп, Гуштосп, Виштосп, Ҷомосп. Номҳое, ки бо гов ҳамбастагӣ доранд: Дугдӯ (ба маънии дӯшандаи шири гов), Ҳугува – дорандаи гови хуб, Гавайн – дорандаи говмеш, Параштгува – дорандаи гави аблақ (ало). Номҳое, ки

номи шутур дар онҳо ба кор рафтааст: Ферашауштра – дорандаи шутури тезтак, Аварауштар – он ки шутураш намеғуррад. Воҳууштара- дорандаи шутури хуб, Заратуштра – дорандаи шутури зард (ниг. Зардушт). Ин гуна номҳо баъдан бо пайдо шудани шахрҳо ва марказҳои тамаддунӣ берун аз қорбасти мардум қарор гирифтанд.

Бархе номҳо бо сифаи навозиш (-ак) низ сохта шудаанд:

Ба мисли Фаронак, ки дар «Шоҳнома»-и Пири Тӯсӣ номи модари Фаридун буда, он ба маънии «сиёҳгӯш» омада. Он гунаи «парвонак» ҳам дорад.

Фаронак будаи ному фархунда буд,

Ба меҳри Фаридун дилоканда буд.

Ё номи Равшанак ба маъноҳои «нури хурд», «фурӯғи кӯчак» омада. Номи духтари Дорой Дороб аст, ки ўро Дориюши севум хонанд. Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» дар бораи ҷӣ гуна ҳамсари Искандар шудани Равшанак (Рӯшанак)-ро ба назм кашидааст. Аз зеботарин номҳои ориёист. Пири Тӯсӣ дар номгузории Равшанак менависад:

Кучо модараш Равшанак ном қард,

Чаҳонро бад-ӯ шоду пидром қард.

Ин номҳо, аз як сӯ, «дам аз зебой, меҳрубонӣ, дӯстӣ, ёрӣ, бахшишу родмардӣ, дурахшонӣю равшанӣ, покӣ, дурустию ростӣ, ситоишу ниёиш, лабханду шодӣ, диловарию тавонмандӣ мезананд» [6, 4], аз дигар сӯ, аз мояҳои фарҳангу тамаддуни озоданаҷодон башорат медиҳанд.

Дар «Шоҳнома» чанд омиле вучуд дорад, ки дар номгузорию Фирдавсӣ риояти онҳоро ҷоиз шумурдааст:

а) Тағйирпазирии як ном ба гунаҳои гунагун. Гоҳе дар «Шоҳнома» як ном шаклҳои гуногун омада, ба андешаи мо, ин амр дар бештари ҳолатҳо ба ду омил бастагӣ дорад: нахуст, риояти вазн, ки «Шоҳнома» дар он суруда шудааст. Дувум, дар асри Фирдавсӣ дабириай паҳлавӣ аз муомилоти расмӣ берун шуд ва ба ҷои он хатти тозӣ ҷойгузин гардида, баъзе овозҳо ва ҳуруфи порсиро ба арабӣ мутобиқ сохтанд, ки дар баъзе ҳолат сурати решаи он тағйир ёфт.

Масалан, номи Бастомро Маликушшуаро Баҳор дар «Луғати Шоҳнома» ба гунаҳои Юстаҳм, Густаҳам, Густаҳм, Ястом ва Гастом оварда ва чунин ташаккули номҳоро ба дигардесии сохтори забон нисбат додааст. Гунаи нахусти ин вожа Вистаҳм буда, аслан авастоист ва дар натиҷаи таҳаввули рушди забон ба Густаҳм табдил шуда, сипас ворида забони арабӣ гардида, ба худ сурати Бастомро гирифтааст. Дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ду Густаҳм мавҷуд аст. Нахуст Густаҳм писари Нӯзари шахрёр ва Густаҳм писари Каждаҳам, ки ҳар ду аз номдорони эронӣ ҳастанд. Дар «Шоҳнома» он ба гунаҳои Ястом, Густаҳм ва Бастом омадаанд:

Барошуфт Хусрав, ба Ястом гуфт,

Ки бо ман сухан барқушо аз ниҳуфт.

*Туро модарат ном Густаҳм кард,
Ту гӯӣ, ки Бастом андар набард.*

Равиши ба чанд гуна сабт шудани ин ном ва номҳои дигар дар кутуби «Таърихи Табарӣ», «Фурару ахбор мулуку-фурс»-и Саолибӣ, «Муручу-з-заҳаб»-и Масъудӣ ва «Ахбору-т-тивол»-и Динаварӣ ва «Мучмалу-т-таворих» низ ба мушоҳида мерасад ва далолат ба он дорад, ки дар садаҳои баъдӣ дар забону адаби порсии тоҷикӣ дар сохтори номҳо низ дигаргуниҳои кулӣ ба вучуд омадаанд.

б) *табдили ҳарфҳо ва ҷузъҳои калима.* Масалан «Озарнӯш ба Нӯшозар, Андариён ба Андаримон, Фарибурз ба Бурзфарӣ, Аспнӯӣ ба Аспнӯӣ», «Фаррухзод ба Зодфаррух».

Озарнӯш дар «Шоҳнома ба гунаи Нӯшозар омада, аммо дар «Таърихи Табарӣ» ба сурати Озарнӯш сабт шудааст. Ба гумони ғолиб, Ҳакими Тӯсӣ ба далели риояти вазни мутақориб ин номро бад-ин гуна ба кор бастааст. Чунонки, шоир номи фарзанди чоруми Исфандёрро Нӯшозар медонад:

*Чаҳорум будаи ном Нӯшозаро,
Ниҳодӣ кучо гунбади озаро.*

в) *хат ва ихтилофи хондани он.* Мисол «Пахлабад ба Борбад, Арчозуф ба Арчосп».

г) *табдили ҳуруф ва ихтилофи ниғориш.* Мисол: «Исфандёр ба Исфандёз. «Бормон ба Бозмон, «Барта ба Фарта», «Бастур ба Настур», «Суфазой ба Суфаро ва Сухаро». Ӯ номҳои «Армоил ва Кармоил» дар баъзе нусхаҳо ба гунаи «Армонак ва Гармонак» сабт шудаанд.

д) *тағйири забони калима.* Мисли: «Виштосп, Гуштосп, Яштосф», «Вистаҳм, Густаҳм ва Бастом».

Дар рӯзгори Фирдавсӣ, ки сесад сол аз пирӯзии тозиён бар Сосониён мегузарад, бо дигар шудани сиёсати замона ва дину ойини ваҳдонӣ ба арабӣ ном ниҳодани фарзандон ба расмият табдил ёфт ва мардум ба фарзандони худ камтар номҳои порсии тоҷикӣ мениҳоданд.

«Ҳангоме ки номи бегона, - менависад донишманди эронӣ Мустафо Пошанг, - бар фарзандони ин марзу бум гузошта мешавад, онҳо бо шиносномаи дигар ва фарҳанги дигар ба мардуми ин ҷаҳон шиносонида ва аз фарҳангу мардуми худ дур шудаву бегона хонда мешаванд, зеро ном шиносномаи он фарзандон буда ва нишонгари он аст, ки дар кадом сарзамин чашм ба ҷаҳон кушудаанд.

Бегона аз ҳар кучо, ки омада бошад, бегона аст ва чун ин номҳо ҳам бахше аз вожагони як забон ҳастанд, бо гузоштани номи бегона бар фарзанди худ як вожаи бегонаро дар дили фарҳанги худ ҷой дода ва ба гунаи ноогоҳона ӯ зиракона бегонапарастӣ мешавад ва ин фарҳанги чандҳазорсоларо олуда месозад» [6, 3-4].

Хусусан, пас аз он ки Тоҷикистон дар ҳайати Иттиҳоди Ҷамоҳири Сувиёлистии Шӯравӣ қарор гирифт, номгузорӣ аз рӯи фарҳанги русӣ қарор шуд ва аксари мардум ба тариқи иҷборӣ номҳои худро ба сарфу наҳви русӣ мутобик гардониданд. Танҳо баъди ба даст овардани Истиклоли давлатии

Тоҷикистон номгузори ба бобой ба расмият даромад ва мардум саросар зодномаву шиносномаи худро бо номҳои тоҷикӣ зеб доданд.

Нигорандаи ин навишта номҳои ориёӣ «Шоҳнома»-ро дар маҷмӯае мураттаб сохта, пас аз таҳрири ниҳони он ба дасти чоп хоҳад супорид.

Кӯтоҳи сухан, Фирдавсӣ, ки аз меъмори бузурги Эрони Бузург ва «Шоҳнома»-и ӯ аз сутунмуҳрам иттиҳоду инсиҷоми миллии мо – тоҷикон мебошад ва ин мо меросбарони ин шоҳкори адабиро водор месозад, ки дар таҳкими ҳудогоҳию худшиносӣ ва меҳандӯстию меҳанпарастӣ, инчунин дар ҳифзу ҳиросати забон, миллат ва меҳани худ кӯшо бошем.

КИТОБНОМА

1. Бағдодӣ, Абдулқодир. Луғати Шоҳнома. Тасҳеҳи Корл Г. Зелеман; тарҷума, тасҳеҳ ва таълиқи Ҳ. Субҳонӣ, Алии Равоқӣ / Абдулқодири Бағдодӣ. – Техрон: Анҷумани осор ва мафоҳири фарҳангӣ, 1387/2003. – 668 с.

2. Ибни Хурдодбех. Рисолаи мусиқӣ. Маҷаллаи Мусиқӣ. Давраи сеум, шумораи 73-74, 1378. – С. 33.

3. Кайковус, Унсурулмаолӣ. Қобуснома / Унсурулмаолии Кайковус. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2014. – 248 с.

4. Каззоӣ, Мирчалолуддин. Номаи бостон (вероиш ва гузориши Шоҳномаи Фирдавсӣ. Аз оғоз то подшоҳии Манучеҳр. Верости 2. Ҷ. 1. / Мирчалолуддини Каззоӣ. – Техрон: Самт, 1392. Чопи ҳаштум. – 630 с.

5. Мозандаронӣ, Хусайн Шаҳидӣ (Бежан). Фарҳанги «Шоҳнома. (Номи қасон ва ҷойҳо) / Хусайн Шаҳидии Мозандаронӣ. – Нишопур: Нашри Балх, 1377. – 814 с.

6. Пошанг, Мустафо. Зебономҳои ориёӣ / Мустафо Пошанг. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 430 с.

7. Растагор, Мансури Фасой. Номгузори фарзандон дар «Шоҳнома» (ҷойгоҳи хонавода дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ). Дар китоби «Бистуяк гуфтор дар бораи «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ. – Шероз: Навид, 1399. – 543 с.

8. СпULER, Бертолд Рудолф. Таърихи Эрон дар қуруни нахустини исломӣ. Тарҷумаи Чаводи Фалотурӣ / СпULER Бертолд Рудолф. – Техрон: Илмӣ ва фарҳангӣ, 1386. ҷ. 1. – 547 с.

9. Тӯсӣ, Насируддин. Ахлоқи Носирӣ. Муаллифони сарсухан, мураттибони матн, луғат ва тавзеҳот Салимов Н. ва Ғаффорова У. / Насируддини Тӯсӣ. – Душанбе: Шучоён, 2009. – 338 с.

10. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 1987-1991. Дар 9 ҷилд.

11. Хатибӣ, Абулфазл. Хувияти эронӣ дар «Шоҳнома. Дар китоби «Ба фарҳанг бошад равон тандуруст» / Абулфазл Хатибӣ. – Техрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, 1390. – 503 с.

12. Яштҳо. Ҷ. 2. – Техрон, 1377. – 287 с.

НОМ ВА НОМГУЗОРИ ДАР «ШОХНОМА»-И ФИРДАВСӢ

Номро, ба масал, нимаи ҳусни инсон донистаанд. Аз ин зовия, масъалаи ном ва номгузорӣ, ки Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» матраҳ карда, бегумон, чузъе аз татбиқи **барномаи эҳёи миллӣ**, ба шаҳодати худи ӯ, моҳиятан «Ачам зинда кардам бад-ин порсӣ» будааст.

Дар оғози ҳар дoston, ба мушоҳидаи мо, Фирдавсӣ ба мушкилаи ҷӣ гуна зода шудани навзодон, чи шоҳзода ва чи фарзанди осиебон ба таври махсус тавачҷух зоҳир мекунад. Ин ҷо, ба андешаи мо, ду нуктаи муҳим вучуд дорад: яке он ки дар рӯзгори Донои Тӯс номгузории навзодон саросар арабӣ шуда буд, ки он аз як сӯ, баёнгари гавариши зоҳирии мардум ба фарҳанги исломӣ буд, аз дигар сӯ, сиёсати мутаассибонаи хилофатро дар сарзаминҳои тасарруфшуда нишон меод. *Дувум*, Фирдавсӣ бо овардани номҳои эронӣ, ки дар фарҳанги паҳлавӣ аз ҷумлаи суннатҳои писандида ба шумор меравад, дар хифзу хиросати онҳо кӯшида, ки ба наҷоду маниши гузаштаи пурифтихори худ ишора мекунад.

Ин кори Ҳакими Тӯсиро дар зоти худ як навъ муборизаи миллӣ метавон номзад кард, ки худ ба танҳои анҷом додааст ва ҳадафи ниҳони ӯ нигоҳ доштани хувияти эронии ҳаммеҳанонаш мебошад. Ин ҳам маълум аст, ки тору пуди «Шоҳнома» бо ғояҳои меҳанпарастӣ танида шудааст. Маҳз ҳамин рӯҳияи эрондӯстӣ ва озодандешию хирадгарой Фирдавсро савк дода, ба посдошти забон, ки яке аз шохисаҳои таъйинкунандаи усулии хувияти миллӣ, дар канори **модар, миллат ва меҳан** мебошад, талаш варзад. Аз дигар сӯ, метавон чунин амали шоирро бо нахзати шуубӣ, ки асли онро «эроният» ё ғояи «тафзили ачам бар араб» ташкил медиҳад, пайванд дод.

Калидвожаҳо: ном, номгузорӣ, Фирдавсӣ, Шоҳнома, Рустам, Сухроб, Таҳмина, Золи Зар, Шопур, Баҳром, Ковс, Афросиёб, Нӯшозар, Равшанак, Тӯс, Қоран, Густаҳм, бежан, Манижа.

ИМЯ И НАИМЕНОВАНИЕ В «ШАХ-НАМЕ» ФИРДОУСИ

В поверьях имя, считалось половиной достоинства человека. С этим смысле вопрос именованья и нареченя, который Хаким Абулкасым Фирдоуси поднял в «Шахнаме», несомненно, был частью реализации программы возрождения национального самосознания, по его собственному свидетельству, и по сути, «Оживил Ажам я - этим персидским».

По нашему наблюдению, Фирдоуси в начале каждой поэмы, уделяет особое внимание проблеме, рождения младенцев, будь то принцы или дети простолюдинов. Здесь, на наш взгляд, существуют два важных момента: во-первых, во времена Доно-мудреца из Туса нареченные новорожденных повсеместно было арабским, что, с одной стороны, было выражением приверженности народа исламской культуре, и, с другой стороны была выражением экспансионистской политики халифата на оккупированных

землях. Во-вторых, Фирдоуси пытался защитить народ, оказывает почтение приводя иранские имена, которые входят в число признанных традиций в культуре Пехлеви и указывают на великое и благородное происхождение своего народа-расы.

Эти усилия Хакима Туси можно назвать своеобразной национальной борьбой, которую он вел в одиночку, и его конечная цель – сохранение иранской идентичности своих соотечественников. Также известно, что «Шах-наме» полна патриотических идей. Именно этот дух любви к Ирану, свободомыслия и мудрости побудил Фирдоуси попытаться защитить язык, который является одним из показателей, определяющих способ национального самосознания, **наряду с матерью, нацией и родиной**. С другой стороны, такое действие поэта можно связать с движением шууби, из которого проистекает явление «иранизм» или идея «превосходства Аджам над арабами/тафзил аджам бар араб».

Ключевые слова: имя, именованье, Фирдавси, Шахнама, Рустам, Сухроб, Тахмина, Золи Зар, Шопур, Бахрам, Ковус, Афросиаб, Нушазар, Равшанак, Тус, Коран, Густахм, Бежан, Мани;f.

NAME AND DESIGNATION IN «SHAH-NAME» OF FERDOWSI

According to popular belief name is known as half of a person's dignity. In this sense, the issue of naming and designation, which raised in the Shahnameh by Hakim Abulqasym Ferdowsi, was undoubtedly part of the implementation of the program for the revival of national identity. As was mentioned by poet: «I revived Ajam with this Persian.»

Our research shows that Ferdowsi prioritizes the issue of birthing babies, regardless of their status as princes or commoners. According to our opinion, there are two important points: firstly, during the time of Dono-the Sage from Tus, the naming of newborns was Arabic everywhere, which, on the one hand, was an expression of the people's commitment to Islamic culture, and, on the other hand, was an expression of expansionist policy of Caliphate in the occupied lands. Secondly, Ferdowsi tried to protect the people by paying respect and citing Iranian names, which are among the recognized traditions in Pahlavi culture and indicate the great and noble origin of his people-race.

Hakim Tusi's efforts are considered a form of national struggle that he waged alone, and his ultimate objective is to safeguard the Iranian identity of his fellow citizens. It is also known that «Shahnameh» is full of patriotic ideas. It has this spirit of love for Iran, free-thinking and wisdom that led Ferdowsi to try to protect the language, which is one of the indicators and elements that determines the way of national identity, along with the mother, the nation and the homeland. On the other hand, such an action of the poet can be associated with the Shuubi movement, from which the phenomenon of «Iranism» or the idea of «Ajam's superiority over the Arabs/tafzil ajam bar Arab» stems.

Keywords: name, naming, Firdavsi, Shahnama, Rustam, Suhrob, Tahmina, Zoli Zar, Shopur, Bahram, Kovus, Afrosiab, Noshazar, Ravshanak, Tus, Koran, Gustahm, Bejan, Manija. e:mail: nushin74@mail.ru; tel: +992 919 04 5575

Маълумот дар бораи муаллиф: Умриддин Юсуфӣ – мудири шуъбаи таърихи адабиёти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, доктори илмҳои филологӣ, e:mail: nushin74@mail.ru, тел.: +992 919 04 5575.

Сведения об авторе: Умриддин Юсуфи – заведующие отдела истории литературы Института языка и литературы имени Рудаки, доктор филологических наук. e:mail: nushin74@mail.ru, тел.: +992 919 04 5575.

Information about the author: Umriddin Yusufi – Head of History of Literature department of Institute of Language and Literature named after Abuabdulloh Rudaki, Doctor of Philology, e:mail: nushin74@mail.ru, тел: +992 919 04 5575

СОРБОН И КРИТИКА

**Аъламхон Кучарзода
Хуршеда Хошимова**

Институти языка и литературы имени Рудаки НАНТ

Сорбон в современной таджикской литературе считается одним из самых продуктивных и талантливых писателей. Его творческая деятельность протекала в два разных периода, советском периоде и период независимости Республики Таджикистан. Уже одно это наложило свой отпечаток на творчество и предопределило его интерес к социально-нравственным проблемам современного общества, были поставлены важнейшие вопросы о социальной сущности человека, жизненных обстоятельствах, влияющих на формирование его характера, об исторической перспективе, связывающий прошлое, настоящее и будущее. При этом значительное место в произведениях писателя занимают философские рассуждения о людях, исторических событиях, жизни и смерти, любви и ненависти.

В начале творчества Сорбона прослеживается процесс: его влечение к изображению психологического состояния, духа и внутреннего мира человека в трудных и трагических судьбах. Первый рассказ Сорбона под названием «Пепел любви» (1966) на пятом заседании Союза писателей Таджикистана (6 апреля 1966 г.) в докладе под названием «Проза достойная времени» народного писателя Таджикистана Дж. Икрами подвергается критике. В отношении подобной оценки молодого, начинающего писателя литературовед А. Сатторов заявляет протест, отмечая следующее: «Если этот опытный писатель сделал критическое замечание за его мало искренности и без опытности в создании, в том числе неясности в изложении и изображении в данном рассказе, я бы принял критику, но он выразил свое мнение в форме традиционной идеологии того времени» [10,3]. Действительно, идеологическая форма и временами одностороннее отношение, и неуместная придирчивость иногда становились поводом того, что созданным произведениям или первым шагом молодых писателей давались неправильные и предвзятые оценки. Несмотря на это, Сорбон в творчестве смог выбрать свой путь, течение и приобрести свой особый стиль при создании сочинений в разных литературных жанрах и обогатить тем самым современную таджикскую прозу.

Творческий путь Сорбона также начался с публикации рассказов. Именно в этом писатель впервые продемонстрировал свое литературное мастерство, выразившееся в изображении внутреннего мира своих героев (рассказы «Сон», «Дом любви стоит», «Сайёра и Парвиз», «Молотилка», «Пять лет», «Любовь детей»). А позже уже появились повести «Первый звонок», «Джуги», «Камень-щит», «Кумри» и романы «Актёр», «Зарафшан»

и др. Для Сорбона источником тем его произведений была сама жизнь, мир и люди с их проблемам, целями и желаниями.

Первый рассказ Сорбона под названием «Пепел любви» был опубликован 15 апреля в 1966 г. в газете «Комсомолец Таджикистана» и в этом же году он обсуждался на пятом заседании Союза писателей Таджикистана. Правда, сам Сорбон говорил он том, что свои первые рассказы он начал публиковать еще в 1962 г., будучи студентом в университетской прессе.

В последнем издании книги «Литераторы Таджикистана» отмечается, что Сорбон начал писать рассказы в 1963 г. в период окончания Таджикского государственного университета. Во введении к первому тому «Полного сборника сочинений» Сорбона (2009), которое написал литературовед А. Сатторов, указывается, что именно «Пепел любви» является первым рассказом Сорбона которого привлекло внимание и литературоведов, и критиков, и, конечно, читателей. А.Сатторов считает, что творческий путь Сорбона начался когда его рассказ был обсужден и подвергнут критике известным писателем Дж. Икрами на общем заседании Союза писателей Таджикистана в 1966 г. В целом Икрами дал оценку не содержанию рассказа и мастерству его автора, той идеи, которую Сорбон воплотил в своем рассказе. Тем не менее в личной беседе он сказал молодому автору, что возлагает на него большие надежды [10, 346].

Содержание рассказа «Пепел любви», по мнению журналиста К.Шукруллохи, это попытка описания того жестокого мира, который существовал и существует». Это наставление о страшной ежедневной действительности, которая определяет судьбу человека. Сорбон стремился избежать сухого описания тех реалий, которые были «Но, к сожалению, литературная критика при ознакомлении и неправильном представлении творческих поисков писателя в дальнейшем творческом развитии оказала ему медвежью услугу» [20, 16].

В 60-е годы жанру рассказа в таджикской литературе отдали дань многие писатели, в частности Мухиддин Ходжаев, Урун Кухзод, Бурхон Гани и др. Рассуждая о важных социально-нравственных проблемах, они в то же время сосредоточили свое внимание на духовном мире своих современников. Это придало их рассказам новое звучание, помогло преодолеть тот застой, который прослеживался в таджикской литературе с сороковых годов. Благодаря этим изменениям в литературе открылись новые горизонты. Соответственно, Сорбон на первом этапе своего творчества в жанре рассказа начинает реалистично отображать сложные и противоречивые явления жизни, внутренний мир и психологическое состояние человека, его образ бытия, события происходящие в мире нравственность и аморальность поступков людей и т.д.

Особенности творчества Сорбона ранее были рассмотрены такими известными литературоведами, как М.Шукуров, Н. Салимов, А.Сайфуллоев, Х. Шарифов, Дж. Бакозаде, М.Раджабов, Х. Асоев, М.Ходжаева, А.Набиев, Ш. Солехов, З.Ульмасова и др. Также в трудах М.Имомова,

А.Махмаданимова, О.Ходжамуродова, М. Абдуллозода, А.Кучарова, Дж. Мурувватиён, У. Юсупова и др. творчество известных литераторов и некоторые литературные вопросы проведен теоретико-литературный анализ. В 2017 году Д.Каюмова исследовала жанрово-стилистические особенности рассказов и повестей Сорбона.³ Х. Мухаммадохирова, исследуя тему «Особенности прозы Сорбона в период независимости» опубликовала ряд статей (2023).

В апреле 1973 г. в журнале «Дружба народов» были опубликованы материалы круглого стола, посвященного современной таджикской прозе. Свои мнения высказали М.Турсунзаде, В. Оскотский, М.Шукуров. Позднее на заседании Совета по таджикской литературе, состоявшемся в 1979 г. в Москве, о сборнике рассказов и повестей «Первый звонок» (1970) Сорбона, высказались А.М. Боршаговский, Д.М.Молдавский, Н.Н.Кладо, И.В. Денисова, Д.С.Комиссаров, И.С.Брагинский, таджикские критики М.Шукуров, Р.Ходизаде и др. В 1980 г. в литературном журнале «Садои Шарк» («Голос Востока») также были опубликованы краткие высказывания критиков и литераторов о творчестве Сорбона. В 1987 г. в этом же журнале была открыта отдельная рубрика, в которой наряду со многими вопросами и фактами, касающимися жизни и творчества таджикских писателей, обсуждали произведения Сорбона.

Первый рассказ Сорбона «Пепел любви» (1966), как уже упоминалось, привлек внимание известного таджикского писателя Дж. Икрами и не менее известных литературоведов М.Шукурова и А.Сайфуллаева. В целом все они дали отрицательную оценку этому рассказу. Позднее более глубоко анализируя творчество Сорбона после выхода его первого сборника «Не все еще сказано» (1969) и в статье под названием «Тавоноии инсон ё яъсу ноумедӣ» («Сила человека или же отчаяние и разочарование») (1970) М.Шукуров достаточно высоко оценил художественное мастерство Сорбона.

Сорбон появился на арене современной таджикской литературы в то время, когда таджикская реалистическая проза развивалась в новых жанровых формах. Во второй половине XX в. прошли уже ставшие традиционными Декады литературы в республиках Советского Союза – казанской, киргизской, узбекской, таджикской, русской и др. Эти декады способствовали формированию у советских писателей нового взгляда на жизнь, поиску нового героя, новых средств выражения. В эти годы, особую актуальность приобретает вопрос о том, каков он – послевоенный человек. И далее: что его интересует? К чему стремится? Что хочет от жизни? Все эти вопросы легли в основу тенденций развития таджикской прозы. Можно утверждать, что во второй половине XX в. художественное исследование человека в таджикской прозе постепенно приобретает первостепенное значение, что и отразилось в рассказе Сорбона «Пепел любви».

³ Каюмова Д. Жанрово-стилистические особенности рассказов и повестей Сорбона / Д. Каюмова. – Худжанд: Хуросон, 2017. – 232 с.

Одной из важнейших особенностей творчества большинства таджикских прозаиков 50-60-х годов XX в. стал отказ от субъективизма и традиционного романтизма, что и отметил М.Шукуров. При этом по его мнению, в творчестве литераторов усиливаются «элементы приёмов психологической детализации, занимает большое место более подробная характеристика, которая создана на основе важных психологических деталей» [21, 94]. В раннем творчестве Сорбона также прослеживается его влечение к изображению психологического состояния, внутреннего мира человека в трудных и трагических ситуациях.

Произведения Сорбона, написанный в разных литературных жанрах, обогатили современную таджикскую прозу. Следует отметить, что в трудах академика М.Шукурова – «Идейно-художественные особенности «Воспоминания» С.Айни» (1968), «Эстетический взгляд народа и реалистическая проза» (1973), «История таджикской советской литературы. Проза 1954-1974» (1980), «Реалистическая проза и преобразование эстетического сознания» (1987), «Исследование художественные стороны» (1988) глубоко проанализированы идейно-художественные особенности реалистической прозы. Благодаря этому ученому, мы можем сегодня говорить о многих литературных закономерностях, присущих современной таджикской прозе.

В 80-е годы прошлого столетия интенсивный процесс перемен, охвативший все сферы деятельности государства – политическую, социальную, культурную и др., не мог не повлиять на творчество писателей. В период перестройки перед литературоведами и писателями открылись новые горизонты – критика литературных произведений приобрела более открытый характер. О достижениях и недостатках и в прозе, и в поэзии стали говорить без оглядки на решения партии, на укоренившиеся в литературоведении и литературной критике устаревшие принципы и методы сознания художественных произведений. Всем этим изменениям была посвящена литературная дискуссия, длившаяся почти год (1987) и опубликованная в рубрике «Вопросы современной прозы». В течение года в этом журнале публиковались статьи, в которых говорилось о трудностях, с которыми столкнулись писатели. В дискуссии речь шла в основном о содержании, художественности, духовности и недостатках в современной таджикской прозе. Произведениям Сорбона в этих дискуссиях тоже было уделено внимание.

В монографическом исследовании таджикской прозы под названием «Уфукҳои тозаи наср» («Новые горизонты прозы») (2003) профессор А.Сайфуллоев в разделах «Небольшие повести и крупные проблемы» и «Новое понимание древней истории» рассматривает тематику и содержание произведений Сорбона, созданных в период независимости. В частности, литературовед анализирует небольшие повести писателя, вышедшие в сборнике «Марди танҳо» («Одинокий мужчина»), роман-эпопею «Достони писари Худо» («Поэма о Божьем сыне») (2005). Ранее А.Сайфуллоев в дискуссии «Вопросы современной прозы» (1987), выражая свою точку зрения относительно сущности художественного произведения, степени научности и

художественности, нравственности писателей, особенно выделил те произведения в которых писатели смогли по-новому отразить то, что волнует их, следовательно, будет волновать и читателей. Роман «Фирдоуси» С.Улуг-заде, повести «Жизнь у красных холмов» С. Турсуна, «Календарь путника» У. Кухзода, молодых писателей С. Рахимова и Бахманёра. На примере же произведений Ю. Ақобира и романа «Актёр» Сорбона, его статьи «Ё ху, ё манкул» А.Сайфуллоев отмечает, что эти писатели неправильно определяют литературные тенденции современной таджикской литературы. К тому же, по мнению литературоведа, Сорбон проявляет явное неуважение к авторам статей, опубликованных в ходе указанной нами выше дискуссий [6, 101-102].

Об особенностях творчества Сорбона писал литературовед А.Набиев в книге «Тасвири олами ботинии инсон, нависанда ва замон: масъалаи тасвири психологӣ» («Изображение внутреннего мира человека: писатель и время (Вопросы психологического описания)») (1987), в которой рассматриваются проблемы современной таджикской прозы, творчество её видных представителей, вопросы истории становления социалистического реализма, изображения человека, роли художественного психологизма, поэтики и стиля писателей. В сборнике статей под названием «Чусторҳо ва ибтикорот дар наср: маҷмуаи мақолаҳо» («Поиски и начинание в прозе: сборник статей») (2009), в статье «Достони наву ибратомӯзи Искандару Доро» («Новое и поучительное повествование Александра и Дария») А. Набиев анализирует тематику, содержание и сюжетные линии, связанные с далеким историческим прошлым, романа «Поэма о Божьем сыне» рассуждает о внутренней структуре романа.

Журналист К. Шукруллохи написал интересную книгу «Нависандае, ки ба касе монанд нест» («Писатель, который ни на кого не похож») (2016) о жизни и творчестве Сорбона, в статье под названием «Мавзуи зан дар повестҳои Сорбон» («Тема женщины в повестях Сорбона») литературовед М.Раджабов рассмотрел специфику мастерства писателя, недостатки в созданных им образах в повестях «Первый звонок» (1970), «Камень-щит» (1972), «Джуги» (1973), «Было, не было» (1975), «Шинель» (1978), «Сабо» (1980) и «Кумри» (1986).

Профессор Х. Шарифов в рецензии «Баррасии як романи Сорбон» («Рассмотрение одного романа Сорбона») (2016) подробно исследует тему и цели романа «Барзгар» («Землепашец») (2014), образы героев, стиль произведения. Много критических замечаний литераторов и журналистов содержится в книге «Сорбон дар оинаи нақду суҳансанҷӣ» («Сорбон в зеркале критики и слова»), изданное в 2021 г. журналистом Одили Нозиром.

Литературовед М. Ходжаева в своей монографии «Масъалаҳои сабқшиносӣ» («Вопросы стилистики») (1994), анализируя произведения таджикских прозаиков с точки зрения того, как решаются проблемы политической и социальной жизни и как на это влияют философские, нравственные, эстетические взгляды автора, уделила внимание и на творчеству Сорбона. В частности, она проанализировала, какие способы

изображения событий и повествования использует писатель в повестях «Первый звонок» (1970), «Камень-щит» (1972), «Джуги» (1973), «Шинель» (1978), «Змеиное поле» (1978), «Запасное колесо» (1990), в романах «Актёр» (1981), «Зарафшан» (1988, первая книга), «Поэма о Божьем сыне» (2000, первая книга). Кроме того, в этом труде анализируются пути художественных решений вопросов, способ построения (композиции) произведений, их морфологические и синтаксические особенности и др. В итоге М.Ходжаева констатирует, что Сорбон создает свои произведения на основе реальной действительности, но использует при этом художественную форму. В статье «Наедине с собой (о романе Сорбона «Актёр»)» М. Ходжаева подвергла анализу роман Сорбона «Актёр» (Дружба народов, №1. – 1986).

Литературовед З. Ульмасова в статье «Достони писари Худо» («Поэтика романа Сорбона «Повесть о Божьем сыне»)»⁴ (2010) рассмотрела исторические и литературные источники, которые использовал Сорбон в этом произведении. Особый акцент был сделан на изучении того, как писатель связывает историческую личность и исторические события, на композиции, способе изложения, композиционных приемах художественных средствах, используемых писателем при описании пейзажа, характеристике персонажей и стиле.

В связи с 75-летием писателя, Д. Каюмова издала «Краткий каталог произведений Сорбона» (2017) во введении к которому она попыталась определить место писателя в современной таджикской прозе. К сожалению, в каталоге имеется много неточностей, которые обязательно нужно исправить при новом издании. Что же касается монографического исследования Д. Каюмовой под названием «Жанрово-стилистические особенности рассказов и повестей Сорбона» (2017) то в нем она рассмотрела вопросы, связанные с формированием творческой индивидуальности литератора. Она глубоко проанализировала точки зрения критиков о творчестве писателя; определила роль литературной школы времени Сорбона в развитии его творческого потенциала; осуществила жанровую классификацию его произведений; подробно исследовала характер и внутренний мир героя Сорбона, его соответствие духу времени, а также некоторые другие художественные аспекты рассказов и повестей писателя [1,5].

Х. Мухаммадохирова в исследовательской работе «Особенности прозы Сорбона в период независимости» в основном рассмотрела произведения Сорбона, написанные в период независимости такие как романы «Поэма о Божьем сыне» (2000, 2005), «Зарафшан» (1988, 1997), «Кадевар» (2006), «Росу» (2010), «Шахрбону» (2017); повести «Санам» (2010), «Спитамен» (2011) и др. По ее мнению «Сорбон в своем прозе ярко и красноречиво описывает трагическую историю народа, выдающихся героев, горный пейзаж, житейские неурядицы, разные чувства людей, используя народные фразеологические обороты, пословицы и поговорки. Творчество писателя в

⁴ Перевод названия романа Сорбона о Александре Македонском под названием «Поэма о Божьем сыне» в трудах З.Ульмасовой и Д.Каюмовой отличается. З.Ульмасова термин «дастан» перевела как «повесть», а Д.Каюмова «поэма».

период независимости отражает таджикскую историю, культуру, духовные ценности, нравы и обычаи» [3,3].

В целом, литературовед Х. Шарифов в монографии «Теория прозы (в персидской литературе 4-9 хиджра) (2004), рассмотрел значимость изучения истории формирования и развития прозы (историю поэтики, композиции и стиля, литературных видов, литературное и эстетическое сознание, авторское сознание)» писал следующее: «...изучение истории прозы означает непосредственное познание традиции современной литературы. С этой точки зрения, роль и социальная ценность изучения идейно-эстетических художественных особенностей прозы прошлого увеличатся вдвое. Наивысшей точкой изучения истории прозы является восстановление ее с точки зрения исторической системы реального положения, а также особенности идеи и темы, поэтики, стиля, вида и художественной специфики» [19,5]. Но современное эстетическое видение в настоящее время существенно отличается от прошлого (классической литературы – Х.Х.).

В трудах Е.Э. Бертельса, А.Н. Болдырева, Л. Демидчик, М. Шукурова, Ш. Хусейзаде, Р. Ходизаде, Р. Мусулмонкулова, А. Сатторова, Х. Шарифова, Н. Салимова, А. Набиева, А. Кучаров, Ш. Рахмонова, Ш. Салехова, М. Ходжаевой, М. Абдуллозода, Д. Мурувватиён, У.Юсуфов исследованы разные стороны теоретических и литературных взглядов персидско-таджикской классической и современной литературы, также рассмотрены некоторые вопросы поэтики, риторики и стиля, литературные виды, проведена классификация жанров и т.д.

Таким образом, творческий опыт Сорбона позволил ему выработать особый способ самовыражения своих творческих и художественных идей, сформировать свой особый стиль повествования, отличающие его от других писателей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Каюмова, Д. Жанрово-стилистические особенности рассказов и повестей Сорбона / Д. Каюмова. – Худжанд: Хуросон, 2017. – 232 с.
2. Каюмова, Д. Размышления о повестях Сорбона / Д. Каюмова // Сорбона в зеркале критики и литераторов. Составитель Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С. 196-203.
3. Набави, А. Новая и примерная поэма Александра и Дарьи / А. Набави // Сорбона в зеркале критики и литераторов. Составитель Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С. 124-135.
4. Раджаби, М.С. Тема женщины в повестях Сорбона // По моему мнению / М.С. Раджаби. – Душанбе, 43-61.
5. Сайфуллоев, А. Мироззрение и мастерство / А. Сайфуллоев // Сорбона в зеркале критики и литераторов. Составитель Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С. 50-57.
6. Сайфуллоев, А. Новые горизонты прозы / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Адиб, 2006. – 768 с.
7. Сайфуллоев, А. Новые достижения прозы / А. Сайфуллоев // Садои Шарк. – 2010. – № 9. – С. 116-121.

8. Салими, Н., Набави, А. Совершенство литератора / Н. Салими, А. Набави // Сорбона в зеркале критики и литераторов. Составитель Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С. 330.

9. Сатторзода, А. Сказитель Амондары / А. Сатторзода // Сорбона в зеркале критики и литераторов. Составитель Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С. 15-36.

10. Солехов, Ш. Отзывчивый и разбирающийся в людях литератор / Ш. Солехов // Сорбона в зеркале критики и литераторов. Составитель Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С. 58-64.

11. Солехов, Ш. Литература и ее познание / Ш. Солехов. – Душанбе; 2009. – 235 с.

12. Солехов, Ш. Поэтика жанра рассказов 70–80-е года XX в. / Ш. Солехов // Вопросы художественного хронотопа. – Душанбе, 2006. – 169 с.

13. Ульмасова, З. Трагедия поэта в революции / З. Ульмасова // Сорбона в зеркале критики и литераторов. Составитель Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С. 183-195.

14. Ульмасова, З.Х. Концепция личности в таджикских исторических романах конца XX – начала XXI вв: дис... д-ра. филол. наук: 10.01.03 / З.Х. Ульмасова. – Душанбе, 2014. – 372 с.

15. Ходжаева, М. Вопросы стилистики / М. Ходжаева. – Худжанд: Омор, 1994. – 224 с.

16. Шакури, М. Вопросы современной прозы / М. Шакури // Садои Шарк.–1988. – № 2. – С. 105-117.

17. Шарифзода, Х. Исследование одного романа / Х. Шарифзода // Сорбона в зеркале критики и литераторов. Составитель Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С.136-158.

18. Шарифов, Х. Теория прозы (в персидской литературы 4-9 вв. хиджра) / Х. Шарифов. – Душанбе: Пайванд, 2004. – 319 с.

19. Шукруллохи, К. Писатель непохожий никакого / К. Шукруллохи. – Душанбе: Балогат, 2016. – 248 с.

20. Шукуров, М. Эстетический взгляд народа и реалистическая проза / М. Шукуров. – Худжанд: Нури Худжанд, 2006. – 190 с.

21. Шукуров, М. Взгляд на таджикскую литературу XX в. / М. Шукуров // Садои Шарк. – 1998. – № 1/6. – С. 111-121.

22. Шукуров, М. Сила человека и отчаяние / М. Шукуров // Сорбона в зеркале критики и литераторов. Составитель Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С. 73-84.

СОРБОН ВА НАҚД

Дар макола нуктаи назари мунаққидон оид ба наср ва фаъолияти эҷодии нависандаи шинохтаи тоҷик Сорбон баррасӣ шудааст.

Дар адабиёти муосири тоҷик Сорбон яке аз нависандагони пурмаҳсули тоҷик шинохта шудааст, ки фаъолияти эҷодии нависанда дар ду давраи таърихӣ сурат гирифтааст: давраи шуравӣ ва давраи

сохибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бино бар ин, дар эҷодиёти нависанда масъалаҳои муҳимми зиндагӣ, хусусан масъалаҳои иҷтимоӣ-ахлоқии ҷомеаи ҳозира, моҳияти ҳастии инсон, ҳолатҳои зиндагӣ, назар ба таърихи гузаштаи дур, таърихи қадим ва ҳақиқати таърихӣ, муҳокимаҳои фалсафӣ ба назар мерасад.

Фаъолияти эҷодии Сорбон ҷамҷун нависандаи насли солҳои 60-уми қарни XX ба се марҳалаи қалон ҷудо карда шудааст. Аз ин рӯ, насри Сорбонро мунаққидон баррасӣ карда, нуқтаи назари худро нисбат ба осори ӯ зиёд гуфтаанд. Дар мақолаи мазкур нуқтаи назари мунаққидон баррасӣ шудааст, ки дар асоси он роҳҳои инкишоф ва тақомули ҷустуҷӯҳои бадеии Сорбон муайян карда мешавад.

Калидвожаҳо: нақд, Сорбон, адабиёт, наср, ҷустуҷӯ, бадеӣ, эҷодиёт.

СОРБОН И КРИТИКА

В статье рассматриваются точки зрения критиков по отношению к прозе и творческой деятельности известного таджикского маститного писателя Сорбона.

Сорбон в современной таджикской литературе считается одним из самых продуктивных писателей, творческая деятельность которого протекала в двух разных периодах социального строя: советский период и период независимости Республики Таджикистан. Следовательно, в творчестве писателя затрагиваются самые важные жизненные вопросы, особенно социально-нравственные проблемы современного общества, социальная сущность человека, жизненные обстоятельства, исторические видения прошлых событий в древней античной литературе и исторической действительности, в произведениях ведутся философские рассуждения. Творческая деятельность Сорбона, представителя поколения 60-х годов XX века, разделена на три больших этапа. Следовательно, проза писателя рассматривалась критиками, которые в итоге высказывали свое мнение по отношению к его произведениям. Рассмотрение точек зрения критиков в данной статье в некоторой степени определит пути развития и совершенствования художественных поисков Сорбона.

Ключевые слова: критика, Сорбон, литература, проза, поиски, художественный, творчество.

SORBON AND CRITICISM

The article discusses the critical points of view in relation to the prose and creative activity of the famous Tajik venerable writer Sorbon.

Sorbon in modern Tajik literature is considered as one of the most productive writers, whose creative activity proceeded in two different periods of the social system: the Soviet period and the period of Independence of the

Republic of Tajikistan. Therefore, the writer's work touches on the most important life issues, the socio-moral problems of modern society, the social person essence, life circumstances, historical visions of past events in ancient literature and historical reality, philosophical reasoning is conducted in the works. The creative activity of Sorbon, a representative of generation of the 60 years of 20th century is divided into three large stages. Therefore the writer's prose was considered by critics who as a result expressed their opinion in relation to his works. Consideration of critical points of view in this article will determine to some extent ways of developing and improving the artistic searches of Sorbon.

Keywords. criticism, Sorbon, literature, prose, search, fiction, creativity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Кӯчарзода Аъламхон – доктори илми филология, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, к. Мухаммадиев 64.

Хошимова Хуршеда Абдуманноновна – номзоди илми филология, ходими пешбари илмии шӯъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 21. E-mail: hurshedah@mail.ru. Тел.: (+992) 012-19-63-63.

Сведения об авторах: Кучарзода Аъламхон – доктор филологических наук, профессор кафедры теории и новейшая персидско-таджикской литературы Таджикской национальной Университет. 734025, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 6.

Хошимова Хуршеда Абдуманноновна – кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела современной литературы Института языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. E-mail: hurshedah@mail.ru. Тел.: (+992) 012-19-63-63.

Information about the authors: Kucharzoda Alamkhan – doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Theory and Contemporary Persian - Tajik Literature of the Tajik National University. 734025, Dushanbe, 6 Muhammadieva St. 6.

Khoshimova Khursheda Abdumanonovna –Candidate of Phylology sciences, Leading researcher of Contemporary literature at Institute of language and literature named after Abuabduллоh Rudaki of the National Academy of sciences of Tajikistan. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. E-mail: hurshedah@mail.ru. Тел.: (+992) 012-19-63-63.

**ВИЖАГИҶОИ МАВЗУИЮ ЖАНРИИ ҚИССАИ
«ПАРРОНЧАКҶО»-И АБДУЛҲАМИД САМАД****Фазила Маҳмадуллоева****Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Насри муосири тоҷик дар солҳои баъд аз Ҷанги ҷаҳонии дувум, махсусан, дар нимаи дуҷуми солҳои 50-уми асри ХХ вижагиҳои жанрии худро равшан сохт. Нависандагон ва мунаққидон дар ин солҳо сари масоили асосии адабиёту фарҳанг баҳсҳо оростанд ва ҳадафмандии адабиётро дар ҷомеа муайян карданд.

Дар ин давра имконот фароҳам омаданд ва инсон бо фаъолияти рӯзмарраи давра худ дар ҷамъият ҷойи асосиро ишғол намуд, моҳияти инсон баланд рафт ва боиси он шуд, ки адабиёти бадеӣ воқеаву ҳодисаи нави зиндагӣ, масъалаҳои муҳимми ахлоқиро ба тасвир гирифт ва аз ин тариқ ба дунёи ботинии инсон ворид гардид. Ба ин хотир, адибон роҳу воситаҳои тозаии тасвирро ҷустуҷӯ карда ва барои фаъл гардондани робитаи олами ботинии инсон нисбат ба муҳити иҷтимоӣ, масъалаи худшиносии шахсро кашф намуданд. Гӯе дар муносибати адиб ба инсон тағйирот ба вучуд омад, ки ҷиҳатҳои фаъолиятмандии руҳӣ ва маънавии шахсро мавриди тасвир қарор дод ва ба ин восита қимати ҷамъиятию зебоишиносӣ доштани инсонро муайян сохт.

Абдулҳамид Самад аз нависандагони ҷавони солҳои мавриди назар аст, ки аз рӯйи анвои маъмули наср санҷиши қалам намудааст. Жанрҳои меҳварии эҷодиёти ӯ ҳикоя, қисса, қиссаи хурд ва роман махсуб мешаванд. Дар адабиётшиносии муосири тоҷик бештари мулоҳизаҳои суҳаншиносон дар бораи қиссаҳои (повестҳо) ин адиб тазаққур ёфтаанд.

Абдулҳамид Самад фаъолияти нависандагиро аз навиштани ҳикояҳо оғоз намуда, баъд ба таълифи қисса шуруъ намудааст. Дар осораи жанри қисса бартарӣ дошта, бо эҷод ва дастраси хонанда гардидани қиссаҳои «Баъд аз сари падар», «Қосаи давр», «Парронҷакҳо», «Пиёлаи шикаста», «Аспи бобом», «Ҳавои тирамоҳ», «Рӯдапо», «Сарлашкар» дар адабиёти солҳои 70-90-уми тоҷик чун адиби дорои сабку равиҳои эҷодии ба худ хос маълуму маъруф мегардад. Қиссаҳои адиб бо як вижагии хос, камали ҳунар, завқи баланд, баёни андеша вориди насри муосири тоҷик гардидаанд. Муҳаққиқ Муҳаммадҷон Шакурӣ насри солҳои 70-90-ро баҳо дода, навиштааст: «Жанри асосии нависандагони ҷавон ва миёнсол асосан повест буда, муваффақият ва камбудихоҷшон дар ин жанр бештар падидор мешуд» [14, 160].

Нависанда Абдулҳамид Самад агарчи ба адабиёт бо ҳикояҳои нахустин ворид шуда бошад ҳам, маҳз қиссаҳоӣ ӯро ба хонандагон ва ҳаводорони адабиёт муаррифӣ намуда, чун адиби ҷирадаст ва носири камназир шиносонд, яъне, бо он ки нависанда дар тамоми жанрҳои адабӣ

асарҳои чолиб ва мондагор эҷод кардааст, дар миёни осори ӯ повестҳои ба ҳадафи тадқиқи бадеи воқеият, бо ғанои бадеӣ, усул ва сабки ҳунари, ифшоӣ ҳунари нависандагӣ бартарӣ доранд. Як нуктаи дигар мавриди зикр аст, ки даврони Истиқлол ба адиб майдони фароҳи эҷодӣ, баёни мавзуи наву тоза, имкони ибрази ормону андешаҳои миллӣро фароҳам овард.

Дар давраи Истиқлол жанри қисса ва ё повест рушд намуд. Агар дар солҳои 60-80-уми асри ХХ Фазлиддин Муҳаммадиев, Сорбон, Саттор Турсун, Ҷури Кӯҳзод, Муҳиддин Хоҷаев дар навиштани жанри қисса дастоварди бештарро соҳиб шуда бошанд, дар солҳои 90-уми асри ХХ ва аввали садаи ХХI хидмати Абдулҳамид Самад, Сайф Раҳимзоди Афардӣ, Кароматулло Мирзоев, Бароталӣ Абдурахмонов, Ҷонибек Ақобиров, Баҳманёр ва дигарон дар рушду таҳаввули жанри повест назаррас мебошанд. Ин адибон бо таъя аз мактаби нависандагони калонсоли тоҷик қиссаҳои таълиф намуданд, ки чи аз ҷиҳати муҳтаво ва чи аз ҷиҳати шакл дар инкишофи насли муосири тоҷик таъсири мусбат расониданд.

Хусусияти умдатарини повест аз он иборат мебошад, ки дар он тамоми рафти воқеаҳо дар атрофи персонажҳои асосӣ сурат гирифта, шахсият, рӯҳия ва сачияи онҳо дар ҳамин асос ошкор карда мешаванд. Повест сужети маҳдуд дошта, миқдори персонажҳо ва воқеаҳо низ дар он маҳдуд мебошад. Аммо ин чунин маъно надорад, ки чараҳои ҳодиса нигоҳ дошта мешавад ва мақсад комилан намегардад. Баръакс, дар повестҳои замони нав гоҳе серзамонӣ ва сермақонӣ ба назар расида, фосилаи мақону замон тағйирпазир мегарданд.

Диди Абдулҳамид Самад дар қиссаҳои аз ҷиҳати тасвири чеҳраву шахсиятҳои воқеӣ, ҳодисаву рӯйдодҳои зиндагӣ, офаридани характерҳои ҷудогона, тасвири зоҳирӣ ва ботинии шахсиятҳо ва портрети онҳо як навъ тозагӣ касб мекунад. Диққати нависандаро пеш аз ҳама лаҳзаҳои муайяни зиндагии фард, муносибату рафтор, хулқу аҷиб ва характеру тинати онҳо ҷалб намудааст. Нависанда дар асарҳои мекӯшад, ки ба масъалаҳои мубрами замон ва ҷомеа ба назари таҳқиқ нигарад.

Яке аз қиссаҳои Абдулҳамид Самад «Парронҷакҳо» мебошад, ки аз мавзуи ғояи ин асар маълум мегардад, ки муаллиф дар тақомути офариниши асарҳои тарбиявӣ-ахлоқӣ, андешамандонаву андарзӣ ва панду насиҳатӣ буда, ба воситаи образҳои бадеӣ ва задуҳӯрдҳои зиндагӣ андешаҳои бораи воқеаҳои ҳаёт, одаму одамият тасвир ва баён кардани мешавад.

Ба ҳунари нависандагии Абдулҳамид Самад муҳаққиқ Соҳиб Табаров баҳои баланд дода, доир ба қиссаи «Парронҷакҳо» ибрази андеша намуда, ин повестро яке аз беҳтарин повестҳо доштааст. Инчунин, гуфтааст, ки А. Самад ба воқеаҳои рӯзмарра диди тоза дошта, асарҳои дар дили хонандагони сершумор ҷо гирифтааст. «Имрӯзҳо дар мавзуи тарбияву ахлоқ, камолоти маънавӣ ва махсусан, одаму одамгарии ҷавонони солҳои охир беҳтарин ҳикояю новеллаҳо ва повести пурқимату дилкаши А. Самадов «Парронҷакҳо» ба вучуд омаданд, ки таъсири онҳо дар роҳи тарбияи ҷавонони имрӯзаю оянда беш аз беш зиёд хоҳад шуд ва онҳо дар дили хонандагони сершумор маскан хоҳанд ёфт» [13, 205].

Ин равияи тару тозае, ки дар насри солҳои 70-80-ум нависанда чи дар повест ва чи дар ҳикояҳои пеш гирифтааст, бо талаботи давр, андешаҳои одамон роҷеъ ба ҳаёти ин замон ва амсоли онҳо ба вуқӯ омадааст. Ҳикояҳои «Ҳазл», «Мурғи дил», «Сипод», «Ғолиб», «Тӯйи сода» ва махсусан, «Зодруз», пеш аз ҳама, инкишоф ёфтагӣ ва аз худ намудани шакли поэтикаи эҷодӣ, маҳорату санъат ва махсусан, хусусиятҳои услубӣ, поэтикӣ ва умдатарину нозуктарини жанрҳои новелла ва ҳикоя дар осори А. Самад шаҳодат медиҳанд. Адиб дар асарҳои зиндадилӣ, ҳазлу мутобиҳои нозукро бо устухонбандии мустаҳкам, асосҳои композитсионии қавӣ ва офариниши образҳои ҷолиби диққат як намудааст. Аз ин ҷост, ки ҳикояҳои ин маҷмуа дар тарзи тасвири бадеӣ аз повести «Паррончакҳо» то андозае фарқ мекунад.

Дар зиндагии ҳаррӯза баъзан одамон ба қор, ба мақсаду маром, ба рӯзгору зиндагӣ ва ба олами шахсии худ ғӯта мезананд. Дар натиҷаи ҳамин дар онҳо ҳодисоте ба вуқӯ меояд, ки қисме аз онҳо аз чигунагии зисту зиндагӣ ва тақдирӣ якдигар, аз ғаму шодӣ, ҳолати рӯҳӣ ва ҷаҳони маънавии ҳамдигар беҳабар мемонанд, гоҳе дигаронро намефаҳманд, ҳатто ҳилофи низоми ҳаёти ҷомеа амал мекунад. Пеш аз ҳама, повести «Паррончакҳо» маҳз ба ҳамин навъ мавзӯҳои рӯзмарраи ҷомеа бахшида шудааст.

Қобили зикр аст, ки Абдулҳамид Самад нависандаи замони худ буда, воқеаву рӯйдодҳои замони худро воқеъбинона тасвир намудааст. Ин нуктаро муҳаққиқ Соҳиб Табаров дар китобаш «Ҳаёт, адабиёт, реализм» чунин ёдоварӣ намудааст: «Воқеаҳо, задухӯрду низоъҳои повест дар рӯзҳои сиё панҷ соли «баъди ҷанги Гирмон», яъне дар соли 1980 – дар даврони мо (Соҳиб Табаров – М.Ф.) ба вуқӯ меоянд. Муаллиф ба воситаи онҳо он ҳақиқатеро, ки дар қору кирдор, таҳсил ва; таътили студентони мактабҳои олии дар рӯзҳои мо содир гардидаанд, воқеию конкретӣ ба қалами тасвир ва таҳлил гирифтааст» [13, 197].

Дуруст аст, ки то повести «Паррончакҳо» дар ин мавзӯ дар адабиёти муосирӣ тоҷик асарҳои Ф. Ансорӣ «Имтиҳон», Сорбон «Панҷ сол» ва ғайраҳо ба вуҷуд омада буданд, ки ҳар кадоме лавҳаву лаҳзаҳои тарзи зиндагиро таътили донишҷӯёро дар солҳои панҷоҳум-шастум дар бар гирифтаанд. Масалан, агар Ф. Ансорӣ баъзе лавҳаҳои зиндагии донишҷӯёни муассисаҳои олиро гоҳе бо равияву усули драмавӣ ва гоҳе шакли мелодрамавӣ ба қалами тасвир гирифта бошад, Сорбон ҳар он чизеро, ки дар муддати панҷ соли таҳсилаш дар донишгоҳ дида ва ё шунидааст, ба таври нусхабардорона мувофиқи завқи бадеӣ-субъективии худ ба хонандагон нақл кардааст.

Дар повести «Паррончакҳо»-и Абдулҳамид Самад мушоҳидаҳои нозук, ҳолатҳои гуногуни психологӣ, андешаҳои амиқи нависанда доир ба ҳаёти ҷавонон бештар ҷамъбасти бадеӣ пайдо кардаанд. Мавриди зикр аст, ки афзоиши маҳорати эҷодии нависандаро дар тарзи образфарӣ, устухонбандӣ, шакл ва поэтикаву услуби эҷодияш дар асоси муносибаташ ба ҳамин мавзӯҳо равшан мушоҳида кардан мумкин аст. Ҳамин тавр, Абдулҳамид Самад на танҳо беш аз беш дар эҷоди образи типҳои бадеӣ,

интихоби мавзӯҳои замон маҳорат пайдо менамояд, балки дар шаклу услуб ва маҳорати эҷодӣ ба навгӯйҳо мекӯшад.

Дар тасвири нависанда махсусан, образҳои муаллими куҳансолу бомулоҳиза Абдукарим-амак ва завҷааш, Насим, Раҳматшоҳ ва дигарон ҳамчун намунаи ибрати хулқу атвори начиб ва хислатҳои баланди одамии ҷолиби диққат мебошанд.

Дар ҷомеаи имрӯза шахсони асиле чун Абдукарим-амак чун шахсони асиле бисёр ҳастанд, ки одамонро аз роҳи ғалат, аз макру фиреб, қаллобӣ, аз зиндагии саҳлу осон ба сӯй меҳнати ҳалолу бошараф ва паси сар кардани ҳама гуна мушкилият дар роҳи зиндагӣ раҳнамун мешавад. А. Самад дар кашф ва инъикоси ин образ ба комёбиҳои адабӣ-эстетикӣ ноил мегардад, ки ба ӯ дар ин кор дар ҷо ҷойи повест равия ва тарзи тасвирҳои ҷолиб ва баъзан услуби баргардиши бадеиро пеш гирифтани нависанда мадад мерасонад. Чунин тарзи тасвир ва услуб задухӯрду низоъҳои ҷолиби диққати чунин персонажҳоро бо ашхоси разил аз як лавҳа то лавҳаи дигари повест пурқувваттар гардондаанд, ки ба воситаи онҳо симои типии ин қаҳрамони нави мусбат – Абдукарим-амак кашф гардидааст. Бино бар ин, образи Абдукарим-амак яке аз ихтирооти намоёни бадеии А. Самад дар повести «Паррончакдо» ба ҳисоб меравад. Гапу гуфтор, хулқу рафтор, амалиёт ва тамоми қору муносибатҳои Абдукарим-амак нишонае аз дороии маънавӣ ва ягонагии суҳану амалаш мебошанд. Бесабаб нест, ки ноқил – Наим, ки ҷияни Абдукарим-амак мебошад, аз ӯ аввалин таълими одаму одамгарӣ ва инсондӯстиро мегирад, хислатҳои неку сиришти пок, кордӯстию покахлоқиро меомӯзад. Дар як лаҳза нависанда Абдукарим-амакро дар муқоиса бо дигарон, аз ҷумла бо Наим, бештар шахси муборизу ғаъол инъикос менамояд. Дар як ҷабҳа пешсафи ҳамаи қорҳои нек мебошад. Гарчанде Наим ба мисли Насим яке аз қаҳрамонони асосии мусбати повест ҳисоб меёбад, аммо дар ҷангу ҷидол, задухӯрд ва низоъҳои зиндагӣ ба мисли Абдукарим-амак ҳоло комилан обутоб наёфтааст ва то ба дараҷаи типӣ барҷастаи мубориз нарасидааст. Наим ҳамчун Насим маҳсули даврони солҳои ҳаштодум аст, ки ин даврон ба хулқу атвор, муомилаву муносибаташон таъсир расондааст, яъне қарахтию беамалии замон ҷигунагии олами маънавии ин гуна қаҳрамонро муайян кардааст. Аммо аз меҳру шафқат ва лаҳзаҳои тасвири самимии нависанда маълум мегардад, ки ҳоло зиндагии Наим дар пеш аст.

Аз ин ҷост, ки А. Самад Наимро бисёр мушоҳидакор ва андешаманд тасвир менамояд. Ӯ ҳама вақт мекӯшад, ки ҷигунагии зиндагӣ ва ба қадом сӯ майл карданро дуруст ва бекаму қосат фаҳмад, дар зиндагии ҷамъиятӣ қаҳрамонию зиштӣ, хубу бад, хайру шарро дарк кунад. Аммо ё ба сабаби ҷавонӣ ё қамқобилиятию беғаъолиятӣ ва махсусан, таъсири манфии муҳити иҷтимоӣ ба моҳияти баъзе ҳодисаҳои ҳаррӯза бо осонӣ сарфаҳм намеравад. Дар натиҷа Наим дар масъалаи баҳо додан ба баъзе воқеаҳо, ин ва ё он саргузашти одамон ва қору кирдори ҳамкурсон, ҳатто баъзан дар масъалаи кӣ ва ҷӣ гуна одам будани қаҳрамони асосӣ – Насим ба саҳву хато роҳ медиҳад. «Ба сабаби он ки Наим на танҳо қаҳрамони асосӣ, балки ба замми

он ноқил аст ва ҳамаи задухӯрд ва низоъҳои воқеаҳои повест аз рӯйи мушоҳида, баҳо, фаҳмиш ва ҳатто «хукми» ӯ инъикос меёбанд ва ҳал мегарданд, нависандаро лозим буд, ки ин образро то андозае бештар ба майдони амалиёт ва мубориза дарорад» [13, 180] – навиштааст, адабиётшинос Соҳиб Табаров.

Қаҳрамони дигари повести «Паррончакҳо» Насим Аммаров образи ниҳоят ҷолиби диққати ҷавонони солҳои ҳаштодум мебошад ва меҳру муҳаббати ҷи қаҳрамонони мусбат ва ҷи хонандагон ба ӯст. Насим дар байни ҳамкурсонаш хоксортарини хоксорхост, ки ин хислати неки ӯро дар қору амалиёташ (дар хондану қор), дар муомилаву рафтораш бо дигарон (бо муаллимони хубу бад, донову ҷохил, донишманду камсавод, бо рафиқони ҳақиқию самимӣ ва макқору қалбақӣ), дар шишту хезаш (дар ҷойи аз ҳама ақиб дар синф ништастан, худро дар ҳама ҷо ва ҷойҳои намоён дур гирифтаниш), дар муҳокимаву мулоҳизаҳоиаш, дар ҳақиқатҷӯиаш, барои исботи ҳаққу ноҳақ, баҳри ҳақиқат дар ҳар соҳаи зиндагӣ ва дар ҳама ҷо аз мубориза бурданаш ва дар дигар қору қирдор ва амалиёташ мушоҳида қардан мумкин аст. Насим дар назари мо он типӣ ҷавонони асил аст, ки дар як ҷавон, алалхусус талабагону донишҷӯён, бояд аз қору қирдори ӯ таълим гиранд ва ибрат омӯзанд.

Дар тасвири бадеии нависанда, Насим ҳамчун яке аз типҳои ғоявии ҷавонони ҷомеаи диҷӯзу имрӯзи мо ба назар мерасад. Бояд зикр намуд, ки ҳар адиб бояд дар талошу ҷадали офариниши образи ҷунин типҳои ҷавонон дар адабиёти муосир бошад, ки А. Самад дар повести худ ҷунин образи идеалиро офарида тавонистааст. Ба андешаи муҳаққиқ А. Набавӣ, Абдулҳамид Самад аз нависандагонест, ки ба ҳақиқати ҳаёт, инсонӣ асил, покният, одилу бурдбор ва босабру таҳаммул эътиқоди махсус дорад: «... табиати диҷраш (Абдулҳамид Самад – М.Ф.), таърихи он, урфу расми ӯро дӯст медорад, хуб медонад, бо самимияти том ба тасвир мекашад ва ҳамеша дар талоши тарбияи инсонӣ худшинохта, ватандӯсту миллатпараст ва инсонияташ баланд мебошад. Ин ниҳатҳои олий ӯро ба мақсадҳои наҷиб ва қомебиҳои олий хоҳад расонд» [5, с.180].

Ҳамин тавр, аз таҳқиқи қиссаи «Паррончакҳо» ба хулосае омадан мумкин аст, ки А. Самад ба тасвири психологӣ, инъикоси руҳия ва андешаҳои қаҳрамонон, ба кашфи олами ботинию маънавии персонажҳо завқи қалон зоҳир менамояд. Дар айни замон ӯ ҷигунагии олами маънавий ва руҳии қаҳрамонони асарро бо масъалаҳои тарбиявӣ ахлоқӣ мепайвандад ва барои барҷаста баромадани хислатҳои фардӣ ин ва ё он персонаж аз ҳикмату андарзҳо, зарбулмасалу мақолҳо ҳамчун аз аслиҳаи хуби тарбияву ахлоқ моҳирона истифода мебарад.

КИТОБНОМА

1. Акбаров, Ю. Ҷустуҷӯҳои эҷодӣ ва ахлоқӣ / Ю Ақобиров. – Душанбе: Адиб, 1990. – 240 с.
2. Бақозода, Ҷ. Абдулҳамиди Самад ва инқишофи ҳикоя / Ҷ. Бақозода. – Душанбе: Эҷод, 2007. – 152 с.

3. Бақозода, Ҷ. Чустуҷӯҳои эҷодӣ дар насри тоҷик / Ҷ. Бақозода. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 144 с.
4. Мусулмониён, Р. Назарияи адабиёт / Р. Мусулмониён. – Душанбе: Маориф, 1990. – 334 с.
5. Набавӣ, А. Пояи устувори одамият / А. Набавӣ // Чусторҳо ва ибтикорот дар наср. Маҷмуаи мақолаҳо. – Душанбе: Адиб, 2009. - С. 170-185.
6. Самад, А. Баъд аз сари падар: Повест ва ҳикояҳо / А. Самад. – Душанбе: Маориф, 1982. – 110 с.
7. Самад, А. Паррончакҳо: Повест ва ҳикояҳо / А. Самад. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 192 с.
8. Самад, А. Пиёлаи шикаста: Ҳикояҳо / А. Самад. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 160 с.
9. Самад, А. Шохи чанор: Ҳикояҳо / А. Самад. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 128 с.
10. Саъдуллоев, А. Хосияти адабиёт / А. Саъдуллоев. – Душанбе: Адиб, 2000. – 256 с.
11. Сайфуллоев, А. Ҷону чаҳони наср / А. Саъдуллоев. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 538 с.
12. Табаров, С. Устой насибатон бод / С. Табаров // Садои Шарқ. – 2017. – №1. – С. 20-24.
13. Табаров, С. Ҳаёт, адабиёт, реализм. Китоби 5 / С. Табаров. – Душанбе: Адиб, 1989. – 205 с.
14. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Инкишофи жанрҳо (ҷилди 4). Душанбе, 1980. – 380 с.
15. Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 456 с.

ВИЖАГИҲОИ МАВЗУИЮ ЖАНРИИ ҚИССАИ «ПАРРОНЧАКҲО»-И АБДУЛҲАМИД САМАД

Дар мақола вижагиҳои мавзуию жанрии қиссаи «Паррончакҳо»-и Абдулҳамид Самад мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Диди Абдулҳамид Самад дар қиссаҳояш аз ҷиҳати тасвири чехраву шахсиятҳои воқеӣ, ходисаву рӯйдодҳои зиндагӣ, офаридани характерҳои ҷудоғона, тасвири зоҳирӣ ва ботинии шахсиятҳо ва портрети онҳо як навъ тозагие касб мекунад.

Аз таҳқиқи қиссаи «Паррончакҳо» ба хулосае омадан мумкин аст, ки А. Самад ба тасвири психологӣ, инъикоси руҳия ва андешаҳои қаҳрамонон, ба кашфи олами ботинию маънавии персонажҳо завқи калон зоҳир менамояд. Дар айни замон ӯ чигунагии олами маънавӣ ва руҳии қаҳрамонони асарро бо масъалаҳои тарбиявӣ ахлоқӣ мепайвандад ва барои барҷаста баромадани хислатҳои фардӣ ин ва ё он персонаж аз ҳикмату андарзҳо, зарбулмасалу мақолҳо ҳамчун аз аслиҳои хуби тарбияи ахлоқ моҳирона истифода мебарад.

Калидвожаҳо: Абдулхамид Самад, нависанда, осор, қисса, жанр, насри муосир, рӯйдодҳои зиндагӣ, образ.

ТЕМАТИЧЕСКАЯ И ЖАНРОВАЯ ОСОБЕННОСТИ РАССКАЗА АБДУЛХАМИДА САМАДА «ОПЕРИВШИЕСЯ ПТЕНЦЫ»

В статье рассматриваются особенности темы и жанра рассказа Абдулхамид Самата «Оперившиеся птенцы». Видение Абдулхамид Самата в его рассказах с точки зрения изображения реальных лиц и личностей, событий жизни, создания отдельных характеров внешнего и внутреннего описание личностей и их портретов пропитаны новизной.

Рассмотрен анализ повести «Оперившиеся птенцы» позволяет сделать вывод, что у А. Самата большой вкус к психологическому описанию, отражению настроения и мыслей героев, к раскрытию внутреннего и духа мира героев. В то же время он связывает характер духа и духовного мира героев произведения с воспитательно-нравственными вопросами и умело использует изречения и нравочения пословицы и поговорки в качестве необходимого орудия воспитания и морали для выделения индивидуальных особенностей того или иного персонажа.

Ключевые слова: Абдулхамид Самад, писатель, произведения, рассказ, жанр, современная проза, образ.

THEMATIC AND GENRE FEATURES OF ABDULHAMID SAMAD'S STORY «FLEDGED CHICKS»

The article examines the thematic and genre features of the Abdulhamid Samad's story «Fledged Chicks». There was researched Abdulhamid Samad's vision in his stories from the depicting of the real persons and personalities, life events, creating individual characters, external and internal, descriptions of personalities and their portraits point of view.

A careful analysis of the story «Fledged Chicks» allows us to conclude that A. Samad has a great taste for psychological description, reflection of the mood and thoughts of the characters, for revealing the inner and spirit of the characters' world. At the same time, he connects the character of the spirit and spiritual world of the heroes of the work with educational and moral issues and skillfully uses sayings and moral teachings, proverbs and sayings as a necessary tool of education and morality to highlight the individual characteristics of a particular character.

Key words: Abdulhamid Samad, writer, works, story, genre, modern prose, image.

Маълумот дар бораи муаллиф: Махмадуллоева Фазила Саъдуллоевна – докторанти PhD шуъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Суроға: Тоҷикистон, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел.: (+992) 904540033.

Сведения об авторе: Махмадуллоева Фазила Садуллоевна, докторант PhD отдел современной литературы Института языка и литературы им. Рудаки НАНТ. Адрес: Таджикистан, 734025, г. Душанбе, просп. Рудаки, 21. Тел.: (+992) 904540033.

Information about the author: Mahmaddulloeva Fazila Sadulloeva – doctor PhD at the Modern literature department of the Institute of Language and Literature named after Rudaki NAST. Address: Tajikistan, 734025, Dushanbe, st. Rudaki, 21. Tel.: (+992) 904540033.

**ПАЖҶҶҶИШИ РҶЗГОР ВА ОСОРИ МИРОБИД САЙИДОИ НАСАФӢ
АЗ ЧОНИБИ АБДУЛҶАНӢ МИРЗОЕВ**

Хушрӯз Рабиқов

**Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улуғзода**

Адабиёти классикии тоҷикии форсӣ дар асрҳои XVI – XIX, ки нисбатан бо баъзе масоили сиёсии замон дар ҳоли рукуду таназзул аз ҷониби донишмандон ёд мешавад, адибонеро рӯйи кор овард, ки як дараҷа аз нигоҳи таҳқиқи ҳамаҷониба дур мондаанд. Гарчанде ки адибони ин давра тавассути осори хеш дар пешбурди он саҳм гузоштаанд, аммо мероси аз худ боқи гузошташон ба тарзи комил шинохта нашудааст.

Миробид Сайидои Насафӣ аз зумраи барҷастатарин намоёндагони адабиёти асрҳои XVII – XVIII буда, бо офаридаҳои баландмазмунӣ хеш миёни дигар шоирони адабиёт мавқеи намоёнро соҳиб гардидааст. Ашъори ба мерос гузоштаи шоир, ки борҳо дар Тоҷикистону Эрон рӯйи ҷоп омадааст, аз ҷониби муҳаққиқони соҳаи адабиётшиносӣ мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст, ки то андозае Сайидо ва шеърӣ ӯ барои аҳли завқ шинохта шудааст.

Сарфи назар аз он ки дар тазкираҳои Малехои Самарқандӣ, Муҳаммадамину Бухорӣ ва Муҳтарами Бухорӣ аз Сайидо зикр меравад, дар замони Шӯравӣ С. Айнӣ осори Сайидоро ба хонандаи худ шинос менамояд. Сипас, солҳои 40-уми асри гузашта донишмандони ватанию хориҷӣ ба мисли Холиқ Мирзозода, Шарифҷон Ҳусейнзода ва Г. В. Птитсин роҷеъ ба рӯзгору осори Сайидои Насафӣ мақолаҳои таҳқиқӣ навиштаанд.

Бояд гуфт, ки бузургтарин қори илмӣ анҷомёфта дар ҳамин масъала соли 1940 аз ҷониби адабиётшиноси фарҳеҷтаи тоҷик, академик Абдулҷанӣ Мирзоев роҳандозӣ мегардад, ки дар натиҷа девони шоир бо пешгуфтори мураттиб таҳия гардида, ба сабабҳои муҳталиф соли 1944 рӯйи ҷопро мебинад. Бо вучуди он ки нахустин девони таҳиягардида тамоми ашъори шоирро фаро нагирифта буд, дар ҳамон замон қадами устувортаре барои шинохти Сайидову ашъораш маҳсуб мешавад. Инчунин, академик А. Мирзоев таҳқиқоти хешро дар ин самт идома дода, соли 1947 дар заминаи сарчашмаҳои муътамади хаттӣ, ба хусус, аз рӯйи 11 нусхаи девони Сайидои Насафӣ, ки дар китобхонаҳои муҳталифи Иттиҳоди Шӯравӣ ниғаждорӣ мешуданд ва тазкираҳои муътамад, пажӯҳиши сазовори ситоишро таҳти унвони «Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик» ба анҷом мерасонад.

Барои хонандаи имрӯза равшан аст, ки ашъори дилнишину гаронмояи Сайидои Насафӣ аз чандин ҷиҳат қобили таваҷҷуҳ аст. Аз ҷумла, дар он содагии забону услуб, тасвири мавзӯҳои ишқу зебоӣ, панду андарз ва як қатор масъалаҳои иҷтимоӣ, ки баёнғари дарди дили халқ ва орзуву омоли

инсониянд, ба риштаи тасвир кашида шудааст, мавриди диққати хосу ом қарор гирифтааст. Худи шоир низ дар ҷойе калому забонашро ба гунҷаи нашкуфта истиора мекунад ва барои шукуфтан ошиқе чун булбулро меҷӯяд, то бо хонишу хоҳиш ва завқи харидору муштоқ гул кунаду хаворо муаттар гардонад!

Гунчахуспам, Сайидо, умрест дар боғи чаҳон,
Андалебе гар ба сарвақтам расад, гул мекунам [7, 392].

Ин байт агар аз як тараф ба беқадрии суҳан дар замона ишора кунад, аз тарафи дигар ба хунари баланди суҳангустарии шоир далолат мекунад, ки айни муддао фармудааст.

Кашфи ин ганҷи сарпӯш ба осонӣ дастрас нагардидаст. Чунон ки зикр шуд, Абдулғанӣ Мирзоев дар заминаи маъхазҳои муътамад ба таълифи китоби «Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик» даст задааст, ки дар он хасаноти зиёде дида мешавад. Махсусан, дар қисмате, ки муаллиф ба эҷодиёти Сайидо рӯ меорад, пеш аз ҳама, вазъи сиёсӣ фарҳангӣ ва адабии даврро мавриди пажӯҳиши ҳамачониба қарор дода, рӯзгори шоир ва чор масъалаи асосии осори ӯро мавриди баррасӣ қарор медиҳад, ки ба таври зайланд:

- А) Ақидаҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ;
- Б) Назарияҳои тарбиявӣ-ахлоқӣ;
- В) Услуби адабӣ-бадеӣ;
- Г) Забони шоир.

Албатта, бо муайяну мушаххас намудани ин масоил то андозае ҷиғунагии шеърӣ шоир барои хонанда равшан мегардад, ки қобили тавачҷух доништа мешавад.

Абдурахмон Муҳаммад дар «Сайидои Насафӣ ва ҳикмати осори ӯ дар таҳқиқоти академик Абдулғанӣ Мирзоев» ном мақолаи худ перомунӣ масъалаи мавриди назар то ҷое ибрази андеша намудааст, ки дар он бештар пажӯҳиши масоили замони зиндагии Сайидо мавриди тавачҷухи хоса қарор гирифтааст. Мо лозим донистем, ки ин ҷо пажӯҳиши анҷомдодаи А. Мирзоевро, ки ба Сайидошиносӣ оид мебошад, мавриди таҳқиқ қарор диҳем ва эродҳое, ки ба таҳқиқоти ин донишманд аз тарафи пажӯҳишгарони баъдии Сайидо дар Тоҷикистон гирифта шудааст, баррасӣ намоем.

Дар маркази тавачҷух ва қобили ситоиш қарор гирифтани китоби «Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик» аз ҷониби донишмандони соҳа борҳо ёдоварӣ шудааст. Ҳамин буд, ки он соли 1954 ба забони русӣ тарҷума ва ҷоп шуд ва аз рӯйи ин соли 1390 дар Техрон тахти унвони «Ганҷи сарбамухр» ба хатти форсӣ аз ҷоп баромад. Сипас такроран ба ифтихори 400-солагии шоир соли 2018 аз рӯйи охири тахрири худи муаллиф бо пешгуфтор ва саъйю талоши Мирзо Муллоаҳмадов ва Масрур Мирзоев бознашр гардида, пешкаши хонандагон гардид.

Идомадиҳандагони кори А. Мирзоев дар самти Сайидошиносӣ донишмандон Садрӣ Саъдиев, Ҷамшед Шанбезода, Ҷобулқо Додалишоев, Ҷӯрабек Назрӣ, Алии Муҳаммадии Хуросонӣ бо Асрори Раҳмонфарӣ

Сомонӣ ва чанди дигар донишмандони ватанию хоричӣ махсуб мешаванд, ки дар таҳияи девони шоир ва навиштани монографияҳо сахми бориз гузоштаанд. Ногуфта намонад, ки соли 2018 вобаста ба 400-солагии ин шоири мумтоз мақолаҳои таҳқиқотии зиёде навишта шуданд, ки дар маърифат қардани шеърӣ шоир хонандаро қадаме ба сӯи пеш хоҳанд бурд.

Ҷӯрабек Назрӣ, чӣ тавре ки гуфта шуд, перомуни мавзуи осори Сайидо қаламфарсоиҳо қарда, китобе бо номи «Сайидо суҳанвари нодирагуфтор» ро соли 2018 таълиф намудааст. Дар ин таҳқиқот нусхаҳои хаттии девони шоир мавриди тавсиф қарор мегиранд ва ҳамчунин, матни комили «Шахрошӯб»-и Сайидои Насафӣ бори нахуст ба хатти кирилӣ дар ҳамин китоб пешкаши хонандагон мегардад, ки ҷойи ҳасаноти кори эшон низ, асосан, дар ҳамин арзбӣ мегардад.

Инчунин, муаллиф зимни таҳқиқи пажӯҳишгарони пешинаи Сайидо суҳан ронда, дар ҷойҳои алоҳида таҳқиқоти академик Абдулғанӣ Мирзоевро мавриди таҳлил қарор дода, дар чандин ҷой ба гуфтаҳои А. Мирзоев нисбат ба мақолаи навиштаи адабиётшинос Холиқ Мирзозода эрод гирифта, пешниҳод менамояд, ки: «гуфтаҳои мунаққид андеша меҳоҳад» [6, 84] ва он ба-дин тартиб аст:

А) Пеш аз пажӯҳиши А. Мирзоев донишманди муосири ӯ Холиқ Мирзозода дар заминаи девони Сайидо ва «Музоқир-ул-асҳоб»-и Малехои Самарқандӣ, ки муҳимтарин ва муътамадтарин маъхаз доир ба Сайидошиносӣ мебошад, мақолаи таҳқиқотӣ бо номи «Сайидои Насафӣ» менависад, ки он соли 1940 дар китоби «Намунаҳои адабиёти тоҷик» ҷоп мешавад. Мавриди зикр аст, ки устод Садриддин Айнӣ мувофиқи гуфтаи А. Мирзоев ва ҳуди муаллиф (Ҷӯрабек Назрӣ- Р. Х.), хангоми таълифи китоби «Намунаи адабиёти тоҷик» таъкираи мазкурро дар даст надоштааст. Донишманди маъруф Х. Мирзозода дар мақолаи фавқуззикр аз рӯи гуфтаи А. Мирзоев аз чанд ҷиҳат ба саҳлангорӣ рӯ ба рӯ мешавад. Аз ҷумла, А. Мирзоев зикр мекунад, ки «ӯ (Холиқ Мирзозода -Р. Х.) мероси адабии Сайидоро, ки борҳо ба сифати баланд ёд қардааст, аз ҷӣ иборат будани онро зикр намекунад, ҳол ин ки ин тарафи масъала барои хонандае, ки дафъаи аввалин бо эҷодиёти шоире шинос мешавад, ниҳоят дараҷа муҳим доништа мешавад»[2, с. 10]. Мусаллам аст, ки бо ёдоварию бузург хондани шоире, ки ҳанӯз ашъораш ба хонандаи худ дастрас нагардидааст, ҳадди ақал бо овардани намунаи ашъор аз ҳар жанри сурудашуда ва ё худ қадом жанри адабӣ ташкил додани мероси адабии шоирро муайян қардан ба мақолаи Х. Мирзозода қувваи дигаре зам менамуд. Дар ҳоле, ки муаллифи мақола нусхаеро аз ашъори шоир дар ихтиёр доштааст. Пас, дар ин қисмат эроди А. Мирзоев бамаврид баён шудааст. Ва нисбат ба гуфтаи академик А. Мирзоев ақидаи Ҷ. Назрӣ, ки «андеша меҳоҳад» [6, 84] гуфта баён доштааст, наметавон мувофиқ буд.

Б) Нуктаи дигар, ки диққати А. Мирзоевро сӯи худ бурдааст, далоили нодуруст овардани соҳиби мақола (Холиқ Мирзозода Р. Х.) ва илова қардани фикри шахсии худ мебошад. Масалан, зикр меравад, ки: «Шаҳсан ҳуди Сайидо дар ниҳояти камбағалӣ рӯз гузаронида бошад ҳам, то охири

умраш бо феодалҳо сулҳ накардааст.» [5, 175]. Ин ҷумларо А. Мирзоев мавриди таҳқиқ қарор медиҳад ва ба банди 5 мисраи мухаммасае, ки ҳамчун далел бар байти охири он Х. Мирзозода таъя мекунад, он ду мисраъро А. Мирзоев аз Урфии Шерозӣ медонад, яъне он мухаммас мухаммаси озод набуда, балки тазмин будааст.

Меравам имрӯз, то майхонаро маҳшар кунам,
Шишаву паймонаро хоки сияҳ бар сар кунам,
Ман на онам илтиҷо бо соқию соғар кунам,
Гар бимирам кай лаби ҳиммат ба миннат тар кунам,
Хизр агар оби ҳаёт аз чоми Искандар диҳад [5, 175].

Агар, воқеан, Х. Мирзозода ба ҳамин байти охир таъя карда бошад, пас дар ин маврид низ метавон ба гуфтаи академик А. Мирзоев мувофиқ буд.

В) Холиқ Мирзозода перомунӣ соли таваллуду вафоти шоир суҳан ронда, танҳо дар заминаи таҳмини худ гуфтааст, ки: «...дар замони ҳукмронии Абдулазиз ва Абдуллоҳон дар шаҳрҳои Самарқанду Бухоро, Шаҳрисабз ва Хучанди собиқ умр гузаронида, то солҳои 1679 зиндагӣ кардааст» [5, с. 177]. Дар ин асно А. Мирзоев мутобиқи далелҳои таърихӣ ишора мекунад, ки: «Абдуллоҳони Шайбонӣ аз солҳои 1559 аз вақти аз тарафи Абдуллоҳон забт карда шудани Тошканд ва қушта шудани Султон Наврӯзахмад ва ба сари ҳукумат нишонидани падараш сар шуда, то соли 1598 давом мекунад, давраи ҳукмронии Абдулазизхони Аштархонӣ бошад, солҳои 1645 – 1680-ро фаро мегирад, ки ин муддат 120 солро ташкил медиҳад» [2, 11]. Яъне ин ҷо низ наметавон ба гуфтаи Х. Мирзозода таъя намуд, зеро 120 сол умр дидани Сайидо аз эҳтимол дур аст. Илова бар ин, агар соли 1679 гуфтаи соли вафоти Сайидоро аз таҳмини Х. Мирзозода нигарем, боз ҳам А. Мирзоев А. собит мекунад, ки қасидаҳои таърихӣ, ки Сайидо дар бораи Субҳонулиҳон ва Убайдуллоҳон навиштааст, ишора ба зиндагӣ кардани шоир дар замони ҳукмронии ин шоҳон мекунад. Боз дар ҷойи дигар Мирзоев зикр мекунад, ки: «У (Холиқ Мирзозода – Р.Х.) таърихи навишта шудани «Баҳориёт»-ро ... бе ҳеч як асос таърихи вафоти шоир мешуморад» [2, 11]. Ва бо ҳамин далел зикр мекунад: «Умуман, Мирзозода дар ин ҷо ба кулӣ хато рафтааст» [2, 11].

Агар ба умқи моҳияти гуфтаҳои мунаққиди мақолаи Х. Мирзозода аҳамият диҳем, равшан мегардад, ки Абдулғанӣ Мирзоев дар асоси далоили муътамад баёни матлаб намудааст, Чунон ки муайян гардид, мунаққид дар ҳар нуктаи эродгирифтаи ҳеш фактеро меорад, ки хонандаи худро аз гуфтаи худ қаноатманд месозад. Пас, бо бовар гуфтан мумкин аст, ки эродҳои муҳаққиқ Қ. Назрӣ нисбат ба гуфтаҳои А. Мирзоев оид ба мақолаи Х. Мирзозода комил нестанд. Инро низ бояд гуфт, ки Қ. Назрӣ хангоми нақди ин нукот танҳо «андеша меҳаҳад» гуфта зикр мекунаду бас ва дар эродҳои ҳеш далеле намеорад.

Дар ҷойи дигаре муаллифи «Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик» зикр мекунад, ки: «Маҳсули адабии Сайидои Насафӣ, ҳамчун дигар шоирони асри XV – XX тоҷик диққати шарқшиносони Европаро то ба ин

гузаштаи наздик ба тарафи худ кашида натавонист. Агарчанде ин шоири бузург дар Осиёи Миёна хеле шуҳрат пайдо карда, шеърҳои ӯ бештар аз ҳамасронаш паҳн шуда буданд, вале мероси адабии вай, ҳамоно ҳамчун ганчи сарпӯш давом карда меомад» [2, 9].

Қўрабек Назрӣ ба моҳияти ин ақида сарфаҳм нарафта, чунин зикр мекунад, ки: «Маҳсули адабии Сайидои Насафӣ ҳамчун дигар шоирони асри XV – XX тоҷик диққати шарқшиносони Европаро то ба ин гузаштаи наздик ба тарафи худ кашида натавонист» [2, 9]. Яъне ба моҳияти каломи Мирзоев фуру нарафта, гуфтаҳои ӯро «андеша меҳоҳад, зеро на ҳама шоирони асрҳои XV – XX дар ғўшаи фаромӯши монда буданд» [6, 43] – гуфта, эрод мегирад.

Нуктаи дигаре, ки Қўрабек Назрӣ оид ба пажӯҳиши анҷомдодаи А. Мирзоев менигарад, тазкираи Мухтарами Бухороӣ мебошад. Ӯ бар ин ақида аст, ки дар тазкираи мазкур перомунӣ Сайидо ва ашъори ӯ ҳарфе намеравад ва Абдулғанӣ Мирзоев дар асари худ инро маъхазе мешуморад, ки атрофи рӯзгору осори Сайидо гуфта шудааст. Мавриди зикри хос аст, ки пештар аз ин соли 1926 Садриддин Айнӣ ҳангоми таълифи «Намунаи адабиёти тоҷик» ин тазкираро истифода карда, чунин гуфтааст: «Таърихи ҳаёту вафоти Сайидо маълум нашуд. Фақат Неъматуллоҳи Мухтарами Бухороӣ Сайидоро Насафӣ навиштааст [1, 133]. Ва ҳамин фикри С. Айниро Қ. Назрӣ дар таҳқиқоти хеш ҷой медиҳад, вале оид ба зикр нарафтани номи Сайидо дар тазкираи мазкур ҳарфе намегӯяд. Ҳол он ки С. Айнӣ пеш аз А. Мирзоев инро гуфта буд.

Мавриди зикр аст, ки дар замони зиндагии Сайидои Насафӣ шоири дигаре Саидмуҳаммади Хокӣ бо таҳаллуси «Сайидо» шеър мегуфтааст, ки ашъорашро котибон сахван бо ашъори Сайидои Насафӣ омехта кардаанд. Ин падида барои аҳли таҳқиқ, махсусан А. Мирзоев як дараҷа мураккабӣ меорад. Сарфи назар аз ин, ӯ шеъри шоирро аз ҷиҳати сабку услуб таҳхис намудааст.

Илова бар ин, боз шоири дигаре бо номи Сайидмуҳаммади Карухӣ бо таҳаллуси «Сайидо» ашъоре сурудааст, ки академик Мирзоев дар «Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик» инро ёдовар мешавад ва маълум аст, ин муҳаққиқро боз ҳам ба мураккабии қор мувоҷеҳ месозад. Ҳамчунин, муаллифи «Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик» ду нусхари, ки нусхаҳои «Д» ва «Ж» номидааст, аз Сайидои Насафӣ намешуморад. Мураттиби «Осори мунтахаб»-и Сайидои Насафӣ дар соли 1977 Қ. Шанбезода низ аз ҷанд ҷиҳат нусхаҳои фавқуззикрро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода, онҳоро аз Сайидои Насафӣ наменонад ва бе ҳеҷ асос каме гуфтаи А. Мирзоевро нодуруст баён медорад: «Академик А. Мирзоев ҳангоми тавсифи нусхаҳои мавҷудаи дастнависи девонҳои Сайидои Насафӣ ҳамин масъаларо дар сари вақт ғўшзад намуда, ду нусхае, ки бо аломатҳои «Д» ва «Ж» қайд карда шудаанд, аз ҷиҳати мазмуну шакл, сабку услуб ва бадеият аз Сайидои Насафӣ буданашро рад карда, аз онҳо Сайидмуҳаммади Карухӣ буданашро?! ишора мекунад ва ин қомилан дуруст аст» [7, 7]. Ҳол он ки Абдулғанӣ Мирзоев зимни таҳлилу тавсифи ин нусхаҳо онҳоро танҳо дар

заминаи тахмин аз Сайидои Хуросонӣ ё Саид Мулло Абдуллои Саидхоқӣ гуфтааст, на Сайидмуҳаммади Карухӣ [2, 90].

Хидмати мост дар пешкаши хонанда намудани намунаи ашъори Сайидои Насафӣ низ, ҳамчунон ки ишора рафт, аз тарафи Абдулғанӣ Мирзоев ба анҷом расонида шудааст. Ў соли 1944 «Девони мунтахаб»-и Сайидоро аз рӯи 11 нусхаи девони шоир тадвин намудааст, ки дар он ашъори баргузидаи Сайидо гирдоварӣ шудааст. Мавридди ба зикр аст, ки дар «Девони мунтахаб» на ҳамаи мероси адабии Сайидои Насафӣ оварда шуда буданд. Вале дар дар айни замон хидмати бузурги А. Мирзоевро бояд ба назар гирифт.

Донишманд Холиқ Мирзозода рочё ба ин китоб дар рӯзномаи «Тоҷикистони сурх» шумораи 188 «Дар бораи «Девони мунтахаб»-и Сайидои Насафӣ» ном мақолаеро ба нашр мерасонад, ки дар он ба кори А. Мирзоев баҳои баланд дода шудааст: «...тартибдиханда дар бораи миқдор ва жанрҳои эҷодиёти Сайидо маълумот медиҳад. Баъд аз ин намунаи гуногуни асарҳо аз рӯи тартиби хубе дода шудааст. Дар қисми намунаи асарҳо бехтарин асарҳои ин шоири халқ ба тарзи интиҳоб дода шудааст» [3, 2]. Ҳамчунин, фикрашро дар самти интиҳоби намунаи ашъори шоир идома дода, чунин гуфтааст: «Қисми намунаи асарҳои Сайидо боз ҳам диққатҷалбкунанда аст. Ба интиҳоби асарҳои шоир тартибдиханда аҳамияти алоҳида додааст ва кӯшиш кардааст, ки намунаи бехтарини ғазалҳо ва маснавиҳоро диҳад ва ба ин қор муваффақ ҳам шудааст [3, 2].

«Аз як тараф қор карда нашудагӣ будани таърихи асри XVII маҳсусан давраи шохони Аштархонӣ, аз тарафи дигар қариб ҳеҷ омӯхта нашудагӣ будани эҷодиёти Сайидо, набудани тарҷумаи ҳоли ҳуди ӯ навиштагӣ ва набудани хотираҳо дар бораи вай қори нависандаи сарсуханро хеле душвор кардааст. Бо вучуди ин, нависандаи сарсухан барои кушодани моҳияти сиёсӣ ва иҷтимоии замони шоир, тарҷимаи ҳол ва ғояи олии асарҳои Сайидо хеле кӯшиш кардааст [3, 2].

Ҳамин тавр, дар мақолаи донишманд Холиқ Мирзозода оид ба Сайидошиносии академик Абдулғанӣ Мирзоев баҳои баланд дода шудааст.

Дар пажӯҳишу таҳқиқи рӯзгору осори Миробид Сайидои Насафӣ ва вазъи сиёсӣ адабии аҳди Аштархонӣ хидмати чандинсолаи донишманди маъруф академик Абдулғанӣ Мирзоев басо назаррас аст. Маҳз талоши ин марди фозил буд, ки таҳқиқи шоирони дар вартаи фаромӯшӣ мондаи адабиёти классик то ҳадди имкон мавриди пажӯҳиши хосса қарор гирифт. Муҳаққиқ дар қори худ бо чиддияти том ва шавқи беандоза ворид шудааст, ки умқи моҳияти қораш ҳақиқатҷӯӣ дар адабиёт дигар чизе буда наметавонад.

Чунон ки дар боло баъзе аз паҳлӯҳои таҳқиқоти А. Мирзоев мавриди таҳлил қарор гирифт, дида шуд, ки муҳаққиқ дар қори худ сухани аз ҳар тараф санҷидашударо овардааст ва бо далелҳои қобили эътимод фикрашро баён доштааст.

Ҳамин тариқ, академик Абдулғанӣ Мирзоев дар пажӯҳиши Сайидо ва замонаш ҳар суханеро мегӯяд, дар заминаи маъхазҳои муътамад

санчида шудааст, зеро тамоми андешаҳои баёнёфта, чи маълумоти нав бошад, чӣ нақди қорҳои анҷомёфта, қуллан ба тарзи қофӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Аз ин рӯ, месазад, бигӯем, ки академик Абдулғанӣ Мирзоев бузургтарин пажӯҳишро дар самти шинохти рӯзгор ва осори Сайидо Насафӣ анҷом додааст, ки дар қулли мамалики форсибабон назир надорад.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, С. Намунаи адабиёти тоҷик. – Душанбе: Адиб, 2010. – 448саҳ.
2. Мирзоев, А. Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик. – Душанбе: Дониш, 2018. – 262 с.
3. Мирзозода, Х. Дар бораи «Девони мунтахаб»-и Сайидо Насафӣ / Х. Мирзозода // Тоҷикистони сурх. – 1944. – №188 (4863). – С. 2.
4. Мирзозода, Х. Материалҳо аз таърихи адабиёти тоҷик (асрҳои XVI–XIX ва ибтидои асри XX) / Х. Мирзозода. – Сталинобад, 1950. – 307 с.
5. Мирзозода, Х. ва диг. Намунаҳои адабиёти тоҷик / Х. Мирзозода, Ҷ. Суҳайлӣ, Ҷ. Иқромӣ, К. Лутфуллоева, Бузургзода. – Сталинобад, 1940. – 602 с.
6. Назриев, Ҷ. Сайидо суҳанвари нодирағуфтор Ҷ. Назриев. – Душанбе: Дониш, 2018. – 187 с.
7. Насафӣ, С. Асарҳои мунтахаб / С. Насафӣ. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 702 с.
8. Насафӣ, С. Девон / С. Насафӣ. – Техрон: Алҳудо, 1382 ҳ.ш.
9. Насафӣ, С. Девони мунтахаб / С. Насафӣ. – Сталинобад, 1944.
10. Насафӣ, С. Қуллиёт / Сайидо Насафӣ. Таҳияи матн бо муқаддима ва шарҳи луғоту тавзеҳоти Алии Муҳаммадии Хуросонӣ ва Асрори Раҳмонфарӣ Сомонӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2022. – 584 с.
11. Рачабов, А. Миробид Сайидо Насафӣ ва таҳаввулотӣ фарҳангию адабиӣ Моваоуннаҳр (Маҷмуи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ). – Душанбе: Дониш, 2018. – 660 с.
12. Самарқандӣ, М. Музоқир-ул-асҳоб. – Душанбе, 1385 ҳ.ш. – 690 с.
13. Саъдиев, С. Адабиёти тоҷик дар асри XVII. – Душанбе: Дониш, 1985. – 268 с.
14. Ҳодизода, Р., Каримов, У., Саъдиев, С. Адабиёти тоҷик дар асрҳои XVI – XIX ва ибтидои асри XX. – Душанбе: Маориф, 1988. – 416 саҳ.
15. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 3. – Душанбе, 2004.
16. Энциклопедияи советии тоҷик, ҷ. 6. – Душанбе, 1986.

ПАҶӮӢШИ РӮЗГОР ВА ОСОРИ МИРОБИД САЙИДОИ НАСАФӢ АЗ ҶОНИБИ АБДУЛӢАНИ МИРЗОЕВ

Муҳаққиқ ва адабиётшиноси фарҳангӣ тоҷик академик Абдулғанӣ Мирзоев, ки дар омӯзишу пажӯҳиши замонҳои мухталифи адабиёт ва рӯзгору осори иддае аз шоирони сутурги адабиёти классик рӯ оварда, рисолаву мақолаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ навишта, дар таҳияи матни девони

бархе аз шоирон даст дошт, ки дар ин миён шинохти шоири соҳибмактаби тоҷик Миробид Сайидои Насафӣ аз ҷониби ин донишманд муҳассаноти зиёде дорад.

Мақола роҷеъ ба пажӯҳиши рӯзгор ва осори Сайидои Насафӣ аз ҷониби академик Абдулғанӣ Мирзоев баҳс мекунад ва дар он то чӣ андоза комёб гардидани Мирзоевро дар роҳи таҳқиқ дар миёни пажӯҳишгарони ашъори Сайидо муайяну мушаххас месозад.

Калидвожаҳо: Миробид Сайидои Насафӣ, Абдулғанӣ Мирзоев, муҳаққиқ, таҳқиқ, пажӯҳиш, шоир, ашъор, осор, шеър.

ИССЛЕДОВАНИЕ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА МИРОБИДА САЙИДО НАСАФИ СО СТОРОНЫ АБДУЛГАНИ МИРЗОЕВА

Изучение литературоведов в изучении поэтов и писателей классической литературы позволяет сделать сокровищницу литературы доступной для тех, кто интересуется этой областью.

Академик Абдулгани Мирзоев, известный таджикский исследователь и литературовед, изучавший разные периоды литературы, жизнь и творчество некоторых поэтов-классиков, писавший трактаты и научные статьи, принимавший участие в разработке богослужебных текстов некоторых поэтов. Таким образом он начал исследовать поэта таджикской школы Миробиды Сайидо Насафи. В статье рассматривается исследование жизни и творчества Сайидо Насафи академика Абдулгани Мирзоева и его успешность. Мирзоева на пути исследований среди исследователей поэзии Сайидо.

Ключевые слова: Миробид Сайидо Насафи, Абдулгани Мирзоев, исследователь, исследовать, исследователь, поэт, поэма, произведения, поэзия.

THE STUDY OF LIFE AND CREATIVITY OF MIROBID SAYIDO NASAFI BY ABDULGANI MIRZOEV

The researchers of literary scholars in the study of poets and writers of classical literature makes a treasure trove of literature accessible to those who is interested in this field.

Academic Abdulgani Mirzoev, a well-known Tajik researcher and literary critic, who studied different periods of literature, the life and work of some classical poets, wrote treatises and scientific articles, and took part in the development of liturgical texts of some poets. Thus, he began to study the poet of the Tajik school Mirobid Sayido Nasafi. The article discusses the study of the life and work of Sayyid Nasafi academician Abdulgani Mirzoev and its success. Mirzoeva on the path of research among researchers of Sayido's poetry.

Keywords: Mirobid Sayyido Nasafi, Abdulgani Mirzoev, researcher, explore, researcher, poet, poem, works, poetry.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рабиқов Хушрӯз Муталибович – докторанти (Phd) кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода. Суроға: ш. Душанбе, кӯчаи Фазлиддин Мухаммадиев 17/6. **Тел:** +992929823389; **Email:** khushruz.rabiqov.95@mail.ru

Сведения об авторе: Рабиқов Хушруз Муталибович – докторант (PhD) кафедраи теория и истории литературы Международного университета иностранных языков Таджикистана имени С. Улуғзода Адрес: ш. Душанбе, улица Фазлиддина Мохаммадиева, 17/6. Телефон: +992929823389; Электронная почта: khushruz.rabiqov.95@mail.ru

Information about the author: Rabikov Khushruz Mutalibovich – doctoral student (PhD) of the Theory and History of Literature department of the International University of Foreign Languages of Tajikistan named after S. Ulugzoda Address: sh. Dushanbe, Fazliddin Mohammadiev street, 17/6. Phone: +992929823389; Email: khushruz.rabiqov.95@mail.ru

**ВИЖАГИҲОИ ҲУНАРИИ ДОСТОНИ «ДОСТАК»-И
ҒАФФОР МИРЗО**

Товус Давлатбекзода
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Адабиёти кӯдак дар Тоҷикистон таърихи начандон тӯлонӣ дошта, умдатан дар асри ХХ ба тақомул расидааст. Маҳз дар ҳамин давра адабиёти кӯдак ба маънои асли ва хирфаии худ ташаккул ёфта, осори арзишманде дар қолаби назму наср ба хонандагони хурдсол пешниҳод гардидааст. Раванди ташаккули адабиёти кӯдак дар ибтидои садаи ХХ бо ташаббусҳои устод Айнӣ оғоз гардида, сипас бо саъю талоши Пайрав, А. Ҳамдӣ, М. Раҳимӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, М. Турсунзода, С. Улуғзода, А. Дехотӣ, Ҷ. Суҳайлӣ, Б. Азизӣ, М. Аминзода, Н. Шерзода, Ҳ. Карим, Р. Ҷалил, Б. Раҳимзода, Ф. Ниёзӣ, П. Толис, А. Шукӯҳӣ, ва дигарон роҳи камолотро паймудааст. Дар марҳалаи баъдии инкишофи адабиёти кӯдак дар Тоҷикистон дар нимаи дувуми асри ХХ адибоне ба сахнаи адабиёт ворид гардиданд, ки ба таври хирфай барои кӯдакон асари бадеӣ эҷод мекарданд, ки дар миёни онҳо осори М. Миршакар, Ғ. Мирзо, А. Шукӯҳӣ, У. Раҷаб, Гулҷеҳра Сулаймонӣ, Н. Бақозода, Н. Розик, ва дигарон назаррас буданд. Маҳз ба воситаи навиштаи онҳо жанрҳои гуногуни асарҳои бачагона — шеър, тарона, достону афсона, суруду марш, чистону кистону тезгӯяк, дoston, повесту ҳикояҳои реалистӣ ва ғайра хеле раванг ёфт.

Дар миёни адибони мазкур навиштаҳои шоир Ғаффор Мирзо низ дар байни хонандагон аз маҳбубияти волое бархурдор ҳастанд. Китоби шеър, достонҳои ӯ «Санговдак», «Баррача рӯяд аз замин», «Чилдухтарон», «Гунчишкак», «Достак», «Шайтони бекалӯшу маҳсӣ», «Афсонаи сесона, се мурғи дари хона», «Гулҳои даста баста», «Аз гаҳвора то майдон», «Як қатра офтоб», «Як даста гул» ва ғ., ғани гардидани ганҷинаи адабиёти кӯдак мусоидат кардааст.

Яке аз асарҳои зебои ин шоир, ки барои кӯдакон сурудааст, достони тамсилии «Достак» аст. Дар адабиёти тоҷикӣ аз қадим тамсил мавриди қорбурди васеъ қарор доштааст. Мо асарҳои зиёде дорем, ки ба ин равиш эҷод шудаанд. Дар ин ҷо танҳо ёд овардан аз «Мушу Гурба»-и Убайди Зоконӣ ва «Баҳориёт»-и Сайиди Насафӣ кофист, ки то имрӯз мавриди алоқаи аҳли завқанд. Дар адабиёти тоҷикии замони шӯравӣ ҳам тамсил дар осори адибони зиёде ба чашм мерасад. Дар ин мақола саъй мешавад, ки ин достони зебо аз нигоҳи сохтор, мазмуну муҳтаво, ҳунари шоирӣ, зебоишиносӣ, истифодаи санъатҳои бадеӣ, забону баён, вазну қофия ва паҳлуҳои дигар мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шавад.

Достони «Достак»-и шоир Ғаффор Мирзо аз 25 банди чормисраи иборат аст ва аз нигоҳи жанр бештар ба афсонаҳои мардумӣ монандӣ дорад. Он мисли аксари афсонаҳои тоҷикӣ, ки бо таъбири «буд набуд, будгор буд» оғоз мешаванд, танҳо бо каме тағйири ин ҷумла шуруъ мешавад:

Буд ё набуд, будгор буд,
Полиз набуд, шудгор буд [6, 3].

Баъди овардани ин ҷумлаи манзум шоир ба баёни достони худ шуруъ мекунад ва аз оғоз ҳушу ёди хонандаву шунавандаро ба шунидани қиссаи ҷолибе ҷалб менамояд. Бояд гуфт, ки шоирри бо завқи кӯдакон ошно оғохон ин корро кардааст, то битавонад мухотаби худро ба шунидани идомаи дoston омода созад. Вақте ки ин кор сурат гирифт, ба баёни дoston шуруъ мекунад:

Дар як замин, дар як замон
Шоҳи халоиқ Мор буд [6, 3].

Баъдан шоир қисса мекунад, ки ин Мор дар миёни ҷонварони олам аз ҳама тавонотар ва бадҳайбату хунхор буд ва фармонбараш Занбӯр буд. Мор рӯзе, ҳангоми фасли баҳор Занбӯрро фармуд, ки «зуд бираву барои ман аз тамоми парандаву чарандаҳо, ҳар чӣ дар дунё ҳаст, ҷошнӣ биёр, то бибинам, ки кадоме ширинтару лазизтар аст». Занбӯр зуд парвоз карду кори худро оғоз намуд; банавбат Ғоз, Гӯсола, Бузғола, Қурбоқа, Говмеш ва пуфаки духтаракеро неш зад. Вай дар хандаке истироҳат дошт, ки ногоҳ Одаме аз пешаш гузашт, аз Одам ҷошнӣ гирифт. Вақте ки Одамро неш зад, ширинияшро дарёфту лаззат бурд ва дубора ба бадани ӯ неши амиқ зад. Одам аз дард дод заду атрофиёро ба имдод даъват намуд. Одам бо Достак, ки дар хонаи ӯ лона дошт, дӯст буд ва ӯ ба фарёдаш расид. Одам ба Достак ишора кард, ки гунаҳкор Занбӯр аст. Занбӯр, ки шодикунон дар парвоз буд, Достак ба ӯ расид ва аз мочаро пурсид. Занбӯр гуфт, ки «барои шох, яъне, Мор аз халқ ҷошнӣ мебарам». Достак худро ба нодонӣ зада, аз ӯ пурсид:

Кӣ аз ҳама ширин будаст?
Қурбоқа ё ки Фохтак?
Занбӯр ханда карду гуфт:
- На ин, на он, на ҳар ду, - гуфт,

Одам худаш дигар будаст,
Аз ҳар чӣ ширинтар будаст [6, 10].

Баъд Занбӯр мегӯяд, ки «Одам аз ҳама ширинтар будаасту мани нодон як умр пашша мехурам, минбаъд танҳо Одамро шикор хоҳам кард». Чун Достак дид, ки ногоҳон забони Занбӯр ҳангоми сухан гуфтани берун шуд, якбора бо думи худ онро бурид. Вақте ки Занбӯр вижвижкунон пеши Мор рафт, Достак «тарҷумон»-и гуфтори ӯ шуд. Ҳангоме ки Мор аз мазаи гӯшти ҷонварон аз Занбӯр пурсон шуд, вай аз дарди забон ва лакнати баён наметавонист ҳарфи худро дуруст ба Мор расонад. Ин ҷо буд, ки чашмаш ба Достак афтод ва мочароро аз ӯ пурсид. Достак бо истифода аз имкону

фурсат масъаларо ба нафъи Одам тобиши дигар дод ва суханони Занбӯрро ба таври дигар «тарҷума» кард:

- Тақсир, гуфто Достак,
- Занбӯри шоҳам гуфтанист,
Ки ҳеч ҷонзоди ҷаҳон
Ширинтар аз Қурбоқа нест [6, 14].

Шоир бо ҳамин андеша дostonро ба анҷом мерасонад, ки гӯё баъди ин ходиса Мор ба сухани Достак бовар кардаву то кунун Қурбоқа мехурад ва гӯё ҳамин некии Достак сабаб шуд, ки одамон ўро дўст доранд ва бо ў дўсти абадӣ гарданд:

Бо ин сабаб аз одамон
Он мор дурӣ дурӣ мекунад.
Аз он замон то ин замон
Қурбоқахӯрӣ мекунад.

Бо ин сабаб аз он замон
Ин дoston машхур шуд.
Ҳам дўстии одамон
Бо Достак пурзӯр шуд [6,14-15].

Акнун дар бораи истифодаи шоир аз фарҳангу забони мардум дар ин дoston мепардозем. Тавре ки дар саропои дoston дида мешавад, корбурди ин унсур дар дostonи мавриди назар хеле ҷашмгир аст. Ёдоварӣ аз устура, истифода аз гӯиши мардумӣ, корбурди таъбиру таркибҳои хоси ин гӯиш ва падидаҳои мисли инҳо забони дostonро ширину дилнишин кардааст. Аз таъбири «буд, набуд, будгор буд, полиз набуд, шудгор буд» - оғози аксари афсонаҳои тоҷикӣ, ки бигзарем, мерасем ба забон ва тарзи баёни мардумӣ дар ин дoston.

Шоир дар ҷое калимаи «зӯр»-ро, ки маънияш «неруву тавон» аст, ба маънии «пурзӯру қавӣ» ба кор бурдааст, ки хоси гӯиши мардум аст:

Мори калони зӯр буд,
Бадҳайбату хунхӯр буд [6, 3].

Ё калимаи «маҳав», ки ба маънии шахси гирифтори бемории сафедпӯстист, дар гӯиши мардум ба маънии «пасту дун» ба кор меравад ва шоир онро дар шеъраш истифода кардааст:

Даррав бирав, зарди маҳав,
Аз баҳри ман ҷошнӣ биёр! [6,4]

Дар ҷои дигар ў вожаи «беғам»-ро, ки дар гуфтори мардум ба маънии «бепарво» ба кор меравад ва таъбири мадумии «як қад паридан»-ро ба кор бурдааст, ки ҳолати қаҳрамонашро равшан нишон медиҳад:

Говмеш беғам мечарид,
Аз неши ў як қад парид [6,6].

Шоир ҳамчунин таркиби «ғам гирифтани»-ро, ки мардум ба маънии «ба ташвиш афтодан» ба кор мебаранд, зебо истифода кардааст ва танҳо ба хотири пур кардани вазни шеър «як ғам гирифт» гуфтааст. Ҳамчунин «дам

гирифтани»-ро ба маънии «истироҳат кардан», ки хоси гӯиши мардумист, ба кор бурдааст:

Занбӯрро як ғам гирифт,
Дар зери хандак дам гирифт [6, 7].

Вай таъбирҳои мардумии «хузур кардан» ва «мазза кардан»-ро, ки дар гуфтори мардум ба маънии «лаззат бурдан» аст, зебо ба кор бурдааст:

Чун неш зад бар одамӣ,
Кард он қадар чонаш хузур,
Вай мазза карду боз зад
Ин дафъа як неши чуқур [6, 7].

Шоир дар ҷои дигар таъбири мардумии «ман мураму»-ро зебо мавриди истифода қарор додааст:

Ҳай-ҳай, мани нодон мураму,
Як умр пашша мехураму! [6, 11]

Дар гӯиши мардум калимаи «шартӣ» истифода мешавад, ки ба маънии «якбораву ногаҳон» аст ва шоир аз он хуб кор гирифтааст:

Ў бо думи қайчии худ
Шартӣ забонашро бурид [6, 12].

Вожаи «тақсир» дар гӯиши мардум бо тағйири маънӣ ба ҷои «ҷаноб» ба кор меравад ва шоир ҳам онро ба ҳамин маънӣ ба кор бурдааст:

- Тақсир, гуфто Достак,
- Занбӯри шоҳам гуфтанист [6, 14].

Мардум ҳангоми савганд хӯрдан ё касеро савганд додан бештар «ба ҳурмати ин...», ба ҳурмати он...» мегӯянд ва шоир ҳам ҳангоми Занбӯрро қасам додани Достак аз ин тарзи баён истифода бурдааст:

Бар ҳурмати ҳафтад Мор,
Нӯги забонатро барор!
Гар рост гӯӣ, баъд аз ин
Ман ҳам кунам Одам шикор [6, 9].

Дар ин дoston ҳамчунин калимаҳои тақлидиовозӣ ба монанди «қарсикунон»-у «қиз-қизкунон»-у «виҷ-виҷкунон» истифода шудаанд, ки ҳолати қаҳрамонро равшантар нишон медиҳанд:

Занбӯр пуффакро газид,
Қарсикунон пуффак қарид.

Қиз-қизкунон, виҷ-виҷкунон
Занбӯр пеши мор рафт [6, 12].

Дар гӯиши мардум феъли «афтадан» ба гунаи «афтидан» ба кор меравад, ки имола аст. Шоир ҳам дар шеъри мавриди назар ҳамин гунаи мардумии ин вожа ба кор бурдааст, дар ҳоле ки метавонист гунаи адабии онро риоят кунад:

Ин вақт сӯи Достак
Афтид ногаҳ чашми мор [6, 13].

Шоир танҳо дар ду маврид аз вожаҳои туркии «ямоқ» ва «чуқур», ки дар гӯиши мардум ба қор мераванд, истифода кардааст:

Чун ҷои неши ӯ дарид,
Аз Гов ямоқи нав харид.

Вай мазза карду боз зад
Ин дафъа як неши чуқур [6, 7].

Дар қанори истифода аз тарзи баёни мардумӣ шоир дар достон аз гунаҳои адабии калимаву таъбирҳо, ки дар гузашта қорбурд доштанд, бамавқеъ қор гирифтааст. Дар мисоли зер вожаи «кӣ» ба маънии «ҳар кас ки» аст, ки намунаашро дар шеъри гузаштаву имрӯзӣ зиёд мебинем:

Рав, неш зан даррандаро,
Чаррандаро, паррандаро,
Кӣ аз ҳама ширинтар аст,
Фардо хабар бинмо маро! [6,4]

Шоир дар ҷои дигар вожаи «шуд»-ро, дар гузашта ба маънии «рафт» низ ба қор мерафт, зебо овардааст:

Чун Достак шуд назди он,
Занбӯрро додаш нишон [6,9].

Дар ин достон аз санъатҳои бадеӣ зиёд истифода шудааст, ки бо овардани ду намуна иқтифо мекунем. Дар мисоли зер шоир бо истифода аз санъати ташбеҳ мазаи пашшаро ба лойи шӯр монанд мекунад:

Ин пашшахӯрӣ, ҷӯраҷон,
Чун лойи шӯрам зад ба ҷон! [6, 11]

Дар ҷои дигар бо киноя Достакро тарҷумон ба қалам медиҳад, ки бояд суҳанони Занбӯрро ба Мор бозгӯ кунад:

Ин Достак чун тарҷумон
Хурсанд аз дунбол рафт [6, 12].

Достони тамсилии «Достак» дар вазни «Мустафъилун мустафъилун» суруда шуда, дар баҳри раҷаз аст. Қофияи бандҳои он якдаст нест, балки чанд шакл дорад. Шоир бо иқтизои зарурат дар бандҳои ҷудогона қофияхоро тағйир додааст. Ин равиш аз тозақориҳои шоир Ғаффор Мирзо аст, ки дар шеъри худ ворид кардааст.

Мисол барои қофияи ааба:

Буд ё набуд, будгор буд,
Полиз набуд, шудгор буд.
Дар як замин, дар як замон
Шоҳи халоиқ Мор буд.

Қофияи абаб:
Бо ин сабаб аз он замон
Ин Достак машҳур шуд.

Ҳам дӯстии одамон
Бо Достак пурзӯр шуд.

Қофияи абвб:
Занбӯрро дарёб кард:
- Чӣ мешитобӣ, додарам?
Занбӯр гуфто: - Баҳри шох
Аз халқ чошнӣ мебарам.

Қофияи аабб:
Ҳай- ҳай, мани нодон мурам,
Як умр пашша мехурам!
Ин пашшахӯрӣ, чӯрачон,
Чун лойи шӯрам зад ба чон! [6, 9]

Шоир дар чанд маврид ба сабаби тангии чаҳорчӯби вазн калимаи «ширин»-ро ба ҷои «ширинтар» ба қор бурдааст:
- Кӣ аз ҳама ширин будааст?
Қурбоқа ё ки Фохтак? [6, 14].

Вақте ки мепурсид Мор:
Кӣ аз ҳама ширин будааст? [6, 13]
Аммо дар мавридҳои дигар, ки вазн имкон додааст, шакли дурусти он – «ширинтар»-ро риоя кардааст:
Одам худаш дигар будааст,
Аз ҳар чӣ ширинтар будааст [6,10].

Ки ҳеч ҷонзоди ҷаҳон
Ширинтар аз қурбоқа нест!... [6, 14]
Ҳамчунин дар байти зер ба ҷои «ба додаш расид» шоир ба сабаби тангии қолаби вазн «додаш расид» гуфтааст:
То Достак додаш расид,
Зуд ӯ ба фарёдаш расид [6, 8].

Бо ин баррасии нисбатан кӯтоҳ метавон гуфт, ки достони «Достак»-и шоир Ғаффор Мирзо яке аз асарҳои зебову хушоҳангу дилнишин аст, ки барои кӯдакон эҷод шудааст. Вазни он содаву гӯшнавоз аст буда, барои парвариши завқи бадеии кӯдакон мусоидат мекунад. Аз ҳамин ҷиҳат достони мазкур солҳои дароз ҷузъи барномаҳои таълимии мактабҳо буда, барои тарбияи насли наврас хидмат хоҳад кард. Саҳми Ғаффор Мирзо ва ашъори офаридааш дар тарбияи завқи зебоишиносии кӯдакон хеле назаррас аст. Дар ин самт достони «Достак» метавонад намунаи беҳтарин бошад, ки шавқу завқи кӯдаконро ба хондану шунидани афсонаву ривоят бедор карда, онҳоро ба роҳи дурусту рост хидоят менамояд.

КИТОБНОМА

1. Алиева, Н. Аз нигоҳи бачагон / Н. Алиева // Маориф ва маданият. – 1979. – 27 ноябр.
2. Амонов, Р. Адабиёт ва бачаҳо / Р. Амонов. – Душанбе: Адиб, 1981. – 224 с.
3. Амонов, Р. Адабиёти бачагона // Таърихи адабиёти советии тоҷик. – Ҷ. 6 (қ.1) / Р. Амонов. – Душанбе: Дониш, 1982. – 347 с.
4. Амонов, Р. Таърихи адабиёти советии тоҷик / Р. Амонов. – Душанбе: Дониш, 1982. – Ҷ. 6. – С. 5-46.
5. Зехнӣ, Т. Санъати сухан / Т. Зехнӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 400 с.
6. Мирзо, Ф. Достак (Достак) / Ф. Мирзо. – Душанбе: Адабиёти бачагон, 2019. – 16 с.
7. Мирзо, Ф. Як қатра офтоб / Ф. Мирзо. – Душанбе: Маориф, 1965. – 46 с.
8. Раҳмонов, Ш. Асарҳои бачагонаи шоир / Ш. Раҳмонов // Тоҷикистони советӣ. – 1971. – 7 январ.
9. Саидзода, С. Баҳори Ғаффор дар кӯчаи Гулназар / С. Саидзода // Ҷумҳурият. – 2013. – 14 ноябри соли 2013. – № 149 (22 286).
10. Самад, А. Сарояндаи шеърӣ зиндагӣ (Ба ифтихори 80-солагии Шоири халқии Тоҷикистон Ғаффор Мирзо) / А. Самад // Адабиёт ва санъат. – 2009. – 8 январ. – №2 (1453). – С. 3-14.
11. Юсупов, С. Шоир бо тақдири шикаста ва гурури шоиста / С. Юсупов // Минбари халқ. – 2015. – 29 апрел. – №18 (199).
12. Тазкираи адабиёти бачагон. – Ҷ. 1. – Душанбе, 1979. – С. 138-139.

**ВИЖАГИХОИ ҲУНАРИИ ДОСТОНИ
«ДОСТАК»-И ҒАФФОР МИРЗО**

Шеърӣ бачагонаи тоҷик дар парвариши завқи зебоишинохтӣ, баланд бардоштани ҳисси кучковӣ, таквияти фикрронӣ ва тарбияи ахлоқии кӯдакон нақши арзандае ба ҷо гузоштааст. Ғаффор Мирзо аз ҷумлаи шоирони пешқадами нимаи дувуми асри XX аст, ки дар радифи дигар осораш барои бачаҳо низ ашъори тозаву ҷолиб эҷод кардааст. Дар ин мақола саъй мешавад, ки достони зебои «Достак» аз нигоҳи сохтор, мазмуну мухтаво, ҳунари шоирӣ, зебоишиносӣ, истифодаи санъатҳои бадеӣ, забону баён, вазну қофия ва пахлуҳои дигар мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шавад. «Достак» як достони тамсилӣ буда, шоир бо илҳом аз адабиёти шифоҳии халқ як афсонаи халқиро дар шакли нав ба риштаи назм кашидааст.

Таҳқиқи ҷанбаҳои эстетикӣ ва тарбиявӣ шеърҳои бачагонаи Ғаффор Мирзо барои таквияти илми адабиётшиносӣ ва шинохти бештари адабиёти бачагонаи тоҷик мусоидат хоҳад кард.

Калидвожаҳо: Гаффор Мирзо, адабиёти кӯдак, достони тамсилӣ, сохтори дoston, забону баён, зебошиносӣ, хунари шоирӣ, адабиёт ва бачаҳо, адабиёти шифохӣ.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЭМЫ ГАФФАРА МИРЗО «ДОСТАК»

Таджикская детская поэзия сыграла значительную роль в воспитании у детей вкуса к прекрасному, любознательности и нравственности. Гаффор Мирзо – один из известных поэтов второй половины XX века, в творчестве которого заметное место занимают также стихи для детей.

В данной статье предпринята попытка проанализировать рассказ «Достак» с точки зрения структуры, содержания, поэтического искусства, использования художественных приемов, языка и выразительности, веса, рифмы и других аспектов.

«Достак» — аллегорический рассказ, основанный на фольклорном сюжете. Отмечено, что поэма написана в стиле «Шеъри нав» (новый стих).

Изучение эстетических и воспитательных аспектов детских стихов Гаффора Мирзо способствует развитию исследований в области детской литературы.

Ключевые слова: Гаффар Мирзо, детская литература, аллегорическая поэма, структура поэмы, язык и выражение, эстетика, поэтическое искусство, литература и дети, устная литература.

ARTISTIC FEATURES OF GAFFAR MIRZO'S POEM «DOSTAK»

Tajik children's poetry played a significant role in nurturing children's taste for beauty, curiosity and morality. Gaffor Mirzo is one of the famous poets of the second half of the 20th century, whose poems for children also occupy a prominent place in the literature.

This article attempts to analyze the poem «Dostak» from the structure, content, poetic art, use of artistic techniques, language and expressiveness, weight, rhyme point of views.

«Dostak» is an allegorical story based on a folklore plot. It is noted that the poem is written in the style of «She'ri Nav» (new verse).

The study of aesthetic and educational aspects of children's poems by Gaffor Mirzo contributes to the development of research in the field of children's literature.

Key words: Gaffor Mirzo, children's literature, allegorical poem, poem structure, language and expression, aesthetics, poetic art, literature and children, oral literature.

Маълумот дар бораи муаллиф: Товус Давлатбекзода – докторанти (PhD)-и шӯъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, (+992) 901311400.

Сведения об авторе: Товус Давлатбекзода – докторант (PhD) отдела современной литературы Института языка и литературы имени А.Рудаки АМИТ, (+992) 901311400 .

Information about the author: Tovus Davlatbekzoda – doctoral student (PhD) in the Department of Modern Literature at the Rudaki Institute of Language and Literature АМИТ, (+992) 901311400.

СОХТ ВА МАЗМУНИ НОМАҲОИ АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

Шокир Шеров
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ яке аз дурахшонтарин чехраҳои адабиёти форс-тоҷик буда, бо унвони «Хотиматушшуаро» мушарраф гардидааст. Ҷомӣ дар таърихи адабиёт ба дараҷае шуҳрат дорад, ки афкори илмию сиёсӣ, фалсафию ахлоқӣ, тасаввуфию ирфонии халқҳои форсу тоҷикро бидуни шахсият ва осори гаронбаҳои ин чехраи бузурги адабӣ тасаввур кардан душвор аст.

Як қисми мероси адабии Ҷомиро «Руқабот»-и ӯ ташкил медиҳад, ки бо номҳои «Рисолаи руқабот», «Рисолаи муншаот», «Мактубот», «Муншаот» низ машҳуру маълуманд. Ин рисола бо номҳои «Руқабот», «Иншои Ҷомӣ» ва «Девони расоил» низ ёд мешавад. Дар Коёнпури Ҳиндустон ба номи «Иншои Ҷомӣ» ба ҷоп расидааст [12, 15].

Агар ба таърихи нома ва номанигорӣ назар андозем, мебинем, ки ин навъи адабӣ дар таърихи адабиёти форс-тоҷик, асосан, бо наср шуруъ гардида, то имрӯз ин анъана идома дорад. Илова бар ин, номаҳои манзум низ иншо шудаанд [12, 25].

Дар асри XV номаву номанигорӣ ва ҷамъовариҳои он ба ҳукми анъана даромада буд. Ба қавли муҳаққиқони ин соҳаи адабиёт, дар асри XV руқаботу мактуботу иншоҳои фармонҳо, асосан, дар шакли «мураққаъ» (албом) тадвин карда мешуд. Ба қавли Аълоҳон Афсаҳзод, «аз китобҳои назарӣ, дастурӣ ва амалии фанни иншо ва номанигорӣ «Махзан-ул-иншо»-и Кошифӣ, «Хамсини Имоӣ»-и Юсуфи Аҳл, «Тарассул»-и Абдуллоҳи Марворид, «Маншаъ-ул-иншо»-и Абдулвосеи Низомӣ, «Руқабот ва муншаот»-и Ҳақирӣ, «Тарассул»-и Хоҷа Бурҳон, «Манозир-ул-иншо», «Риёз-ул-иншо» ва «Қавоид-ул-иншо»-и Маҳмуди Қавонро метавон ном бурд, ки аз ҷиҳати услуб ба ҳам қаробат дошта, оид ба қоидаҳои ин фан баҳс пайваستا, асосан, намунаҳои мурасалоти шахсӣ, пурсишу посухҳои илмӣ, номаҳои давлатӣ, мактубҳои дипломатӣ ва амсоли онҳоро дар бар мегиранд. Ҷомӣ ва Навоӣ низ маҷмуаи руқаботи худро тартиб дода, онҳоро чун асарҳои алоҳида дар куллиятҳои худ ҷой додаанд» [1, 58].

Мавлоно Ҷомӣ дар вопасии солҳои зиндагӣ теъдоде аз номаҳоеро, ки ба бузургон ва подшоҳон навишта буд, бознависӣ карда ва онро ба сурати рисола даровардааст, ки «Муншаот» номида мешавад. Инчунин, аз ӯ номаҳои зиёде (аз 403 то 432) боқӣ мондаанд, ки як қисми онҳо (235) бо номҳои «Рисолаи муншаот», «Мактубот», «Руқабот», «Муншаот», «Рисолаи руқабот» дар таркиби «Куллият»-и ӯ ҷой дода шуда ва борҳо ба таърифи расидаанд. Як қисми номаҳои шоир дар шакли дастхат боқӣ мондаанд, ки миқдори онҳоро муҳаққиқон 336-то гуфтаанд. Дар замони

худ Алишери Навоӣ ин номаҳо ва мактуботи ашхоси дигари давраи худро чамъоварӣ карда, дар «Мачмуаи мурассалот» ҷой дода буд [12, 42].

Ҳамин тавр, агар ахбори мавҷударо оид ба номаҳои Абдурахмони Ҷомӣ чамъбаст кунем, теъдоди номаҳои адиб ба 571 баробар мешавад. Аз ин миқдор 235 нома чоп шудаву боқӣ ба тариқи дастнавис мавҷуданд.

Арзиши адабии «Мактубот»-и Ҷомӣ мисли мачмуаи мактуботи адибони дигар, пеш аз ҳама, аз назари баёни матлаб, шеваи нигориш, тариқи мурочиат ба мухотабони номаҳо, нақли ашъори арабию порсӣ, санъатҳои бадеӣ мушаххас мешавад. Номаҳо ҳам аз нигоҳи сохтор ва ҳам мухтаво аз номаҳои дабирони касбӣ фарқ мекунанд. Ин номаҳо ба сабки хоссе навишта шудаанд, ки дар онҳо алфоз ва калимоти мавзун бо устодӣ ва маҳорати баланд кор гирифта шудаанд ва аз онҳо насри мусаччаъи салис ва равон падида омадааст, ки ба китаъоти манзум омехта шуда ва хонанда аз он лаззати фаровон мегирад. Албатта, ин сабки хосси Ҷомист, ки дар саросари осори мансури вай ба кор рафта, ба насри вай руҳи тоза бахшидааст.

Бархе аз номаҳо дароз ва тӯлонӣ ва бархе кӯтоҳу мухтасаранд. Номаҳое, ки бар посухи донишмандону бузургон навишта шудаанд, муфассал ҳастанд ва номаҳои дигар мухтасар ва бисёр кӯтоҳанд.

Номаҳои Абдурахмони Ҷомӣ ба мисли дигар асарҳои манзуму мансураш чамъоварию тадвин шуда, дар таркиби осори адиб ва ба сифати мачмуаи ҷудогона чоп шудаанд. Мактуботи Абдурахмони Ҷомиро мо дар осори мунтахаби ӯ, ки аз ҷониби Аълоҳон Афсаҳзод мураттаб гардидааст, дучор меоем (9, 156). Инчунин, номаҳои Ҷомиро Абдулалӣ Нуриӣ Аҳрорӣ бо унвони «Рисолаи Муншаот» ба таъб расонидааст. Як қисми номаҳои ӯро дар асари Алишери Навоӣ, ки «Ҳамсат-ул-мутаҳайирин» унвон дорад, дида метавонем, ки онҳо як навъ мукотиботи устоду шогирд – Ҷомию Навоиро дар бар мегиранд. Мувофиқи гуфтаи мураттиби мактуботи Ҷомӣ, «Номаҳои дастнависи Ҷомӣ, ки барои Алишери Навоӣ нигошта шудаанд, як навъ ҳуҷҷати нодири таърихиянд, ки дар авроқашон аҳволи аҳли замон, руҳдодҳои сиёсию адабӣ, вазъи бочу хирочситонӣ, тарзи давлатдорӣ ҳукуматронӣ, ҳолати ободонии шаҳру дехот, низоми қори идораҳои давлатӣ, оқибати ғоратгарӣ лашкаркашиҳо, симои аҳли рикобу хунару адаб ва паҳлуҳои дигари ҳаёту иҷтимоӣ аз забони шоҳиди зинда басо муҷаллалу муътамад ба қалам омадаанд» [12, 302].

Ҳарчанд иншои нома ва номанигорӣ дар асри XV чун асрҳои пешин ба ҳукми анъана даромада буд, бо вучуди ин, Ҷомӣ сабаби таълиф ва тартиб додани номаҳои хешро чунин шарҳ медиҳад: «Ҳарчанд ин калима бар асрори синоати иншо иттилоъ наёфта ва бар осори муншиёни фазилатинтимо ба қадами итбоъ нашитофта, аммо чун ба зарурати ҳукми вақт ва иқтисоӣ хол руқбае чанд дар мухотабаи арбоби ҷоҳу ҷалол ва мучовабаи асҳоби фазлу камол иттифоқ афтада буд, ба меъёри таъби салим ва зеҳни мустақими баъзе ачиллаи маҳодим тамомиёр менамуд ва

дар ин авроқ чамъ карда шуд ва тартиб дода омад. Шояд, ки бад-ин васила бар хоџири муқбиле убуру афтад ва хутур бар замири сохибдиле сармоџа ба чамъият ва хузур гардад» [14, 145].

Аз мазмуни номаҳои ба ҳуқуқом навиштаи Ҷомӣ маълум мешавад, ки аз ҳокимону сардорони давр фақат як чиз, ба халқ некӣ карданро хоџиш мекунад. Чунин менамояд, ки баъзе номаҳо аз рӯи хоџиши ашхоси муҳтоҷу қорафтада, дар хитоб ба амируну соири амалдорон навишта шудаанд.

Номаҳои Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ танҳо ба номаҳои мундараҷ дар «Муншаот» хулоса намешавад, балки сесаду сию ҳафт номаи дигари вай, ки ба қалами ӯ нигориш ёфта ва онро имзо кардааст, аз китобе мутааллиқ ба Шарифҷон-Маҳдуми қозинолқузот то ба мо расидааст, ки асли ҳамон номаҳо дар Институти ховаршиносии Ёзбекистон нигоҳдорӣ мешавад.

Китобе, ки Шарифҷон Маҳдум пас аз марғи худ дар соли 1935 ба ҷо гузошта, ҳовии панҷсаду наваду чаҳор номаи дастнависи мутааллиқ ба орифон ва донишмандони асри теуруӣ будааст. Таҳқиқоти нухшаиносӣ нишон медиҳад, ки китоби ёфташуда, ҳамон дафтамест, ки Амир Алишер Навоӣ дар китоби худ «Насоим-ул-муҳаббат» ба он ишора кардааст. Амир Алишер – Навоӣ он гоҳ, ки раёсати дорулиншои Султон Ҳусайни Бойқароро ба уҳда дошт, номаҳои бузургони асрро, ки ба унвони подшоҳ фириस्ताда мешуд, чамъ меовард. Дар саҳафоти он дафта мечаспонд ва нигоҳдорӣ мекард. Ба теъдоди яксаду бисту ҳашт номаи мазкур мутааллиқ ба Ҳоҷа Убайдуллоҳи Аҳрор ва сесаду сию ҳафт нома марбут ба Мавлоно Ҷомӣ ва соири номаҳо мутааллиқ ба дигарон аст.

Асомиддин Урунбоев, муҳаққиқи Ёзбекистон номаҳои мутааллиқ ба Мавлоно Ҷомиро гирд оварда, китобе бо номи «Номаҳои дастнависи Ҷомӣ» таълиф кардааст. Вай бар ин асар дебоҷаи илмие навишта, зимни шарҳи холи Ҷомӣ дар ҳусуи маърифати баъзе номаҳо маълумоти арзанда ва муфид арза карда, бисёре аз вижагиҳо ва истилоҳоти номаънусро шарҳу тавзеҳ додааст. Ин китоб соли 1364 бо ҳамкориҳои Ғуломризо Моили Ҳиравӣ дар Қобул ба ҷоп расидааст [12, 258]. Ҳарчанд номаҳои ёдшуда гумшудаю аз байн рафта ҳисоб мешаванд, вале аз мазмун ва шеваи нигориши онҳо пайдост, ки унвонии Амир Алишер таҳрир ёфта ва ҳам ӯ гирандаи он будааст. Бидуни шак, номаҳои ёдшуда ба масобаи як асари арзишманди таърихии мактуб аз назари адабӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ шоёни тавачҷуҳ ва дорои аҳаммиати фавқулодааст ва моро бо авзои ҷомеаи асри XV ва ҳаводиси асри теуриён ошно мекунанд.

Ба теъдоди нуздаҳ нома аз номаҳои дастнависи Мавлоно Ҷомӣ, ки муҳотаби онҳо Мавлоно Ҷомӣ мебошад, дар рисолаи «Муншаоти Ҷомӣ» низ омадааст, ки шаш номаи он дар зайли номаҳоест, ки ба Султон Ҳусайни Бойқаро навишта шуда ва сездаҳ номаи он ба Амир Алишер нигориш ёфтааст.

Матни бисёре аз номаҳо бо иборот ва қитаоти манзуми арабӣ омехта шудааст, ки фаҳми онро ба хонандаи одӣ душвор месозад.

Муҳаккикони осори Ҷомӣ бар ин ақидаанд, ки мактуботи ӯ дар муқоиса бо мактубҳои муосиронаш нисбатан содаву равананд. Шояд ин гуфта нисбат ба номаҳои шоир дуруст бошад, аммо чӣ тавре ки дар боло таъкид кардем, бештари номаҳои ӯ барои хонандагони замони мо аз ҷиҳати забон, тарзи баён ва баёни матлаб душворанд. Масалан, тарзи баён ва усули ифодаи Ҷомӣ дар номае чунин аст:

*«Ҳаббат рийҳу ҳайабат ишвоқӣ,
Аҷрат дамма муқлати мин аъмоқӣ⁵
Аз ранҷи фиरोқу меҳнати муштоқӣ,
Ҳарфе гуфтам, фиқае алайҳилбоқӣ.*

Ҳар гоҳ ки қалам метарошам, то дар ҷавоби номаи шарифа вараке бихарошам, ҳеҷ наёбам, ки борҳо нагуфта бошаму нанавишта бошам. Аз маломати хотири шариф андеша кунему ихтисорро ба риояти ихтисор пеша созем:

*Ҳар гаҳ бари ман зи ҳаҷрат ояд дарде,
Таҳрири рубоие кунам ё фарде.
З-он метарсам, к-аз дами чун ман сарде.
Бар хотири отират нишинад гарде.*

Навишта шуда буд, ки дар Қибларӯяи Ҳирот тааддихо воқеъ аст, тахсисро ҷиҳате нест, дар ҷамеъи ҷиҳот ин қазия шоеъ аст:

*Дар навбати ҳусни он маҳи авҷи ҷамол.
Аз дастӣ рақибони нақӯҳидахисол,
Чи Шарқу чи Фарб, чи Чанубу чи Шимол,
Аз ҷавр пур асту аз ҷафо молмомол.*

Ва аммо қазияи дуову истидъо, ки ишорате ба он рафта буд, дуоро навҳе мебояд, ки «Рабба ло тазар алал-араз мина-л-кофирин диёран» (Худоё, кишварро аз зарари кофирон эмин дор!), гӯён дар ҳеҷ диёр аз ин тоифаи дайёр нагузораду истидъоро соҳибфутӯҳе, ки ҳуқуқи мустадъиёнро гузорида, димор аз рӯзгори муддаъиён барорад ва дар ин рӯзгор ин ҳар ду мафқуф асту аз ҷумлаи муҳолот маъдуд. Зилли отифат мабсут боду сояи шафқату марҳамат мамдуд! Вассалом» (12, 324).

Чунонки дар номаи боло мушоҳида намудем, Ҷомӣ саъй мекунад, ки зимни баёни матлаби худ ба мухотаб аз зиёдагӯӣ дурӣ ҷӯяд ва алфозеро дар номаҳои худ ба қор мебарад, ки на барои ҳар табақаи одамон қобили фаҳм аст. Баррасии сабки нигориш дар номаҳои Ҷомӣ фурсати ҷудоғонаро тақозо дорад.

Мактубҳои Ҷомӣ аз ҷиҳати ҳаҷм низ гуногунанд. Номаҳои ҳастанд, ки хеле тӯлониянд ва номаҳои низ мавҷуданд, ки хеле мухтасаранд. Дар номаҳои навъи дуюм, ҳатто номи ашхосе, ки номаҳо ба онҳо равона карда шудаанд, сабт наёфтааст. Инчунин, номаҳои вучуд доранд, ки танҳо қисмҳои манзуми онҳо нақл шудаасту бас. Ин гуна номаҳо ба сурати ноқис то ба мо расидаанд.

⁵ Бодерасиду шавке барангехт
Ва хун аз аъмоқи чашмонам бирехт

Масалан, номае, ки Ҷомӣ ба Султон Ҳусайни Бойқаро навиштааст, ҳамагӣ аз як рубой иборат аст:

*Файёзи карам зи файзи беандоза.
Андохт зи мақдамат ба шаҳр овоза.
Шуд боғи умеди номуродон хуррам,
Шуд шоҳи умеди ноумедон тоза.*

Муродифоти суварии маънавӣ мутаазаммини саодати динию дунявӣ муяссар бод! [12, 428].

Баъзе мактубҳои мансури Ҷомӣ низ аз ҳад зиёд кӯтоҳанд, ҳамагӣ аз ду чумла иборатанд. Масалан, ин мактуб: «Баъд аз арзи ниёз маъруз он, ки дорандагон мардуми ғарибу толибилму фақиранд. Агар чунончи иноят намуда, нисбат ба эшон навъи эҳсонро воқеъ шавад, бисёр дармаҳал менамояд.

Тавфиқ рафиқ бод, вассалом» [12, 318].

Муҳаққиқони осори Ҷомӣ мактубҳои ӯро аз назари мухотабони онҳо ба панҷ гурӯҳ ҷудо кардаанд.

Гурӯҳи якум мактубҳои мебошанд, ки ба «дарвешони маҳдумии Ҳоча Убайдуллоҳи Аҳрор навишта шудаанд (миқдори онҳоро 11-то гуфтаанд). Ин навъи номаҳо омехтаи назму насранд. Мисол:

*«Саломун ало оқифӣ манзилин,
Биҳи ҳаллун мин фақати куллаланоми.
Саломун ало тоифӣ Каъбатун,
Битавофиҳо сумма ҳаҷҷулқиромӣ.
(Салом ба гӯшанишинони манзил,
Ки дарёфтгари кулли муаммоҳо эшонанд.
Салом ба тавофгарони Каъба,
Ки дар тавофашон ҳуҷҷати бузургист.)*

Чун тақаллуф дар иблӯғи салому тасаллуф дар изҳори шавқу ғаром шеваи аҳли номус ва шимаи арбоби ном аст, лочарам хотири фотир дар иқдом бар ин маром руҳсат надод. Мисраъ:

Девона чӣ донад равиши ақлу садод?

Таваққуъ он, ки гоҳ-гоҳе аз ҳини заминбӯсӣ, атиа ало автонаҳо тухфатул-ул-ислом ва-т-тахийята, ҳаққи ниёзмандӣ гузоранд ва дармондағони дармондаро аз гӯшаи хотир фуру нагузоранд.

*Эй мурғи шохсори иноят, ки дам ба дам.
Аз гулшани вафо расидат накҳати висол,
Худ мепарӣ баланд, фаромӯшият мабод,
Аҳволи мо, ки бастанпарему шикастабол!*

Муродот ҳосил ва саодат мутававил (пайваста) бод! Вассалом валкалом» [12, 321].

Гурӯҳи дуюми номаҳо, бевосита ба султон Ҳусайни Бойқаро ирсол шудаанд (Миқдори онҳоро 22-то гуфтаанд). Қисми зиёди мактубҳои, ки Ҷомӣ ба Ҳусайн Бойқаро навиштааст, ҷавоби номаҳои султонанд. Аз мазмуни онҳо пай бурдан душвор нест, ки султон ба ҳар чое, ки сафар мекардааст, ба Ҷомӣ нома навишта, ӯро ба назди худ даъват намуда,

мулокоту машварат мекардааст. Гоҳе Ҷомӣ дар номаҳо аз рафта натавонистани худ ба назди ӯ узр мепурсад, аз сулҳ бастанӣ вай бо рақибонаш изҳори хурсандӣ мекунад, ба муносибати вафоти фарзандаш ба султон таъзият баён менамояд. Як сифати хуби номаҳое, ки Ҷомӣ ба Султон Ҳусайн Бойқаро ирсол мекунад, он аст, ки ӯ ҳамеша султонро ба адлу дод, банданавозӣ ва камбағалпарварӣ даъват менамояд:

*Чун шоҳ тафаққуд ба гадое бикунад
В-аз лутф назар ба бенавое бикунад.
Аз дастӣ гадои бенаво н-ояд ҳеч,
Чуз ин ки ба сидқи дил дуое бикунад.*

Ҳақ субҳонаҳу ва таъоло хотири давлатхоҳони он Ҳазратро ба риояти раёе ва шафқат ба оммаи барое зиёдат гардонад ва онро дар ин ҷаҳон сабаби имтидоди давлату дар он ҷаҳон чихати издиёди саодат дорад. Вассалом вал-икром» [14, 185].

Гуруҳи сеюми мактуботи Ҷомӣ номаҳоенд, ки ба аркони давлат навишта шудаанд. Микдори чунин номаҳо нисбатан зиёдааст (33-то).

Ҷомӣ дар бештари чунин номаҳо ҳамчун шахси хирадманд вазирону ҳокимони замонро ба саховатмандию адолат даъват мекунад, дастгири фақирону афтодагон ва ҳочатбарори умедворон буданро бештари сифати ҳокимону арбоби давлат медонад:

*«Онӣ, ки паноҳи аҳли розат карданд,
Бечоранавои чорасозат карданд.
Медор саре ба хоксорон зинҳор,
Шукронаи он ки сарфарозат карданд.*

Ирғифои пояи иззату ҷоҳ, дар сояи подшоҳи динпаноҳ, перояи иқтисоби ба даст овардани давлати абадӣ ва сармоияи истехсоли саодати сармадист. Хирадманд он аст, ки перояро нагузорад ва ба он дастгири пои афтодагон чунбиш намояд ва ба ин дар пой мардии сарриштаи аз дастдодагон кӯшиш фармояд.

Қитъа:

*Баровар ҳоҷати уммедворон,
Фишон дар сина меҳри синарешон,
Ки фардо мояи уммедат ин аст,
Ки тухми давлати ҷовидат ин аст» [14, 117].*

Гуруҳи чоруми номаҳо мактуб ва ҷавоби номаҳоеанд, ки ба ҳокимону бузургону подшоҳони берун аз Хуросон ирсол карда шудаанд (Микдори чунин номаҳоро 25-то гуфтаанд). Дар байни ин номаҳо мактубе, ки «Рукбаи мушғир ба вусули он чи подшоҳи Рум фиристода буд» ном дорад, аз назари сабки нигориш ва ба ҳам омадани посухнома хеле аҷиб аст:

«Орифе, ки мулозимони ҳазрати подшоҳи динпаноҳу шаҳрӯри маъдалатшиор бе василаи сабабею воситаи талабе аз билоди Рум номзади фуқарои аз шарафи хидмати мулокот маҳрум ба Хуросон фиристода буданд, расид ва аз он ҳазрат башорати иқбол бар дарвешон ва қабули тариқати эшон расонид.

Атоҳое, ки шоҳи маъдалаткеш
 Фиристад сӯи дарवेशони дилреш,
 Далели раъфату эҳсони шоҳанд,
 Бар иқболу қабули ӯ гувоҳанд.
 Хусусан, ин гувоҳоне, ки пайдост.
 Фурӯғи сидқ аз эшон бе каму кост.
 Дурахшон рӯяшон чун барқи ломеъ,
 Зи Қуръон васфашон сафрои фоқеъ.
 Сурурангези дилҳои парешон,
 Тасарраннозирин дар шаъни эшон.
 Фарангиасл, лекин шоҳи диндор,
 Раҳонидасташон аз қайди куффор.
 Гирифта пеш ҳамроҳи каримон,
 Саёҳат дар диёри аҳли имон.
 Зи касрат гарчи берун аз шуморанд,
 Чу бахшишиҳои шаҳ ҳадде надоранд.
 Чу гирӣ аз шумор оғозу анҷом,
 Расад ҳолӣ шумори он ба итмом.
 Ало, то офтоби оламафрӯз
 Зар афшонад зи чайби субҳ ҳар рӯз,
 Кафи шаҳ ҳамчу хуршеди дурахшон.
 Ба фарқи хокиён бодо зарафишон!

Зулоли олии мадиюлайёмуллаёлӣ мухаллад бод» (12, 424-425).

Ба гурӯҳи панҷуми номаҳо мактубҳое марбутанд, ки Ҷомӣ онҳоро ба дӯстону донишмандону наздикони хеш навиштааст. Инчунин, таъзиятномаҳо, чанд қитъаи манзум аз мактубҳои алоҳида ва ниҳоят, баъзе номаҳои супоришии Ҷомиро ба ҳамин гурӯҳ дохил кардаанд. Мутолааи ин гурӯҳи номаҳо нишон медиҳад, ки Ҷомӣ ба наздикону дӯстонаш аз ҳад зиёд ғамхор будааст. Барои мисол, яке аз супоришномаҳои Ҷомиро меорем, ки аз омезиши назму наср иборат аст: «Соҳиби фазли чалӣ Мавлоно Дарвешалӣ, ки дар санъати китобат ангуштнамосту дар синоати назми ғазал фарду беҳамто, миёни асҳоби қалам ба хушнависӣ машхур асту забони арбоби баён ба Вайсӣ мазкур.

Он ки поку латиф мегӯяд,
 Гар қасида ва ё ғазал, Вайсист.
 Дар ҳисоби ҳунар агар дигарон,
 Бист бошанд, филмасал, вай сист.

Дер гоҳ аст, ки гӯшаи хотире ба ҷониби ин фақир медораду аз зумраи муҳиббону миҳлисон мешуморад. Мултамас аз макорими ахлоқу маросими ишфоқи маҳодим он, ки ҳар ҷо ташрифи ҳузур арзонӣ фармоянд, макдами шарифи ўро муғтанам шуморанд ва шароити таъзиму таҳриму тавқир ба тақдим расонанд. Ҳарчанд бо зуҳури фазойили шамойили ӯ машғулӣ ба ин суфориш фузулӣ менамояд, чун он

бино бар илҳоку ифтироҳи ӯ буда бошад, ҳар кӣ донад, бешубҳа, маъзур фармояд.

Ҳақ субҳонаҳу ва таъоло ҳамгинонро аз худ раҳонию бо худ ошноӣ каромат кунод! Биннабӣ ва олиҳиламҷод» [12, 424].

Аз баъзе номаҳои Ҷомӣ доир ба фаъолияти адабию илмӣ ва муносибати ӯ бо донишмандони давру замон ба хубӣ хабардор шудан мумкин аст. Аз номаи зер маълум мешавад, ки ӯ бо хоҳиши Қозизодаи Румӣ бояд оид ба илмҳои нучум ё ҳайат асаре таълиф мекардааст, аммо ханӯз онро ба итмом нарасонидааст. Ҷомӣ ба ин мазмун менависад:

«Варақе чанд фароҳам оварда ва чун занбили дарвешон дарюза карда, аз ҳар гӯшае тӯшае ва аз ҳар хирмане хӯшае симати ирсол ёфт. Ва чун фурсат бағоят танг буд ва қосид бедиранг, он чи дар ният буд, анҷом наянҷомид. Ризо восиқ асту умед содик, ки анқариб мучиби азда шаънаҳу тавфиқи тартиб ва талфиқи он рафиқ гардонад ва маҳзуни хотири маҳзунро ба зухур оварда, ба маҷлиси анвои фазоил машхун бирасонад» [14, 68].

Аз баъзе мактубҳои шоир тарз ва услуби кори эҷодии ӯ бармало маълум мешавад. Баъзе номаҳои Ҷомӣ хусусияти тазкиравию адабиётшиносӣ доранд. Дар ин нави номаҳо ӯ мекӯшад, ки ҳунари шоирро донишмандии ҳамзамонони худро нишон диҳад. Дар яке аз номаҳое, ки ба арбоби давлат навиштааст, дар хусуси адабиётшинос ва шоири асри XV Сайфӣи Бухороӣ чунин маълумот медиҳад:

«Хидмати фазойилмаоби латойификтисоб Мавлоно Сайфӣ, ки дар лутфи ғазалу хусни мақол адимулмисоланду дар ҳиддати зеҳну диққати хаёл мушарраф ба мартабаи камол ва дар иноати таъмия номдоронро номгум кардаанду дар ҳалли муаммаёт ба мушкилкушой ном бароварда, майдони қофиясанҷон дар мақоми муқовалаи эшон танг асту мизони арӯзиён дар маърази муоразаи эшон бесанг, муддате мадид партави илтифот бар кулбаи торикнишинон андохтаанд ва машоми завқашон ба равоеҳи анфоси худ муаттар сохта. Маъмул аз макорими эшон он, ки дар ғайбату ҳузур риояти ҳуқуқи суҳбату шароити муҳаббат лозим доранд ва дар сафару ҳазари иқомат вазоифи дуои хайр вочиб шуморанд.

Ҳақ субҳонаҳу ва таоло ҳамгинонро аз зулмати гирифтории бехуд бираҳонад ва бар ошноӣ ба худ бирасонад!

Биннабӣ ва олиҳилкиром алайҳиу ва алайҳиум, ассалаоту вассалом» [12, 423].

Номаҳои Ҷомӣ аз ҷиҳати услуб ва сохт низ гуногунанд, аммо номаҳое дучор меоянд, ки ба ҳамдигар хеле монанданд. Номаҳои зиёде ҳастанд, ки бо таъбири «Баъд аз арзи ниёз маъруз он ки...» сар шуда, бо таъбири «вассалом валикром» хотима меёбанд. Қисме аз номаҳо бо таъбири «Баъд аз рафъи ниёз марфуъ он, ки ...» оғоз ёфта, бо таъбири: «Тавфиқ рафиқ бод, васалом» ба анҷом мерасанд.

Номаҳои Ҷомӣ аз ҷиҳати мавзӯ махсусиятҳои дигар низ доранд. Баъзе номаҳои ӯ ба масъалаҳои ҳифзи табиати кишвару ободонии

диёр, пешгирии хушкидани боғу дарахтон, таъмири роху биноҳо, рухдодҳои рӯзгори шахсони алохидаву муҳити адабӣ, таърихи мусофиратҳои Қомию Навоию Алию Қушчӣ ва дигарон, таърихи таълифи асарҳои манзуму мансур, бемории устоду шогирд, манзараҳои зиндагии як идда донишмандону адибони давр, масъалаҳои дӯстӣ, адлу дод, караму саховат, ирфон ва тасаввуф, шеърӯ шоирӣ бахшида шудааст. Дар баъзе мактубҳои ӯ, ки аз Бағдоду Макаву Марв ба ҳокимони давр навиштааст, хоҳиш кардааст, ки боҷи мардум кам карда шавад. Дар номае хоҳиш намудааст, ки барои ба Самарқанд рафтани Қамолуддин Саид Маҳмуд иҷозат диҳанд. Дар номае хоҳиш намудааст, ки ба толибилмон ёрии иқтисодӣ расонанд. Дар номаи дигар, ки ба ҳокими давр равон кардааст, навиштааст, ки ҳаққи барзгарро диҳанд. Дар номае сухан дар бораи ҷавоне меравад, ки хеле донишманд асту бояд таҳсил кунад, то донишаш такмил ёбад. Дар номае омадааст, ки писари қозии шаҳр аз болои касе даъво кардааст. Қомӣ нома навиштааст, ки ҳалли онро қозии дигар бинад, на падари ӯ. Аз як мактуби Қомӣ маълум мешавад, ки занеро аз зиндон озод кардаанд, ӯ хоҳиш мекунад, ки фарзанди ӯро низ аз зиндон халос намоянд. Дар номае сухан аз хусуси ҳолати Ҳамза–ном мард меравад, ки ӯ зани худро азобу шиканча меодааст. Қомӣ таъкид мекунад, ки пеши роҳи ин гуна афродро гиранд.

Хулоса, номаҳои Қомӣ хусусияти пандуахлоқӣ, маърифатӣ, таълимӣ дошта, барои тарбияи мардум намунаи беҳтарини осори ахлоқӣ ва махсусан, дифоъ аз адолати иҷтимоӣ маҳсуб мешаванд.

Аз ҷиҳати сохтор ва мазмун номаҳои Қомӣ дар қолабҳои гуногун ва ба тарҳҳои хос ба муҳотабон иншо гардидаанд, ки чанде аз онҳоро мо баррасӣ намудем. Аз ҷиҳати ҷигунагии баёни мазмун Қомӣ дар иншои номаҳои худ маҳорати баланди суханварию сухандонӣ зоҳир карда, вожаҳову ибораҳои бикру тозаро истифода кардааст. Вазъу замон ва ҳолату баёни масъалаҳо бо муҳотаб ва шахсияту уҳдадорҳои ӯ мувофиқ ва муассир баён шудааст. Маҷмуи номаҳои Қомӣ чун дигар осори ӯ ба ҳонанда ғизои маънавӣ дода, аз маълумоти гуногуни замони адиб хабар медиҳад.

Маълум мешавад, ки нома дар рӯзгори Абдурраҳмони Қомӣ мавриди истифодаи васеъ қарор дошта, ҳамчун жанри мустақили адабӣ дар баробари машхуртарин анвои адабӣ барои баёни афкори донишмандон хидмат кардааст.

КИТОБНОМА

1. Афсаҳзод, А. Абдурраҳмони Қомӣ / А. Афсаҳзод. – Душанбе: Маориф, 1978. –265 с.
2. Бертелс, Е.Э. Джами / Бертелс Е.Э. – Сталинабад, 1949. –185 с.
3. Донишпажӯх, Манучеҳр. Сайри номанигорӣ дар адабиёти форсӣ / М. Донишпажӯх. – Техрон, 1372. – 409 с.

4. Мактуботи Мавлоно / Ба кӯшиши Абдулбоқии Гулпинорлӣ. – Техрон, 1375. – 329 с.
5. Нарзикул М. Таърих ва назарияи номанигорӣ / М. Назрикул. – Душанбе: Сино, 2009. – 137 с.
6. Нарзикул, М. Калиди эҷоз / М. Нарзикул. – Душанбе: Адиб, 2014. – 240 с.
7. Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола / Н.А. Самарқандӣ – Душанбе, 1986. – 211 с.
8. Номаҳои Айнулқузоти Ҳамадонӣ / Айнулқузоти Ҳамадонӣ. Ба эҳтимоми Алинакии Мунзавӣ. – Техрон, 1377. – 341 с.
9. Сатторов, А. Афкори адабӣ ва эстетикӣ Абдурраҳмони Ҷомӣ / А. Сатторов. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 286 с.
10. Ҷомӣ, Абдурраҳмон. Осор / Абдурраҳмони Ҷомӣ. ҷ. 8-9. -Душанбе: Адиб, 1990. – 496 с.
11. Ҷомӣ, Абдурраҳмон. Осори мунтахаб / Абдурраҳмони Ҷомӣ. ҷ. 2. - Душанбе: Ирфон, 1964.
12. Ҷомӣ, Абдурраҳмон. Рисолаи муншаот / Мусахҳеҳ Абдулалӣ Нури Аҳрорӣ. – Техрон: Интишороти Шайхулислом Аҳмади Ҷом, 1383. – 292 с.
13. Шарифов, Худой. Балоғат ва суҳанварӣ / Х. Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 354 с.
14. Низомов, М. «Ҳафт авранг»-и Ҷомӣ ва суннати дostonсароӣ дар асри XV / М. Низомов. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2014. – 397 с.

СОХТ ВА МАЗМУНИ НОМАҲОИ АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ яке аз дурахшонтарин чехраҳои адабиёти форс-тоҷик буда, бо унвони «Хотиматушшуаро» мушарраф гардидааст. Ҷомӣ дар таърихи адабиёт ба дараҷае шухрат дорад, ки афкори илмию сиёсӣ, фалсафию ахлоқӣ, тасаввуфию ирфонӣ халқҳои форсу тоҷикро бидуни шахсият ва осори гаронбаҳои ин чехраи бузурги адабӣ тасаввур кардан душвор аст.

Як қисми мероси адабии Ҷомиро «Руқаъот»-и ӯ ташкил медиҳад, ки бо номҳои «Рисолаи руқаъот», «Рисолаи муншаот», «Мактубот», «Муншаот» низ машхуру маълуманд. Ин рисола бо номҳои «Руқаъот», «Иншои Ҷомӣ» ва «Девони расоил» низ ёд мешавад. Дар Коёнпури Ҳиндустон ба номи «Иншои Ҷомӣ» ба чоп расидааст.

Агар ба таърихи нома ва номанигорӣ назар андозем, мебинем, ки ин навъи адабӣ дар таърихи адабиёти форс-тоҷик, асосан, бо наср шуруъ гардида, то имрӯз ин анъана идома дорад. Илова бар ин, номаҳои манзум низ иншо шудаанд.

Калидвожаҳо: Абдурраҳмони Ҷомӣ, номаҳо, мазмун, сохт, мухтаво, сохтор, муншаот, мактубот, рисола, ирфон.

СТРУКТУРА И СОДЕРЖАНИЕ ПИСЬМО АБДУРРАХМАНА ДЖАМИ

Маулана Абдуррахмани Джами – один из самых ярких деятелей персидско-таджикской литературы, удостоенный звания «Хотиматушшуаро». Джами настолько известен в истории литературы, что трудно представить научную, политическую, философскую, этическую, мистическую и мистическую мысль персидского и таджикского народов без личности и драгоценных произведений этого великого литературного деятеля.

Частью литературного наследия Джами являются его «Рукат», которые также известны как «Рисалай Рукат», «Рисалай Муншаот», «Письмо», «Муншаот». Этот трактат также известен как «Рукат», «Эшой Джами» и «Девани Расаил». Он был опубликован в Коянпуре, Индия, под названием «Эшой Джами».

Если мы посмотрим на историю письма и неманиграфии, то увидим, что этот вид литературы в истории персидско-таджикской литературы в основном начинался с прозы, и эта традиция продолжается и по сей день. Кроме того, были написаны и стихи.

Ключевые слова: Абдуррахмани Джами, письма, содержание, структура, содержание, структура, источники, письма, тезисы, предания.

STRUCTURE AND CONTENTS LETTER OF ABDURRAHMAN JAMI

Maulana Abdurrahmani Jami is one of the most prominent figures in Persian-Tajik literature, who is awarded the title of «Khotimatushuaro». Jami is a famous person in the history of literature so that it is difficult to imagine the scientific, political, philosophical, ethical, mystical and mystical thought of the Persian and Tajik peoples without the personality and precious works of this great literary figure.

Part of Jami's literary heritage is his Rukat, which is also known as Risalay Rukat, Risalay Moonshaot, Letter, Moonshaot. This treatise is also known as Rukat, Eshoy Jami and Devani Rasail. It was published in Koyanpur, India under the title «Eshoy Jami».

If we look at the history of writing and non-manigraphy, we will see that this type of literature in the history of Persian-Tajik literature mainly began with prose, and this tradition continues to this day. In addition, poems were also written.

Key words: Abdurrahmani Jami, letter, content, structure, content, structure, source, letter, thesis, tradition.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шеров Шокир Азамович – унвонҷӯи соли сеюми кафедраи таърихи адабиёти тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: Тоҷикистон. Шаҳри Душанбе. Хиёбони Рӯдакӣ 17. Тел: (992) 904-01-65-65.

Сведения об авторе: Шеров Шокир Азамович – аспирант третьего курса кафедры истории таджикской литературы Национального университета Таджикистана. Адрес: Таджикистан, город Душанбе. Проспект Рудаки 17. Тел: (992) 904-01-65-65

Information about the author: Sherov Shokir Azamovich – third-year graduate student at the Department of History of Tajik Literature of the National University of Tajikistan. Address: Tajikistan, city of Dushanbe. Rudaki Avenue 17. Tel: (992) 904-01-65-65

КОРБУРДИ САНЪАТИ ТАШБЕҲ ДАР «ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ

Насиба Ахатова
Донишгоҳи давлатии Данғара

Дар «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавси тамоми рукҳо ва оинҳои давлатдорӣ мо тасвир ёфта, шоир хиради воло, фазилату маърифат, азму ирода, матонату часорат ва ҷойгоҳи баланди ниёғони моро дар ин ҷода тасвир менамояд. Мардумони хирадманду соҳибмаърифати эронинаҷод рамзҳои давлатдорӣ худ- тоҷу тахт, нишону дирафш, ки арзишҳои миллӣ ва фарҳангии моро ифода менамуданд, муқаддас медонистанд.

Дирафш аз замонҳои қадим ҳамчун рамзи давлатдорӣ, нишону аломати сипоҳифодагари шукӯҳу шаҳомати ҳокимият, иқтидору ифтихор, баёнгарии хувияти миллӣ ба шумор мерафт.

Дар «Шоҳнома»-и Фирдавси мафҳуми дирафш низ ҳамчун яке аз рамзҳои давлатдорӣ ҷойгоҳи хоса дошта, тасвири он хеле ва хеле густурда аст.

Барои ифодаи ин мафҳум шоир вожаи **дирафш/дирафшро** корбаст менамояд ва доираи истеъмоли он дар асар хеле зиёд аст. Чун асли ин калимаро аз феъли **дурафшидан** медонанд, мо шарҳи ин вожаҳоро дар луғатҳо мавриди пажӯҳиши илмӣ қарор додем

Вожаҳои **дурафш** ва **дурафшидан** дар «Фарҳанги забони паҳлавӣ» (Баҳром Фарахвашӣ, ҷопи Техрон) чунин маънидод карда шудааст: «**drafsh** – байрақ, ливо»; «**drafshitan** – 1.мавҷ задан, тақон хӯрдан, ларзидан; 2. Дурафшидан» (с. 158).

Муҳаммад Ғиёсуддин дар «Ғиёс-ул-луғот»-и ин воҷаро хеле возеҳ маънидод кардааст: «**Дурафш**-порчаи қумоши сегӯша, ки ба зар мунаққаш карда, бар сари алам банданд. Ва чун маънии дурафшидан ларзидан аст, инро низ **дурафш** аз он гӯянд, ки аз бод меларзад. Ва олатест, ки бад-он дар чарм сӯроҳ кунанд, онро ба ҳиндӣ «суталӣ» гӯянд.(аз «Рашидӣ» ва «Сироч»); ва соҳиби «Мадор» ва «Муайяд» навишта, ки ба фатҳатайн (яъне **дарафш**) олате, ки бад-он чарм сӯроҳ кунанд; ва ба замми аввал ва фатҳи сонӣ (яъне **дурафш**) ба маънии алам ва нишони лашкар; ва дар «Ҷаҳонگیرӣ» ба ҳар ду маънӣ ба фатҳатайн ва ба касри аввал ва фатҳи сонӣ (яъне **дирафш**) низ омада; ва дар «Бурҳон» ба касри аввал ва фатҳи сонӣ, олати чармдӯзон ва алами фавҷ (331). **Дурафшидан** – ларзидан; дурафшон ба маънии ларзон (аз «Рашидӣ») ва аз «Бурҳон» ба фатҳатайн (яъне дарафшидан) маълум шуда; ва аз «Муайяд» ва «Сироч» ба замматайн (яъне дуруфшидан)» (331).

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ин калимаро чунин маънидод кардаанд: «**Дирафш** - байрақ, алам, ливо». **Дурафшидан** – дурахшидан, барқ задан, тобидан» (381).

Дар «Фарҳанги Муин» шарҳи ин калима ба ин тарз аст: «**Дирафш** – байрақ, алам, аломат, роят (-и сипоҳ). Фӯтае, ки дар рӯзи чанг бар болои дастори худ печанд» (402).

Дар луғати Деххудо ҳам «**Дирафш** - фӯтае, ки дар рӯзи чанг бар болои дастори худ печанд, ки ба туркӣ «дулуға» гӯянд (аз «Бурҳон»). Дурафш дар асл порчаи қумоше буда сегӯша, ки ба зар мунаққаш карда бар сари алам ва кулоҳи худ мебастанд ва ба туркӣ «байрақ» гӯянд ва он порча ҳамеша аз бод дар чунбиш буда, меларзад. («Онандроч») (442) гуфта мешавад ва сипас Деххудо мисолҳои фаровоне аз осори Фирдавсӣ, Асадӣ, Дақиқӣ, Унсурӣ, Масъуди Саъд, Носири Хусрав, Низомӣ, Ҳотифӣ ва дигарон меорад.

Дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ин вожа дар шакли **дурафш** ва **дирафш** дучор мегардад ва рамзи давлат ва сипоҳро ифода менамояд:

Ҳама рӯйи кишвар **дурафш** асту пил,
Биубинад кунун шаҳрёр аз ду мил (387).
Биёвар сипоҳу **дирафши** маро,
Ҳамон тахту зарринакафши маро (303).

Аз байтҳои шоир маълум мегардад, ки мардумони форс-тоҷик дурафшро гиromӣ медоштанд ва дар набардҳо, ҳангоми зарурат ҳатто ба дандон медоштанд, яъне он рамзи ватандӯстӣю ватанпарастӣ, азму ирода, нангу номус ва омили ғолибият ба шумор рафта, барои ҳифзи он ҷоннисориҳо, хунрезии менамуданд:

Гиromӣ ба дандон бигирад **дурафш**,
Бидорад ба дандон **дурафши** бунафш (143).
Дирафши Фаридун ба дандон гирифт,
Ҳамезад ба як даст гурз, эй шигифт (156).

Кухантарин намоди кишвардории тоҷикон **дирафши қовмёнӣ** будааст, ки онро **ахтари қовиёнӣ** низ номидаанд. «Дирафши қовиёнӣ байрақи Коваи Оҳангар, ки пешгири чармини худро бар сари ҷӯбе баста, ба муқобили Заҳҳои Морон бархост, халқро ба шӯриш даъват намуд ва бар Заҳҳоқ ғалаба кард. Шоҳ Фаридун он байрақро муқаддас шумурда, бо зару ҷавоҳирот ораста буд ва арабҳо онро ҳангоми истилои Эрон ба ғорат бурданд» (381): Фирдавсӣ ба ин ақида ишора мекунад ва ибораи «дирафши қовмёнӣ»-ро хеле зиёд ба қор бурдааст:

Фурӯ хишт з-ӯ сурху зарду бунафш,
Ҳамехондаш «**қовмёнӣ дурафш**» (99).

Баландӣ, шукӯху шаҳомати дурафш боиси рӯҳбаландии лашкар ва омили ғолибият дар набардҳо мегардид. Ҳамчунин дурафш қудрати давлат ва сиёсату ҳайбати онро барои ҷониби муқобил бояд муаррифӣ менамуд. Фирдавсӣ барои ифодаи ин паҳлӯҳои дурафш номи мавҷудот ё ҳайвонҳои бузургҷусса ва қавипайкар, наботот ё чирмҳои осмониро ба қор мебарад: **аждаҳо, шер, пил, паланг, гург, гуроз, говмеш, дарахт, мох, офтоб, ахтар**.

Ташбеҳ яке аз санъатҳо ва абзорҳои муҳимми адабиёти шифоҳӣ ва хаттӣ форсии тоҷикӣ маҳсуб мешавад. Дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ, бидуни шак, метавон гуфт, ки ташбеҳ дар миёни анвои

дигар воситаҳои баёнӣ ва тарфандҳои шеърӣ бештарин корбурдро дорад.

Тамоми шоирону нависандагон дар осори худ аз санъати ташбеҳ ва анвои он истифода кардаанд. Ташбеҳ чавҳари асли ва марказии осори бисёре аз шоирони таърихи адабиёти тоҷик аст. Шаклҳои гуногуни ҳаёл ва анвои ташбеҳ сарчашма гирифта монандие мебошад, ки нерӯи тахайюли шоир дар миёни ашё кашф гардида, онро дар шаклҳои мухталиф баён мекунад. Шоир тавассути монандие, ки дар миёни ашёи гуногун кашф мекунад, каломи худро бадеъ ва зебо сохта, ба бештарин шакл ба мухотаби худ мунтақил месозад.

Адибон аз ташбеҳ ва навъҳои гуногуни он ба хоҳири барҷаста намудани маънӣ, равшани андохтан ба маънӣ, мушаххас сохтани симое, тасвире, чизе ба унсуре истифода кардаанд. Равшан сохтани паҳлӯҳои суҳан ва наздик кардани мафҳум ба зеҳни мухотаб аз вижагиҳои махсуси ташбеҳ аст.

Устод Абулқосим Фирдавсӣ ҳамин паҳлӯҳои ташбеҳро дар «Шоҳнома»-и безаволи худ бо истифода аз вожаҳои дурафш бениҳоят зебову равшан ба кор бурдааст.

Дар «Шоҳнома» пайкари дурафш бештар ба **аждаҳо** монанд карда шудааст. Мо онҳоро ба навъи ташбеҳи пӯшида дохил мекунем, зероки адоти ташбеҳ(калимаҳои ёридиҳандаи ташбеҳ ба монанди, мисли, монанди ва ғайраҳо, ки монандиро ифода мекунанд) истифода намешавад.

Дурафшаш бибин **аждаҳопайкар** аст,

Бар ӯ низ-бар шери зарринсар аст.

Ҳамон гаҳ **яке аждаҳофаш дурафш**

Падида омаду гашт гетӣ бунафш [9,454].

Дурафше кучо **пайкараш аждаҳост**,

Ки Чубина бар Наҳравон кард рост [9,459].

Яке аждаҳофаш дурафше ба пой,

Ту гуфтӣ ҳаме андарояд зи чой [9, 284].

Падида омад он **аждаҳофаш дурафш**,

Шаби тираву рӯи гетӣ бунафш [9, 126].

Ташбеҳ ба пил:

Ҳанӯз андар ин буд, ки гарде бунафш,

Падида омад он **пилпайкар дурафш** [9, 40].

Зада пеши ӯ **пилпайкар дурафш**,

Ба наздаш саворони зарринакафш [9, 277].

Чунин гуфт, к-»Он Тӯси Нузар бувад,

Дурафшаш кучо пилпайкар бувад» [9, 277].

Ташбеҳ ба шер:

Ба ҷанг андарун **шерпайкар дурафш**,

Бар он ғойбаи зангхӯрда бунафш... [9, 170].

Нишони сипахдори Эрон бунафш,
Бар он бора зад **шерпайкар дурафш** [9, 337].

Ташбех бапаланг:
Дурафше бароварда **пайкарпаланг**,
Хама аз дурафшаш биёзад ба чанг.

Ташбех ба гург:
Зи теги далер он ҳаво шуд бунафш,
На пайдост он **гургпайкар дурафш** [9, 239].
Бародар-шро он ки буд Бедирафш,
Бидодаш яке **гургпайкар дурафш** [9, 136].
Бар он кӯхи фаррух баромад зи паст,
Яке **гургпайкар дурафше** ба даст [9, 175].
Яке **гургпайкар дурафш** аз бараш,
Ба абр андароварда **заррин сараш** [9, 280]

Ташбех ба гуруз (хук):
Дурафше паси пушт **пайкаргуруз**,
Сараш моҳи симину боло дароз [9, 282].

Ташбех ба говмеш:
Дурафше пасаш **пайкараш говмеш**,
Саворон паси номдорон зи пеш [9, 321].

Фирдавси андоза ва ҳайбати дурафшро ба ҳайвоноти ваҳшӣ ва бадхашм, ки сипоҳро ба чанг кардан моил месозанд, монанд мекунад.

Фирдавси дурафшро ба чирмҳои осмонӣ низ монанд кардааст, ки киноя ба баландӣ, бузургӣ, нур ва шаҳомати он аст.

Ташбех ба хуршед (офтоб):
Яке зард **хуршедпайкар дурафш**,
Сараш моҳи заррин, ғилофаш бунафш [9, 277].

Ташбех ба мох:
Дари хайма дар пеши пардасарой,
Яке **мохпайкар дурафше** ба пой [9, 281].

Ташбех ба ахтар (ситора):
Бирафтанду навмед омаданд,
Ки бо **ахтари дароз** омаданд [9, 45].

Ҳамчунин дар «Шоҳнома» вожаи **ахтар** мачозан ба маънии дурафш омадаст.

Кунун ман яке бандаам бар дарат,
Парастандаи **афсару ахтарат** [9, 37].

Ташбеҳ ба дарахт:

Яке барниҳода зи пирӯза тахт

Паси ӯ **дурафше ба сони дарахт** [9, 454].

Вожаҳои ифодагари ранги дурафш. Дурафш ҳамчун яке аз рамзҳои давлатдорӣ ва аломати лашкар бо рангҳои гуногун, аломатҳо, нақшҳо, ки рамзхоро ифода мекунанд, оро дода мешавад. Барои ранги дурафш рангҳои интиҳоб мегарданд, ки дар байни мардум (*орзуву омор*) рангҳои дӯстдошта, рангҳои зебо, рӯҳафзо ва фараҳангез бошанд. Рангҳо, нақшҳо ва аломатҳои дурафш армонҳои миллӣ ва фарҳангии миллатанд. Ин рангҳо ҳар кадом мазмунҳои амиқ дошта, арзишҳои маънавӣ, ахлоқӣ, илмӣ, расму оин ва дигар аънаҳои неки мардумро ифода мекарданд, бинобар ин муқаддас доништа мешуд.

Дурафши аввалини мо ҳамон пешгири чармини оҳангари Кова буд, ки бар чӯб баст ва мардумро бар ҷанги зидди Заҳҳок даъват кард ва Фаридун ба он зару ҷавохирот ва **рангҳои сурху зарду бунафш** зад ва онро дурафши ковиёни номид:

Фурӯ хишт 3-ӯ **сурху зарду бунафш,**

Ҳамехондаш «**ковмёни дурафш**» [9, 99].

Дурафшон зи ҳар гуна-гуна дурафш,

Ҷаҳоне шуда **сурху зарду бунафш** [9, 221].

Аз байти зер маълум мешавад, ки эронӣ абзори пилонро ба ранги дурафши худ оро меодаанд:

Ҳама пушти пилон ба **рангин дурафш,**

Биёраста сурху зарду бунафш [9, 318].

Ранги сурх рамзи озодӣ, хушбахтӣ, рӯсурхӣ; ранги зард рамзи офтоб, гармӣ (чунки Эрон кишвари офтобӣ буд) ва ранги бунафш шодию фараҳро ифода мекард.

Азбаски ранги домани чармини Кова сиёҳ буд, як замон дурафши Эронӣ сиёҳ ҳам будааст:

Бигуфтанд, к-омад зи Эрон сипоҳ,

Яке пешрав бо **дурафши сиёҳ** [9, 116].

Аз байтҳои зерини шоир маълум мегардад, ки дурафшро бар хӯд (кулоҳи филизии ҷангӣ) ҳам нақш мекарданд:

Ҳама рӯи оҳан гирифта ба зар,

Дурафши сиях баста бар хӯд сар [9, 19].

Сияҳчавшани хусравӣ дар бараш,

Дурахшон дурафши сиях бар сараш [9, 424].

Басе зарду сурху сиёҳу бунафш,

К-аз Эрон ба Тӯрон бибинӣ **дурафш** [9, 157].

Дар «Шоҳнома» ибораи **дурафши бунафш** хеле зиёд ба назар мерасад:

Замин қор шуд, осмон шуд **бунафш,**

Ҳам ӯро будӣ ковиёни дурафш [9, 350].

Биёяд яке номи ӯ Бедирафш,

Сӯи найза дорад **дурафши бунафш** [9, 144].

Биёмад ҳамандар замон Бедирафш,
Гирифта ба даст он **дурафши бунафш** [9, 172].

Ранги сабз, ки рамзи ободӣ, хуррамию сарсабзиаст, гузаштагони мо аз қадимулаём дар дурафш истифода мекарданд. Ин дар байти зерини шоир омадааст:

Зи бас гуна-гун **парниёнӣ дурафш**,
Чи сурху чи сабу чи зарду бунафш [9, 362].

Ранги сафед рамзи сафед сулҳу оромиш, хушбахтӣ, покизагиаст. Дар забон ҳам ибораҳои **бахти сафед**, **роҳи сафед** истеъмол мешавад, ки маънои хушбахтиро дорад. Ин ранг ҳам дар дурафши мо аз қадимтарин даврон истифода мекардид. Инро аз байти зерини шоир дидан мумкин аст:

Чу барзад зи дарё **дирафши сафед**,
Ситора шуд аз тирагӣ ноумед [9, 76].

Ибораи **дирафши сафед** дар байти боло маҷозан ба маънои рӯз, бардамидани сафедии рӯз омадааст.

Муродифоти дигари **дурафш** дар забон ахтар, парчам, ливо, алам, роят, байрақ, ялав, дулуға мебошанд. Дурафш, ахтар, парчам калимаҳои тоҷикӣ; ливо, алам, роят арабӣ; байрақ, ялав, дулуға туркӣ мебошанд. Дар «Шоҳнома» танҳо вожаҳои **дурафш ва ахтар** ба кор рафтаанд. Вожаи парчам-ро дар асар пайдо накардем.

Ҳамин тавр аз таҳлилу тадқиқи **Истифодаи санъати ташбех бо вожаҳои дурафш дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ** ба натиҷаҳои зер омадан мумкин аст:

1. Фирдавсӣ ҳамчун шоири меҳанпараст танҳо вожаҳои форсӣ-тоҷикӣ: дурафш ва ахтарро корбаст менамояд. Доираи корбасти ахтар дар асар кам аст, дурафш/дирафш хеле фаровон ба кор рафтааст.

4. Ҳамчунин барои шукӯҳу шаҳомати давлат ва боло бардоштани рӯҳи сипоҳ дурафшро бисёр бузург мекарданд. Барои тасвири бузургӣ ва хишмати он шоир калимаҳои **аждаҳонайкар, пилпайкар, шерпайкар, гурпайкар, гурозпайкар, хуршедпайкар, мохпайкарро** бо санъати ташбех ниҳоят зебову дилкаш ба кор мебаранд.

Ҳамин дар «Шоҳнома» бо тасвири дурафш расму оини давлату давлатдорӣ, сарвату боигарӣ, таъбу завқ, шикасту пирӯзӣ, умеду орзу, шодиву ғам ва умуман таърихи мардуми эронитабор тасвир гардидааст.

КИТОБНОМА

1. Атоулло Маҳмуди Ҳусайнӣ. Бадоеъуссаноеъ / Бо сарсухан, тавзеҳот ва таҳрири Раҳим Мусулмонқулов / Атоулло Маҳмуди Ҳусайнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 222 с.

2. Зехнӣ, Т. Санъати сухан / Т. Зехнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 328 с.

3. Мусулмониён, Р. Назарияи адабиёт / Р. Мусулмониён. – Душанбе: Маориф, 1990. – 334 с.

4. Муқаддам, В.М. Фаҳанги луғоти қофия / В.М. Муқаддам. – Ҳамадон, 1370. – 648 с.

5. Мухаммад, Гиёсуддин. Гиёсуллоғот / Таҳияи матн бо пешгуфтор , мулҳақот , тавзеҳот ва феҳристи А. Нуров / Мухаммад, Гиёсуддин. – Ҷ. 2. – Душанбе: Адиб, 1988. – 416 с.

6. Нисорӣ, Хоҷа Ҳасан. Чаҳор гулзор / Таҳияи матн муаллифони пешгуфтор ва мураттибони луғоту тавзеҳот Усмони Назир ва Давлатбеки Хоҷа. – Душанбе: Шарқи озод, 1998. – С.37-50.

7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – Ҷ. 1. –М.: Сов. Энциклопедия, 1969. – 953 с.

8. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Ирфон, 1964. – Ҷ.1. – 468 с.

9. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Ирфон, 1964. – Ҷ. 7. – 468 с.

10. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик , Ҷ. 3. – Душанбе, 2004. – 522 с.

КОРБУРДИ САНЪАТИ ТАШБЕҲ ДАР «ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ

Дар «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавсӣ тамоми рукнҳо ва оинҳои давлатдорӣ мо тасвир ёфта, шоир хиради воло, фазилату маърифат, азму ирода, матонату часорат ва чойгоҳи баланди ниёғони моро дар ин чода тасвир менамояд. Мардумони хирадманду соҳибмаърифати эронинаҷод рамзҳои давлатдорӣ худ: тоҷу тахт, нишону дурафш, ки арзишҳои миллӣ ва фарҳангии моро ифода менамуданд, муқаддас медонистанд.

Дар «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавсӣ мафҳуми дирафш низ, ҳамчун яке аз рамзҳои давлатдорӣ, чойгоҳи хоса дошта, тасвири он хеле ва хеле густурда аст.

Ташбеҳ яке аз санъатҳо ва абзорҳои муҳими адабиёти шифоҳӣ ва хаттӣ форсии тоҷикӣ маҳсуб мешавад. Дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ, бидуни шак, метавон гуфт, ки ташбеҳ дар миёни анвои дигар воситаҳои баёнӣ ва тарфандҳои шеърӣ бештарин қорбурдро дорад.

Тамоми шоирону нависандагон дар осори худ аз санъати ташбеҳ ва анвои он истифода кардаанд. Ташбеҳ ҷавҳари асли ва марказии осори бисёре аз шоирони таърихи адабиёти тоҷик аст. Шаклҳои гуногуни ҳаёл ва анвои ташбеҳ сарчашма гирифта монандие мебошад, ки нерӯи таҳайюли шоир дар миёни ашё кашф гардида, онро дар шаклҳои мухталиф баён мекунад. Шоир тавассути монандие, ки дар миёни ашёи гуногун кашф мекунад, каломи худро бадеъ ва зебо сохта, ба бештарин шакл ба мухотаби худ мунтақил месозад.

Устод Абулқосими Фирдавсӣ ҳамин паҳлӯҳои ташбеҳро дар «Шоҳнома»-и безаволи худ бо истифода аз вожаҳои дурафш бениҳоят зебову равшан ба қор бурдааст.

Калидвожаҳо: *Фирдавсӣ, Шоҳнома, дирафш, фарҳанг, ташбеҳ, шоир, вожа, ахтар, парчам, луғот, адабиёт, аждаҳо, моҳнайкара, истиора*

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТАФОР В «ШАХНАМЕ»
АБУЛКАСИМА ФИРДАВСИ**

Статья затрагивает проблемы государства и государственности, изложенные в своем романе великим персидским писателем, поэтом и философом Абулкасымом Фирдоуси под названием «Шахнаме». Также в статье приведены много фактов мужества, гордости, величие нации с её богатым культурно-историческим наследием нашего народа.

Фирдавси в своей бесценной поэмы «Шахнаме» также он приводит один символ государственности- т.е. флага, описывая его как неотъемлемую часть возрождения государства, которого стал одним из сильных государств, сумевшего сохранять и даже развивать все традиции своего прошлого. Именно гордость отдельных героев этого замечательной поэмы позволил возродиться заново. В статье также приведены много фактов о величие языка поэмы, где великим Фирдоуси использовал различные методы жизнеописания своих героев, таких как метафоры, эпитеты и сравнения. Фирдавси создал свой шедевр потратил на это почти всю свою сознательную жизнь. Но политическая ситуация, замена власти, нашествие арабских завоевателей не позволяли поэту осуществить свою мечту о счастливом существовании будущего своего народа.

Автором очень подробно и последовательно описаны цитаты из этого великого произведения касающихся символу государственности- флага (знамени, стяга).

Ключевые слова: Счастливым, благополучие, последовательно, шедевр, стяг, знамя, ситуация, нашествие, произведения, наследие и т.д.

USE OF ALLEGORY IN “SHAHNAMEH” BY ABULQASIM FIRDAVSI

The article touches on the problems of state and statehood that were mentioned by philosopher Abulqasim Firdavsi in «Shahnameh». There were also researched many facts of courage, pride, the greatness of a nation with its rich cultural and historical heritage of our people in the article.

Firdavsi in his priceless poem «Shahnameh» also cite one of the symbols of statehood – flag, describing it as an integral part of the revival of the state, which became one of the strongest states, which managed to maintain and even develop all the traditions of its past. It was the pride of the individual heroes of this wonderful poem that allowed to be reborn anew.

The article also provides many facts about the greatness of the language of the poem, where the great Firdavsi used various methods of biography of his characters, such as metaphors, epithets and comparisons. Firdavsi created his masterpiece and spent almost his entire conscious life on it. But the political situation, the replacement of power, the invasion of the Arab conquerors did not allow the poet to realize his dream of a happy existence for the future of his

people. The author very carefully and sequentially describes quotes from this great work relating to the symbol of statehood - the flag (banner, banner).

Keywords: happy, prosperity, successively, masterpiece, banner, situation, invasion, works, heritage, etc.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ахатова Насиба Алишеровна – унвонҷӯи кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: 735320, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Данғара, кӯч.Марказӣ, 25. Тел: 907418989.

Сведения об авторе: Ахатова Насиба Алишеровна – соискатель кафедры таджикского языка и литературы Дангаринского государственного университета. Адрес: 735320, Республика Таджикистан, Дангара, ул.Маркази 25. Тел: 907 41 89 89.

Information about the author: Akhatova Nasiba Alisherovna – graduate student of the Tajik language and literature department of Dangara state University,. Address: 735320, Republic of Tajikistan, Dangara, ul. Markazi 25. Tell: 907 41 89 89.

АЙНИ ВА МУХТАССОТИ ТИПОЛОГИИ РОМАНИ ТАЪРИХИ

*Оламбӣ Раҳимова**Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ*

Садриддин Айни на фақат маҳсули бедории иҷтимоиву сиёсӣ ва таърихии халқи тоҷик аст, балки ташаккул ва таҳаввули ҷараёнҳои тозаии адабиву фарҳангиро низ бидуни шахсияти инсонӣ, адабӣ ва ҳунарии ӯ наметавон тасаввур кард. Ба ифодаи дигар, Айни ва ҷаҳолияти ҳунарии ӯ унсурҳои муҳими ҳофизаи таърихии мост, ки бе дарназардошти нақш ва ҷойгоҳи ӯ наметавон дар шинохти фарораҷандҳои адабиёту ҳунари тоҷикӣ ба натиҷаи муҳим даст ёфт ва дар ташаккули айнишиносӣ вижаҳои осори ӯ дар адабиётшиносии тоҷик қадаме устувор гузошт [10, 174]. Ба ин далел, таҷрибаи Айни дар пайванд бо тафсири илмии мавзӯи ҳозир, ки дар ин мақола мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, нақш ва ҷойгоҳи ӯро дар протсеси ташаккул ва таҳаввули романи таърихии тоҷикӣ мушаххас сохта, дар ин замина барои муайян кардани равишҳои типологӣ ва поэтикии ин жанр имкон фароҳам меоварад. Дар ин замина нуқтаи муҳим ин аст, ки таҷрибаи Айни дар роҳи эҳёи ин жанр дар насри тоҷикӣ, на фақат дар замонаш судманд буд, балки имрӯз низ тасаввуротро дар бораи моҳият ва уфуқҳои назарии романи таърихӣ тақмил бахшида, дар роҳи муайян кардани хусусиятҳои типологӣ ва поэтикии жанри романи таърихӣ ва паёмдори ин таҷриба дар эҷодиёти нависандагони баъдӣ ёрии амалӣ мерасонад.

Муаллифи нахустин романи таърихӣ дар адабиёти муосири тоҷик Садриддин Айни мебошад. Вай аввалин шуда ҳудуди мушаххасоти жанрии романи таърихиро, ки дар мавзӯи таърихӣ навишта шудаанд, муайян намуд. Оғози ҷаҳолияти ӯ дар даврони мушкили сиёсиву иҷтимоӣ ва муҳити адабӣ гузашта, низоми варшикастаи Аморати Бухоро, зиддиятҳои дохиливу хориҷӣ, қатъи робитаҳои таърихиву фарҳангӣ бо кишварҳои ҳамҷавор-Эрону Афғонистон, навхоҳиву ислохотталабии нируҳои пешрав ва ниҳоят, аз ҷониби инқилобиёни рус ишғол шудани Бухоро ва аз байн рафтани Аморату барқарор шудани ҳукумати Шуравӣ воқеияти таҳриқбахши ибтидоии асри бисти ҳаёти нависанда ва сарнавишти миллати ӯ буданд. Айни дар маркази ин ҳодисаҳо қарор дошт ва бар ҳар наҳве, нисбат ба он чи ки аз сари миллат ва кишвараш мегузашт, бетараф набуд.

Ба ифодаи М. Шакурӣ, «Дар даҳаи бистуми қарни бистум, ки тоҷикони Моваруннаҳр дар айни шиддати муборизаҳои таърихӣ бе роҳбари забардасти сиёсии тӯдакаши ҷаррор монданд, қалами Айни кори шамшер кард, ҷаҳолияти иҷтимоӣ ва илмиву равшангарии ӯ вазифаи муҳими сиёсӣ адо намуда, барои худшиносии миллии мардум, барои пайдо шудани сардорони лоиқи сиёсӣ, барои муайян шудани сарнавишти таърихии миллат нақши муҳим ифо кард» [12, 212].

Ба ин тартиб, устод Айнӣ аз ибтидои асри бист сар карда бо фаъолияти амалиаш дар чараёни таҳаввулоти сиёсӣ иҷтимоӣ ва адабии кишвараш фаъолона иштирок мекард. Вай дар 67 мақола ва 7 асари илмиву бадеие, ки солҳои 1919-1921, яъне дар солҳои аввали инқилоб ва таъсиси ҷумҳурии Тоҷикистон навишта буд, бисёр масъалаҳои миллий, сиёсӣ, адабиву фарҳангиро ба миён мегузошт ва таҳаввулоти иҷтимоиву фарҳангии ибтидои асри бистро барои ҷомеаи тоҷикон ногузир медонист. Ва дар роҳи таҳаққуқ бахшидан ба ормонҳои ояндадори миллий «сайф» (қалам)-ро василаи созанда эълон дошт. Дар ин равиш Айнӣ мавқеияти осори таърихиву адабиро дар ҷойи аввал гузошта, як силсила осореро ба ҷоп расонд, ки дар жанрҳои гуногуни таърихиву адабӣ ва консепсияи нави шинохти воқеияти таърихӣ таълиф шуда буданд.

Айнӣ дар яке аз чунин асарҳои «Таърихи амирони манғитияи Бухоро», ки ифодагари рӯҳи ислохотхоҳии ӯ буд ва рӯҳияи танқидиашро ифода мекард, қабохату разолати низоми кӯхнаро фош карда, бо ин мавқеияти иҷтимоиву адабиашро ба манфиати миллат ошкоро эълон дошт. Вай соли 1920 дар рисолаи «Таърихи амирони манғитияи Бухоро» навишта буд: « Мо дар зикри амирони манғитияи Бухоро, хусусан дар тарҷумаи холи амир Абдулахад суҳанро зиёда бепарда рондем. Чизҳоеро, ки ба нашри онҳо одоби қалам мутлақо мусоидат намекард, фошофош нигоштем. Эҳтимол хонандагон нависандаро ба ин кирдораш муоҳиза намоянд, ба беодобӣ ва беназакатиаш нисбат диҳанд. Дар воқеъ ҳақ доранд. Мо низ аз ин кирдори худ хеле мутаассир ҳастем, лекин чӣ бояд кард? Таърих моро ба навиштани ин қабил ғачоеъу фазоҳ маҷбур намуд. Бояд фармони таърихро иҷро намоем, вагарна дар назди таърих масъул ва муаххаз хоҳем буд...Мо дар ин амалиёти худ ҷу ҷарроҳи сахтдили ҷобукбадаст бо нештари қалам бераҳмона ҷароҳатҳои омоскардаамонро шиқофта ва буридем. Оре! Сафҳаҳои мусавфоро бо ҷирку хун олууда кардем. Лекин умед аст, ки ин захмҳои амалиётдидаи мо баъд аз ин ба ҳам омада ҷисми ғигори моро сихати комил муяссар гардад [1, 186].

Айнӣ бо фаъолиятҳои амалӣ, таълифотҳои илмӣ ва бадеӣ собит кард, ки таърих дар дасти инсонӣ огоҳ «силоҳе дар муборизаи роҳи фардо»-ст (С. Айнӣ). Ба ин далел, бавучудойии осори таърихӣ дар жанрҳои гуногун дар эҷодиёти ӯ ҳодисаи қонунӣ буда, эҳтиёҷи замонро қонеъ мекард. Замони нав талаботи нав, яъне азхудкунии таҷрибаи таърих ва фалсафаи онро ба миён мегузошт. Зарурате ба миён омад, ки таҷрибаи таърихиро дар тасвири умумии ҳаёти миллат бо назардошти манфиатҳои замони муосир корбаст созад. Ҷомеаи адабӣ таҳаввулоти жанриеро интизор буд, ки аллақай намунаҳои он дар адабиёти рус ва халқҳои дигар ба вучуд омада буд.

Вазъи иҷтимоиву сиёсӣ ва фарҳангии охири асри нуздаҳ ва бистсолаи асри бист то андозае заминаро барои пайдоиш ва шаклгирии романи таърихӣ фароҳам овард. Романи таърихӣ тоҷикӣ, ки ба нахве ифодагари вазъ ва дараҷаи рушди фарҳанги миллий низ мебошад, маҳсули даврони нави итаърихӣ тоҷикон ва фазои тозаи маънавӣ-инқилоби Октябр ва ба тобеияти Руссия даромадани Тоҷикистон буда, дар лаҳзаҳои тақдирсози таҳаввулоти

чомае ва фазои муштараки ичтимоию фарҳангӣ ба вучуд омадааст. Аммо решаҳои гнесиологии он ба умқи таърих ва ҳавзаи таърихиву фарҳангии форсии тоҷикӣ мерасад. Ба ифодаи дигар, таърих ва таърихнигорӣ аз қадим чузъи тафаккури илмӣ ва бадеии тоҷикон буда, ёдгориҳои қадимии хаттӣ, ки дар сангнавиштаҳои кӯҳи Бесутун ҳаққокӣ шудаанд, баёнгар ва шоҳиди таваҷҷуҳи гузаштагони ин миллат ба таърих ва ҳақиқати он аст, ки қабл аз ҳама ҷанбаи ҳунари ва меросбарӣ дорад.

Ҷамчунин намунаҳои осореро, ки решаи таърихии ҳамосӣ дошта, то ба имрӯз ранги таърихии хешро ҳифз кардаанд, метавон чун намунаҳои ҷолиби романҳои ҳамосии таърихӣ ном бурд, ки ҳамосаи таърихии «Рамузи Ҷамза», «Искандарнома» ва монанди инҳо аз ин радифанд. Ин гуна осор, чунонки баъзе донишмандон пиндоштаанд, ҳеҷ гоҳ ба хотири он навишта нашудаанд, ки «аз тариқи бофтаҳои одии таърихӣ аҳкоми муайяни динӣ ва ахлоқиро паҳн намоянд» [8, 84].

Дар байни мухтассоти ҷолиби таърихнависи гузаштагони адаби форсӣ метавон таваҷҷуҳи хосеро зикр кард, ки муаррихон ба ахлоқ ва сачоёи қаҳрамонони таърих доштаанд. Мулоҳизот ва тасвире, ки дар боби ахлоқ ва атвори одамони гуногун ва шоҳон дар осори Масъудӣ, Ибни Халликон ё Абулфазли Байҳақӣ ҳаст, гоҳ чунон дақиқ, олимона, адибона ва ҳатто ҳунармандона аст, ки аз онҳо метавон тасвири воқеии аҳволи замони таърихӣ ва фарҳангиро берун кашид ва дарк кард. Ҳарчанд Абулфазли Байҳақӣ барин таърихнигорон асосан дар атрофи таърихнигорӣ суҳан мегӯянд ва гуфтаҳоиашон «бештар ба қимати кутуби таърихӣ дахлдоранд, шабоҳату умумияти онҳо ба кутуби адабии бадеӣ аз лиҳози шакли тариқи кулии мероси адабии ҳосе» [5, 194] назаррас аст.

Ҷамин тариқ, тафаккури ҳамосӣ, ки ҷанба ва решаи таърихӣ дорад, яке аз омилҳои заминагузори пайдоиш ва ташаккули романҳои ниматаърихӣ ва сирф таърихӣ мебошад. Ба ин равиш, махсусан осоре, ки решаи таърихӣ ё ҳамосӣ доранд, таъсири муҳим гузоштаанд. Бисёр асарҳоеро, ки дар асл ба рӯи ҳаводиси таърихӣ давр мезананд, вале муаллифони онҳо ба «муқтазои таассуби динӣ шоҳу барге бар он афзудаанд» [7,118] низ метавон дар ин замина зикр кард мисли «Мухторнома».

Ҷамчунон ки баъзе муҳаққиқон собит кардаанд, «нишонаҳо ва унсурҳои роман ва тафаккури романи қариб дар ҳамаи марҳилаҳои рушди адабиёти форсии тоҷикӣ ба мушоҳида мерасад» [11,150], ки тафаккури таърихӣ ва таърихписандӣ чузъи ин равиши ҳунари мебошад. Дар миёни ин осор намунаҳои ҳаст, ки решаи таърихӣ ҳамосӣ дошта, ранги таърихии хешро аз даст надодаанд. Яке аз чунин асарҳо, ки реша ва пояи муътамади романи таърихиро ба маънои томи суҳан дар адабиёти гузаштаи форсии тоҷикӣ таъйид мекунад, «Искандарнома» мебошад. Аввалин бор дар бораи ин асар Ҷамчун намунаи «насири покиза ва дурахшон»-и [3, 128] форсӣ Маликушшуаро Баҳор дар «Сабкшиносӣ» [3, 128-151] суҳан кардааст. Ин китоб фақат соли 1343 ҳичрии шамсӣ ба кӯшиши Эраҷи Афшор ба чор расид, вале, мутаассифона, мавриди гуфтугӯи машруҳе қарор нагирифтааст.

Ин роман дар матни таърихӣ навишта шудааст, ки афсонаи ба занашӯӣ бо Искандар тан додани духтари Доро-Пурондухтро ба воқеиятҳои таърихӣ интибоқ медиҳад. Вале ин пайванди дуруғин ва ҳаёлии Искандар бо эронӣро асли «корнома»-и ӯ таҳриф намесозад. Аз хилоли сатрҳои ин китоби ҳамосаи таърих чехраи истилогари юнонӣ, ки маҳз ба василаи ӯ дастгоҳи азими импературии Ҳахоманишӣ аз миён рафта, қисмати бузурги Авасто-азизтарин мероси маънавӣ ва динии эронӣ бар бод рафтааст, равшан ба назар мерасад. Дар матни таърих ҳофизаи таърихӣ зинда мешавад, коҳҳои салтанатӣ фуру меафтад, муддатҳои эронӣ зерин фармони истилогар қарор мегиранд, қатлу ғорат, ниҳебу қандану сӯхтан суннати амалу кирдори Гучастак мегардад. Гучастак исмест, ки маъниаш малъун ва матруд буда, эронӣ ба Искандар гузоштаанд. Дар ҳар сурат «Искандарнома» ва баъд «Рамузи ҳамза», «Достонҳои ҷангии авомона» [7, 452] хеле тулониянд, ки ҷанбаи амиқи таърихӣ доранд. Ин китоб илова ба он ки арзиши жанрии романро дорад, арзиши адабии он бисёр буда, «зоҳиран аз оғоз низ ба унвон китоби адабӣ ва таърихӣ навишта ва хонда шудааст» [7,452].

Ин асар ва осори дигаре, мисли «Рамузи Ҳамза» гувоҳи онанд, ки дар адабиёти форсии тоҷикӣ навъи роман решаҳо ва пояҳои мӯътамади миллӣ дошта, ба қавли Ш. Солеҳов «суннатҳои қадимаи достоннависии гузаштагон дар замони нав дар шароити фазои тоза иҷтимоӣ фарҳангӣ, ки дар заминаи рушди босуръати марҳилаи сифатан нави равобити адабии Ғарбу Шарқ ба зухур омада буд» [11, 151], ба шаклгирӣ ва таҳаввули ин навъи адабӣ дар адабиёти тоҷик мусоидат намуд.

Ҳамин тариқ, дар солҳои бисте асри гузашта замина барои эҷоди романи таърихӣ дар ҳавзаи адабии тоҷикӣ ба вучуд омада буд. Ба ифодаи дигар, заминаи идеяӣ, ҳиссӣ, психологӣ ва сарчашмашиносӣ гузошта шуд, вале мушаххасоти жанрии он ба ҳиммати С. Айнӣ зерин таъсири осори ҳамосии миллии гузашта ва насри ғарбиву русӣ ва намунаҳои аввалини романи шарқӣ шакл гирифт.

Ин равиш ҳодисаи қонунӣ буд. Таърихи инсоният амалан намунаи фарҳанг ва адабиёти ҷудо аз ҷараёни умумибашарӣ рушдфтаро ёд надорад. Ҳар қадар халқ бофарҳанг бошад, ҳамчунон робитаи он бо халқҳо ва тамаддунҳои дигар пурсамартар мешавад. Ин қонуният дар таърихи ташаккули адабиёт ва фарҳанги тоҷик низ равшан ба назар мерасад. Ба ин қонуният дар вақташ В. Жирмунский низ тавачҷуҳ карда, аз ҷумла нигоштааст: «Бебаҳс аст, ки ташаккули шакли мушаххаси романи таърихӣ ё достонҳои ғиноӣ дар нимаи аввали садаи XIX ба ҳамсозии байналхалқӣ ва дар навбати аввал, таъсири романҳои таърихии Волтер Скот ва достонҳои лирикии Байрон алоқаманд буд» [6, 150]. «Роман ҳамчун жанр,-ба ифодаи М. Бахтин,-аз оғоз дар заминаи эҳсоси тозаӣ замон шакл гирифт ва ташаккул ёфт» [2, 481]. Таҷрибаи Айнӣ заминаҳои пайдоиш ва ташаккули романи таърихӣ тоҷикиро ба ин қонуният пайванд медиҳад. Албатта, Вольтер Скот бевосита ва яқрост ба С. Айнӣ таъсир нарасондааст. Моҳияти ин таъсирро синтези мураккаби тафаккури бадеӣ муайян мекунад. Зимнан

бояд гуфт, ки таъсири романҳои таърихии аврупоӣ ба С. Айнӣ ғайри мустақим аст, яъне ба василаи осори адибони рус, ки дар ибтидои асри бист ба форсӣ ва туркӣ тарҷума шуда, интишор меёфт. Ин таъсир низ методӣ ва таҷрибӣ буд. Мо таъсири ғайри мустақими Толстой ва Горкийро дар поэтикаи осори Айнӣ ва силсилабандии воқеаҳои асар равшан мушоҳида мекунем. Дар осори Айнӣ, аз ҷумла романи таърихии «Ғуломон» синтетики усули характерофаринӣ ва фабуласозии Горкий, ба хусус «Кори Артамоновҳо» назаррас аст. Дар таҷассуми ин ду ҷазилат, албатта, Айнӣ ба муаллифи зикршуда баробарӣ қарда наметавонад. Дар осори Айнӣ ҷун Горкий гоҳе вазъиятҳои душвор ба назар мерасанд. Авҷи воқеият ба дараҷаи ғоҷавӣ мерасад, ҳарчанд, ки онҳо ба хушӣ анҷом меёбанд. Чунин шароит дар ҳодисаҳои, ки қахрамонони таърихӣ амал мекунанд, ноҷӯрӣ ба амал меоварад. Дар ин ҳол санади ҳаётӣ арзиши таърихиро аз даст медиҳад.

Романи таърихии тоҷикӣ ҷун романи ҳамсони аврупоӣ ё русӣ якбора шакли комили жанро соҳиб нашудааст. Умумияти зерин низ муҳим ба назар мерасад. Дар ҳамаи романҳои таърихии асил ду хатти сюжет-таърихӣ ва ошиқона ҳаст. Ин ду хат дар қараёни ташаккули роман ба ҳам созгорӣ мекунанд. Чунин ба назар мерасад, ки сужети ошиқона ба шаклгирии концепсияи романи таърихӣ ёрӣ мерасонад ва то ҷое расмиати онро соқит мекунанд. Ин таҷрибаро Айнӣ дар осораш истифода қардааст ва ин ҳолати сюжетсозиро мо дар «Одина», «Дохунда» ва «Ғуломон» мушоҳида мекунем[4].

Диққатро ба хусусияти муҳими дигари структураи романи таърихӣ, ки ба назари мо ба суннати аврупоӣ ва русии роман мепайвандад, ҷалб қарданем. Баъзе аз муаллифони романҳои таърихии аврупоӣ, русӣ, аз ҷумла М. Горкий дар саҳифаҳои нахустини асарашон замони мушаххаси рӯйдодҳои таърихро дар роман дақиқ ишора мекунанд. Муаллиф бо ин он фазои замони, ки байни ҳодисоти таърихӣ ва ноқил, баъдан хонанда қарор дорад, маҳдуд месозад. Яке аз талаботҳои зебоишинохтии романи таърихӣ ин аст, ки ба хонанда имкон диҳад фосилаи замони ҳодисаҳои дар роман инъикосшударо ҳис кунад. Чунин муносибат ба хронологияро мо дар осори таърихии Садриддин Айнӣ, аз ҷумла романи «Ғуломон» ва асарҳои Ҷалол Иқромӣ, С. Улуғзода ва Раҳим Ҷалил равшан мушоҳида мекунем.

Аксаран дар маркази ҳаводиси таърихӣ қарор гирифтани шахсиятҳои зӯбдаи таърихӣ ва ё ҳаводиси аҳаммиати миллӣ дошта, принсипи умумии эҷоди ин гуна осорро муайян мекунанд. Онҳо дар ин ҳол воҳиди муҳими фабула ё сужети роман мебошанд. Ин хусусият дар аввалин романҳои таърихии адабиёти дигар халқҳо ва нахустромани таърихии адабиёти тоҷик «Ғуломон» низ ба мушоҳида мерасад.

Ҳамин тариқ, бо назардошти хусусияти меросбарии ин жанр аз насри ривоятӣ, реализми классикии рус ва шаклгирии хусусиятҳои тозаи жанрии он метавон хулоса қард, ки устод Айнӣ намунаи аввалини жанри романи таърихро ба вуҷуд овард, ки бо фарогирии воқеиятҳо, сарнавишти таърихии шахсиятҳо ва тасвири бамуддаҳои бадеӣ, аввалан саҳифаи тозаро

дар таърихи адабиёти навини тоҷикӣ боз намуд, сониян заминаро барои ташаккул ва таҳаввули ин жанр фароҳам овард.

Китобнома

1. Айнӣ, С. Таърихи инқилоби Бухоро / С. Айнӣ. - Душанбе, «Адиб», 1987.-239 с.
2. Бахтин, М. Вопросы литературы и эстетики / М. Бахтин.-Москва: «Художественная литература», 1975.-486 с.
3. Баҳор. Сабкшиносӣ / Баҳор. – Техрон, 1379. – 760 с.
4. Бобоев, Ю. Жанри таърихӣ ва романи «Ғулумон» / Ю. Бобоев,- Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1948. – 280 с.
5. Болай, К. Пайдоиши романи форсӣ / К. Болай. – Техрон: Муин, 1377. – 380 с.
6. Жирмунский, В. Сравнительное литературоведение / В. Жирмунский. -Ленинград, 1979. – 380 с.
7. Маҳҷуб, М. Адабиёти омиёнаи Эрон / М. Маҳҷуб. – Техрон: Чашма, 1382. – 600 с.
8. Маҳҷуб, М. Искандарнома / М. Маҳҷуб // Маҷаллаи «Сухан», 1340. – С. 450-461.
9. Набавӣ, А. Чусторҳо ва ибтикорот дар наср / А. Набавӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 321 с.
10. Сирочзода, Ҷ. Айнишиносӣ дар замони истиқлол / Ҷ. Сирочзода // Суханшиносӣ. – 2023. – №4. – С. 174-185.
11. Солеҳов, Ш. Роман дар адабиёти тоҷики қарни XX / Ш. Солеҳов. – Душанбе: Дониш, 2011. – 331 с.
12. Шақурӣ, М. Падари миллат / Муҳаммадҷони Шақурии Бухороӣ. Нигоҳе ба адабиёти садаи бисти тоҷик. – Душанбе, 2006. – С. 211-283.

АЙНӢ ВА МУХТАССОТИ ТИПОЛОГИИ РОМАНИ ТАЪРИХӢ

Таҷрибаи эҷодии Садриддин Айнӣ дар офариниши романи таърихӣ ва муайян намудани хусусиятҳои типологии он дар ин мақола мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор гирифта, дар ин замина ҷустуҷӯҳои нависанда дар роҳи муайян намудани ҳудуди мушаххасоти сохтори ин жанр мушаххас гардидааст.

Дар мақола равиши меросбарии Айнӣ дар такмили сохтори ин жанр аз насри ривоятӣ, романҳои ҳамосии таърихӣ ва реализми классикии рус ҳамчун яке аз омилҳои таъсиргузори пайдоиш ва ташаккули романи таърихӣ тоҷикӣ шиносӣ шуда, ҳамзамон заминаҳои ғоявӣ, ҳиссӣ, раванӣ ва сарчашмашиносии эҷодӣ ин навъи роман таҳқиқ шудааст ва нақши устод Айнӣ дар шаклгирии сохтори жанрии он муайян карда шудааст.

Ҳамчунин дар мақола наҳваи иттисоли романи таърихӣ тоҷикӣ, аз ҷумла «Ғулумон»-и устод Айнӣ бо романҳои таърихӣ аврупоӣ ва русӣ ва тафовути онҳо аз ҳамдигар ба таври мушаххас таҳлил шуда, дастовардҳои эҷодии нависанда дар такмили сохтори жанрӣ, вусъати ҳамосӣ,

гуногунсамтии суҷа ва соҳти композитсионии романи таърихии тоҷикӣ нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: Садриддин Айнӣ, жанр, роман, повест, ёддошт, типология, иҷтимоӣ, сиёсӣ, миллӣ, хамосӣ, афсона, таъсир, меросбарӣ, анъана, навҷӯӣ, сужет, сохтор, роман-эпопея, композиция, фазо, вақт ва монанди инҳо.

АЙНИ И ТИПОЛОГИЧЕСКОЙ ОСОБЕННОСТИ ИСТОРИЧЕСКОГО РОМАНА

В статье исследуется творческий опыт Садриддина Айна в создании исторического романа и определение его типологической характеристики данного жанра. В этом контексте уточняются поиски писателя на пути определения границ специфической структуры исторического романа.

В статье унаследованный подход Айна в совершенствовании структуры этого жанра от повествовательной прозы, эпических исторических романов и русского классического реализма определяется как один из факторов, влияющих на зарождение и формирование таджикского исторического романа. Одновременно были исследованы идейно-эмоционально-психологическое и источниковедение создания этого типа романа, определена роль устада Айна в формировании его жанровой структуры.

Также в статье анализируются способы соединения таджикского исторического романа, в том числе «Рабы» устада Айна, с европейскими и русскими историческими романами и их отличия друг от друга, а также творческие достижения писателя в совершенствовании жанра, показана структура, расширение эпоса, многонаправленность сюжета и структурная композиция таджикского исторического романа.

Ключевые слова: Садриддин Айна, жанр, роман, повествование, мемуары, типология, социальное, политическое, национальное, эпос, легенда, влияние, наследственность, традиция, новаторство, сюжет, структура, роман-эпопея, композиция, пространство, время и тому подобное.

AYNI AND TYPOLOGICAL FEATURES OF THE HISTORICAL NOVEL

The article examines the creative experience of Sadrididdin Ayni in creating a historical novel and determining its typological characteristics of this genre. In this context, the writer's is clarified quest to determine the boundaries of the specific structure of the historical novel.

In the article, Ayni's inherited approach to improving the structure of this genre from narrative prose, epic historical novels and Russian classical realism is identified as one of the factors influencing the origin and formation of the Tajik

historical novel. At the same time, there were studied the ideological, emotional, psychological and source studies of the creation of this type of novel, and was determined the role of Ayni in the formation of its genre structure.

The article also analyzes the ways of combining the Tajik historical novel, including «Slaves» by Ustad Ayni, with European and Russian historical novels and their differences from each other, as well as the writer's creative achievements in improving the genre, showing the structure, expansion of the epic, multi-directionality of the plot and structural composition of the Tajik historical novel.

Key words: Sadriddin Ayni, genre, novel, narrative, memoirs, typology, social, political, national, epic, legend, influence, heredity, tradition, innovation, plot, structure, epic novel, composition, space, time, etc.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳимова Оламбӣ Азимовна – унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел.: +992 908 08 56 86.

Сведения об авторе: Раҳимова Оламби Азимовна – соискатель Института языка и литературы имени Абуабдуллоха Рудаки. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 21. Тел.: +992 908 08 56 86.

Information about the author: Rakhimova Olambi Azimovna – applicant at the Institute of Language and Literature named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 734025, Dushanbe, Avenue Rudaki 21. tel.: +992 908 08 56 86.

**ЛИЧНОСТНЫЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОТИВОРЕЧИЯ КАК ФАКТОРЫ
ПОСТРОЕНИЯ СЮЖЕТА РОМАНА СОРБОНА «БАРЗГАР»**

**Хуршеда Хошимова
Института языка и литературы имнеи Рудаки НАНТ**

В настоящее время в современном таджикском литературоведении поэтика, как и «наука о художественном использовании средств языка», изучается в большинстве случаев как словесный текст произведения, то есть язык художественной литературы. Как область теории литературы начала исследоваться поэтика творчества того или иного писателя в целом или одного его произведения.

Вспомним то, что после издания романа «Признаю себя виновным» (1957) Джалал Икрами в таджикской прозе начался «развернутый социально-психологический анализ» человека. Позднее в творчестве литераторов углубленный аналитический анализ приобрел психологическую аналитичность. Литераторы постепенно стали все больше уделять внимание душевному состоянию человека, морально-эстетическим проблемам и современной действительности. Сорбон также в ранних рассказах большое значение придает внутреннему монологу, душевному состоянию, раскрывая тем самым внутренний мир человека.

Сорбон родился 27 января 1940 года в селе Амондара Пенджикентского района Согдийской области в семье Хамроха Кодира. Настоящее имя писателя Облокул Хамроев, а Сорбон является его литературным псевдонимом. Детство писателя прошло в селе Амондара в окружении матери Биёдгор, отца, а также близкого друга семьи Рустамхон.

В 1958 году Сорбон окончил пенджикентское училище, а в 1963 году – Таджикский государственный университет. После окончания ВУЗа работал там же на кафедре таджикского языка. Позже работал в СМИ и Союзе писателей Таджикистана.

В 1965 году он начал писать рассказы, и его первый сборник рассказов «Не все еще сказано» был опубликован в 1969 году. Автор известных повестей «Первый звонок» (1970), «Каменный щит» (1972), «Джуги» (1973), «Было, не было» (1975), малых повестей «Шинель» (1978), «Сабо» (1980), «Кумри» (1986), «Змеиная степь» (1990), «Запасное колесо» (1990), «Раздумье» (1995), «Одинокий мужчина» (2003), «Санам» (2010), «Спитамен» (2011), романов «Актёр» (1981), «Зарафшан» (1988, 1997), «Сказание о Божьем сыне» (2000, 2005), «Туграл» (2007), «Росу» (2010), «Кадевар» (2011), «Барзгар» (2014), «Шахбону» (2019) и ряда других произведений. По произведениям Сорбона снято несколько художественных фильмов. Сорбон также перевел на таджикский язык некоторые произведения Л. Толстого, Ф. Достоевского, Н.Островского, Нодира Думбадзе, Чингиза Айтматова.

Сорбон является лауреатом республиканской литературной премии имени Рудаки и обладает званием Народного писателя Таджикистана.

В современной таджикской литературе Сорбон считается одним из самых продуктивных и талантливых писателей. Его творческая деятельность протекала в два разных периода: советский период и период независимости Республики Таджикистан. В настоящей статье была сделана попытка рассмотрения некоторых аспектов поэтики прозы Сорбона на примере романа «Барзгар» («Землепашец») (2014).

Современные таджикские писатели в литературных жанрах современной литературы продолжили традиции прозы классической литературы в новой форме и содержании, и Сорбон является одним из литераторов, создавших произведения, которые в современной таджикской литературе признаются как новаторские.

Во второй половине XX века в таджикской прозе литераторы в своих произведениях изображали основу жизненной действительности, иначе говоря, обращали внимание на изображение действительности жизни простых людей. В литературе этого периода аналогичное изображение называли стилем чистого реализма, что в дальнейшем оказало значительное влияние на развитие таджикской прозы и на творчество молодого в то время писателя Сорбона. По мнению литературоведа А. Набиева, «таджикская литература в общем и ее проза, особенно в начале XX века ступила на путь отображения действительности и пережила много подъемов и спадов, в благоприятных условиях поисков и начинаний и создания сочинений достойных свободного народа и суверенного государства – родного Таджикистана» [3,19].

Известно, что для понимания содержания художественного произведения, прежде всего, необходимо понимать реалии жизни и формы ее выражения. В этом случае становится ясной позиция автора, его отношение к чему-то видимому, изображаемому в художественной форме. Взгляды русских ученых, например Ю.М. Лотмана, и их научные выводы относительно художественной формы, постижения содержания, позиции автора являются четко обоснованными, глубоко аргументированными. Изучение системы этих отношений в рамках художественного текста представляется возможным именно в контексте художественного произведения, его содержания. Следовательно, «содержание» и отдельные средства изображения, выражая единый смысл, составляют художественную идею, целостность художественного понимания.

В творчестве Сорбона доминантными темами являются тема *драматизма*, *деградации* при трудностях жизни, тема внутреннего эмоционального состояния, тема обывденной жизни. Описывая в своих произведениях жизненные противоречия, в том числе и в романе «Барзгар», Сорбон изображает их именно как трагические, причем тема при этом становится определяющей смысла жизни.

Роман «Барзгар» как и другие произведения Сорбона, посвящен актуальным жизненным вопросам и создан особым стилем писателя. В

романе в сопоставлении рассматривается несколько жизненных проблем на основе социально-политических и экономических перемен на новом этапе исторического развития, на примере жизни одной из деревень Таджикистана.

Писатель от имени главного героя – Барзгара описывает важные исторические события, происходящие в конце XX в. период распада Советского Союза, в результате которого в бывших республиках произошли резкие и непредвиденные социально-политические и экономические перемены. Основная тема и идея романа связана с вопросами двух периодов: жизнь людей в советские времена и после распада СССР. Первая проблема, на которую в романе писатель обратил особое внимание, относится к положению людей и жизни в период этих событий. На примере сельских жителей Сорбон очень ярко и всесторонне описывает их жизнь во времена возникновения беспорядков и усиления бедности. Фермы, колхозы, созданные в советский период, в которых был налажен определенный порядок были уничтожены (скорее всего разграблены новыми хозяевами, люди имели работу, получали зарплату, народ имел надежду на будущее и т.д.). Но оказалось, что в этот период люди потеряли единственную свою опору – государство при советской власти, так как вначале нового строя каждый притеснитель, богач и чиновник считал себя «собственником» и «руководителем».

Вторая проблема: после распада Советского Союза в Таджикистане наступает новый исторический этап и народ вначале этого периода переживает очень тяжелые и страшные дни, что и описывается художественно в монологе размышлений и рассуждений главного героя романа – Барзгар.

Таким образом, в судьбах Барзгара, Ходжи-раиса, Тулума (по прозвищу Кори-ишкамба), Оросты – аморальной женщины, писатель показывает отрицательное влияние переломных событий при политических, экономических и социальных переменах в стране. После больших разрушений дехканин Барзгар (в советский период он работал трактористом) от бедности вынужден был заняться сельским хозяйством, но за свой труд он не получает почитающейся ему доли урожая. Однако такие как Ходжи-раис и Тулум обманным путем и посредством кражи остатков имущества советского периода, пытались организовать торговлю при новом строе. В романе писатель пытается показать то, что в этот период происходит не только распад Советского Союза, но и всего, что была создано за это время, в том числе уничтожались фермы, разорялись колхозы, сельское хозяйство и т.д. В романе эта ситуация описывается таким образом: «Одновременно с СССР колхоз также развалился. Отдалились друг от друга... Ни осталось ни фермы, ни техники, ни скота... все продали, чтобы погасить долг, но ненасытность все больше возрастала...тогда начали продавать землю...» [6,7].

Таким образом, полностью продаются колхозные и фермерские имущества, техника, земли: впредь для посева требуется предварительная

оплата, и только после этого разрешается заняться посевом на земле. В романе писатель описывает размышлениями главного героя все эти важные исторические этапы, происходящие после распада советского строя. Иногда в лирическом отступлении писатель широко использует поговорки и пословицы, выражая философские мысли символически и иносказанием, например, «Добавление еще одного зерна также считается алчностью» («Як дони зиёд бор кардан ҳам нафси бад бувад»), «Мир бизнеса: хоть гори целый свет, лишь бы он был согрет» («Дунёи бизнес: гӯр сӯзаду дег чӯшад»). «Никто не думает о благоустройстве...свергнутых памятников» («Касе ба ободӣ кор надорад...барканда шудани ҳайкалҳо») и т.д. Например, в настоящее время не используются тракторы Т-80, 82 и Т-150... Некоторые запчасти к ним можно встретить на базаре старьевщиков: «Тела отдельно, сердце отдельно, ноги отдельно», «вор, но все же проявляй совесть» («дузд бошу бо инсоф бои»), «клин клином выбивают» («аз сар шонаву аз тағ фона»), «заброшенную собственность волк съест» («моли бесоҳибро гург мехӯрад»), «никто не вечен» («касе сутуни осмон нашудааст»), «деньги - все» («модари зиндагӣ пул») [6,6]. В этой символической аллегории писатель имеет ввиду распад Советского Союза и последствия ставшие причиной возникновения беспорядков не только в стране, но и в жизни людей во многих бывших советских республиках.

В начале романа писатель описывает тяжелую обстановку в весенние и осенние сезоны в период когда люди от падения урожая теряют свою надежду на будущее. Повествование в романе ведется от первого лица в монологе (размышлений и рассуждений) иногда в лирическом отступлении, автор выступает как рассказчик, временами повествование ведется от имени главного героя. Сцену посева омыча писатель отражает в действиях Барзгара. В сюжете описывается судьба Барзгара в то же время писатель в его монологе комментирует события происходящие в кишлаке. Постановка вопросов в основном касается тех изменений, которые произошли в процессе перехода на другой строй. Однако народ после разорения колхозов, ферм, имущества всего советского периода, продажи земель, в то же время появления новых социальных и экономических отношений, развития частной торговли и т.д. в большинстве случаев остались ни с чем. В данном случае возрастает поток миграции молодежи в Россию, в основном уходят на заработки. В обществе возрастает чувство ненависти, усиливается местничество, стремление к получению постов, собственности, ухудшаются нравы. Сам образ Барзгар в романе является структурообразующим элементом.

События и жизненные трудности в романе описываются в судьбе Барзгара, ибо уже с первых страниц читатель узнает, что происходит в жизни главного героя, а также в обществе. Барзгар был сильно огорчен тем, что его сын не смог осуществить свою мечту: поступить в университет на юридический факультет и стать юристом: для этого, оказывается нужны были большие деньги, а не знание и не красный диплом. Поэтому его сын вынуждено уезжает в Россию на заработки, чтобы заработать, построить

дом, осуществить свою мечту. Но в Санкт-Петербурге сын сталкивается с группой хулиганов, за что полиция задерживает его.

Другой вопрос, поставленный в романе: писатель от имени главного героя затрагивает интенсивный поток миграции таджиков в Россию, где в большинстве случаев ребята попадают в разные передраги, от чего или сажают их в тюрьму или что-то другое случается с ними, и от этих слухов родители и близкие огорчались, грустили и переживали. Справедливо отмечает литературовед Х.Шарифов: «Поездки на заработки молодежи, их трудности, потеря надежд, безвыходное положение родителей является темой романа настоящего времени...С распадом Советского Союза и гражданской войны в Таджикистане одна часть людей от страха войны и страшных событий, другая часть из-за нужды и бедности выезжали в Россию... На чужбине наёмные работники сталкивались с преследованием властей, недоброжелательным отношением местных жителей, неравенством, некоторые попадали в тюрьму, а другие были убиты русскими националистами, хулиганами. Скорбь по ребятам, находившимся вдали от Родины, и попавшим в тюрьму, обострялись слухами о разных ужасных случаях перевоза трупа каких-либо наёмных работников или так называемых гастарбайтеров – эта тема имело глубокое влияние на моральное состояние и жизнь бедных, потерявших всякую надежду родителей» [6,137].

Одна из следующих рассматриваемых проблем в романе, которая касается потери значения и ценности науки, знания и развития коррупции в обществе: «Таджики теперь разбросаны по всему миру. Сын в тюрьме...Я сею...Мать сожгла себя... Соседка, услышав и увидев все это, повесилась... И остаются только уличные бездельники и те, кто никого отношения не имеют к культуре и знаниям: «Деньги – закон» ...Как же жаль...» [6,5].

Барзгар в своих размышлениях о мечтах своего сына: «он был уверен и в том, что наука и ученость это – реальность, которую достигают все, стремящиеся к ней и имеющие благие намерения и чистое сердце» [6,11]. Это положение было одним из худших хаотичных дней, когда молодёжь от отчаяния и безработицы уезжала на заработки в Россию, расставаясь надолго с родителями, Родиной и это – четвёртый вопрос, рассматриваемый в монологе (размышлений и рассуждений) главного героя, и самого автора как рассказчика (в лирическом отступлении). В другой стране они были чужими, страдавшими в поисках работы, съемного жилья, пусть скромного, но честного заработка, чтобы как-то прожить, испытывали много мук и страданий, местные чиновники под разными предлогами преследовали, вымогали деньги, некоторых сажали, а других убивали и все это было трагедией таджикского народа.

В романе писатель повествует не только о разложении и падении нравов в обществе, но и о трагическом влиянии социальных перемен. По мнению Х.Шарифова цель писателя заключается «в иллюстрации трагической жизни народа, последствий государственных перемен и социально-политических систем в общественной жизни. Беспорядки в

обществе, даже в деревенской среде, для проживания людей имело смертельное последствие» [6,138].

Действительно, положение общества и государственная система непосредственно влияет на жизнь людей, так как человек является частью этого общества. Предполагается, что замысел писателя этим не ограничивается. В романе говорится о некоторых положительных сторонах советского общества, так, например, писатель излагает следующую мысль: «...этот скот принадлежит всем; скот для которого люди с трудом добывали и траву в полях и у подножье гор; их называют колхоз; государство обеспечивало всем, а также взамен требовал; дни и ночи ни трактор ни тракторист не отдыхали, также и не курящие работали до седьмого пота. Было время, которое может быть в человеческой истории больше и не повторится» [6,23].

Таким образом, идея романа заключается в том, чтобы показать на основе реальных событий, происходящих в период больших исторических перемен, трудную жизнь обычных людей; их столкновение со сложными обстоятельствами, злом и добром. Самые высокие человеческие качества проявляются именно тогда, когда человек стоит перед выбором: в жизни идти по трудному пути или же выбрать легкий и неправильный образ жизни? Эти качества в романе писатель изображает в образе Барзгара и Хаджи-раиса в монологах и диалогах, в их судьбах. Наступило время когда Барзгару и его жене было нелегко: бедность, потеря надежды, печаль преследовали его, особенно известие о его сыне для его семьи было большим ударом. Писатель в монологе (размышлений и рассуждений) Барзгара изображает состояние не только его, но и большинства семейств, чьи сыновья, мужья, братья и другие находились на заработках в России. Как уже упоминалось, сын Барзгара из-за того, что не поступил в университет на юридический факультет, уезжает на заработки в Россию, но там в городе Санкт-Петербург оказывается в тюрьме из-за конфликта с хулиганами. С того дня, как до Барзгара дошло это известие, каждый раз услышав о том, что с из России прибыл труп или же кто-то был убит, его сердце сильно билось. Сорбон эти переживания главного героя в романе описывает таким образом: «Печаль и скорбь Барзгара, как отца переживающего за заключенного сына, заставило его вспомнить о попрошайничестве на улицах ведь, чтобы вызволить сына из тюрьмы нужны были деньги; но он не смог заплатить за него...» [6,7].

Это было то время, когда военную одежду стали носить в большинстве случаев насильники: «племянник Мирсаид принес Барзгару военную одежду зеленого цвета хаки с рисунком листья чинара...» [6,5] потому как все его мысли были заняты освобождением сына из тюрьмы... Он не хотел быть похожим на тех, кто угнетает, тиранит и эта военная одежда теперь не «защищает», а «истребляет». В этих размышлениях состояние Барзгара в романе описывается таким образом: «Барзгар больше чем дробильщик камней покрылся потом и виною этому он считает военную невзрачную одежду хаки, которую надевает всем кому не лень – безработный,

бездарный, уклонист, подлый человек чтобы защитить самого себя и замаскировать свои намерения и преступления, кровопролитие, скрыть свои плохие поступки и нажиться нечестным путём» [6,10]. Так, писатель описывает все беды, невзгоды, беззакония во времена распространения беспорядков в кишлаке, где проживал Барзгар, в то же время напоминает нравственные вопросы советского периода, какими они были: «В беседе председателя с заведующим: в советское время если женщина сжигала себя, то секретаря райкома снимали с работы. Если в школе ученица совершит необдуманый поступок, директора школы увольняли с работы; даже исключали с партии» [6,10].

Пятый вопрос: во второй части сюжета в романе особое значение уделяется нравственной проблеме и повествуется судьба Хаджи-раиса, птичника Шодмона и его жены Оросты. Подробно описываются любовные отношения между Хаджи-раисом и Оростой, используются художественные средства аллегория, символ. По данному вопросу Х. Шарифов справедливо пишет, что «тема нравственности и противоположность (антитеза) в романе показана в качестве примера отношения Барзгара и его жены, а также Хаджи-раиса и Оросты... В описании писателя в данном случае об испорченности нравов не могут свидетельствовать только интимные отношения между женщиной и мужчиной. Индивидуальный нрав человека и нормы очень грубых социальных отношений они неразрывны. Этот самый образ Хаджи-раиса является ярким примером низкого уровня социальных отношений, означающих как официальные, политические так и социальные нормы индивидуума» [6,17]. В данном случае писатель обращает внимание на самое важное – семью, отношение между мужем и женой, неверность, обман и т.д. Ороста и Шодмон когда-то были счастливой парой. Однако, с течением времени Ороста, гонимая за богатством и положением, изменяет своему мужу с Хаджи-раисом. После того как ее муж узнает об этих отношениях, он начинает вести себя как сумасшедший: потеря женой чести и ее предательство выводит его из себя и он становится «странным». Писатель в процессе описания событий в монологе и диалоге раскрывает личности и характеризует Хаджи-раиса, Оросту, Шодмона, Кори-ишкамбу, временами сопоставляя их с главным героем – Барзгаром.

В этой части сюжета в лирическом отступлении писатель рассказывает, что на пост председателя претендуют разными путями: «везде громко твердит, что я хозяин района: В этой стране я главный! Другие бестолочи, боясь его, исполняли все важные дела. Потому что глупец, неуч, не знал закона и своих прав; Слепая сова, вылетевшая из голубятника, сильно испугает голубей» [6,17].

Пословицы, поговорки и обороты речи писатель широко использует в романе для поддержания мыслей, более яркие выражения наблюдаются в аллегории: «наш народ баран: видит глазами, но слеп их разум, так как не имеют уздечку изменников, руководителей и их собеседников» («*мардуми мо гӯсфанд: ба чаими сар бинанд, лекин чаими ақлашон кӯр аст, ки лачоми хиёнаткорон, дасту раису муҳосибаширо надоранд*») и т.д.

Особенность стиля Сорбона выражается в его повествовании и широком использовании пословиц, поговорок, народных поверий, преданий при изображении портретов, раскрытии характеров и передачи душевных переживаний персонажей, а также монологов (размышлений и рассуждений), описании внутреннего мира героя в драматических ситуациях и т.д. Например, Барзгар трудится в поле, но его мысли заняты жизненными проблемами и поисками их решений. Последние события обрушивают на его семью все больше бед и он находится в постоянном размышлении о прошлом, настоящем и будущем. Он стремится решить свои проблемы трудом, заработать деньги и вернуть сына на Родину.

В образе Хаджи-раиса изображен человек трудной судьбы, которого воспитала мачеха. Скитание, работа на производство муки, позднее он становится зятем директора и т.д. Среда развивает в нем отрицательные черты характера. В жизни он был безнравственным, бабником, хитростью, обманным путём зарабатывал деньги. Повествование в этой части сюжета начинается с события с птичником: скандал председателя с птичником, их отношения описываются в монологе и действиях. Трагедию птичника, выжившего из ума, писатель изображает символически, используя метафору. Его состояние-результат аморальных отношений его жены с Хаджи-раисом. Безнравственность жены в его сердце создало чувство ненависти и неприязни по отношению к женщинам. Эти чувства станут причиной того, что он планирует убить свою жену. Писатель в этом эпизоде показывает семейные отношения в которых мужчина в какой-то мере сам становится причиной всех своих несчастий. Состояние птичника – Шодмона-сумасшедшего писатель изображает следующим образом: «Внешний вид мужа Оросты, тощий, кожа да кости, грязный в старой одежде, босые ноги, с камнем и косилкой в дрожащих руках, мёртвые курицы, напоминает ему молодые годы» [6,58].

В конце романа после смерти Хаджи-раиса и с приходом нового председателя Шодмон и Ороста исчезают бесследно, и никто не знал о том куда они уехали. В данном случае писатель сопоставляет образы Барзгара и его жены с Хаджи-раисом, Оростой и Шодмоном с точки зрения морали, жизненных и отношений. Главный герой романа – Барзгар человек с честью и достоинством, заботливый отец, трудолюбивый, с чистой душой даже в сложных жизненных ситуациях не теряет своего достоинства, остается таким же честным и с большими человеческими качествами. Его жена также наделена высокими качествами: верная, трудолюбивая, заботливая мать и жена, всегда поддерживающая мужа, но, к сожалению, тоска и печаль по сыну вынуждает ее к самоубийству. Действительно, Барзгар человек, который гуманные качества человека признает тем, ради чего живет человек и смерть считает тем ради чего все мы живем. Добывание честным трудом средств на существование в жизни для него считается смыслом самой жизни, так как жизнь только так становится прекрасной. Высокие человеческие качества Барзгара показывает сущность истинного человека, после смерти которого остается светлая память. Богатство, должность, власть, положение в

обществе, присутствие знатного тестя, и богатой жены как Хаджи-раис (Хасрат) не смогут спасти от смерти, наоборот в большинстве случаев все это становится причиной смерти, после которого из-за образа жизни все плохое вместе с ним забывается.

Следовательно, из этого исходит, что после смерти Барзгара остается светлая память благодаря его образу жизни, моральных идей, о чем писатель пишет заключительные слова: «Барзгар трудности в жизни человека считает символом существования для того, чтобы умереть и смерть считает для того чтобы жить» [6,28]. Взгляд писателя отражается в размышлениях главного героя – Барзгара; судьбе которого как образец основных норм человеческого существования. Но в образе жизни Хаджи-раиса, в котором теряется смысл человечности, проявление только отрицательных качеств человека, постепенно становится причиной поминания его как о нехорошей личности. Человеческое стремление в жизни писатель в романе реально выражает в двух явлениях – хорошее и плохое, связанные с алчностью, перед которой не каждый может устоять.

Х.Шарифов о языке, способе выражения и стиле романа «Барзгар» пишет, что «с точки зрения языка, способа выражения и стиля в романе использован литературный таджикский язык, говоры таджиков долины Зарафшан до Самарканда... стиль – этот роман Сорбона полон жизненных мудростей. И с одной стороны аналогичен стилю известному под названием «поток сознания» [6,153-154]. Писатель описывает события от имени главного героя, особенно при сопоставлении двух систем: периода распада Советского Союза и одновременно перемены социальных отношений, человеческих прав, возникновение чувства неуверенности и потери надежд; возникновение усиление неравенства, и расслоение общества, разрушение и развитие роста карьеризма, эгоизма. В романе писатель именно в монологах размышлениях и рассуждениях реалистично описывает события, происходящие до и после исторических перемен. Например, Барзгар перед трудностями в жизни, теряет силу и надежду, все это выражает словами: «...ломовой осёл не может осилить этот груз, такой тяжелой и каменной предначертана моя жизнь» [6,35].

Сорбон роман «Барзгар» написал с особым мастерством и стилем: события реалистично описываются в монологах размышлениях, рассуждениях, диалогах, от имени главного героя (от первого лица), в лирическом отступлении (автор-рассказчик). Писатель в изображении пейзажа весны, наступлении холодов и изменении погоды **метафорически** повествует о трудной судьбе главного героя – Барзгара, связанной с социально-политическими и экономическими переменами в общественном строе государства (безработица, нужда, бедность, неурожайность, семейные горести и т.д.). **Аллегорические высказывания** писатель широко использует именно в сопоставлении двух общественных укладах. В размышлениях Барзгара писатель знакомит читателя с его проблемами, постепенно раскрывая его характер. Проблемы начинаются именно из-за перемен

общественного строя, которые оставляют свой отпечаток на жизнь каждой семьи.

Таким образом, в романе «Барзгар» писатель повествует о важных исторических событиях на этапе перехода от одного социального строя к другому, что негативно влияет на быт народа и в результате порождает такие новые явления, как увеличение миграции в другие страны, в частности в Россию и т.д. Все эти события писатель описывает на примере судеб Барзгара и его жены, Хаджи-раиса, Оросты и других персонажей, проживающих в одном из далеких горных кишлаков республики. Особенно в антитезе Сорбон сравнивает положительные и отрицательные стороны двух систем советской и постсоветской, трудности людей в период исторических перемен: бедность, безработица, невзгоды и горе, потеря надежды и т.д. в романе играют ключевую роль. Взгляд Сорбона на исторические события усовершенствовали стиль писателя в познании истории и осмыслении важных социально-политических и экономических вопросов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лотман, Ю. Структура художественного текста. Анализ поэтического текста / Ю. Лотман. – Спб.: Азбука-Аттикус, 2018. – 704 с.
2. Набиев, А. Вопросы современной литературы / А. Набиев // Садои Шарк, 1988. – № 7. – С. 92-124.
3. Набиев, А. Поиски и начинание в прозе: сборник статей / А. Набиев. – Душанбе: Адиб, 2009. – 324 с.
4. Сайфуллаев, А. Мировоззрение и мастерство / А. Сайфуллоев // Сорбон в зеркале критики и словесности. Составитель Одила Нозира. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С. 50-57.
5. Салими, Н., Набиев, А. Совершенствование литератора Салими, Н., А. Набиев // Сорбон в зеркале критики и словесности. Составитель Одила Нозира. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С. 45-49.
6. Сорбон. Барзгар. Зуза (два романа) / Сорбон. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 288 с.
7. Шарифзода, Х. Исследование одного из романов Сорбона / Х. Шарифзода // Сорбон в зеркале критики и словесности. Составитель Одила Нозира. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С. 136-158.
8. Шукруллохи, К. Писатель непохожий ни никого / К. Шукруллохи. – Душанбе: Балогат, 2016. – 248 с.
9. Шукуров, М. Обновление. Таджикская проза сегодня. Монография. Пер. с тадж. / М. Шукуров. – М.: Советский писатель, 1986. – 272 с.
10. Шукуров, М. Сила человека или отчаяние / М. Шукуров // Сорбон в зеркале критики и словесности. Составитель Одила Нозира. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С. 73-84.
11. Шукуров, М. Эстетический взгляд народа и реалистическая проза / М. Шукуров. – Нури Худжанд, 2006. – 190 с.

**ИХТИЛОФОТИ ШАХСӢ ВА ИҚТИМОӢ ДАР БАНДУБАСТИ
СУЖЕТИ РОМАНИ «БАРЗГАР»-И СОРБОН**

Нависандагони муосири тоҷик дар жанрҳои адабии адабиёти муосир анъанани насри адабиёти классикиро дар шакли мазмуни нав идома доданд ва Сорбон аз чулмай нависандагонест, ки дар адабиёти муосир асарҳои офаридаш ҳамчун навагонӣ шинохта шудаанд. Фаъолияти эҷодии нависанда дар ду давраи мухталиф: давраи шуравӣ ва соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаштааст. Бинобар ин, асар гузоштани ин ҷихатро дар фаъолияти эҷодии нависанда пай бурдан мумкин аст, дар таваҷҷуҳ ба масъалаҳои иҷтимоӣ-ахлоқии ҷомеаи муосир, масъалагузориҳои муҳим оид ба моҳияти иҷтимоии инсон, вазъиятҳои ҳаётии ба ташаккули ҳислат таъсиркунанда, пешомадҳои таърихии гузашта, ҳозира ва ояндаро алоқамандкунанда ба назар мерасад.

Дар мақола ихтилофоти шахсӣ ва иҷтимоӣ дар бандубасти суҷети романи «Барзгар»-и Сорбон баррасӣ шудааст. Нависанда аз ибтидои фаъолияти эҷодиаш сайъ мекунад, ки ҳолати руҳии инсонро дар ҳолати садамавӣ кушояд, ҷону руҳи инсонро амиқ тасвир намояд, моҳияти ҳастӣ ва рисолати инсонро дарк намояд, ки дар романи «Барзгар» ин ҷихатҳо ба назар мерасад.

Калидвожаҳо: Барзгар, муқоиса, парокандашавӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, дигаргунӣ, масъала, соқинони деҳа, бесарумомонӣ, вусъат, камбизоатӣ.

**ЛИЧНОСТНЫЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОТИВОРЕЧИЯ КАК
ФАКТОРЫ ПОСТРОЕНИЯ СЮЖЕТА РОМАНА СОРБОНА «БАРЗГАР»**

Современные таджикские писатели разных литературных жанров в современной литературе продолжили традиции прозы классической литературы в новой форме и содержании, и Сорбон является одним из литераторов, создавших произведения, которые в современной таджикской литературе признаются как новаторские. Его творческая деятельность протекала в два разных периода: советский период и период независимости Республики Таджикистан. Уже одно это наложило свой отпечаток на его творчество и предопределило его интерес к социально-нравственным проблемам современного общества, ибо им были поставлены важнейшие вопросы о социальной сущности человека, жизненных обстоятельствах, влияющих на формирование его характера, об исторической перспективе, связывающей прошлое, настоящее и будущее.

В статье рассматриваются личностные и социальные противоречия в построении сюжета романа Сорбона «Барзгар». Писатель всегда стремился осмыслить человеческую жизнь, суть бытия и миссии человека, раскрыть душевное состояние человека в драматических обстоятельствах, изобразить глубину человеческой души, что и наблюдается в романе «Барзгар».

Ключевые слова: барзгар, сопоставление, распад, социальный, политический, экономический, перемена, проблема, сельские жители, беспорядки, усиления, бедность.

PERSONAL AND SOCIAL CONTRADICTIONS AS FACTOR OF THE PLOT CONSTRUCTION OF SORBON'S NOVEL «BARZGAR»

Modern Tajik writers in the literary genres of modern literature have continued the traditions of prose of classical literature in a new form and content and Sorbon is one of the writers who created works that are recognized as innovative in modern literature. His creative activity took place in two different periods: the Soviet period and the period of Independence of the Republic of Tajikistan. This alone left its mark on his work and predetermined his interest in the social and moral problems of modern society, for he posed the most important questions about the social essence of man, life circumstances influencing the formation of his character, about the historical perspective connecting the past, present and future.

The article examines personal and social contradictions in the construction of the plot of Sorbon's novel «Barzgar». The writer has always strived the essence of human existence and mission, reveal the mental state of a person in dramatic circumstances, to depict the depth of human soul, to comprehend human life, which are observed in the novel «Barzgar».

Keywords. comparison, decay, social, political, economic, change, problem, villagers, unrest, gain, poverty.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳошимова Хуршеда Абдуманноновна – номзади илми филология, ходими пешбари илмии шуъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 21. E-mail: hurshedah@mail.ru. Тел.: (+992) 012-19-63-63.

Сведения об авторе: Хошимова Хуршеда Абдуманоновна - кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела современной литературы Института языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. E-mail: hurshedah@mail.ru. Тел.: (+992) 012-19-63-63.

Information about the author: Khoshimova Khursheda Abdumanonovna – Candidate of Philology sciences, Leading researcher of Contemporary literature at Institute of language and literature named after Abuabdulloh Rudaki of the National Academy of sciences of Tajikistan. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. E-mail: hurshedah@mail.ru. Тел.: (+992) 012-19-63-63.

МАКТАБИ МАДҲИЯСАРОӢ ВА МУТРИБӢ ДАР ВОДИИ БАРАНГ

*Таваккалов Ҳайдармамад**Донишгохи давлатии Хоруг ба номи М. Назаршоев*

Қобили қайд аст, ки дар тури таърих насли одамӣ бисёре аз анъана ва мероси пуқимати пешиниёро тавассути ҳар гуна мактабу маҳфилҳои халқӣ омӯхта ва идома дода, онро чун таҷрибаи бузурги рӯзгори аҷдодон аз насл ба насл интиқол медиҳад. Яке аз воситаҳои муҳими интиқол ёфтани бехтарин анъанаҳои собиқа ё худ мероси гаронбаҳои аҷдодӣ тавассути устод ба шогирд сурат мегирад. Аз рӯи тадқиқоту таълифоти Розенфелд [8, 72]. Петросян А.А.[7, 9-10], Стрешнева Т.Т. Д., Виноградова [10, 4]. ва дигарон маълум аст, ки ин падидаи фарҳангии муҳим дар Тоҷикистон ва соири кишварҳои Осиёи Марказӣ роиҷ буда, мактаби «гӯрӯғлихонон» намунаи бехтарини чунин маҳфилҳои халқӣ будааст. Ин мактабҳо асосан, дар навоҳии Кӯлобу Рашт ва замоне дар Дарвози Тоҷикистон ва ҳамчунин дар Туркманистону Ўзбекистон ва Қазоқистон низ фаъолият доштаанд. Онҳое, ки шавку рағбати гӯрӯғлисароӣ доштаанд, на кам аз ду - се сол дар назди гӯрӯғлихонҳои бомаҳорат хунари сарояндагиро меомӯхтанд. Дар ин бора А. А. Петросян дар бораи яке аз гӯрӯғлисароӣ бомаҳорати туркман Паҳлавонбошӣ ва писараш Атобошӣ маълумоти ҷолиб медиҳад, ки чӣ тавр Назарбошӣ - ном шахс аз онҳо ин хунарро ёд гирифтааст ва хунари гӯрӯғлисароиро чӣ тавр ба наслҳои дигар интиқол медиҳанд.

Доир ба хунари гӯрӯғлисароӣ дар таҳқиқоти пураарзиши фолклоршиносии маъруфи тоҷик академик Рачаб Амонов, аз ҷумла дар очеркҳои илмӣ – бадеии ӯ – «Аз паи ҳикмати халқ»[2, 104], «Афсонаи сеҳазорсола»[2,132], «Қиссаҳои сари кӯҳи баланд»[4, 256] қайдҳои хеле пураарзиш дучор мешаванд. «Шӯразамин» аз ҷумлаи он очеркҳо мебошад, ки бевосита ба тасвири ҳаёт ва рӯзгори яке аз гӯрӯғлисароӣҳои мохир ва боистеъдоди сарихосорӣ - Муродалӣ ва муносибаташ ба устод – Давлатшоҳ (аз гӯрӯғлисароӣҳои маъруфи қаротегинӣ) бахшида шудааст [4, 111-126]. Аз як очерки дигари Р.Амонов дар бораи яке аз гӯрӯғлисароӣи машҳури тоҷик Ҳикмат Ризо ва шогирдаш Азизбек Зиёев бармеояд, ки Азизбек баъди 9 сол аз устодаш фотиҳа гирифтааст, ки дар маърақаҳо мустақилона мутрибӣ ва гӯрӯғлисароӣ кунад. Баъди чанд соли таҷриба андӯхтанаш ӯ ҳам бояд ба тарбияи шогирди нав машғул шавад, то ки риштаи ин суннати аҷдодӣ идома ёбад. Имрӯз Азизбек Зиёев аз гӯрӯғлисароӣҳои маъруфи тоҷик мебошад.

Бояд хотиррасон кард, ки роҷеъ ба муносибати шогирду устод аз тарафи олимони фикрҳои зиёде гуфта шудаанд, вале таҳқиқоти мо сирф ба фаъолияти устодони мактабҳои мадҳиясароӣ ва мутрибӣ дар Бадахшон тааллуқ дорад. Фолклоршиносии тоҷик Варқа Охониезов дар хусуси

муносибати устоду шогирд чунин ибрази назар намудааст: «Аслан дар даврони пеш, хангоме ки шумораи ками мардумон саводи хондан ва навиштани мутуни форсиро доштанд, интихоби мадҳияҳо ҳам бештар ба ҳамин мардум вобаста буд. Инҳо асосан, халифаҳо ва наслҳои сайидҳо буданд, ки аз масоили динӣ ва мазҳабӣ хабар доштанд. Маҳз ҳамин қишри ҷамоат мадҳияҳоро китобат мекарданд, баргардон менамуданд ва барои аксари мадҳияҳои меомузанданд. Дар баробари онҳо шоирон маҳалӣ низ мадҳияҳоро эҷод мекарданд ва ба мадҳиясароёни давр барои сароидан меоданд. Мадҳиясароён ба навбати худ онҳоро ба шогирдонаш интиқол меоданд ва ин ҳолат аксаран ба таври шифоӣ сурат мегирифт. Вазъ чунин буд, ки шогирд устодашро пайравӣ мекард ва бо ӯ ҳамовоз мешуд ва дар чанд рӯз мадҳияҳоро хифз мекард. Бештари вақтҳо оҳанг ва мадҳияҳо аз тарафи шогирдон якҷо, дар як вақт хифз мегардиданд. Аз ин рӯ, бисёре аз мадҳияҳо даҳсолаҳо ва садсолаҳо мағз андар мағзи мардум ҷо гирифтаанд, вале мадҳияҳои аз саводи хондани дастнависҳо ва баёзҳо бархурдор метавонист мадҳияи ҷадидро ба ин анъана илова кунад» [6, 39]. Ҷоиз ба таъкид аст, ки он муносибате, ки дар гузашта устодон ба шогирдонашон доштаанд, имрӯз фақат то андозае дар баъзе аз ғушаҳои водихои дурдасти Ғунд, Шохдара ва Бартанг побарҷо мондаасту бас. Аз маълумот ва маводе, ки дар ин бора дар даст дорем, равшан дарк мешавад, ки суннати мадҳияҳои ва мутрибӣ дар деҳаҳои водихои Бартанг, Шохдара ва Ғунд дар тӯли асрҳо ташаккул ёфта будааст. [6, 37, 7, 70]. Аз сабаби доманадор будани таҳқиқи ин мавзӯ мо тасмим гирифтём, ки фақат ба рӯшани андохтан ба рушди хунари мутрибӣ ва мадҳиясароӣ [11, 110-116]. дар як навоҳии Бадахшон (Рӯшон ба хусус водии Бартанг иктифо кунем. Дар водии Бартанг низ анъанави мадҳиясароӣ ва мутрибӣ ҳамчун як суннати аҷдодӣ аз насл ба насл интиқол ёфта, то имрӯз боқӣ мондааст. Дар барномаи ғуяндагии ҳофизон ва мутрибони ин водӣ жанри мадҳия на фақат нозуқиҳои мазҳабӣ, балки унсурҳои ахлоқиро низ возеҳу равшан баён карда метавонад. Аз рӯи маълумоти дастрасгардида аз деҳоти водии Бартанг пайдост, ки Қурбонбеков Маншур, Худоназаров Давлатназар, Хӯҷаназар (аз деҳаи Рошорв), Қилич (аз деҳаи Басид), Сафармамад, Соқӣ, Байген (аз деҳаи Равмед), Нурмамад ва Ғофил (аз деҳаи Сипонҷ) ба ғуруҳи мадҳиясароёни ва мутрибони охири асри XIX ва аввали асри XX дохил мешаванд. Қурбонбеков Маншур аз ҳофизони беҳтарини замони худ буда, на фақат дар сароидани суруди мадҳия маҳорати калон доштааст, балки иҷрои сурудҳои дигари халқӣ, аз ҷумла, «фалак» ва «дафсоз»-ро низ бо вижагиҳои суннатияш бо маҳорат иҷро мекардааст. Маншур дар байни ҳамдиёронаш дар ҳофизӣ ва мутрибӣ ҷунон шухрат доштааст, ки бе ширкати ӯ тӯи мардуми деҳаҳои Бартанги боло баргузор нагардидааст.

Нақл мекунам, ки боре Маншурро ҳофизони деҳоти Рӯшон ба мусобиқа даъват мекунам. Мусобиқа, ки дар хонаи пир Шохгадо ораста шуда будааст, ҳашт соат давом кардааст. Дар ин мусобиқаи тӯлонӣ Маншур ғолиб доништа шуда ва пир Шохгадо дар ҳузури ҳама ба ӯ баёзи Фориғиро тақдим намудааст. Аз рӯи шунди яке аз мутрибон ва ҳофизи ҷавони деҳаи

Басиди водии Бартанг Муродасенов Шанбе, Маншур ба ҳар чое, ки мерафтааст, китоби Фориғиро бо худ мебурдааст ва ҳамаи қиссаҳои онро аз бар намудааст. Ӯ завқи хеле баланди ҳофизӣ дошта, дар интиҳоби шеърӯ эҷоди оҳанг низ моҳир будааст, ки баъдҳо он шеърӯ оҳангхояш дар барномаи ҳофизи мумтози водии Бартанг Мамадҷери Хӯчамёр мақом пайдо намудаанд. Барномаи гӯяндагии Маншурро бештар қиссаҳо ташкил меодааст. Дар барномаи ҳофизии ӯ «Қиссаи панҷ киштӣ» «Бари Мачнун» ва «Қиссаи куру чорсад қатор», ва ҳамчунин ғазалҳои Шамси Табрэзӣ ба мисли «Ҳоҷа дарёб, ки ҷон дар тани инсон адаб аст», «То сурати пайванди ҷаҳон буд, Алӣ буд», «Маро ҳам ҷону ҳам ҷонон Алӣ буд», «Мо дар ду ҷаҳон гайри Худо ёр надорем» мақоми асосӣ доштаанд.

Маншур ҳамчун устои варзида шогирдонро ба монанди Давлатназар ва Хӯчаназар тарбия намудааст, ки онҳо бо ҳунари волои сарояндагӣшон на фақат байни аҳолии водии Бартанг соҳибэҳтиром гашта, гули сари сабади маърақаҳо будаанд, балки аз дастовардҳои ҳунарии онҳо қариб ҳамаи мардуми Кӯхистони Бадахшон лаззат бурдаанд. Дар бораи ин ҳофизон байни мардум нақлҳои зиёде мавҷуд аст. Яке аз донандагони суннатҳои мардумӣ Ниёзов Аёз (сокини деҳаи Нисур) дар суҳбате гуфт, ки соли 1940 барои нарасидани қувваи кори дар сохтмони роҳи Душанбе – Хоруғ аз байни аҳолии болооби Бартанг мардони қобили қор низ даъват карда мешаванд. Хӯчаназар ва Давлатназар низ дар қатори ин одамон ба шаҳри Хоруғ меоянд. Дар ҷамъомади бонуфузе, ки дар ин ҷо баргузор гардидааст, ҳофизони номдор, ба монанди Тавур ва Шаҳбол (аз водии Ғунд), Исрибшо ва Муъминшо (аз Шохдара) низ ширкат мекунанд. Ҳофизон ба навбат ҳунарнамоӣ мекарданд. Вақте ки навбати Давлатназару Хӯчаназар фаро расидааст, яке бо рубобу дигаре бо даф ба хондани сурудҳо шуруъ мекунанд, аҳли ҷамъомад аз суҳбат лаб фуру баста, аз овози ширадор ва марғулادори онҳо мафтун гашта, то сахар фақат гӯшу ҳуши худро ба суруди онҳо фаро медиханд.

Давлатназар ва Хӯчаназар дар сарояндани мадҳия [13, 72-77]. низ маҳорати баланд доштаанд. Бахусус, Давлатназар ба шогирдонаш борҳо мегуфтааст, ки санъати мадҳиясроӣ чунин падидаест, ки бояд ба умқи мазмуни он фуру рафт ва аз ҳунароманд садои пурқувват ва истеъдоди баланди сарояндагиро талаб мекунад. Кашидани овоз, рабтҳои мусиқӣ, равонии шеър ва тарзи ба гӯши сомеъон расонидани он на ба ҳама мадҳиясароён муяссар мегардад. Барои ин ба сарояндаи мадҳия се чиз зарур аст: аввал, дарки баланди мусиқӣ ва савту калом; дуум, маънирасӣ ва бархурдор будан аз сурудҳои мадҳӣ; сеюм, огоҳӣ доштан аз мақомҳои халқӣ ва дорои қудрати баланди савтшиносӣ будан. Давлатназару Хӯчаназар як зумра шогирдонро тарбия намуданд, ки беҳтарини онҳо Ҳофизи мардумии Тоҷикистон Мамадҷери Хӯчамёр мебошад.

Мамадҷери Хӯчамёр нахустин қадами хешро дар ҷодаи сарояндагӣ соли 1943 ниҳода буд. Он вақт ҳамагӣ 8 сол дошт. Аз он дам шавқу рағбати ӯ ба санъати овозхонӣ пайваста меафзуд.

Соли 1954 овози хушу дилчасп ва рӯҳбахш Хӯҷамёрро ба театри вилоятии мусиқӣ - драмавии шаҳри Хоруғ овард. Ҳангоми дар ин ҷо кор карданаш ӯ маҳорату истеъдоди сарояндагии худро боз такмилу инкишоф дода, барномаашро ғанӣ мегардонад.

Фаъолияти баъдани эҷодии ҳунарманд то ба нафақа баромаданаш дар театри мазкур идома ёфтааст. Аз он ҷо ҳамроҳи санъаткорони театр ба шаҳру навоҳии Тоҷикистон ва ҳамчунин берун аз марзи он ба Самарқанду Бухоро ва Афғонистону Покистон сафари ҳунари намудааст.

Садҳо муҳлиси санъати овозхонӣ на фақат дар Тоҷикистон, балки дар Афғонистон, Эрон ва Русия устод Мамадҷери Хӯҷамёрро ҳамчун ҳунарманди мумтозу нотакрор, инкишофдиҳандаи мусиқии анъанавии касбӣ ва мардумӣ шинохтаву эътироф намудаанд. Дар барномаҳои ҳунарии Мамадҷери Хӯҷамёр ба ғайр аз сурудҳои маросимӣ ва ғайримаросимӣ мадҳ мавқеи муҳим дошт ва онро бо маҳорати баланди ҳоса месароид. Ба гуфтаи худаш, матнҳои ба мисли «Қиссаи панҷ киштӣ», «Бари Мачнун» ва «Қиссаи кӯру чорсад қатор» - и Фориғӣ ва ҳамчунин ғазалҳои Шамси Табрэзӣ, ба мисли «Хоча, дарёб, ки чон дар тани инсон адаб аст», «То сурати пайванди ҷаҳон буд, Алӣ буд», «Маро ҳам чону ҳам чонон Алӣ буд», «Мо дар ду ҷаҳон ғайри Худо ёр надорем», «Аввал бигӯям аз Худо, дуём зи Қуръони фалак», «Ё Раб, ба ту нозем, дигар довар нест», «Мусо шабе ба водии Сино равона буд», «Дӯш дар дарёи хок чор гавҳар ёфтам», «Ман на манам, на ман манам», «Бишнавед, аҳли хирад, ин назми хуби дилкушо», «Аҷаб ғарқи гуноҳам ман, Худовандо, ту медонӣ» аз устодаш Давлатназар ёд гирифтааст ва он баёз, ки матни ин сурудҳо дар он гирд оварда шудаанд, аз Маншур ба Давлатназар ва аз ӯ дастраси Мамадҷер гаштааст. Дар мадҳиясароӣ сабку услуби сароиши Давлатназару Хӯҷаназарро комилан риоя мекардааст. Ҳофиз ба мувофиқат ва мутобиқати мазмуни матн бо оҳанг диққати ҷиддӣ медод. Ба ақидаи Мамадҷери Хӯҷамёр, мадҳиясароӣ асил ба ғайр аз соҳиби истеъдоди баланди сарояндагӣ доштани инсонии комил, суҳансанҷу суҳанфаҳм, дорои одобу ахлоқи ҳамида бошад. Фазилати баланд, хоксорӣ, тамкин ва ҳаё аз ҳислатҳои ҳоси мадҳиясаро низ мебошанд. Устод Мамадҷери Хӯҷамёр нақши муҳим доштани мусиқии мадҳиро дар пайдории суннатҳои хуби ниёгон, маърифатнокӣ ва тарбияи ахлоқии инсонҳо эътироф намуда, онро яке аз воситаҳои асосии ғанӣ гардондани ҳаёти маънавии одамон медонист.

Мамадҷери Хӯҷамёр боре аз сафарҳои ёдовар шуда, иброн дошт: «Ман мушоҳида кардам, ки ҳақиқатан, мардуми даризабони Афғонистон ба ашъори яке аз орифони машҳури асри XIII Ҷалолиддини Балхӣ эътироми махсус доранд. Боре дар Мазори Шариф бо ҳамроҳии як гурӯҳ хофизони Бадахшони Тоҷикистон як барномаи ҳунари намоиш дода будем. Чун дар он намоиш аз ашъори Шамси Табрэзӣ банди зеринро хондам:

Мо зи болоему боло меравем,
 Мо зи дарёему дарё меравем.
 Қултаъоло оятест аз ҷазби ҳақ,
 Мо ба ҷазби Ҳақтаъоло меравем [14, 102].

ман ҳолати ғайримуқаррариро мушоҳида кардам: ҳама дар толор ашк рехтанд ва марде аз ҷой хеста, маро дар оғӯш гирифтга «офарин, бародар» - гуфт. Сипас маро аз оғӯшаш раҳо карда, дастамро самимона фишурд ва аз ду рухсораам бўса кард ва бо ман худохофизӣ намуд.

Мамадҷери Хӯчамёр на фақат дар санъати мадҳиясароӣ беҳамто буд, балки дар иҷрои жанрҳои дигар, аз ҷумла: даргилик, фалак, лалаик ва дафсоз низ маҳорати беназир дошт. Ӯ ҳамчун омӯзгори варзида ва рӯзгордида як зумра шогирдонро, ба монанди Қудратбеков Розик, Назархудоев Бобо, Қизилов Шоҳик, Назархудоев Ғарибшо, Назархудоев Давлатмамад, Шайхмамадов Мизробшо ва Лангардороро дар ҷодаи сарояндагӣ ба камол расонд, ки бархе аз онҳо имрӯз дар сабки сароиши ӯ хунарнамоӣ мекунад. Яке аз шогирдони ӯ Назархудоев Бобо аст, ки имрӯз сабку услуби ӯро идома медиҳад. Боре аз боби устодаш бо Бобо ҳамсухбат шудем. Ӯ иброз дошт, устодаш борҳо мегуфт, ки «Санъаткор бояд ҷӯяндаву пухтакор бошад. Пайваста ба омӯзиши шеър машғул шавад, оҳангу суруди пурмазмунро офарад, ки он ба шунаванда рӯҳи тоза ато мекунад. Эҷоди ҳар як суруди нав натиҷаи ранҷ ва заҳмати тӯлонии ҳофиз ва мутриб аст. Ҳофизе, ки мутриби хуб набошад аз паи омӯзиши пайгиронаи осори классикону шоирони муосир ва дар пайи аз бар кардани нозуқиҳои мусиқии ғании халқӣ нашавад, у дар ҷодаи сарояндагӣ хунармандаи воқеӣ шуда наметавонад». Бобо Назархудоев изҳор кард, ки устодаш ба ӯ гуфтааст, ки агар имрӯз ҷавонони мо, маданияту санъати гузаштагони худро пос доранду нисбат ба онҳо эҳтироми хоса дошта бошанд, ин ганҷинаи пурбаҳои гузаштагони мо дар зери хокistar нахоҳад монд.

Бобо нақли худро идома дода, гуфт, ки мадҳиясароӣ яке аз суннатҳои беҳтарини мардуми Бадахшон буда, вучуди инсонро аз олоишҳои бад поку муназаҳ намуда ӯро водор месозад, рӯҳе, ки дар вучуди ӯ чун меҳмон аст, меҳмони ӯро бо як эҳтроми хоса ба ҷо биёрад. Ба ақидаи Бобо гуё азбаски руҳ (ҷон) ба воситаи навои мусиқӣ вориди ҷисми одамӣ гашта буд, он бояд бо навои мусиқӣ аз он берун ояд ва ба олами малакут бипайвандад. Баъди нақли худ Бобо рубоби аҷдодиро гирифта, дар навои он чанд рубоии андарзиро иҷро кард. Мазмун ва мухтавои рубоӣҳои ӯ аз хусуси илму дониш, умед ба оянда, одобу ахлоқ мебошад, ки намунае аз онҳо чунин аст:

Хоҳӣ, ки шавад дили ту чун оина,
Даҳ чиз бурун кун аз даруни сина
Бухлу тамаъу кизбу нифоку ғайбат,
Ҳирсу ҳасаду хучбу риёву кина .

Ё ки:

Бе илму амал бихишти ризвон маталаб,
Бе рӯзаву бе намоз имон маталаб.
Хоҳӣ, ки зи пули Сирот осон гузарӣ,
Озори дили ҳеч мусулмон маталаб.

Аз мадҳияхонҳои номдори поёноби водии Бартанг бародарон Дастамбуев Ғуломайдар, Дастамбуев Шайдо, Бахтибеков Некқаддам, Таваккалов Султонмамад, Ёғибеков Палла ва Қулмамадов Қулмамад

мебошанд, ки истеъдоди мадҳияхонии онҳоро то имрӯз мардум ба забон мегиранд.

Дастамбӯев Ғуломҳайдар яке аз мадҳиясароёни бисёр маъруфи водии Бартанг буда, овози ширадор ва маҳини ўро мухлисонаш ба назар гирифта, то Хоруғ ўро ба маърақаҳои мазҳабӣ даъват мекарданд. Ў на фақат дар санъати мадҳиясароӣ беҳамто буд, балки дар иҷрои жанрҳои дигар, аз ҷумла: даргилик, фалак, лалаик ва дафсоз низ маҳорати беназир дошт. Ғуломҳайдар ҳамчун устои варзида шогирдонеро ба монанди Дастамбӯев Шайдо Лочинов Мамадазиз, Сафармамадов Рустам, Таваккалов Ҳайдармамад ва Дастамбӯев Диловар тарбия намудааст, ки онҳо бо ҳунари баланди худ на фақат байни аҳолии водии Бартанг соҳибэҳтиром гашта, балки аз ҳунари онҳо қариб ҳамаи мардуми Кӯхистони Бадахшон лаззат бурдаанд. Дар бораи Ғуломҳайдар байни мардум нақлҳои зиёде мавҷуд аст. Яке аз онҳоро, ки муалифони ин сатрҳо аз донандаи суннатҳои мардумии ноҳияи Рӯшони водии Бартанги деҳаи Равмед Файзулов Сафар дастрас намудем, хеле ҷолиб мебошад. Ў дар суҳбате гуфт, ки соли 1970 дар ноҳияи Рӯшон як маърақа дар хонаи Хушвақтшо доир гардидааст, Ғуломҳайдар низ дар он маърақа ширкат намудааст. Дар он ҷо мадҳияхонҳои зиёд ба навбат мадҳияхонӣ мекарданд, вақте ки навбат ба Ғуломҳайдар расидааст, ӯ чирадастии хешро дар рубоб ва овози бақувваташро ба шунавандагонаш тарзе нишон додааст, ки аҳли ҷамъомад аз овози ширадори ӯ мафтун гашта, то сахар фақат гӯшу ҳуши худро ба суруди ӯ фаро медиҳанд. мардуми Рӯшон чанд рӯз аз овози ҳуби ӯ лаззат бурда, баъди чанд рӯз ўро ба хонашон ҷавоб медиҳанд. Яке аз шогирдони беназири ӯ Дастамбӯев Шайдо мебошад, ки дар мадҳиясароӣ овози бисёр маҳин дошта, аз ин сабаб ўро мардуми ноҳияи Рӯшон ҳама вақт ба ҳар маърақаи маърифатӣ-ахлоқие, ки дар Рӯшон баргузор мешуд, даъват мекарданд.

Аз таҳқиқи анъанаи мадҳиясароӣ дар се водии Бадахшон бармеояд, ки баъзе матнҳо, аз ҷумла «Қиссаи бари мачнун», «Панҷ киштӣ», «Кӯру чаҳорсад қатор», аз ғазалҳои Шамси Табрэзӣ «Хоча, дарёб, ки ҷон дар тани инсон адаб аст», «Мо дар ду ҷаҳон ғайри Худо ёр надорем», «То сурати пайванд ҷаҳон буд, Алӣ буд», «Мусо шабе ба водии Сино равона буд» дар барномаи аксари сарояндагони ин минтақаҳо мавқеъ доранд. Барои мисол, аз матни муҳаммасе, ки ба Муҳиббӣ тааллуқ дорад ва он аз ҷониби ҳофизон, ки дар мавридҳои мухталиф сароида мешавад, банди матлааш ҷунин аст:

Мусо шабе ба водии Сино равона буд,
Иблиси бадсиришт ба ӯ дар фасона буд.
Гуфт: Эй лаъин, ҳақиқати қорат чи гӯна буд?
Иблис гуфт: Тоъати ман бекарона буд,
Асрори арш ҷумла ба ман дар миёна буд [15, 82].

Зикр бояд кард, ки агар Мамадҷори Хуҷамёр онро фақат дар маросими мотам иҷро мекард, Саидназари Султонназар дар мавридҳои дигар, дар шаби маърифат ва идҳои Қурбон ва Рамазон низ онро месароид. Фарқи дигар дар мақом аст. Агар Тайибов Абдулҳаким сурудро дар мақоми баму

зер месароид, Султонназару Хӯчамёр онро дар зинаи 3-юми мадҳ, ки «хайдарӣ» ном дорад, иҷро мекарданд.

Бояд хотиррасон кард, ки баъзе аз матнҳои мадҳияхоро сарояндагони ҷудогона иҷро мекарданд. Масалан, матнҳои «Саломии дӯстӣ кардан ба марди раҳгузар хайф аст», «Доим ба хоб ҳастӣ магар», «Қасри дунё ҷу ҳубобест, ту ҳам медонӣ» ҳастанд, ки онҳо танҳо дар барномаи сарояндагии Сафармамадов Рустам мавқеъ доранд.

Бояд ёдовар шуд, ки аз мушоҳидаҳо ва тафсири маҳорати сарояндагии ҳофизони водии Бартанг бармеояд, ки баъзе тафовутҳо байни ҳофизони пешин ва муосир низ дида мешавад. Тафовути ҳофизони имрӯза аз ду насли пеш дар он аст, ки яқум, агар онҳо бештар аз ашъори адибони пешин қиссаҳо месароиданд, ҳофизони имрӯза ба сароидани ашъори шоирони маҳаллӣ зиёдтар тавачҷуҳ доранд, чаро ки ашъори шуарои маҳаллӣ нисбатан бо забони содда ва фаҳмо ва мувофиқи таъб ва завқи имрӯзиён эҷод шудаанд. Дувум, дар мақоми бархе аз онҳо баъзе дигаргуниҳо дида мешавад. Масалан, Пулодов Шавқмамад ва Ғуломшоев Ғуломшо, ки аз ҳофизон ва мутрибони боистеъдоди Бадахшон маҳсуб мешаванд, дар мақомҳои баъзе тобишҳои тоза эҳсос мешавад. Севвум, наслҳои пешин агар мадҳро танҳо бо танбӯр, рубоб ва даф ба ҷо меоварданд, ҳофизони имрӯза ғайр аз соҳҳои дар боло зикршуда соҳҳои нав, ба мисли сетор, гижжак, аккордион ҳам истифода мебаранд.

КИТОБНОМА

1. Амонов, Р. Аз паи ҳикмати халқ. Очерки илмӣ-бадеӣ / Р. Амонов. – Душанбе: Ирфон, 1963. – 350 с.
2. Амонов, Р. Афсонаҳои сеҳромез. Очеркҳои илмӣ-бадеӣ / Р. Амонов. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 320 с.
3. Амонов, Р. Лирикаи халқии тоҷик / Р. Амонов. – Душанбе: Дониш, 1968. – 400 с.
4. Амонов, Р. Қиссаҳои сари кӯҳи баланд. Очеркҳои илмӣ бадеӣ / Р. Амонов. – Душанбе: Адиб, 1990. – 450 с.
5. Охонниёзов, В. Суннати мадҳиясарой: мафҳум, тарз ва баракоти он / В. Охонниёзов // Пайванд. – 2010. – №2. – С. 37-47.
6. Охонниёзов, Варқа Дустович. Таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ дар Бадахшон / Охонниёзов, Варқа Дустович. – Душанбе: Нашриёти «Сифат – Офсет», 2022.
7. Петросян, А.А. Гёрогли. Туркменский героический эпос / А.А. Петросян. – М., 1983. – 254 с.
8. Розенфельд, А.З. Бадахшанская прозаическая версия «Гуроглы» / А.З. Розенфельд // Иранская филология. Краткое изложение докладов научной конференции, посвящённой 60 – летию проф. А.Н. Болдырева. – М., 1969. – С. 72-74.

9. Сирус, Баҳром, Додалишоев, Ҷобулқо. Куллиёти Низомии Ганҷавӣ. Муғаннинома / Баҳром Сирус, Ҷобулқо Додалишоева. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 361 с.
10. Стрешнева, Т, Виноградова, Д. Девять сказаний о подвигах Гуругли / Т. Стрешнева, Д. Виноградова. – Душанбе: Ирфон – 1983. – 300 с.
11. Таваккалов Ҳ. Анъанаи мадҳиясарой дар Бадахшон / Ҳайдармамад Таваккалов. – Душанбе, 2013. – 261 с.
12. Таваккалов, Ҳ., Мамадшерзодшоев, У. Рубоби помири дар оинаи таърих ва ривоёт / Ҳайдармамад Таваккалов, Умед Мамадшерзодшоев. – Душанбе: Паёми ошно, 2019. – 199 с.
13. Таваккалов, Ҳ. Чанд мулоҳиза перомуни мадҳия / Ҳ. Таваккалов // Паёми Донишгоҳи Хоруғ. – Бахши 2, 1999, №1. – С. 72-77.
14. Таваккалов, Ҳайдармамад. Мавқеи ашъори Шамси Табрезӣ ва Носири Хусрав дар барномаи мадҳиясароён / Ҳайдармамад Таваккалов // Суханшиносӣ. – Душанбе, 2022. – № 1. – С. 102-112.
15. Таваккалов, Ҳ. Назари иҷмолӣ доир ба пайдоиши мадҳия ва инкишофи он / Ҳ. Таваккалов // Паёми Донишгоҳ. – Хоруғ, 2022. – №2. – С. 82-96.

МАКТАБИ МАДҲИЯСАРОЙ ВА МУТРИБӢ ДАР ВОДИИ БАРТАНГ

Аз мақола бармеояд, ки насли одамӣ бисёре аз анъана ва мероси пуркимати пешиниёро тавассути ҳар гуна мактабу маҳфилҳои халқӣ омӯхта ва идома дода, онро чун таҷрибаи бузурги рӯзгори аҷдодон аз насл ба насл интиқол медиҳад. Яке аз воситаҳои муҳимми интиқол ёфтани бехтарин анъанаҳои собиқа ё худ мероси гаронбаҳои аҷдодӣ тавассути устод ба шогирд сурат мегирад. Дар мақолаи мазкур дар бораи мактаби «гурғулихонон», ки дар навоҳии Кӯлобу Рашт ва замоне дар Дарвози Тоҷикистон ва ҳамчунин дар Туркменистон, Ўзбекистон ва Қазоқистон фаъолият доштаанд, маълумоти муфассал дода шудааст.

Ҳамчунин, дар мақола роҷеъ ба мадҳиясароёни водии Бартанги ноҳияи Рушон, ки мадҳиясароии онҳо чанд наслро дар бар мегирад сухан рафта, муаллиф истеъдоди беназири онҳоро, ки аз устод ба шогирд то замони мо интиқол ёфтааст бо маълумотҳои муътамад мавриди таҳлил қарор додааст.

Аз ҷумла дар мақола роҷеъ ба яке аз мадҳиясароёни номии водии Бартанг (Рушон) Ҳучамёри Мамадёр доир ба устодии беназири ӯ ва шогирдонаш сухан меравад. Вақте, ки ин ё он шахси воқиф дар бораи мадҳияхонҳо ва мутрибони гузашта ва имрӯза сухан мегӯяд, пеш аз ҳама, номи ӯро ба забон мегирад.

Калидвожаҳо: Маддох, мутриб, оханг, устод, шогирд, маърака, мадҳиясаро, барнома.

**МУЗЫКАЛЬНЫЕ ШКОЛЫ ПЕСНОПЕНИЯ МАДХИЯ (ОДА)
В ДОЛИНЕ БАРТАНГ**

Как явствует из статьи люди передают традицию и наследия предков из поколения в поколение посредством различных народных школ, в процессе которых активное участие принимают наставники и их учеников. В статье приводится сведение о школах и художественных кругах, посредством которых человечество передает опыт и великие творения предков из поколения в поколение. Оно из важных средств передачи великого наследия из поколения в поколение является наставники и их учеников. Автор рассматривает роль знатяков школ народного эпоса «Гуругли в Кулябе, Раште, такие когда то существовавшая Туркменистане, Казахистане, Узбекистане.

Также анализируется вопросы становления музыкальных школ песнопения мадхия в Горном Бадахшане на премере долины Бартанга. Рассмотрены таланты знаменитых народных музыкантов и их роль в воспитании учеников и передачи своего таланта молодым исполнителям.

В частности рассказывается о талантливом народное музыканте наставнике известных исполнителей Хучамёр и его музыкальной народной школе.

Ключевые слова: Маддох, музыкант, мелодия, мастер, ученик, ритуал, певец, программа.

**SCHOOLS OF MADDOKHONI AND MINISTREL IN
BARTANG VALLEY**

This article highlights that humankind learns from the rich legacy of its ancestors through various popular schools and circles. In such a way, it preserves and transfers the rich heritage of the past from one generation to another.

One of the means through which the past traditions or the rich heritage of the ancestors is transmitted is by passing them down from the master (*ustad*) to the disciple (*shogird*).

This article also provides detailed information about the school of the performers of *Gurughli*, which had functioned in Kulob, Rasht regions, and even Darwoz district of Tajikistan, as well as in countries such as Turkmenistan, Uzbekistan, and Kazakhstan.

The article also talks about the *maddah* singers from the Bartang valley in Rushan district, whose tradition of singing encompasses generations and has reached the present time. The author analyzes their unique singing skills, which was transferred from *ustad* into *shogird* till our time. In particular, the article informs the readers about Khujamyor, the great maddah singer from Bartang Valley. When a person who is familiar with *maddohkhoni* talks about singers and musicians, he immediately mentions the name of Khujamyar.

Khujamyar was one of the most skilled *maddah* singers and musicians of his time. The article presents interesting and important details about the unique skills of Khujamyar and his students in singing of *maddah*.

Keywords: *Maddoh*, musician, melody, master, disciple, ritual, singer, program.

Маълумот дар бораи муаллиф: Таваккалов Ҳайдармамад – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи адабиёт ва рӯзноманигории Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев; Тел: (+992)8213323. E-mail: haydar6060@mail.ru

Сведения об авторе: Таваккалов Хайдар – кандидат филологических наук, доцент кафедры литературы и журналистики Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева; Тел: (+992)8213323. E-mail: haydar6060@mail.ru

About the authors: Tavakkalov Haydarmamad –Candidate of Philology sciences at the Literature department and Journalism of Khorog State University name after M.Nazarshoev, Phone:(+ 992)28213323. E -mail: haydar6060@mail.ru

ТАЛАБОТ НИСБАТ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМӢ

1. Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.
2. Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд.

Риоя намудани этикаи чопи мақола дар маҷаллаҳои илмӣ:

3. таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman, ҳаҷми ҳарфҳо 14 (нақшаҳо 12), ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо 1,5 мм;
4. ҳаҷми мақола: формати А4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 10 саҳифа ва на беш аз 20 саҳифа;
5. нишондоди ТДУ (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);
6. номи мақола;
7. насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падари муаллиф(он);
8. номи муассисае, ки дар он муаллиф(он)и мақола қору фаъолият менамояд;
9. матни асосии мақола (на камтар аз 10 саҳифа; схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);
10. рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 15 номгӯ адабиёти илмӣ. Ба нашри мақолаҳои бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмии солҳои охир ва манбаъҳои муътамад бештар таъки кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад;
11. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.
12. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузори ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:
 - а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

Айнӣ, С. Кулӣёт / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1958. – Ҷ. 1. – 555 с.;
 - б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмуаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:
 1. *Айнӣ, С. Маъноӣ калимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарқ. – 1986. – № 8. – С. 48-73.*
 2. *Ҳошим, Р. Иншоӣ шеър / Р. Ҳошим // Адабиёт ва санъат. – 2021. – 1 январ. – № 1 (2076). – С. 13.*

3. Хусейнзода, Ш. Айнӣ ва баъзе масъалаҳои адабиёти советии тоҷик / Ш. Хусейнзода // Баҳс ва андеша (Маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе: Ирфон, 1964. – С. 128-149.
4. Кисляков, Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / Н.А. Кисляков // Советская этнография. – 1974. – №1. – С. 114-125.
13. таваҷҷуҳи муаллиф(он) дар мақола ба таҳқиқоти қаблии доир ба мавзӯи мақола, ки дар маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба нашр расидааст;
14. тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 15 сатр (аз 130 то 150 калима) ва калидвожаҳо аз 7 то 10 вожа;
15. дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли ҷопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;
16. мақолаи аспирант /докторанти PhD/, унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ/мушовири илмӣ қабул карда мешавад;
17. мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад/доктори илм қабул карда мешавад;
18. маълумот дар бораи муаллиф(он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
19. нишон додани манбаи иқтибос дар қавси ҷаҳоркунча [5, 75];
20. рақамгузориҳои нақша, схема ва диаграммаву расмҳо;
21. маълумотномаи антиплагиати мақолаи бо забонҳои русӣ ва ё англисӣ таҳияшуда талаб карда мешавад;
22. мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририяи маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» дар муддати 30 рӯз баррасӣ мегардад.
23. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.
24. Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад. Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.
25. Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.
26. Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда, ризоияти худро барои ҷоп ба таври ҳаттӣ тасдиқ мекунанд.
27. Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, хучраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: sukhanshinosi.iza.tj; E-mail: suhansinosi@gmail.com

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

1. Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана (г. Душанбе).
2. Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках.

Соблюдение публикационной этики научных журналов:

3. Статьи принимаются в редакторе World, шрифт Times New Roman размер (кегель) 14 (таблицы 12), поля 2,5 см, межстрочный интервал 1,5 строки;
4. Объем статьи: не менее 10 и не более 20 страниц компьютерного текста формата А4, включая список литературы и аннотации;
5. Индекс УДК (данный индекс можно получить в любой научной библиотеке);
6. Название статьи заглавными буквами по центру текста;
7. Фамилия И.О. автора(ов)
8. Название организации, где работает(ют) автор(ы);
9. Основной текст статьи (не менее 10 страниц, исключая схемы, рисунки, таблицы, диаграммы, аннотации и список литературы);
10. Список литературы не менее 15 наименований. Статьям, где использованы авторитетные, а также наиболее поздние научные издания отдается предпочтение. Допускается использование не более 25% научных публикаций автора(ов).
11. Ссылка на предыдущие публикации научного журнала «Словесность» по теме исследования приветствуется.
12. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:
 - а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общее число страниц например:
Айни, С. Куллиёт / С. Айни. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1958. – Ҷ. 1. – 555 с.;
 - б) **для статей** – имя автора, полное название статьи, название сборника статей, книги, газеты, место издания, город (для книги), год и номер газеты, журнала, например:
 1. *Айни, С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарқ. – 1986. – № 8. – С. 48-73.*

2. Хошим, Р. Иншои шеър / Р. Хошим // Адабиёт ва санъат. – 2021. – 1 январ. – № 1 (2076). – С. 13.
3. Хусейнзода, Ш. Айнӣ ва баъзе масъалаҳои адабиёти советии тоҷик / Ш. Хусейнзода // Баҳс ва андеша (Сборник статей). – Душанбе: Ирфон, 1964. – С. 128-149.
4. Кисляков, Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / Н.А. Кисляков // Советская этнография. – 1974. – №1. – С. 114-125.
13. Внимание автора(ов) статьи на ранее опубликованные в журнале «Словестность» статей по соответствующей теме;
14. Название статьи, аннотации и ключевые слова приводятся на трех языках (таджикский, русский, английский), аннотация в объеме 15 строк (от 130 до 150 слов), ключевые слова (7-10 слов);
15. Статьи принимаются в печатном и электронном варианте;
16. Статьи аспиранта/докторанта PhD/, соискателя принимаются к рассмотрению с рекомендацией научного руководителя /научного консультанта;
17. Статья магистранта принимается к рассмотрению только в соавторстве с кандидатом наук/доктором наук;
18. Информация об авторе(ах) приводится на трех языках (таджикский, русский и английский);
19. Ссылки на литературу в тексте обязательны и оформляются следующим образом: [5, 75], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – номер страницы;
20. Следует нумеровать таблицы, схемы, диаграммы и рисунки;
21. Требуется справка об антиплагиате для статей, написанных на русском и английском языках;
22. Статья рассматривается редакцией в течение 30 дней;
23. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов – всеми соавторами.
24. Рукопись должна быть представлена без ошибок. Рукописи, оформленные без соблюдения данных требований, рассматриваться не будут.
25. Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отправлять авторам на доработку.
26. Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.
27. Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» -77755

Наш веб-сайт: sukhanshinosi.iza.tj; E-mail: suhansinosi@gmail.com

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч.

Сдано в печать __.__.2024 г. Разрешено в печать __.__.2024 г.
Формат 70x100 1/16. Гарнитура Литературная.
Объем 12,5 п. л. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж ___ экз. Заказ № __/23.

Издательство «Истеъдод».
734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 36.
Тел.. 221-95-43. E-mail. istedod2010@mail.ru